Rbl. 12.10

M. Hüssein APŠERON

Mehdi Hassein

APŠERON

STALINI PREEMIAGA AUTASUSTATUD TEOS

MEHDI HUSSEIN
APŠERON

Aserbaidžani kirjaniku teos naftapuurimistest merel nõukogude ajal. Meripuurimised Bakuu lähedasel merel, kujutavad enesest selle tööstusala viimast sõna. Alles nõukogude ajal avastati Kaspia merepõhjas, mitme tuhande meetri sügavuses rikkalikud naftakihid, milliste ekspluateerimisele aegaviitmatult asuti. Selleks püstitati merele teraspuurtornid ja alustati merepõhja puurimist ning nafta päevavalgele toomist suurtest sügavustest.

Teoses on juttu uue naftatööliste kaadri kasvatamisest, sotsialistlikust võistlusest ülesseatud ülesannete ja riikliku plaani täitmisel, võitlusest loodusjõududega tormisel merel, milles avaldubki nõukogude töötajate ennastsalgav kohusetunne ja patriotism. Paljud romaanitegelased on noored, äsja koduauulidest tulnud talupojad, kes omandavad kiiresti tootmisalase tehnoloogia ja muutuvad ajajooksul eesrindlikeks tööstustöölisteks.

MEHDI HÜSSEIN

APŠERON

ROMAAN

A. Visner
4. okt. 1952.
Tallinnas.

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

TALLINN 1951

Originaali tiitel:

Мехти Гусейн
АПШЕРОН
Государственное Издательство
Художественной Литературы
Москва 1951.

Tõlkinud *E. Hange.*

Kunstiliselt kujundanud
Paul Luhtein.

Näen, maailm on otsinguid täis meie ees:
üks otsimas merd, teine — pärle seal sees.
Nizami.

ESIMENE PEATÜKK

1

Kui reisijaterong täisauruga lähenes Bakuule, särasid juba tulede kobarad tohutu suures linnas, mis laius avaralt, nii kaugele kui pilk ulatus, tähed aga helkisid nagu kadestavalt ja kurvalt tumeda taevavõlvi sügavusest.

Džamil pöördus tema kõrval vaguniakna juures seisva Tairi poole ja osutas käega ette.

„Just neist tuledest ma rääkisingi. Näed?"

Tair nägi Bakuud esimest korda. Ta astus akna juurde vist esimesena kõigi reisijate hulgast ja vaatas vaimustusega linna, mis lähenes pimedusest ja säras tuhandeist tuledest. Tema süda kloppis senitundmatust rõõmust. Ta polnud veel kuskil käinud peale koduküla, mis oli liibunud kullipesana kõrge mäetipu külge, ning väikese kauni naaberlinna selle ühtlastes ridades seisvate korralike majakestega. Ikka veel maju ja tänavaid eraldamata küsis ta kannatamatult:

„Aga kus on Must Linn? . . . Kus on Bailov?"

Kammides ühe käega musti käharaid juukseid ja osutades teisega kaugusse vastas Džamil:

„Sealpool on Must Linn, siin aga on Bailov. Kuid vaevalt sa näed seda siit."

Niisugusest vastusest rahuldamata Tair haaras tormakalt Džamilil küünarnukist kinni. Kitsas rohelisest plastmassist kamm libises Džamilil käest ja kukkus millegi kõva vastu, murdudes pooleks. Tair punastas.

„Ah, andesta!" lausus ta kohmetanult, kummardus kiiresti ja tõstis maast mõlemad kammipooled.

Džamil ei pahandanud.

„Murdus pooleks? Olgu peale," lausus ta rahulikult. „Nii on isegi parem: pool sulle, pool mulle."

Rong rappus ja aeglustas käiku justkui kaotades jõudu. Eespool kerkisid järjest selgemini esile linna suurte hoonete piirjooned. Kihutasid vastu elektrirongi heledalt valgustatud vagunid.

Džamil ütles Tairile, et on aeg end minekuks valmis seada, ja lahkus akna juurest. Vagunisolijad hakkasid askeldama: ühed tirisid rutuga asju riiuleilt, teised suundusid juba ukse poole. Džamil võttis riiulilt oma oranžvärvi vineerkohvrikese. Tair heitis üle õla tugevasti täistopitud vaibataolisest riidest pauna.

„Olemegi valmis. Rätsepale öeldakse: „Koli uude kohta," — ta pistab nõela kuuehõlma ja läheb... Kammist aga on siiski kahju... Andesta mulle, Džamil."

„Lähme, lähme! Leidsid ka, millest rääkida..."

Järgnedes koridori kogunenud reisijaile, hakkasid nad pikkamisi liikuma väljapääsu poole. Rong sõitis aeglaselt perrooni ette ja peatus. Noor heledate juustega naine, valge põll ees, kes lükkas jäätisekäru, kõrged palmid toobrites, suured portreed jaamahoone seintel — see oli esimene, mis avanes Tairi pilkudele. Jaama restoranist kostsid lõbusa muusika helid.

Väljudes umbse õhuga vagunist tundsid Džamil ja Tair mõnuga oma näol jaheda õhtuse tuulekese kerget puudutust. Kõikjal oli rohkesti inimesi, oli müra: kõlas teekaaslasi hõikavate maameeste valje hääli, pakikandjaid kutsuvate reisijate hüüdeid, salkades perroonil jalutavate noorte inimeste heledat naeru. Kartes rahva sekka kaduda mõtles Tair vaid ühte: et ainult ei jääks Džamilist maha.

Nad ei jõudnud veel perrooni läbida, kui äkki söösstis linna kohale pimestavalt ere valgusvihk ja taevas

süttis hulk mitmevärvilisi tulesid. Selsamal hetkel mürises võimas kogupauk suurtükkidest. Tair võpatas ootamatusest ja tardus paigale. Kuskilt kostsid raketilõhkemise paugud, tulihelbed paiskusid õhus laiali. Viimane rakett libises meteoorina kõrguses ja kustus kuskil katuste taga. Taevas vajus äkki pilkasesse pimedusse. Tair hõikas ehmunult seltsimeest:

„Džamil, kus sa oled?"

Raketid sööstsid uuesti üles ja paiskusid laiali vikerkaarevärviliselt. Tair haaras Džamilil käest kinni.

„Mis see on?"

Ka Džamil vaatas taevast üllatuse ja vaimustusega, justkui oleks näinud neid arvutuid tulesid esmakordselt.

Aeglaselt mööduv pakikandja, tohutu suur pamp seljas, pilgutas lõbusalt sõpradele silma ja ütles:

„Nõnda, ka samuraidel on lõpp käes!"

Mitte üksnes Tairile, vaid ka Džamilile, kes oli juba korduvalt näinud Bakuus võidusaluute, näis kõik sel õhtul imetoredana: niihästi pidusäras linn kui ka üksteist rõõmsalt tervitavate inimeste erutatud näod. Näis, nagu valdaks kõiki üksainus soov: liituda ühiseks hõiskamiseks, avada oma hing. Kõikide näod näisid kõnelevat, et täna sai igaüks oma osa sellest suurest rõõmust, mida teatasid mürisevad kogupaugud.

Kolmandat korda mürises rakettide ja suurtükkide kogupauk. Tair tõstis uuesti pea. Vaadates võlutud pilguga rakettide tulesid, tundis ta praegu tõeliselt, kui pidulikult ülev oli saluut, mille kohta tal seni oli kujutlus vaid kinofilmide ja ajalehtedes esiküljel avaldatud ülesvõtete järgi. Kui huvitavalt oligi Džamil kogu teekonna vältel Bakuust jutustanud, ometi see, mida Tair praegu nägi, ületas kõik tema ootused. Tal oli raske hoida tagasi rõõmu, mis otse kippus välja.

„Kui kaunis sa oled, Bakuu!" lausus ta tasa ja pöördus Džamili poole. „Tead, mulle näib, et õnnelik on see inimene..."

Võimas kogupaugu mürin summutas tema sõnad. Nagu mingi salapärane jõud aheldas tema jalad ega lasknud paigalt liikuda. Ta pärani avatud suurtes silmades peegeldusid rohelised, punased ja kollased

tuled, mis tõusid kõrgele linna kohal laiuva põhjatu taevavõlvi poole, tegid järsu kaarjoone ja langesid tagasi.

„Bakuu on kaunis!" kordas Tair, pööramata pilku imeilusalt tulede ja valguse vaatepildilt.

Džamil tõmbas teda varrukast.

„Lähme, mis siin seista! Väljume jaamahoonest, ja siis on kogu linn nagu peopesal."

Arvates, et saab näha midagi veelgi üllatavamat, astus Tair kiiresti Džamili järel mööda siledakspoleeritud kiviastmeid alla.

Ta silmadele avanes tõepoolest seninägematu pilt. Avaral asfalteeritud väljakul nägi ta hulga sõiduautosid, mis seisid tihedas poolkaares paremal otse skvääri tara juures. Autod läikisid silmipimestavalt elektritulede eredas säras, mis valgustas väljakut ja jaama esikülge. Tair aeglustas tahtmatult samme ja vaatas ringi, nähes igas suunas sagivaid inimesi. „Kindlasti tuleb iga isiku kohta üks auto," mõtles ta, silmitsedes uuesti erineva värvi ja kujuga autosid. Äkki kihutasid tema eest mööda üksteise järel kaks sõiduautot. Pimestades Tairi oma laternate tuledega, pöördusid nad skvääri poole ja asetusid teiste autode kõrvale. Trepist alla tulnud, ei jõudnud Tair kümmet sammugi astuda, kui jaama ette kihutav ja ägedalt tuututav väike veoauto peatus läbilõikava pidurite kriginaga otse tema ees.

Autouks avanes ja kähar must pea nagu neegril tuli selle vahelt nähtavale.

„Hei, sina! Kas oled kõrvad vatiga kinni toppinud?" kõlas vihane hääl.

Tair kuulis küll hüüatust, kuid ei arvanud, et see käib tema kohta, ja seisis endiselt paigal, vaadates segaduses ringi.

„Astu ometi kõrvale!" hüüdis autojuht veelgi kõvemini. „Maamees!"

Džamil haaras sõbral käe alt kinni:

„Seda ta ütleb sulle ... Lähme!"

Tairi otsmik kattus higiga, kui ta taipas, et pidi peaaegu auto alla jääma.

„See valgus, tühi teda võtku, on mu päris pimedaks

teinud ..." tunnistas ta, siludes käega üle lauba. „Kuidas saab siin käia? Nii palju autosid!"

Džamil naeratas ja heitis sõbrale pilgu:

„See pole veel midagi! Enne sõda oli neid siin kümme korda rohkem."

Nad astusid kõnniteele ja läksid trammipeatuse juurde. Autod kihutasid lõpmatus voolus üle peegelsileda asfaldi. Tihedad inimeste read täitsid kogu kõnnitee.

Heledalt valgustatud tramm tuli nähtavale käänaku tagant. Vagunid veeresid rööbastel, mis kulgesid piki skvääri tara; trammijuht helistas lakkamatult, hoiatades inimesi, kes kõndisid tõttamata üle rööbaste.

„Võiksime ka sellele istuda," ütles Džamil, „kuid sellega tuleb kaua sõita. Ka parem osa linnast jääb nägemata. Ootame, kohe tuleb teine."

Tair hakkas vaatama inimeste lõpmatut voorimist kõnniteel ja kuulatas nende valju mitmekeelelist kõnelust. Ta pilk peatus kõige sagedamini noortel meestel ja neidudel.

„Kuule, Džamil," küsis ta. „Kui palju inimesi elab sinu arvates Bakuus?"

„Kui palju? Enne sõda ..."

„Ah jaa, tuli meelde," katkestas teda Tair. „Õppisime koolis. Ligi miljon, eks ole õige?"

Rahvahulk peatuse juures kasvas. Tramm, millele Džamil osutas, veeres edasi, niipea aga, kui ta kadus, ilmus skvääri puude tagant teine, vastutulev tramm, mis kiiresti lähenes. Tair märkas selgesti paistvat numbrit „3" ja imestas:

„See on ju seesama, mis siit äsja ära sõitis!"

„Ei ole, ainult number on sama. Number kolm käib kahes suunas," vastas Džamil tasa, katsudes mitte paista lasta, et tema sõber on linnas uustulnuk.

Tair astus Džamili järel vagunisse, võttis õlalt pauna ja pani selle tagumise platvormi nurka Džamili vineerist kohvri kõrvale. Rahvast tuli palju peale. Oli kitsas ja umbne.

„Paljud tõttavad kinno ja teatritesse," seletas Džamil. „Praegu on Bakuus kõige parem aeg. Pargid ja suviteatrid on täis."

„Kindlasti põgenetakse kuumuse eest..." järeldas Tair, kuivatades rätikuga higist otsaesist.

„Praegu on september, on jahe. Pool kuud tagasi aga kuumenes asfalt nii, et kõrvetas jalgu."

„Kas tõesti juhtub kuumi ilmu?"

„Mis sina siis arvad! See siin ei ole meie küla. Too on kõrgel, tuul pääseb igalt poolt ligi. Siin aga... kui poleks merd, kõrbeksid inimesed kuumusest."

Tairi kulmud tõusid kõrgele. Džamil seletas tema imestust omal viisil: „Mõtleb veel, et vaikisin sellest sihilikult. Ja milleks ma Bakuud maha teen?" taipas ta ja lisas:

„Pole viga, see ei ole hirmus. Vahel tõuseb kõige kuumema ilmaga äkki niisugune tuul, et õhtul ei saa ilma kuueta välja minna."

Tair heitis pilgu skvääri puudele: ükski leht ei liikunud. Tramm tegi kaare ümber skvääri ja kiirust juurde lisades kihutas mööda laia noolsirget tänavat. Kummalgi pool tõusid mitmekordsed majad, mida kaunistasid punased lipud ja partei juhtide ning Isamaasõja kangelaste portreed. Juba kaugelt Tairi tähelepanu köitnud tänavalaternate kobarad kiirgasid tugevat piimjat valgust. See oli 28. aprilli tänav, mis kandis seda nimetust Aserbaidžanis nõukogude võimu kehtestamise päeva auks. Praegu oli see kärarikas ja rahvast täis. Kuulates Džamil'i vaatas Tair kord kõrgeid hooneid, kord uuris tähelepanelikult kangelaste portreesid, nagu püüdes meelde jätta kodumaa eest peetud võitlustes kuulsaksaanud inimeste näojooni.

Tänava lõpus käänas tramm ristumiskohas vasakule ja Tairi silme ette kerkis suur ilus valkjaspruunides toonides hoone. Inimpeade meri õõtsus tohutu suure vestibüüli ees, mis säras elektrivalguses.

„Kino „Nizami"," ütles Džamil, märgates rõõmsat üllatust Tairi päraniavatud silmis. „Kas oled näinud ülesvõtet ajalehes?"

„Olen," vastas Tair.. „Kas seda aga võib võrrelda mingi ülesvõttega?"

„Kindlasti näidatakse uut filmi. Igaühel küll ei õnnestu tänaseks piletit saada. On aga hoone, mis? Kaunistuseks kogu linnale!"

Tramm liikus nüüd Kirovi-nimelisel laial prospektil. Džamil osutas käega skväärile:

„Kahekümne Kuue väljak. Seal on Šaumjani, Azizbekovi, Fioletovi ja Džaparidze mälestussambad. Need olid alles kangelased! Läksid kindlale surmale vastu, kuid ei andnud Bakuud inglastele. Ja seal, vaata, otse mälestussammaste vastas on Pioneeride Maja. Ma arvan, et pioneere ei paigutatud siia juhuslikult."

„Selleks et lapsed vaataksid iga päev mälestussambaid ja tuletaksid meelde kahtekümmend kuut komissari? On nii?"

„Jah, vaadaku ja õppigu, kuidas tuleb võidelda. Teadku, et kommunism ei teki iseenesest, tema eest on inimesed andnud elu..."

„Ja veel missugused inimesed, mu pojad!" segas nende jutu vahele pikakasvuline, esinduslik, umbes seitsmekümneaastane vanamees, kes kandis purjeriidest pükse ja särki. „Mul oli juhus olla nende unustamatute päevade tunnistajaks... Jah, ka mina võitlesin nõukogude võimu eest, võib öelda õlg õla kõrval komissaridega..."

Välimuselt kooliõpetajaga sarnanev vanake seisis jämedale kepile toetudes ja vaatas noori sõpru oma suurte lahkete silmadega.

„Õppige tundma, mu pojad, õppige tundma Bakuu ajalugu," kõneles ta kergelt pead noogutades. „Iga kivi selles linnas on niisutatud ennastsalgavate kangelaste verega."

Džamil küsis temalt:

„Aga kes teie olete?"

„Ma juba ütlesin teile: olen möödunud päevade elav tunnistaja," vastas vanamees. „Noil aegadel olin lihttööline Bailovi ettevõtteis, praegu aga olen pensionär. Pojad töötavad, mina aga vaatan pealt ja tunnen rõõmu."

„Aga kes teie pojad on, isa?"

Ka see Džamili küsimus ei tulnud vanamehele ootamatult. Ta tegi laia käeliigutuse ja ütles:

„Kes? Kõik, kes hoiavad Bakuud nagu oma silmatera, on minu pojad!" Ta läks ukse poole. „Noh, olen kohal. Nägemiseni, mu lapsed! Kui olen teie vestlust

seganud, andestage mulle, vanale inimesele. Nägemiseni!"

Peatusel astus ta trammist välja ja sammus, kopsides oma jämeda kepiga, ruttamata kõnnitee poole. Tair jälgis teda üksisilmi.

„Vanamehel on nähtavasti, mida jutustada," tähendas Džamil. „Bakuus võib leida palju niisuguseid inimesi. Meie puurtorni meister on ka paljukogenud inimene. Kui hakkab jutustama, ei jõua ära kuulata."

Kitsaste ja kõverate tänavate vahele surutud tramm liikus aeglaselt edasi. Siis pääses ta uuesti sirgele teele ja kihutas kiirelt piki laia ja siledat tänavat. Ringi vaadates ja eredalt valgustatud hooneid imetledes ei suutnud Tair siiski vabaneda muljest, mille oli tekitanud vanamees. Ta tundis ikka veel endal vanamehe tarkade, väljendusrikaste silmade pilku ja kuulis tema jämedat basshäält.

„Niisugused inimesed, Tair, päästsidki Bakuu!" ütles Džamil, justkui vastates oma sõbra mõtteile.

Bakuu kasvas ja laienes iga hetkega Tairi silmis. Hooned näisid talle üks kenamana teisest. Tramm võttis sõitjaid peale ning laskis peatustel maha, ja sedamööda kuidas ta ikka edasi kihutas, näis Tairile, nagu oleks mingi võimas vool ta kaldast ära kiskunud ning kannab kuskile tundmatuisse merekaugustesse. Vaimustus, mis valdas noormeest esimesel hetkel, andis vähehaaval aset ärevusele.

Alles nüüd mõistis ta, kui ilus ning imestamisväärne oli tema ees avanenud uus maailm ja kui jõuetud olid lihtsad igapäevased sõnad selleks, et luua kujutlust Bakuust inimesel, kes teda pole näinud. „Jah, Džamilil oli õigus," mõtles Tair. „Mida ütlekski Bakuu kohta, ikka on vähe. Peab ise nägema seda kaunist linna."

2

Džamil oli kodukülas oma puhkust veetmas. Pärast jällenägemist vanematega tuli talle kõigepealt meelde Tair: nad olid koos kasvanud, koos koolis käinud.

Tairi ema, tädi Gülsenem, võttis Džamili vastu ühekordse kivimaja rõdul.

„Tere tulemast, mu kallis!" vastas ta lahkesti Džamili tervitusele, ja märgates, kuidas Džamil oli aastase äraolekuga mehisemaks muutunud, lisas: „Nagu näha on Bakuu sulle kasuks olnud, kandugu sinu mured minule üle."

Gülsenem toetas käega lõuga, vaatas vaikides noormeest, ja ta nägu säras rõõmust. Justkui oleks tema oma poeg kaugelt reisilt koju tulnud. Džamili kirju kaelaside paistis ereda laiguna tema laial rinnal. Valge, tumedate triipudega särk oli pistetud korralikult tumesiniste hästipressitud pikkade pükste vahele, mis olid kokku tõmmatud kitsa kollase rihmaga. Džamili õunümmargused põsed, mis kuni möödunud aastani polnud veel tundnud habemenuga, olid nüüd siledalt raseeritud, ülahuule kohal aga mustendasid kitsad lühikesekslõigatud vurrud. Ta väikesed mustad silmad naeratasid.

„Tädi Gülsenem, kus on Tair?" küsis ta naisele kätt ulatades.

Nähes aga, et see upitas end tema poole ilmse sooviga teda suudelda, kummardus Džamil Gülsenemi poole. Naine suudles teda tugevasti vasakule põsele ja silus peopesaga üle käharate juuste.

„Hea oleks surra sinu käte vahel, pojuke," vastas ei. „Tair läks kodust, kui vaevalt koitma hakkas. Ei tea, kuhu on kadunud. Tal on ju uus huvi... Käib jahil!"

„Mida ta kütib, tädike?"

„Parte, põldpüüsid, mõnikord aga toob ka faasani."

Džamil silmitses endiselt naeratades Tairi ema ja otsustas sealsamas avaldada talle mõtte, millega ta tegeles kogu tee Bakuust külani.

„Tulin, et Tairi endaga kaasa viia," ütles ta ebakindlalt, teadmata veel, kuidas tädi Gülsenem sellesse suhtub.

„Nojah," vastas vana inimene ebamääraselt ja vaatas maha. „Nähtavasti on niisugune aeg. Teid kõiki tõmbab sinna Bakuusse. Ka Tair ise kõneles hiljuti, et peaaegu kõik ta seltsimehed on läinud tööstustesse, mõne-

dest aga on saanud naftakangelased. Lehitseb ühtepuhku ajalehti, mõtleb ..."

„Kas ta tuleb varsti tagasi?" küsis Džamil ja vaatas külavaheteele.

Maona loogeldes viis tee mäekitsuse poole. Kaugel paistis enda järel tillukesi karbikesi-vaguneid vedava veduri valge suits; vedurivile kõlas vaevalt kuuldavalt. Teisel pool raudteetammi avanes pilgule avar hallikas tasandik. Siin-seal läikisid tumeroheliste kõrkjapuhmastike vahel väikesed järved.

„Ta on kindlasti seal," ütles Džamil, noogutades pead järvede suunas. „Kuid kas praegu on jahilkäimise aeg? Kas ta läks jalgsi või ratsa?"

„Läks hobusega. Võttis kaasa pika köie. Ma ei teagi, milleks. Kuidas ka pärisin, ta ei ütelnud. Sa tead ju, kui kangekaelne ta on ... Noh, tule sisse, pojuke, võta istet. Mis seal seista? Kus ta ka oleks, tuleb niikuinii varsti tagasi."

„Milleks oli Tairil vaja köit?" mõtles Džamil, vaatas veel kord tasandikule ja küsis:

„Ega ta ometi läinud džeiraane[1] küttima?"

Mäekitsusest ilmus nähtavale ratsanik. Džamil tõstis käe silmade ette, varjas peopesaga justkui mütsinokaga väikesi pilutatud silmi ja hakkas teraselt vaatama teele.

„Vist on Tair. Ta toob midagi sadulaharjal."

Gülsenemi tuuldunud päevitanud nägu süngestus.

„Temast võib oodata kõike. Küllap ta sunnib meid trahvi maksma."

„Kas ta siis ei tea, et džeiraanijaht on keelatud?" ütles Džamil murelikult. „Võib aga olla, et see polegi džeiraan."

Sedamööda kuidas ratsanik lähenes, oli selgesti näha, missugust saaki ta toob.

„Jah, tädi, see on džeiraan," ütles Džamil kindlalt.

„Küll ma juba tunnen oma poega! Ta ei karda midagi."

Kõrb mära tõusis kergesti üles mäkke ja traavis piki tänavat. Kurjad koerad hüppasid välja igast hoovist

[1] Džeiraan — liik antiloope.

allpool asuvas küla osas ja sööstsid valjusti haukudes ratsanikule kallale. Tair heitis kiiresti džeiraani üle õla, tõusis kogu suuruses sadulale püsti ja ajas hobuse galoppi.

„Vaata, mida teeb, võrukael!" ütles Gülsenem, keda ilmselt valdas ärevus poja pärast. „Lendab sadulast maha ja koerad ei jäta temast raasugi järele."

Tair kihutas galopis üle tänava ja kadus käänaku taha.

„Milline džigitt!" tähendas Džamil, olles uhke sõbra üle. „Džeiraan aga on kindlasti väike. Muidu Tair ei püsiks sadulas."

„Eh, mis vempe ta küll teeb! Tõesti oleksin palju rahulikum, kui ta sõidaks koos sinuga ära."

Kõrb mära kihutas galopis naaberhoovi plangust mööda, jõudis silmapilkselt rõdu ette ja peatus nagu maasse kaevunu.

„Aa! ... Džamil! Tere, sõber! Tervitus naftatööstuste kuulsale kangelasele kolhoosiküla kartmatult pojalt!" teretas Tair sõpra lärmakalt ning pidulikult ja hüppas maha.

Ta asetas pika köiega seotud džeiraanipoja peenikestele jalgadele, toppis köie otsa vöö vahele, ajas käed laiali ja surus sõbra oma rinna vastu.

„Tere tulemast, Džamil! Minu saagist tehtud šašlõkk on kostituseks kallile külalisele!"

Tair tõmbas džeiraani köiest ja sidus ta rõduposti külge kinni.

Väike loom vahtis kartlikult ringi; tema pruunid looritatud silmad olid pärani; värin jooksis üle tema keha vähimagi puudutuse juures.

Nähes, et Tair tahab tõepoolest džeiraanipoega tappa, hakkas Džamil protestima. Ka ema astus looma kaitseks välja:

„Ära tee. Ta on ju päris tilluke! Mis maitset tal võibki olla?"

Kuid Tair ei tahtnud kuulata ei sõpra ega ema. Ta leidis kuskilt luisu, võttis taskust suure liigendnoa ja hakkas ihuma laia tera. Vahepeal ta kõneles:

„Sa ainult vaata, ema, missugune külaline mul on! Ei, ei, tingimata tapan džeiraani!"

„Mu kallis, sa oled tõesti väga kangekaelne," ütles Džamil. „Kui sa kavatsed tappa ta ainult selleks, et mind kostitada, siis mina pole nõus, tänan. Sa ainult vaata vaesekest!..."

Väike džeiraanipoeg tammus peenikestel jalgadel, ajas kaela õieli ja tõmbas õhku ninasõõrmeisse. Tema silmad väljendasid hirmu ja ängistust. Tair halastas lõpuks.

„Hea küll, olgu teie tahtmise järgi!" nõustus ta, heitis luisu kõrvale, pani noa kokku ja pistis taskusse. Seejärel astus ta laua juurde ja istus Džamili kõrvale. „Noh, jutusta, sõber, kuidas teil seal Bakuus on! Millal saad Kangelase nimetuse?"

„See ei olene minust..."

„Kõik oleneb inimesest endast, vennas!" katkestas Tair ja heitis järsult käega. „Tõtt öeldes ka mind tõmbab tugevasti Bakuusse. Tahan saada nafta kangelaseks. Olen juba lugenud ühtteist puurimisest merel. Sina ju töötad merel, puurtornis? Kuidas seal on, ega väga raske ole? Kas tuleksin toime?"

„Jah, esialgu polnud kerge. Nüüd aga ma lihtsalt ei tea, kuidas võib töötada veel kuskil mujal. Puurimine merel on hoopis eriline maailm, vennas!"

„Kas mind võetakse sinna?" küsis Tair kärsitult.

„Miks mitte? Meil hinnataksegi eriti neid, kes nii meelsasti puurtorni lähevad."

„Tähendab, on otsustatud. Ma sõidan, Džamil!" teatas Tair.

Tädi Gülsenem askeldas rõdu teises otsas kolde juures, kavatsedes valmistada lõunat. Ta pöördus ümber ja vaatas pahaselt pojale otsa. Tema pilk ei jäänud sõpradele märkamata. „Vist ei lase minna," mõtlesid mõlemad.

„Mille üle sa nii pahane oled, tädi?" küsis Džamil.

„Kangelaseks võib saada siingi," vastas Gülsenem rahulikult ja pöördus poja poole. „Niisuguse iseloomuga aga nagu sinul sõida kas või maailma otsa, niikuinii midagi head välja ei tule."

See riivas Tairi. Ta ei suutnud pahameelt varjata ja ütles teravalt:

„Aga mida ma olen halba teinud, ema?"

„Sa küsid veel! Oled tülinorija, vaat mis! Üht näpistad, teist riivad. Esimees on sulle pahane, brigadiir ei ole ainuga rahul..."

„Kas esimees oleks mulle andnud hobuse, kui see oleks tõesti tõsi?"

„See ei ole sinu teene! Annab lugupidamisest sinu isa vastu..." lausus Gülsenem pahaselt, kükitas ja hakkas koldes tuld lõkkele puhuma.

Tair lõi käed põlvedele.

„Vannun au nimel, see naine ei lase mind elada! Muud ei kuulegi temalt kui: „Jäta inimeste nöökamine, ära kogu endale vaenlasi!" Asi ise aga on üsna tühine. Noh, laulsin kord klubis tšastuškasid, müksasin kergelt esimeest ja brigadiiri... Kuid see on ju kõige süütum kriitika!"

„Aga mis puhul sa neid kritiseerisid?" tundis Džamil huvi.

„Noh, otsusta ise. Neil päevil oli meil kommunistlike noorte koosolek. Esinesin sõnavõtuga ja ütlesin, et igast külast sõidab noori naftatööstustesse. Miks ei asuks meiegi teele Bakuusse! Mille poolest oleme teistest halvemad? Esimees sai sellest teada ja kihutas siia meie juurde koju. Ja hakkas!... Ütleb: „Miks sa ajad mu kaadrit laiali? Oled sa mulle vaenlane või kes?" Ütlen talle rahulikult: „Kuule, onu Murad, kas nafta ei ole meie asi? On see võõras? Sõja ajal on ju palju töölisi rindele läinud. Kui meie ei aita, kes siis hakkab Bakuud aitama?" Noh, vaidlesime pisut, hiljem aga laulsin klubis tšastuškasid selle vaidluse kohta. Ütle, Džamil, milles ma olen eksinud?"

„Muidugi sul on õigus," kiitis Džamil oma sõbra käitumist, „Naftatööstused vajavad praegu tublisti töökäsi."

Gülsenem hoidis esimehe poole.

„Töökäsi vajatakse ka kolhoosis," vaidles ta vastu. „Kui Bakuu annab naftat, siis meie anname liha, piima, võid..."

„Kuule, ema!" katkestas teda Tair. „Liha ja piim ei vähene ka siis, kui mind ei ole. Võtame näiteks sinu töö. Üks niisugune lüpsja, nagu oled sina, tuleb toime kogu meie kolhoosi lehmadega. Heinaniitmiseks aga

inimesi leidub. Lühidalt öeldes ma sõidan, ja ongi kõik!"

Pärast seda jutuajamist sai Tair iga päev Džamiliga kokku ega väsinud kuulamast tema jutustusi Bakuust.

Gülsenemi kavatsustest poja meelt muuta, ei tulnud midagi välja. Kahe nädala pärast asus Tair koos Džamiliga teele.

3

Džamil ja Tair magasid noortööliste ühiselamu väikeses toas ühes voodis, jalad vastakuti. Nad jõudsid jaamast kohale alles öösel, ja püüdes magavaid seltsimehi mitte äratada, riietusid lahti aknasse paistva laternatule valgusel, heitsid tasakesi voodisse ja uinusid varsti.

Vara hommikul unest ärgates märkasid noored toaelanikud Džamili kõrval tundmatut noormeest ja tundsid huvi uustulnuka vastu. Tõmmu nahaga, päevitusest punaka näoga, tahapoole kammitud mustade karedate juustega, peente, teravalt piiritletud huultega ja sirge nina all tumedate udemetega Tair magas sügavasti, käed risti rinnal.

Poisid heitsid pilke kord Tairile, kord paunale, mis asus aknalaual. Selles täistopitud ja mõlemast küljest tugevasti kinninööritud paunas võis olla niihästi pähklihalvaad kui ka fassaali — õhukesi lehttaignast kooke — ja sütel praetud noore lamba liha. Noored naftatöölised elasid sõbralikult ja maitsesid sageli maiuspalu, mida ema Džamilile külast saatis.

Džamili voodi kõrval lamas paks lühikest kasvu poiss, kes vaatas rohkem pauna kui Tairi. Kõik teadsid, et see poiss armastab kangesti süüa. Ta läks einelauda enne teisi ja tuli sealt pärast teisi. Mõnikord, kui ta tuli ühiselamusse tagasi hilisel ajal ja einelaud oli juba suletud, hakkas ta tuhnima öökappides. Kui ta ei leidnud sealgi toidupoolist, heitis ta pettunud ilmel voodisse ja vähkres kaua küljelt küljele ohates ning oiates. Algul tegi tema isu seltsimeestele palju lõbu.

Naerdes ja end nagu õigustades kõneles ta:

„Lapsepõlves, kui ma keeldusin söömast, andis ema mulle nii tublisti kolki, veljekesed, et ma lõpuks alistusin, harjusin... Noh, ja nüüd olen valmis alla neelama kõike, mis kätte juhtub ja mis on kivist pehmem. Minul on niisugune reegel, sõbrad: kui leiad minu öökapist söögipoolist, võta ja söö. See-eest kui mina leian teie juurest, siis võtan niisamuti ega tunne piinlikkust."

Džamilile meeldis see poiss. Ta andis temale naljapärast hüüdnimeks „Vats". Poissi aga kutsuti Samandariks — tules elutseva muinasjutulise linnu nime järgi.

Kord ostis Džamil mitu uut raamatut ja tõi need ühiselamusse. Samandar põrnitses talle imestunult otsa.

„Kuule, mu kallis, kas sul pole kahju raha tuulde loopida?" küsis ta. „Kas siis raamatukogus on vähe raamatuid?"

Džamil ainult naeris vastuseks ja asetas raamatud korralikult aknalauale. Sellest päevast hakkasid raamatud nende väikeses toas järjest rohkem ruumi enda alla võtma.

Samandar ei armastanud lugeda, ta ei lakanud toidule mõtlemast isegi siis, kui tal tuli hoida käes raamatut. Arvatavasti sellepärast oli tema tähelepanu ka praegu suunatud paunale, mis lebas aknalaual, ja ta vaatas seda nii ihaldavalt, nagu kass vaatab alles kinninahimata hiirt.

Ta neelatas ohtralt tekkinud sülge, pöördus kõrvale seltsimehe poole ja sosistas:

„Heidaksin pilgu sellesse pauna, kuid kardan, et see ei kuulu Džamilile. Võib end veel häbistada selle poisi ees."

„Muidugi, see ei sobi. Lähme parem pesema. Selleks ajaks ärkab ka Džamil."

Nad võtsid käterätikud ja läksid.

Suvine päike tõusis mere tagant, mis paistis läbi rohekate aknaruutude. Päike meenutas ääsist võetud hõõguvat raudketast. Džamil, kes oli harjunud tõusma alati ühel ajal, ärkas ja avas silmad, niipea kui peenike päikesekiir langes talle näkku. „Kas sa näed,

Vats on juba üleval," mõtles ta, heites pilgu seltsimeeste tühjadele vooditele. Ta tahtis juba tõusta ja riietuda, kuid tuletas meelde, et täna on puhkepäev, ning pöördus akna poole. Talle hakkas silma virnake ajalehti, mis olid kogunenud tema puhkuse ajal. Ta sirutas käe aknalaua poole, võttis ajalehed kätte ja hakkas neid üksteise järel läbi vaatama.

Ajalehes huvitasid Džamil'i kõigepealt teated, mis puutusid merelpuurimise trusti, kus ta töötas. Kuid lugedes neid teateid kortsutas ta tahtmatult kulmu. Trusti pidev mahajäämine hakkas tema au riivama. See oli hell koht ka tema vaidlustel Samandariga: kui Džamil heitis seltsimehele ette põlastavat suhtumist raamatuisse, siis Samandaril oli ka trumpe, millega käia:

„Vaat need raamatud hukutavadki teid! Kui kaua aega te juba sabas sörgite!" kõneles ta mõnitavalt. Ta pigistas põlglikult huuled kokku, pistis täidlased käed püksitaskuisse ja kõhtu ettepoole ajades hakkas võitjana toas ringi kõndima. Seejuures ootas Samandar alati kartlikult Džamililt mõnd teravat sõna või niisugust põhjendust, millele ei saa mingit vastuväidet esitada. Kui see ohtlik hetk lähenes, hakkas ta vilistama lauluviisi „Hüppan üle kõrge müüri . . ." ja lahkus ükskõiksel ilmel toast, andes sellega mõista, et kõnelda polnud enam millestki.

Need vaidlused ei mõjunud muide nende sõbralikele suheteile, ja kuidas nad tülitsesidki, aga alati enne magamaminekut oli see kas Džamil, kes leevendas solvangut mõne lahke sõnaga, mida ta lausus süüdlasliku naeratusega, või jälle Samandar lõi oma täidlase käega Džamili õlale, puhkes heasüdamlikult naerma ja püüdis sõbraga sobitada lepitust. Lahutamatute sõpradena käisid nad koos õhtustel tehnilise miinimumi kursustel, teatris või kultuurimajas isetegevusringi kontserdil, lonkisid hiljutiavatud pargis või mere ääres. Mõnikord läksid nad oma vaidlustega liiga kaugele ja tüli ei ununenud nii pea. Jonnis enamasti Džamil, kes loomult oli veidi kinnine ja väga isekas. Juhtus, et sõbrad mossitasid vastamisi päev otsa, ja võtnud õhtul riided seljast, heitsid vaikides voodisse. Kuid neil ei tulnud

und. Mõlemad vähkresid rahutult, kuni Samandar andis viimaks esimesena järele.

„Kuule, sina, pika vihaga inimene!" kõneles ta, tõstes pead padjalt. „Oletame, et mina olen kangekaelne, aga mis asjamees oled sina?"

Samandaril tarvitses vaid ütelda heasüdamliku naeratusega midagi selletaolist ja rahu sõprade vahel oli taas jalule seatud.

Võrreldes Džamiliga oli Samandar lihtsam ja heasüdamlikum. Ta ei varjanud midagi oma seltsimeeste eest. Džamilil aga oli saladus, mida ta varjas hoolega kõikide eest. Möödunud aasta sügisest saadik armastas ta Latifa'd, mere-puurtorni telefonisti. Samandar sai mingil kombel seda teada ja kord sõprade ringis vihjas avalikult Džamili saladusele. Džamil katkestas tookord teda järsult ja teatas, et Latifa ei huvita teda põrmugi. Sellest ajast peale ei nimetanud keegi Latifa nime selles toas.

Džamil vaatas läbi mõned viimased ajalehenumbrid, kuid ei leidnud ühtki sõnumit oma trusti kohta. „Nähtavasti läheb kõik hästi," mõtles ta ja rõõmustas.

Vahepeal olid Samandar ja ta seltsimees end pesnud ja tulid kikivarbail tuppa. Džamil tervitas Samandari naeratades:

„Tervist, Vats, mul on rõõm sind näha! Kuidas läheb?"

Vastust ära ootamata pöördus ta teise poisi poole:

„Kuidas elu läheb, Bilandar? Tundsin külas kanget igatsust teie järele, vennas. Mis on meil siin uut?"

„Sa ütle mulle enne, mis seal paunas on?" küsis Samandar, riputades käterätikut voodi peatsisse. „Või oled sa maalt toonud raamatuid külakosti asemel?"

Džamil ei uskunud, et Samandar polnud paunasse pilku heitnud. Ta silmitses uurivalt sõpra:

„Justkui sa polekski seda kontrollinud?"

„Ei, vannun sinu nime juures, ei!"

„Küll ma sind juba usun!"

„Kas see on sinu paun?"

„Ei, Tairi oma."

Samandar suunas oma pilusilmad Džamili külasõbrale.

„See siis ongi Tair? Tõid ikkagi kaasa... Aga kus on tema saz[1]? Sa rääkisid ju, et ta on ašuug[2]."

„Ta ei võtnud kaasa. Kui Bakuu hakkab talle meeldima, siis tuleb ka saz siia."

Algul vestlesid nad tasakesi, peaaegu sosinal. Mõne aja pärast aga, ilma et nad ise oleksid seda märganud, hakkasid nad kõnelema valjusti. Toas tõusis kära. Kõnelus võis areneda igas suunas, kuid Samandar viis uuesti jutu külakostile, millega tema oletuse järgi oli täidetud niihästi paun kui ka kohver. Rammusat einet ette nautides ja kõhtu siludes naeratas ta ja pilgutas tähendusrikkalt Džamilile silma. Džamil hüppas voodist ja riietus kiiresti. Seejärel võttis ta kohvrist lehttaignast kooke ning praetud lambaliha tükke ja hakkas neid laotama ajalehega kaetud väikesele lauale.

Samandari silmad lõid läikima. Ta kahmas koogi ning suure tüki lambaliha ja hakkas sööma, kõndides nurgast nurka ja kopsides valjusti vastu põrandat rautatud saapakontsadega. Olles lõpetanud ühe portsjoni, asus ta otsekohe teise kallale. Kook prõksus tal hammaste all, ta näris rutakalt, suud matsutades.

„Kuule, peale sinu on siin ju veel teisigi inimesi," tähendas Bilandar, kui Samandar sirutas käe kolmanda koogi järele. „Peaksid piiri pidama!"

Lõbusaks muutunud Samandar pahvatas valjusti naerma.

Tema naer äratas Tairi. Unisena vaatas ta arusaamatuses paksukesele otsa, kuid taipas siis, kus ta viibib, ja naeratas, välgatades ühtlast rida pärlmutriläikelisi hambaid.

„Andesta, vennas, ma vist äratasin su, ei lasknud välja magada!" palus Samandar vabandust.

Ta vaatas lihtsameelse otsekohesusega oma naervate silmadega Tairile otsa ja lisas minutilise vaikimise järel:

„Bakuu on kõigiti kena ja ma olen temaga täiesti rahul. Puudub ainult rasvane bozartmaa[3]. Ema paneb

[1] Saz — keelpill.
[2] Ašuug — rahvalaulik.
[3] Bozartmaa — rahvuslik toit lambalihast.

vahel suure tirina mu ette — söö nii palju, kui süda soovib..."

Nagu kadestades oma sõbra isu küsis Džamil:

„Kas kõht ei ole veel täis?"

Samandar kõõritas Džamilile otsa ja vangutas pead:

„See pole juba kellegi jutt."

Niihästi tema näoilme kui ka solvunud pilk näisid kõnelevat: „Võiksid parem ütelda, et oled kõik selle kohvrist välja võtnud minu ja ainult minu jaoks."

„Kõik, mida sa laual näed, on sinu oma," ütles Džamil. „Kahtlen ainult, kas sa jõuad kõike ära süüa."

Samandar rõõmustas nagu laps ja ulatas parema käe Džamilile:

„Kas veame kihla?"

„Nõus! Aga kui sa ära ei söö, siis loed läbi „Gurban Ali-beki"[1] ja jutustad mulle selle sisu."

Olles rahul ülesseatud tingimusega sirutas Džamil valmisolevalt käe ja lõi täie hooga vastu Samandari pehmet täidlast peopesa. Samandar ainult seda vajaski. Otsustades ära kasutada haruldast juhust oma täitmatut magu täis toppida, nihutas ta enda ette mitu suurt lihakäntsakat ja asus endise isuga sööma.

Tair lamas voodis, käed pea all. Džamili jutustustest teadis ta juba üht-teist Samandari kohta, ja vaadates nüüd, kui kiiresti paksuke oma lõualuudel käia lasseb, mõtles: „See ei hakka end lugemisega vaevama. Sööb end kas või lõhki, kuid ei jäta raasugi järele."

Tair pikutas veel vähekese, siis upitas enese üles, laskis jalad üle voodi serva, riietus, võttis taskust pooliku kammi ja suges oma pikad mustad juuksed üle pea.

Seltsimehed jälgisid Samandari iga liigutust algul uudishimulikult ja siis juba rahutult. Džamil ei pidanud vastu ja pani käe paksukese õlale.

„Tont temaga, meie kihlveoga, isegi kui sa võidaksid!" ütles ta tõsiselt. „Ma kardan, sõber, et teed endale söömisega liiga ning jääd haigeks, süüdi aga olen mina."

[1] „Gurban Ali-bekk" — üks Džalil Mamed Kuli-zade jutustusi.

Samandar näris edasi ega vastanud midagi.

Džamil võttis käterätiku ja lahkus toast.

Kui ta tagasi tuli, silmitses Samandar tusaselt viimast lambalihatükki.

„Noh, kuis on?" pöördus Džamil tema poole.

Samandar tõstis mõlemad käed üles.

„Annan alla! Vannun allahi nimel, ilmaaegu kõneldakse minust, nagu oleksin ma suur õgija. On õige, mida räägitakse: „Šaakal laseb lambal soolikad välja, kuid aetakse hundi süüks." "

Kõik naersid.

„Ära heida meelt!" tõttas Džamil teda rahustama. „Niisuguse rasvase lambalihaga ei tuleks toime ka Gurban Ali-bekk ise."

Tair silmitses tähelepanelikult Samandari, nägi temas lihtsameelset siirast poissi ja tundis järjest rohkem sõbralikku poolehoidu tema vastu. Talle näis, et Samandari taolised inimesed soovivad alati siiralt teistele head, ei suuda varjata endas kurjust ja vajaduse korral neil pole millestki kahju, kui ainult saavad seltsimehele kasulikud olla.

Džamil heitis pilgu ajalehtedele, mis ta oli äsja läbi vaadanud, ja pöördus uuesti Samandari poole:

„Noh, jutusta, mis on uut. Trusti asjad pole vist halvad? Ajalehed ei kiru meid enam!"

„Trustile on saadetud uus juhataja, Kudrat Ismailzade," vastas Samandar kiiresti, olles rahul sellega, et jutt läks üle teisele ainele. „See asus kõvasti asja kallale. Kõik kiidavad. Eile õhtul käis siin teie meister vana Ramazan. Küsis sinu järel. Ütlesin, et oled tänahomme tagasi."

Kuuldes, et Ramazan ise tundis huvi tema, Džamili vastu, lõi naftatöölise nägu rõõmust särama.

Vana puurmeister Ramazan oli tuntud kogu Apšeronis. Tal puudus eriharidus, kuid ta tundis hästi maapõue saladusi ja isegi paljud kogenud puurmeistrid pöördusid tema poole kõigil raskeil juhtumeil abi saama. Selles avaldusid tema paljude aastate jooksul kogutud kogemused, tänu millele Ramazan võis kinnisilmi eraldada Surahhani naftakihte Romani kihtidest. Temast loodi isegi huvitav legend: vanamees jäänud

raskesti haigeks, kogunud oma sõbrad ja palunud matta teda tingimata sinna, kus nafta otsimine ei anna tulemusi. Sõbrad küsinud: „Miks sa soovid seda?" Haige vastanud: „Sellepärast, et kuhu mu jalg on astunud, sinna ilmub ilmtingimata nafta." Kui seda väljamõeldud lugu jutustati Ramazanile endale, hakkas ta naerma ja ütles: „Kus siin on väljamõeldus? Pole veel olnud juhtumit, et minu puuritud auk annaks nafta asemel vett."

Ramazani tunti Bakuus mitte ainult kui üht kõige osavamat naftapuurimise meistrit, vaid ka kui vana bolševikku. Noores eas oli ta töötanud bolševike organisatsioonis koos seltsimees Staliniga. Ramazan oli korduvalt trellide taga istunud ja korduvalt vanglast põgenenud.

Džamil mõistis, et vanamehel, kes näis alati nii süngena ja murelikuna, oli tegelikult lahke ning vastutulelik süda.

„Noh, mis siis meister ütles?" küsis ta Samandarilt.

„Ütles, et kardab sinu pärast, et äkki jääd maale kauemaks. Arvatavasti on mere-puurtornides kibedad päevad käes... Istus meie juures, ajas juttu. Ta meeldis mulle väga. Jutustas oma noorusest, ammu möödunud aastaist. Jah... Vanamees on näinud palju oma elus..."

Jutt läks uuesti üle trusti teemale.

„Tähendab, meil on uus juhataja. Oled sa teda näinud?"

„Ei ole. Ta töötas seni teises trustis. Ta saadeti teie juurde nädal aega pärast sinu ärasõitu. Räägitakse, et pöörab asja järsult ümber. Ajalehed ei puuduta teda veelgi, nagu näha, tahavad anda aega. Aga kui ta ei too korda, siis võid kindel olla, et hakkavad ka teda risti ja põiki sarjama..."

„Aga plaan? Kuidas on aukude puurimisega?" küsis Džamil kärsitult. „Kui ma ära sõitsin, oli trustis täidetud kuuskümmend protsenti. Ja kuidas on nüüd?"

„Plaani täitmine, see pole halvaa söömine, vennas! Kas sa siis arvad, et kümne päevaga teeb ta kohe imet!"

Tair tüdines kõige selle kuulamisest ja võttis paunast käterätiku ning pöördus Džamili poole:

„Kus ma saaksin end pesta?"

Džamil tõusis.

„Lähme, ma näitan."

Nad väljusid toast, möödusid paarikümnest ühesugusest uksest, mis asusid nagu võõrastemajas mõlemal pool pikka ning kitsast koridori, ja jõudsid duširuumi. Kaks suurt pesulauda seisid siin teineteise vastas. Kummalgi oli viis tila, vesi nirises neist peenikese joana.

Kodukülas käis Tair hommikuti kose juures ja suples külmas allikavees. Siin aga, hulga lõbusate noortööliste juuresolekul oli tal piinlik lahti riietuda. Ta keeras varrukad üles, pesi silmnäo, siis niisutas käterätiku otsa ja hõõrus tugevasti rinda ning kaela kuni punetuseni. Kui ta lahkus duširuumist saadetuna noorte uudishimulikest pilkudest ja tuli tagasi tuppa, istus Džamil juba laua taga ja einestas. Vaadates end voodile sirutanud ägisevat Samandari, kõneles ta temale naerdes:

„Mulle on üks asi selge: niisugune õgimine ei tee sulle head. Ükskõik mis häda sinuga juhtubki, kuid tea: selle põhjuseks on su täitmatu isu. Aga vaat mis, Samandar: kui me kihla vedasime, unustasime veel ühes asjas kokku leppida. Utle, mitme kuuga loed sa „Gurban Ali-beki" läbi?"

„See on juba minu asi! Kits püüab noa eest pääseda, lihunik liha saada ... Oh! ... Poisid, ma suren."

„Võin soovitada ainult ühte abivahendit: tõuse ja hakka uuesti sööma! Niikuinii sa ei ole praegu suuteline lugema."

Lugemise mainimine ajas Samandari vihale.

„Aitab lõppude lõpuks! Kui hakkan romaane lugema, muutun samasuguseks nagu sinagi. Aga mis sellest kasu on?"

„Kasu on suur. Kui sa oleksid rohkem lugenud, siis teaksid juba kindlasti, et liigsöömine mõjub kahjulikult vaimseile võimeile."

Džamil puhkes valjusti naerma, tõusis laua tagant ja hakkas kiirustama Tairi:

„Einesta ruttu ja lähme trusti. Kuigi täna on puhke-

päev, võib-olla leiame seal kedagi ülemustest ja kõneleme sinu tööalast. Ja siis jalutame mööda linna."

Ta võttis öökapist saapaharja ning suundus koridori, kuid Samandar peatas ta:

„Jah, Džamil, pidin peaaegu unustama. Eile nägin pargis Latifa'd. Ilus neiu, pagan võtaks! Ainult ta ei olnud üksi, vaid kellegi inseneriga. Kus siis sina, rakkus kätega ja masuudiga määritud riietes lihttööline saad niisugusega võistelda! Nagu näha, ta sihib kõrgele! ..."

Sõbra sobimatu nali ei meeldinud Džamilile. Ta kortsutas otsekohe kulme ja otsustas veelkord veenda seltsimehi, et ta on täiesti ükskõikne Latifa suhtes."

„Kuule, Vats!" katkestas ta järsult Samandari. „Mis on mul Latifaga asja? Minu pärast käigu ta, kellega tahab! ... Sellest aga, et olen lihttööline, ei maksa sul rääkida ... Esiteks ei ole selles midagi alandavat. Teiseks olen täna tööline, viie-kuue aasta pärast aga võib minust samuti saada insener. Arvad, et see on võimatu? Ma ei ole ju veel kaheksateistkümne-aastanegi ..." Ta vaikis veidi aega ning jätkas veelgi hoogsamalt: „Naftatööstuses töötamisel on üks tõsine eelis: see ei lase paigal tammuda, sunnib kogu aeg edasi liikuma. Kas sa tahad seda või mitte, kuid sul tuleb õppida, teadmisi koguda, edasi liikuda! See on paratamatu!"

Kuulates seda, mida Džamil kõneles tasa ja ühtlasi kindlalt ning kirglikult, näris Tair masinlikult kooke ja rõõmustas oma tuleku üle Bakuusse, sellesse imelisse linna, kus tingimused võimaldavad inimestel pidevalt õppida ja edasi liikuda. „Hea, et tulin. Siin on sulle niihästi töö kui ka kool. Ja just seda ma vajangi. Ainult seitsmeklassilise kooliga kaugele ei jõua," mõtles Tair. Kuid äkki tõusis temas kahtlus: „Aga kui Džamil kõneleb kõike seda sihilikult, ainult selleks, et talle töötamist naftatööstuses huvitavaks teha? Võib-olla on siin nii palju tööd, et ei saa õppimisele mõeldagi?"

Justkui aimates Tairi mõtet hakkas Džamil uuesti kõnelema meister Ramazanist:

„Tele tunnete veel halvasti meie meistrit. Ta mõtleb kogu aeg oma õpilastele, jagab meiega kõiki oma tead-

misi. Kuid muidugi on veel olemas meistreid, kes ei ütle kadeduse pärast õpilasele sõnagi, ei õpeta talle midagi. Ei, meie meister Ramazan ei ole niisugune."

Äsjane mõte pääses Tairi juures uuesti võidule. „Tegin hästi, et tulin," otsustas ta ja tõusis laua tagant.

„Lähme, Džamil," ütles ta. „Võib-olla leiame tõesti kedagi trustis."

„Leiame, leiame," rahustas teda Džamil. „Uus juhataja on juba kindlasti oma töökohas."

Sel hetkel kostis koputus uksele:

„Kas võib sisse astuda?"

Noormees ja neiu astusid sisse, teretasid.

„Kas lubate istuda?"

Nad tulid sisse, ilma et oleksid vastust kuulnud, ja võtsid istet, ilma et oleksid luba ära oodanud.

Tair seisis liikumatult ja vaatles neid. Ta oletas, et nad on naftatööstuse töötajad. Sihvakas, pikkade, peaaegu pahkluudeni ulatuvate juuksepalmikutega umbes kuueteist-seitsmeteistkümneaastane neiu hoidis käes raamatut ja vaatas häbelikult maha. Tema kaaslane aga pani mapi lauale ja silmitses karmilt kord Džamil'i, kord Samandari, kord Tairi. Noormehe juuksed olid masinaga lühikeseks lõigatud, kõhn piklik nägu oli habemeajamise järel veidi sinaka varjundiga, lühikeseks raseeritud vurrud mustendasid kitsa ribana ülahuulel.

„Eh, poisid," alustas ta, pöördudes kõikide poole. „Olete talitanud halvasti . . ."

„Mis on juhtunud?"

Seda küsimust muide ei esitanud keegi. See oli kirjutatud poiste silmadesse.

„Kui see nii edasi kestab, siis ei nõustu vist keegi teiega õpinguid läbi viima.

„Mida me oleme siis halba teinud?" küsis Samandar.

„Halvemini ei või ollagi! Kommunistliku noorsooühingu komitee saadab teile kõneleja rahvusvahelise olukorra kohta, teie aga korraldate talle niisuguse vastuvõtu, et nüüd ei taha ta mingisugustest ettekannetest enam kuuldagi . . ."

Bilandar, kes seisis eemal, nõjatudes vastu oma voodi otsa, tähendas kärsitult:

„Noh, tead, seltsimees Dadašlõ! Sina kui kommunistlike noorte organisaator ei tohi lubada, et nii segaste arusaamadega inimesed peaksid meile loenguid!"

„Missuguste segaste arusaamadega?" pöördus Dadašlõ imestanult Bilandari poole.

„Vaat niisugustega! Kinnitab, nagu oleks Punaarmee võitnud liitlaste tõhusal kaasabil. Meie aga küsisime: „Kui nad astusid meiega liitu ausate kavatsustega, miks nad siis ei aidanud otse sõja algusest peale?" " Bilandari pärani silmis süttisid raevu sädemed. „Minu viis venda läksid rindele. Mina ise andsin kõik jõu naftatööstusele, töötasin nii ööd kui päevad läbi. Ja meid asetatakse ühele pulgale mingisuguste inglaste ja ameeriklastega! Ma küsin, kus on siin õigus? Ma vaidlesin talle vastu, tema aga korrutab: ei tohi liitlaste osatähtsust eitada. Mida sa siin eitad, kui pole midagi kinnitada?!"

Bilandar ägestus ja astus ühe sammu Dadašlõ poole. Tundus, nagu ei näeks ta enda ees kommunistlike noorte organisaatorit, vaid seda lektorit ning jätkaks temaga eilset vaidlust:

„Meie ei lepi iialgi sellega, et meid peetakse võhikuiks ning puudulikult harituiks ja kõneldakse nii, nagu kellelegi pähe kargab!"

Dadašlõ katkestas ägestunud Bilandari:

„Hea küll, mõistan. Sellest ma kõnelen rajoonikomitees. Praegu me tulime teise asja pärast. Alustame sotsialistliku võistluse kokkuvõtete kontrollimist. Homme kella kaheksaks õhtul tulge klubisse . . . Noh, Džamil, mis on külas uut?"

„Kõik on korras. Ka seal on tublisti töötama hakatud. Meie kolhoos kutsus võistlema Marxi-nimelise naaberkolhoosi . . . Näe, ma tõin sõbra kaasa."

Dadašlõ vaatas rangelt Tairile otsa:

„Kas ta tahab töötada siin? Nojah! . . ."

Tema silmade torkav pilk ei meeldinud Tairile. Kommunistlike noorte organisaator silmitses Tairi nii ähvardavalt, nagu oleks see milleski süüdi.

„Pärast sõda vajame vägagi inimesi . . . kaadrit! Kas sina, seltsimees, oled kommunistliku noorsooühingu liige?" küsis Dadašlõ.

„Jah, olen!" vastas Tair väljakutsuvalt.

„Oled, nagu näha, norija poiss!"

„Olen juba, missugune olen!"

Neiu tõstis hetkeks pea ja langetas samas. Suured, küpse ploomi värvi silmad välgatasid pikkade ripsmete vahelt. Kui Tair looks laule kaunitaridest, nagu seda tegid ašuugid möödunud aegadel, siis võrdleks ta neiu silmi kahe karikaga ja tema pikki juuksepalmikuid lingudega.

„Kas tõid arvestuskaardi kaasa?" küsis Dadašlõ veelgi rangemalt, nagu ärritaks teda Tairi pilk, mis oli suunatud neiule. „Latifa," pöördus ta neiu poole, „saada ta rajoonikomiteesse, näita, kus tal tuleb end arvele võtta!"

Latifa vaatas imestanult kommunistlike noorte organisaatorile otsa:

„Aga võib-olla ta ei jää meie tööstusse?"

„Kuidas ei jää?" segas Džamil end vahele. „Meie läheme otsekohe trusti, et juhatajaga töö suhtes kokku leppida."

„Kuid ma ei toonud arvestuskaarti kaasa."

Tairi ja Latifa silmad kohtusid.

„Sel juhul saada kiri kohe, täna, nõua välja!" pani Dadašlõ ette.

Tair ei vaadanudki talle. „Tean ilma sinutagi," mõtles ta, silmitsedes endiselt mahavaatavat neiut. „Huvitav, kas saan ma teda sageli näha?"

„Poisid, täna õhtul näidatakse Kultuuripalees filmi „Aršin mal alan"," teatas Latifa. „Meie tahame võtta piletid kõigile. Kes soovib piletit saada, teatagu mulle oma nimi." Ta vaatas ootavalt kõiki, ja kohates uuesti Tairi terast pilku, mõtles: „Mis ta nõnda vaatab?"

Samandar vastas esimesena:

„Pane mind kirja!"

Tema järel vastasid ka Džamil ja Bilandar:

„Mind ka!"

„Mind ka!"

Kuid Tair vaikis.

„Ja teie?" pöördus Latifa tema poole.

„Mina ka ... Olen juba kord näinud ... Vaatan heameelega veel kord."

„Aga kuidas teid kirjutada?"

„Tair."

„Tair?"

Imestus, mis kõlas neiu küsimuses, sundis Tairi valvsaks muutuma.

„Mis siis on, kas on halb nimi?"

„Ei, mispärast halb?... Ülehomme näidatakse filmi „Tair ja Zuhra"..."

„Aa ... Seda ma ei ole näinud. Kuid dastaani[1] tean algusest lõpuni peast."

„Kas on üldse niisugust dastaani olemas?" küsis Latifa lapseliku uudishimuga.

„On. Pealegi igivana. Kuulsin seda oma kadunud vanaisalt. Iga ašuug oskab seda peast."

Džamil kuulas seda vestlust ärevalt ning erutatult, Samandar aga muheles vaikides. „Tuli hiljem, jõudis varem," mõtles ta Tairist ja Džamil'i jälgides tundis pisut kahjurõõmu südames. „Mis on, vennas, kas riivab? Se'ep see ongi! Nüüd võib sind läbi näha ..."

Dadašlõ tõusis.

„Tunnistan, olen väga väsinud. Otse öisest valveteenistusest."

„Omavahel öeldes, jääte tublisti maha," ütles Samandar, vihjates tööstusele, kus töötas kommunistlike noorte organisaator.

„Minu brigaad ületab plaani."

„Üks lill kevadet ei too ..."

„Nojah, eks hiljem näe. Räägitakse, et kanapoegi loetakse sügisel. Lähme, Latifa. Peab ka teisi seltsimehi külastama."

Kui nad väljusid toast, heitis Tair kiire pilgu Latifale. „Tubli neiu," vilksatas tal mõte peast läbi.

„Lähme meie kah, Tair," ütles Džamil ja astus samuti ukse poole.

„Kena neiu," mõtles Tair veel kord. Mõeldes lakkamatult Latifale, järgnes ta masinlikult Džamilile ja väljus tema järel koridori.

„Kas leiame praegu juhataja sealt?"

Dadašlõ, kes sammus ees, vastas Tairile:

„Ta sõitis parajasti autoga trusti."

[1] Dastaan — rahvapoeem.

Trusti ooteruumis ei leidnud nad kedagi peale vene neiu, kes istus laua taga ja oli süvenenud raamatu lugemisse. Peenike ja sihvakas, sinisilmaline lopsakate rulli seatud heledate juustega neiu oli juhataja sekretär.

Vastuseks Džamili küsimusele teatas ta, et seltsimees Kudrat Ismail-zade on äsja kiire asja pärast ära sõitnud, tuleb aga tingimata tagasi paari tunni pärast. Arvates, et Džamil ja Tair tulid mingis väga tõsises asjas, vaatas ta kella ja võttis laualt blokknoodi.

„Kell on kaksteist. Jätke mulle oma telefoni number. Niipea kui juhataja tuleb, helistan teile."

„Ärge nähke vaeva," vastas Džamil. „Meie jalutame vahepeal, kella kaheks aga oleme siin."

Nad läksid välja. Septembrikuu päike sõudis mere kohal. Päev oli kuum, lämmatav. Ainult tasane tuuleke, mis puhus merelt, vähendas pisut leitsakut ja Tair, kes oli harjunud jaheda mägiõhuga, tundis mõnuga oma näol selle niisket värskust.

Sile asfalteeritud tänav viis üles mäkke, ja sedamööda kuidas sõbrad tõusid järjest kõrgemale, avanes nende ees avar vaade lahesopile ja linna kaldaäärsele osale.

„Eile õhtul sa küsitlesid Musta Linna ja Bailovi kohta," alustas Džamil, kui nad jõudsid mäe kõrgeimasse tippu. Ta pöördus ümber ja laskis pilgul käia üle mandri laia poolsõõri, mis ümbritses lahte. Poolsõõri kaugemas otsas paistsid tehasehooned. Seal, tohutu suurte korstnate tihedast metsast tõusis paksu suitsu, mis kattis sinist taevavõlvi hallika looriga.

„See seal ongi Must Linn," ütles Džamil. „Tehased ei katkesta tööd ühekski päevaks. Töötatakse isegi pühade ajal."

„Miks?" tundis Tair huvi.

„Kuidas miks? Kui nad peatuvad, siis ei jõua nad ümber töötada kogu naftat, mida annavad puurkaevud. Praegu on iga minut arvele võetud. Mõni arvab, et kuna sõda on lõppenud, siis võib padja külje alla panna ja puhata. Lori! Kas töö ei ole meie inimese

kõige loomulikum tarvidus? Ega asjata kõnele isegi meie vana meister, et tõeline mees tunneb vaid ühte puhkust: pärast tublit tööpäeva . . ."

Tair kuulas sõpra vaikides ja libistas vaimustatud pilgu üle mõõtmatu linna panoraami, mis tundus talle praegu heledas päikesevalguses veelgi pidulikumana ja ülevamana kui eelmisel õhtul.

„Aga kus on Bailov?" küsis ta Džamililt. See pahvatas esialgu naerma, siis aga hakkas seletama:

„Vaata, viibime otse Bailovi keskkohas. Siit algavad tööstused. Kõrged hooned, mis sa kauguses näed, on niisamuti Bailovis. See üksik puu aga künka jalal kasvab meister Ramazani õuel. See on roheline mandlipuu. Ta on kaks korda vanem oma peremehest, on saja kahekümne aastane. Mandleid aga on tal nagu tähti taevas. Tulin kord meistri juurde, et teda puurtorni kutsuda. Nägin, et puu oli üleni justkui korallikimpudega kaetud. Praegu on meister vist juba saagi maha võtnud!" Džamil tõmbas hinge ning jätkas: „Apšeron on imekaunis koht. Tõsi küll, vett on vähevõitu, maa praguneb veepuuduse tõttu, kuid puuvili on siin hämmastav. Missugused viinamarjad ja ingver on siin! . . . Tead mis," katkestas ta iseend, „istume õige trammile ja teeme linnas ringsõidu."

Džamil märkas Tairi näos pahameelt ja küsis:

„Mis sul on? Või on linn juba ära tüüdanud? Nii ruttu?"

„Ei, mispärast? Kuid parem oleks algul selgusele jõuda, kas mind võetakse tööle või mitte."

Džamilil oli heameel näha, kuidas tema sõber igatseb kiiremini tööle asuda.

„Ära selle üle muret tunne," ütles ta. „Kui trustis öeldakse ära, siis läheme meistri juurde. Tema paneb silmapilkselt rakkesse, teda arvestatakse väga."

Kuid Tair ei suutnud kahtlusest vabaneda. Kogu aja, mil nad sõitsid trammiga kesklinna poole, mõtles ta: „Kogu küla teab, et sõitsin Bakuusse. Kui ma ei saa tööd, siis on piinlik inimestele näkku vaadata."

Kesklinnas astusid nad „Aznefti" hoone ees trammist maha, jõudsid vanale mereäärsele puiesteele ja sammusid mööda laia alleed.

Rahutus ei lahkunud Tairi südamest: „Aga mida ema ütleb? Kolhoosi esimees? . . . Noh, see juba ei lase juhust mööda, et naerda. Ütleb: väärt poissi poleks Bakuust tulema lastud!"

Nad jõudsid otse merekaldale. Õhukese õlikorraga kaetud meri lainetas kergelt, sillerdades vikerkaarevärviliselt päikese kiirtes. Tair nõjatus kivist rinnatisele ja vaatas, kuidas rasked laisad lained jooksid vastu kallast ja veeresid vulinal tagasi.

„Kui palju kordi on tulnud lugeda," lausus ta mõtlikult, „et Kaspia meri on kõige sinisem meri, siin aga . . ."

„Lähme, ma näitan sulle, missugune meri see on!" ütles Džamil ja läks sadama poole, kus õõtsusid lainetel mootorpaadid, mis olid määratud lõbusõitudeks merel.

Kartes, et nad hilinevad trusti juhataja tagasituleku ajaks, haaras Tair ehmunult Džamilil käest ja tõmbas ta tagasi.

„Ei, ei, hiljem. Vaatame teine kord. Lähme parem tagasi!"

„Ära tõtta, sõber. Kinnitan sulle, et homme õhtul sõidame ühes sinuga puurimistöödele ja töötame koos öövahetuses. Seni aga pole vaja kiirustada. Lähme, teeme lõbusõidu. Poole tunni pärast tuleme tagasi ja jõuame trusti parajasti õigeks ajaks . . . Vaata, kõik istuvad juba peale! Paadis on ka pillimehi. See kujuneb väga lõbusaks."

Ühest paadist kostsid taraa ja tamburiini helid. Tair armastas muusikat lapsepõlvest saadik, ja kuuldes neid helisid andis Džamili pealekäimisele järele.

Nad ostsid sadamas piletid ja astusid paati. Peaaegu kõik kohad olid noorte poolt hõivatud. Taraa ja tamburiini mängijad mängisid innukalt, laulja aga köhatas summutatult, kavatsedes laulu alustada.

Päike vaatas järjest sagedamini pilvede vahelt välja. Hakkas kuum ja kõik tahtsid kiiremini merele sõita.

Uus ümbrus, kuhu Tair oli sattunud esmakordselt, kiskus teda järjest enam kaasa ja ta unustas ajutiselt kõik, mis oli teda nii erutanud.

Veel üks noor tööline hüppas paati ja istus Tairi

kõrvale pingile. Märgates pikakasvulist ning kõhna noormeest, kes istus valge siidrätikuga neiu kõrval, hüüdis ta valjusti:

„Aa, Mehman, tervist! Kogu Bakuu kõneleb täna sinust, vennas!" Ta võttis taskust ajalehe „Kommunist" värske numbri ja avas selle. „Kas oled oma pilti näinud? Kiidetakse nii sind kui sinu meistrit. Pärast seda ei saa ju sinu jutulegi! . . ."

„Noh, mis sa nüüd? Ma olen ju . . ." Kõhn noormees ei lõpetanud, kohmetas ja vaatas maha.

Tair heitis esiteks pilgu ajalehe pildile, siis kõhnale noormehele ja tundis kadedust. „Ei olegi palju vanem minust," mõtles ta. „Peaks mind ainult vastu võetama, küll ma siis näitan, kuidas tuleb töötada! Mina ei ole mina, kui kuu aja pärast ei avaldata „Kommunistis" minu portreed, mis on kaks korda suurem!"

Tema naaber aga luges vahepeal valjusti pildi allkirja:

„Noortööline Mehman Faizulla-oglõ. Tuntud puurmeistri Volkovi õpilasena on ta täielikult omandanud puurija tööala ja täidab praegu päevanormi saja kaheksakümne protsendiliselt."

„Kuule, kallis!" pöördus tema poole üks sõitja. „Inimene mängib ju taraad. Kas sa arvad, et meie ei loe ajalehti?"

Mehman näis Tairile kõige õnnelikuma inimesena maailmas. „Vaatad teda, pole midagi erilist. Üsna ilmetu poiss koguni. Aga näe, ta on naftakangelane!"

„Kuule, Džamil," alustas Tair sosinal. „Küsi palun, kui kaua ta naftatööstuses töötab?"

„Milleks sulle seda?" ei mõistnud Džamil.

„Niisama . . . lihtsalt . . ."

„Kindlasti üks, kaks aastat."

Vastus valmistas Tairile pettumuse. Et täpsemalt teada saada, pöördus ta ise Mehmani poole:

„Ütelge, seltsimees, kui kaua aega teie töötate naftatööstuses?"

„Kuus kuud . . ." vastas Mehman pisut punastades.

„Kuus kuud!"

„Mida sina siis arvasid? Ja kindlasti veel paar aastat õppis koolis või kursustel."

Mootor hakkas töötama täiskiirusega ja paat lõikas lahesopi siledat veepinda ning minut hiljem jõudis avamerele. Džamil näitas sõbrale aeglaselt tõusvaid läbipaistvaid laineid.

„Vaata! Sellepärast loetakse Kaspia merd kõige sinisemaks kõigi merede hulgas."

Paat õõtsus lainete harjal ja kihutas kiiresti edasi. Niiske tuuleke lõi näkku ja kuumusest ning leitsakust rammetuks jäänud inimesed hingasid täie rinnaga. Muusika helid tugevnesid järk-järgult, noore laulja meeldiv ja jõuline hääl kõlas kaugele üle mereavaruse.

„Džamil, kuule Džamil! Kas meister on praegu puurtornis?"

Džamil ei kuulnud küsimust. Laulja köitis kogu ta tähelepanu. Tairile aga ei meeldinud laulu ettekande laad ja seepärast mõtles ta keskendunult omi mõtteid: „Kõik oleneb inimesest endast. See noormees saavutas kuulsuse kuue kuuga, mina aga saavutan selle ühe kuuga!"

Vaadates mõtlike pilkudega kaugusse, märkas Tair äkki, et paat läheneb mingile saarele.

„Mis maa see on?" küsis ta Džamililt.

„Nargeni saar. Ööseti põleb seal majaka tuli ja näitab teed möödasõitvatele laevadele. Enne revolutsiooni saadeti sinna vange. Aga nüüd, näe, on seal uued hooned. Praegu ehitatakse sinna tervet linna."

Paat tegi ringi ja pöördus Bailovi poole. Kauguses mustendasid ažuursed mere-puurtornid.

„Aga kus on teie puurtorn, Džamil?"

Džamil ei vastanud ikka. Laulja võttis kõige kõrgema noodi ja kõigi silmad olid suunatud temale. Laulja katkestas äkki järsult lõppnoodil. Kostis üksmeelne aplaus. Tairile tuli meelde trust ja ta müksas sõbrale vastu külge:

„Meie vist hilineme!"

Tüürimees justkui aimas tema rahutust, keeras rutakalt rooliratast, ja paat kihutas kalda poole.

„Huvitav, Džamil, mida juhataja meile ütleb?"

Kudrat Ismail-zade oli juba üle neljakümne aasta vana, kuid väga noorusliku välimusega. Mõned imestasid selle üle, eriti need, kel tuli sõja-aastail viibida mitu ööpäeva järjest tööstuses. Vaadates trusti juhataja täidlast, heasüdamlikult naeratavat nägu, tema musti käharaid juukseid, aastatega tüsenenud kogu ja mõjukat rühti, võis tõesti mõelda, et see inimene ei vaeva end ülearuse tööga ja seepärast näeb alati välja nii reibas ning elurõõmus.

Ka täna istus Kudrati juures ja silmitses teda uudishimulikult üks tema eakaaslasi ning sõpru, kellega Kudrat oli ammu naftatööstuses koos töötanud, kes oli oma tööstusele puurimistorusid laenama tulnud.

„Kas sa võiksid mulle avaldada ühe saladuse?" küsis sõber. „Millest see tuleb, et sinu trust on alati ees ja sina ise näed välja meist kõigist nooremana?"

See küsimus esitati tõsiselt, ilma vähimagi irooniavarjundita. Ismail-zade vastas oma harjunud ja pisut pilkavana tunduva naeratusega:

„Mul lihtsalt veab . . ."

Kuid tema sõber, kelle juuksed olid naftatööstustes juba halliks läinud, ei kavatsenud sugugi juttu naljaks pöörata. Ta küsis veelgi tõsisemalt:

„Olen huvitatud sinu töö meetoditest. Võib-olla sa tutvustad mind nendega?"

Kudrat puhkes naerma:

„Mida seal tutvustada? Mingeid erilisi meetodeid mul ei ole. Miks ma olen reibas? Ei oska sulle täpselt seletada. Saan samasuguse produktide normi ja samasuguse palga nagu sinagi ja vannun oma au juures, et magan ka vähem kui teised. Kaheteistkümne aasta jooksul pole mul olnud kordagi puhkust ja ma pole käinud kuurordis. Nähtavasti noorus ei lahku veel minust. Võib aga olla tuleb see sellest, et olen veidi paksu nahaga . . ."

„Ei, ei, seda ei ütle sinu kohta isegi su kurjem vaenlane. Põhjus on siin milleski muus. Minu arvates oled sa rahulik inimene, ei riku asjata oma närve . . ."

„Rahulik? Võin avaldada sulle ühe selle rahulikkuse põhjuse." Kudrat võttis oma suure, karedaks muutunud käega, mis sarnanes töölise käele, pikavarrelise paberossi, plõksutas tulemasinat ja hakkas suitsetama. „Minu ema oskab jutustada häid muinasjutte. Üks neist vastab otseselt sellele küsimusele."

Kudrati sõber võttis niisamuti talle lähemale nihutatud karbist paberossi ja palus:

„Jutusta. Mis muinasjutt see on?"

Kudrat ajas käega laiali siniste rõngastena hõljuvat tubakasuitsu, ja justkui alles nüüd tõsiselt kõnelda kavatsedes vaatas mõtlikult maha.

„Näed sa, terve töömeeleolu allikas," alustas ta endise mõtliku ilmega, „saab minu arvates alguse perekonnas. Seda mõtet kinnitab ka muinasjutt, millest tahan sulle rääkida. Loomulikult ma ei saa jutustada seda nii huvitavalt nagu ema ... Ta lõbustab minu tütrekest Širmaid ja sealjuures kujutab sündmusi nii osavalt ja näitlikult, et muinasjutt tuleb välja palju huvitavam ja liigutavam ... Ühe sõnaga, üks tark padišahh," Kudrat naeratas, „on ka niisuguseid olnud ..." lisas ta muuseas. „Nii siis, üks tark padišahh, paljude provintside käskija, armastas mõnikord ringi rännata. Ta kõndis ühes oma saatjaskonnaga linnast linna, külast külla ja tutvunes oma alamate eluga. Kord äratas tema tähelepanu keegi noor puusepp. Lauldes lõbusat laulu tahus puusepp kirvega puust vaia, hoides seda püsti raudalasil. Ja mis kõige imelikum: ta raius täie hooga, kuid kirves ei puudutanud kordagi rauda. Imestanud šahh küsis siis ühelt oma lähikondlaselt:

„Mida ütled sina, vesiir? Kuidas tal on õnnestunud saavutada niisugust meisterlikkust?"

„Andku taevas tervist padišahhile!" vastas vesiir. „Küllap puusepp elab oma naisega rahus ja üksmeeles."

Vesiiri vastus pani šahhi sügavalt mõtlema. Et tõde teada saada, otsustas ta ise vaadata, kuidas puusepp oma naisega elab. Kui saabus õhtuvidevik, riietusid šahh ja tema vesiir ümber vaesteks inimesteks ja läksid puusepa juurde. Lahke peremees tuli välja koputuse peale.

„Keda teil on vaja, vennaksed?"

„Oleme rändurid," ütles vesiir. „Kas sa ei annaks meile üheks ööks peavarju?"

„Tulge sisse," vastas puusepp sõbralikult. „Minu kodu ja minu süda kuuluvad kallistele külalistele!"

Kõik astusid majja ja puusepp pöördus naise poole:

„Tõin külalised, naine!"

„Hästi tegid," vastas see lahkesti. „Meie kohus on kalleid külalisi vastu võtta ja hoida neid nagu silmatera. Nad tulid, ja rõõm külastas meie kodu ... Kõik, mida allah on oma heldusest meile andnud, kuulub neile."

Šahh heitis pilgu oma targale vesiirile ja naeratas tähendusrikkalt, olles veendunud, et sel oli õigus.

Viibinud paljudes linnades ja asulais, tuli šahh tagasi oma pealinna. Kaks aastat hiljem asus ta uuele retkele. Tal oli juhus viibida sellessamas linnas, ta tuletas meelde puuseppa ja otsustas teda uuesti külastada. Läheb tema töökojast mööda ja näeb: selle kahe aastaga on puusepp vananenud vähemalt kahekümne aasta võrra. Tema selg oli looka vajunud, habe üleni halliks läinud. Istub tusasena ja tahub uuesti vaia. Kuid kirvetera libiseb iga kord ta käes ja lööb kõlinal vastu raudalasit.

Šahh imestas:

„Mis on temaga juhtunud?"

„Andku taevas tervist padišahhile!" ütles vesiir. „Küllap naine on hakanud teda halvasti kohtlema."

Nad riietusid uuesti ümber ja tulid õhtul puusepa juurde. See ei keeldunud neile ööseks peavarju andmast, ent kui nad majja astusid, tungis naine sõimuga vanamehele kallale:

„Ah, et ma saaksin su surnukeha takuse köiega mõõta! Endalgi pole midagi süüa, aga siin toida veel esimesi vastutulijaid!"

Uuesti vaatas šahh targale vesiirile otsa ja naeratas kibedalt ..."

Kui Kudrat oli oma jutustuse lõpetanud, ilmus tema sõbra näole vaevalt märgatav naeratus:

„On selge," ütles ta. „Järelikult nii selle eest, et sa

töötad hästi, kui ka selle eest, et näed hea välja, oled sa tänu võlgu Lalele?"

„Just nimelt!" kinnitas Kudrat.

Sel ajal avanes uks ja madalat kasvu kühmus seljaga ning kõverate jalgadega mees astus kabinetti. Habemetüükad katsid ta kitsast piklikku nägu. Eriti inetuks tegid sisseastuja kobrulehena rippuvad kõrvad ja suur soolatüügas parema silma juures. Pikk kõhn terava kõrisõlmega, üleni must, justkui masuudiga määrdunud kael vaatas välja musta krae vahelt. Kudrat ei kuulunud nende hulka, kes hindavad inimesi välimuse järgi. Kuigi ebapuhtad inimesed kutsusid temas esile vastikuse, ometi võttis ta tundmatu inimese vastu oma tava kohaselt viisakalt ning tähelepanelikult.

Tulija vaatas juhataja heatahtlikku ja lahket nägu, muutus julgemaks, teretas valjusti ja päris tervise järele. Kudrat vastas tervitusele kerge muigega.

„Suur tänu," ütles ta, ja otsustades, et tema ees on üks trusti teenistujaid, küsis:

„Kellena te töötate ja kuidas teie nimi on?"

Tulija naeratas lipitsevalt, näidates seejuures oma harvu kollaseid hambaid:

„Mu nimi on Konag, perekonnanimi Konagov. Juhatan trusti transpordiosakonda. Lubage õnnitleda teid..."

Tema kogu paindus veelgi rohkem looka, alandliku teenimisvalmiduse ilme tardus näole. Heatahtlik naeratus kadus silmapilkselt Kudrati näost ja see muutus külmaks ning kinniseks. Ta suunas Konagovile karmi pilgu ja varjamata seejuures oma imestust ütles:

„Nii, nii... Mis puhul aga te mind õnnitlete?"

Konagov ei mõistnud irooniat, mis peitus juhataja küsimuses. Ta jäi ikka endisse alandlikku poosi ja nihutas end pisut ettepoole.

„Lugesin oma kohuseks õnnitleda teid määramise puhul tööle meie trustis. Olin haige ega saanud varem tulla. Rõõmustan, rõõmustan südamest..."

„Mida veel ütlete?" katkestas Ismail-zade järsult.

„Meie trust on teistest maha jäänud. Tõtt öelda, vanal juhatajal polnud vajalikku autoriteeti. Loodan, et niisugune vilunud juhataja, nagu teie seda olete..."

Ismail-zade suunas vaikides liikumatu pilgu Konagovi kortsulisele otsmikule ja aukuvajunud põskedele.

„Mis asi tõi teid minu juurde, seltsimees Konagov?" küsis ta üha enam kulme kortsutades.

Konagov kohmetas. Suured higipiisad tulid tal otsmikule.

„Ei, mis siis muud?"

„Siis minge ja seadke mootorpaat valmis. Tahan täna sõita mere-puurtornide juurde... On selge või pean veel kord seletama?"

Konagovi suu vajus kinni, varjates tema pikki kollaseid hambaid. Ilma et oleks teadnud, mida vastata, tammus ta veidi aega kohmetult paigal. Kudrat otsustas vabastada ta piinlikust olukorrast.

„Miks te kohmetasite? Kui teil on midagi ütelda, palun ütelge, ärge häbenege!"

Konagov kuivatas musta rätikuga higist otsmikku ja taganes, selg ees:

„Ei... ei ole midagi... Lugesin oma kohuseks..." Tasakaalu kaotades ja komistades justkui joobnu läks ta kikivarbail kabinetist välja.

Niipea kui Konagov kadus ukse taha, lõi Kudrati sõber käed kokku ja puhkes valjusti naerma.

„Kuidas siis ei pidanud vaeseke kohmetama! Uus juhtkond osutus nii südametuks, et isegi ei lasknud inimesel päheõpitud õnnitluskõnet esitada!"

Kabineti uks avanes ja sellele ilmusid Džamil ja Tair. Nad teretasid juhatajat ning palusid luba sisse tulla. Kudrat naeratas lahkesti:

„Tulge sisse, seltsimehed! Millega võin teid teenida?"

Džamil astus ühe sammu ettepoole. Ta nimetas oma nime, ütles, et töötab meister Ramazani puurtornis ja osutas Tairile:

„Tahab töötada meie juures. On lõpetanud seitsmeklassilise kooli. Oleme temaga ühest külast. Tulin siia möödunud aastal, puhkuse veetsin aga kodus ema juures. Jutustasin sõbrale Bakuust ja nii tal tekkiski soov..."

„See soov oli mul juba enne!" ütles Tair. „Kui tahate teada, unistasin juba ammu naftakangelaseks saamisest..."

„Kus oled seni töötanud?"

„Kolhoosifarmis," vastas Tair ja jätkas hoogsalt. „Seltsimees Ismail-zade, paljud meie poisid tahavad siia tulla. Kolhoos tuleb ilusasti meieta toime. Farmis võivad ka naised töötada. Minu ema on lüpsja. Möödunud aastal autasustati ta ordeniga."

„Nii, nii," vastas Kudrat, ja nähes, et nende poistega tuleb kõnelda tõsiselt, pakkus neile istet seina ääres asuval halli riidega kaetud diivanil.

„Istuge, miks te seisate?"

Sõbrad istusid kõrvuti.

„Noh, kuidas on, kas loomade arv kolhoosis suureneb?"

Tair, kes ootas oma palvele vastust, oli hämmeldunud kuuldes juhataja niisugust küsimust ja jäi hetkeks mõttesse.

„Suureneb, seltsimees Ismail-zade," alustas ta, olles viivu vaikinud. „Möödunud kevadel tõid kõik lehmad vasikad. Tõsi küll, suvi oli pisut kuiv, söötadest tuli puudu. Kuid Marxi-nimeline naaberkolhoos aitas meid. Neil oli küllalt heina, nad laenasid ka meile. Hiljem aga me külvasime ise ristikheina, nii et nüüd oleme võla ära tasunud ja isegi tagavara soetanud."

„Ja millega tegeleb isa?"

„Küsib nagu ankeedi järgi," mõtles Tair. Kudrat justkui luges tema mõtteid ja lisas:

„Ankeedi kirjutad homme kaadrite osakonnas. Ma küsin lihtsalt niisama, huvi pärast."

„Isa oli kolhoosi vanem tallimees. Suri sõja algul."

„Kahju," tähendas Kudrat kurvalt. „Meie põllutöökomissar kurdab alati heade tallimeeste puuduse üle. Kas ta põdes kaua?"

„Ei. Sõja algul oli veel kõbus. Siis haigestus. Põdes nädal aega ja suri."

„Võib-olla haigestus sellepärast, et hobused mobiliseeriti, mis?"

„Ei, ei! Muud ta ei rääkinud kui seda, et sõja korral tulevad tema hobused sõjaväes esikohale. Mõni päev

enne haigestumist kirjutas isegi kirja seltsimees Budjonnõile. Palus, et tema hobuseid ei rakendataks mingil juhul veokite ette ega antaks suurtükiväelastele. Ta rääkis sageli: „Nii mõnigi džigitt ei jää püsima minu kasvatatud hobusele..." "

Kudrat heitis sõbrale pilgu ja naeratas.

Vestlus katkes. Juhataja helistas kellelegi ja ütles telefonitorusse ühtlase mõjuka häälega:

„Teie juurde tuleb üks noormees nimega Tair Bairamlõ. Tehke talle koht noortööliste ühiselamus." Juhataja pani toru hargile ja pöördus Džamili poole: „Teata minu nimel meistrile, et ta määraks sinu sõbra õhtusesse vahetusse. Ainult tingimused ei ole mul kerged." Ta heitis pilgu Tairile. „Inimestelt, kes töötavad meripuurimistöödel, on kõigepealt nõutav kindel soov töötada igasugustes tingimustes. Kui sa pole oma otsuses kindel, ütle otsekohe. Et mitte kahetseda hiljem, talvepakasega, kui tuul ulub, ja suvekuumusega, kui pole õhku hingamiseks... Sinusugustele noortele poistele sean üles veel ühe tingimuse: nad peavad töötama ja ka õppima."

Kudrat vaikis oodates ja andes Tairile aega järelemõtlemiseks. Siis ütles:

„Kui oled nõus, mine ja asu tööle... Kas on selge või tuleb veel kord seletada?"

Kudrat naeratas. Need olid tema lemmiksõnad, ja juba nende kordamine näis talle mõnu pakkuvat. Tair aga mõtles, et tal on kerge töötada Kudrat Ismail-zade trustis, ja noogutas rahuldunult pead.

Džamil ja Tair astusid laua juurde, surusid juhatajal kätt ja lahkusid kabinetist rahul olles, et kõik korraldus nii kiiresti.

Kudrat pilgutas oma sõbrale silma:

„Noh, mis sa ütled? Ma ju rääkisin sulle, et mul lihtsalt veab. Teistel tuleb otsida niisuguseid poisse, minu juurde aga tullakse ise. Need aga on tulevased tootmise komandörid ja nemad hakkavad lahendama aserbaidžani nafta saatust. Jah, mu kallis, edu saab osaks sellele juhatajale, kes mõtleb homsele päevale."

Kudrat tõusis ja vaatas unetusest punetavate silmadega aknasse. Siia oli näha ainult osa tööstusest. Hil-

jutirajatud puurtornis tõsteti puuraugu kohale puurimistorusid, aga kõrval töötava puuraugu juures kummardusid väsimatult pumbakangid. Veidi eemal valendas kolmanda tööstuse kontori värskeltkrohvitud ühekordne hoone.. Selle kõrval oli näha veel üks puurtorn, mille pump seisis millegipärast liikumatult.

Vaevalt oli möödunud üks nädal sellest ajast, kui Ismail-zade oli trusti üle võtnud, aga ta teadis juba täpselt, missuguse võimsuse ja võimalustega on iga puurauk. Märgates seismajäänud pumpa, kortsutas ta kulme, tõstis sisetelefoni toru ja palus ühendada teda kolmanda tööstuse kontoriga.

„Seltsimees Samedov," ütles ta. „Kui kõik valvavad niiviisi puuraukude järele, siis pole imestada, et trust maha jääb. Puurauk tuhat üheksakümmend ei tööta... Ei, ei, ma näen siit väga hästi. Läheduses ei ole kedagi. Kontrolli, kontrolli palun!"

Kudrat pani telefonitoru hargile ja vaatas sõbrale otsa kestva ning mõtliku pilguga. Tal oli raske anda tuhat meetrit puurimistorusid, mida see palus laenuks, lubades tagastada kuu aja pärast.

„Kui mul oleks praegu võimalus puurida veel üks, kaks puurauku, loomulikult ei annaks ma ühtegi meetrit. Tead isegi, missuguses olukorras ma olen. Iga päev jääme riigile võlgu viissada tonni naftat..."

„Kuid ega sina ole süüdi selles, et trust maha jääb!"

„Kas mina või mõni teine, mis vahet seal on? Praegu vastutan mina riikliku plaani täitmise eest. Sisuliselt on mul üksainus väljapääs: edasi minna ja võimalikult kiiremini."

„Kõige kiiremate meetoditega?"

„Just nimelt!" kinnitas Kudrat elavalt. „Sa vist tundsid huvi minu töömeetodite vastu? Minu arvates on kõige paremaks meetodiks — sammuda ees. Kui ma hakkan maha jääma, siis ei saa ma ei oma tütrele ega naisele avameelselt silma vaadata. Muidugi see pole veel mingi kangelastegu nädalate viisi tööstusest mitte lahkuda, aeg-ajalt siin diivanil tukastada, kuid teisiti ma ei saa. Kas ma saavutan..."

„Vabanda, Kudrat, et katkestan sind... Vist Lale tuleb siia. Küll on aga naisuke — trusti juhataja!

Võistlejad, mis? Tegi kõmu üle kogu Bakuu! Niisuguse naisega, nagu sinu oma, sa maha ei jää... Andesta mulle, ma lähen juba. Piinlik on teid segada, te saate ju nii harva kokku."

Lale tuli sisse ja teretas mõlemat meest. Kudrati sõber palus veel kord vabandust ja lahkus kabinetist.

Trusti tööle määramise päevast peale ei viibinud Kudrat Ismail-zade peaaegu üldse kodus ja naise tulek rõõmustas teda praegu väga. Lale polnud talle mitte üksnes ustav naine, vaid ka lähedane sõber ja nõuandja. Kui neil ei õnnestunud kaua teineteist näha, hakkasid nad tundma teravat puudust teineteise järele. Viimasel nädalal oli ka Lalel väga palju askeldusi. Ta tuli koju hilja, helistas kohe mehele trusti ja teda sealt leidmata istus raamatu kallal hilise ööni. Kudrat ei tulnud ja ta heitis voodisse mõeldes rahutult oma mehele.

Lale teadis, kui raske on Kudratil uues trustis. Kudrat ei armastanud kõnelda sellest, kuid ta oli juba küllaldaselt tema iseloomu tundma õppinud: isegi kui mees oli haige, ei kurtnud ta kunagi. Mehe vähemalegi ebaõnnestumisele elas Lale kaasa kui oma isiklikule murele. Nii kujuneski tal harjumus jälgida Kudrati iga sammu olgugi eemalt, kuid teraselt ja ärevalt. Nende perekonnas olid muide nii armastus kui ka abikaasalik õrnus omandanud hoopis isesuguse, võib-olla mitte päris hariliku iseloomu. Eemalt võis näida, et abikaasade suhted ei paista silma erilise õrnuse poolest. Mõned tegid selle kohta igasuguseid oletusi. Kord tuli üks Lale sõbrataridest mõttele koguni hoiatada teda: „Ole valvas, kallis. Kudratil on kindlasti armuke." Lale laskis selle kõrvust mööda ja mõtles: „Sina ei suuda mõista meie suhteid." Üksnes viisakusest ei lausunud ta neid sõnu valjusti, vaid kasutas pehmemaid väljendusi:

„Tead, kallis," ütles ta. „Ma armastan niihästi Kudrati väärtuslikke omadusi kui ka tema puudusi. Ja kui su oletused peaksidki õiged olema, olen ma kindel, et Kudrat ei vaheta mind teise naise vastu."

Lale sõbratar puhkes mürgiselt naerma selle imeliku loogika üle:

„Kas siis sina ise ka ei armasta teda või oled..."

Lale katkestas pahaselt sõbratari jutu poolelt sõnalt ja lahkus, ilma et oleks hüvasti jätnud.

Ja nüüd seisab ta mehe ees. Mõlemad vaatavad vaikides teineteisele otsa ja on mõttes.

Lale katkestas esimesena vaikimise:

„Kudrat, ütle sekretärile, et toodaks klaas teed."

„Miks sa siis seisad?" lausus Kudrat omakorda.

„Mul on raske sinuta, Kudrat. Ent nagu näha, sind see just eriti ei vaeva, et me pole kogu nädala teineteist näinud," mõtles Lale.

„Ei, mu kallis," vastas talle Kudrat mõttes, nagu aimates tema kartusi. „Kui ma ei tunneks pidevalt sinu juuresolekut, komistaksin igal sammul."

„Kus siis sinu sekretär on?"

„Lubasin tal lõunale minna."

Lale silmad väljendasid väsimust.

Ees sammuval trustil on niisama raske kui mahajäävalgi. Üks katsub mitte maha jääda, teine — mahajäävust likvideerida.

Varjud silmade ümber ja tuhmunud põsed naisel kõnelesid Kudratile, et naine oli neil päevil töötanud niisama palju nagu temagi.

„Oled väsinud, Lale?"

„Ei, veetsin öö kodus."

„Tähendab, magasid halvasti."

„Jah, ei saanud und... Helistasin sulle. Öeldi, et oled ära sõitnud mere-puurtorni juurde. Kas praegu ei ole merel öösel ohtlik sõita?"

„Nüüd on kuuvalged ööd. Ja meri on küllalt rahulik."

Kudrat ei maininud sõnagi tormist, mis tõusis hommiku eel, kui ta oli teel tagasi kaldale.

„Kas sul teekann on?"

„Kohe..." Kudrat läks teise tuppa ja tuli tagasi elektriteekannuga.

„Mitu päeva sa pole teed joonud?"

„Jõin täna hommikul..."

Lale märkas teekannul tolmukorda, naeratas ja hakkas lahti harutama pakki, mille oli kaasa toonud. Näis, et Kudrat polnud veel seda märganud.

„Kust sa praegu tuled?" küsis Kudrat, kõõritades salvräti poole, mis tekkis äkki lauanurgale.

„Kodust."

„Aga milleks see, kallis? Ma ei ole näljane."

„Kuni selle päevani, millal sa päästad trusti mahajäävusest, luba mul juba sinu eest hoolitseda. Hakkan käima iga päev sinu pool."

Kui Kudrat poleks viibinud asutuses, oleks ta Lalet tugevasti kaelustanud, suudelnud ja öelnud: „Olen uhke, et mul on niisugune naine!"

Rõdult kostsid sammud ja Kudrat vaatas tagasi:

„Seltsimees Samedov?"

„Jah, mina olen, seltsimees Ismail-zade. Tulin puuraugu suhtes ette kandma."

„Astu aga sisse!" hüüdis Kudrat.

„Puurauk tuhat üheksakümmend töötab," raporteeris Samedov. „Võite aknast vaadata."

Kudrat ei hakanud vaatama.

„Astu laua juurde, võta istet," pakkus ta. „Ole külaliseks."

Samedov tänas ja keeldus. Siis pöördus sõjamehelikult kontsal ringi ja väljus.

„See pole mees, vaid kullatükk!" ütles Kudrat. „Siin on üldse tublid inimesed. Kahju ainult, et puudus töökätest annab end tunda. Kuid sellest ma ei iitsata kuskil. Trust väljub mahajäänud olukorrast, kallis. Saavutan selle, ükskõik mis see mulle maksma läheksk!!"

Lalel oli hea meel: Kudrat sõi isuga ja ootas kannatlikult, kuni vesi teekannus keema hakkab.

6

Pärast filmi „Aršin mal alan" etenduse lõppu lahkusid pealtvaatajad Kultuuripaleest, ümisedes Veli ja Telli laulukest.

Tair armastas muusikat, teadis palju uusi ja vanu laule kinofilmidest. Kuid täna ei erutanud teda film, mida ta oli juba varem näinud, ei nakatanud teda ka kinosaalist väljuvate noorte lõbusus. Niipea kui vii-

mane stseen oli kadunud ekraanilt, pöördusid Tairi mõtted uuesti tagasi selle kõige tähtsama juurde, mis teda ees ootas: kas õnnestub töös läbi lüüa, Bakuusse jääda?... Selle esimese linnas veedetud päeva sündmused ja pildid kerkisid ta mällu: vestlus trusti juhataja Ismail-zadega, kes võttis nii meelsasti tema, kogemusteta külapoisi, tööle ja õppimisele tööstuses, uute sõprade õnnitlused noorte ühiselamu väikeses toakeses, teistkordne kohtumine Latifaga kino sissekäigu ees, kus ta andis kõigile neljale kätte piletid, Tairile aga heitis mingi erilise pilgu... Tair peaaegu ei kuulanud, mida kõnelesid tema kõrval sammuvad Džamil, Samandar ja Bilandar.

„See pole veel midagi!" kõneles Džamil, Bakuud kiites ja ilmselt nii mõndagi liialdades. „Siin on meil iga päev mingi meelelahutus. Tarvitseb sul viibida siin päev või paar — ja kohe unustad mõtlemise oma kodukülale."

Tairi ees avanenud uus maailm haaras teda üha enam. Noormees harjus järk-järgult linna käraga ja tänavaliikluse peadpööritava kiirusega.

Džamil seletas Tairi vaikivat mõtlikkust omamoodi ja otsustades, et sõber igatseb küla järele, kõneles lakkamatult:

„Tõtt öelda, ma ei teadnud maal olles, mis igavusega peale hakata. Niisugune vaikus, et kõrvus kumiseb... Kuule, Tair, ega sa ometi küla järele igatse?"

Nad lähenesid trammipeatusele. Tänav oli täis rahvast. Suurte tänavalaternate valgus peegeldus asfaldi siledal pinnal.

Kõik vaatasid Tairile otsa, oodates, mida tema vastab. Tair aga ainult naeratas salapäraselt ega kiirustanud millegipärast vastusega.

„Noh, kuis on, sõber?" küsis Samandar kannatamatult.

„Muidugi," vastas Tair osutades rahvarikkale, käratsevale ja lõputuna näivale tänavale. „Mis võrdlus siin saabki olla? Juba sellel tänaval üksi on inimesi kümme korda rohkem kui kogu meie külas."

„Aga kui sa näeksid, kui palju on siin rahvast suurte pühade ajal!"

Parajasti kõlasid eemal harmoonilised bajaanihelid ja trammi oodanud töölisnoored moodustasid ringi ning hakkasid plaksutama käsi muusika taktis. Vene noormees hüppas ringi keskele ja alustas uljast tantsu, lüües kätega põlvedele ning põrutades kiiret rütmi. Ta ruske juuksetukk hõljus kulmude kohal ja ta heitis ühtepuhku pead tagasi, ilma et oleks sekundikski aeglustanud tantsurütmi.

„Need on ju neljanda tööstuse poisid!" hüüdis Samandar ja hõikas bajaanimängijale: „Hei, Miša! Nii kui hakkasid plaani täitma, nii kohe oled uhkeks läinud?" Ta pöördus oma sõprade poole: „Lähme, tantsin teile meie „gaitagiid"!"

„Kas siis vene poiss oskab mängida meie tantse?" Tairi küsimus tundus Samandarile veidrana.

„Noh, mis siis sellest on? Miks ta ei peaks mängima?"

Sõbrad tirisid Tairi kaasa ja kõik astusid ringi. Miša bajaani lõõts venis järjest pikemaks, tantsija sattus järjest enam hoogu, püüdes näidata oma kunsti teda ümbritsenud noormeestele ja neidudele.

Äkki sirutas ta käed mõlemale poole laiali ja laskus ühele põlvele mustasilmalise armeenlanna ette.

„Palun!" kutsus ta teda.

Neiu astus noormehe juurde ja jäljendades vene tantsu, hõljus tema ümber, lehvitades rätikut pea kohal.

„Hei, Miša! Tõmba „gaitagiid"!"

Vastu Tairi ootust alustas bajaanimängija „gaitagiid" ja venelastest noormehed plaksutasid veelgi tugevamini. Samandar hüppas ringi keskele ja hakkas keerlema kummipallina. Noormehed ja neiud, kes polnud oodanud sellelt paksukeselt niisugust nobedust, karjusid igalt poolt:

„Bravoo, bravoo!"

Möödakäijad peatusid, rahvahulk kasvas iga minutiga. Inimesed tagumistes ridades tõusid kikivarbaile, püüdes Samandari tantsu vaadata. Samandar aga lõi ägedalt jalgadega takti, lähenes neiule, kes oli äsja tantsinud vene noormehega, ja kutsus tantsima. Hoolimata väsimusest ei keeldunud neiu ja tuli uuesti tantsima.

Samandar keerles tema ümber, kuni neiu hakkas hingeldama ja taganes rahvahulka. Võidu üle rahulolev hoogu sattunud tantsija oli nagu meeletuks muutunud. Ta keerles ja trampis, justkui oleks aru kaotanud, ja laskis kuuldavale mingeid ebamääraseid hüüdeid. Lõpuks hüppas ta kogu hooga otse ringi keskele, ajas rinna ette, lõi pea selga, tõusis varbaotstele ja tardus paigal.

Vali käteplagin veeres piki tänavat.

Tühjad trammivagunid sõitsid peatuse juurde. Noored sööstsid müdinal kohti võtma ja Tair ei märganudki, kuidas sattus pingile oma sõprade kõrvale.

„Küll on poiss! Küll on tubli poiss!" mõtles ta, Samandari meisterlikkust imetledes.

Eri rahvustest noorte hõiskav lõbu oli Tairile harjumatult uus. Kauges kodukülas polnud ta kunagi näinud, et vene noormees oleks mänginud „gaitagiid" ja armeenia neiu oleks tantsinud aserbaidžanlasega. Kõik see tekitas Tairi hinges tundeid, milles ta ise ei suutnud veel selgusele jõuda. Talle tundus, et kõik see võis olla üksnes Bakuus, et selles avaldub üks linna kauneist kombeist. Tõsi küll, noorte tööliste ja neiude lõbus muretus tundus Tairile veidi imelikuna. Kippus iseenesest tekkima järeldus, et Bakuu noori huvitavad kõige rohkem selletaolised meelelahutused. Võib-olla ta olekski teinud selle järelduse, kui poleks kuulnud kõrvuti istuvate Samandari ja Miša vestlust.

„Sina, Miša," ütles Samandar, „ära mine liiga uhkeks! Sul on ju kõigest sada viiskümmend protsenti, minul aga kakssada!"

„Mida nad räägivad?" küsis Tair Džamililt.

„Normide täitmisest. Nende brigaadid võistlevad."

Tair muutus tähelepanelikuks. Samandar ja Miša ägestusid.

„Kui ma poleks lootnud iseendale, oleks mu bajaan ammu tolmuga kattunud. Kümne päeva pärast lõpetatakse meil kahe puuraugu remont. Siis vaatame, kes saab rohkem!"

„Vaatame, vaatame..." muigas Samandar. „Räägib nõnda, justkui tema üksi töötab, meie aga norskame, padi külje all. Ära muretse! Siis, kui sina vead välja

kakssada protsenti, tuleb minul neid kolmsada, või ärgu olgu ma Samandar! Või arvad, et anname nii kergesti lipu käest?"

Tair tundis uuesti huvi:

„Mis lipp?"

„Riigikaitse Komitee rändlipp on juba teist aastat nende trustil..."

Noored tõstsid kära.

Keegi tähendas kõrvalt:

„Neid viis hukka isetegevuse ring. Kas saab plaani täita, kui mõtted on kogu aeg mängu ja tantsu juures?"

„Aga me täidame plaani! Ja mitte ainult et täidame, vaid tuleme lauluga Lale Ismail-zade juurde ning ütleme: „Seltsimees trusti juhataja, olge hea, võtke oma kätega seinalt lipp, mis ripub teie kabinetis, ja andke meile üle. Ta ongi liiga kauaks teie juurde jäänud"."

„Noh, seda teie ei näe!"

„Eks me vaata, eks me vaata!..."

Vagunis tõusis niisugune kära, et oli raske mõista, kes mida kõneleb. Tair kuulis otse oma kõrva ääres Samandari enesekindlat häält:

„Kui palju nad küll ka püüaksid, ei tule neil sellest midagi välja. Me ei anna lippu käest! Kas see on nali? Lased lipu käest, siis ei julge inimestele silmagi vaadata..."

Kogu tee vaatles Tair vaikides Samandari ja mõtles: „Ausõna, suurepärane poiss."

TEINE PEATÜKK

1

Kui Tair ja Džamil, olles teel mere-puurtorni juurde, jõudsid väikesele sadamasillale ning peatusid seal, veeresid Kaspia mere vahused lained ägedalt kaldaäärseile kaljudele ja purunesid tumedalt möirates nende vastu. Loojuva päikese kuldsed kiired suplesid mere avaruses. Purpurpunased lained tõusid raskelt ja veeresid üksteist taga ajades kalda poole; üle kogu mere oleks nagu möllanud tohutu suur tulekahju.

Tair seisis kaldal nagu võlutu, vaadates viltu langevais kiirtes leegitsevaid laineid, ja talle tundus, et kõik, mis ta nende kahe päeva jooksul Bakuus oli näinud, pole võrreldav millegagi, mida ta on näinud seni ajani. Ent need, kes on elanud siin aastaid, poleks nagu märganudki seda imeväärset Kaspia mere ilu, neid poleks nagu liigutanudki üle õhtuse mere valgunud värvide rikkus ja mitmekesisus. Tair oli nii süvenenud ühtepuhku muutuva pildi vaatlusse, nii vaimustatud ja masendatud mere võimsast möirgamisest, et unustas isegi, milleks ta siia oli tulnud ja kuhu kavatseb minna.

Laineid lõigates kerkis äkki vasakult nähtavale väike mootorpargas „Tšapajev" ja tuli ühelt küljelt teisele kaldudes sadamasilla juurde. Öövahetuse töölised hakkasid kiirustama ja hüppasid üksteise järel dekile. Madrusesärgis tüürimees vibutas tugevate lihastega kätt ja karjus pahvides paberossi oma sügava, tuules kähisevaks muutunud basshäälega:

„Noh, poisid, ruttu! . . . Mitte aega viita! Olen niigi süüdi vana Ramazani ees!"

Džamil selgitas Tairile, miks on nii kiire:

„Küllap on kuskil „tropid" teinud, seepärast ongi hiljaks jäänud. Kava järgi peaksime juba puurtornis olema. Noh, saab meistrilt pähe, jääb meelde!"

Niipea kui viimane tööline oli pargasele hüpanud, hakkas mootor uuesti summutatult mürisema. „Tšapajev" eemaldus pikkamisi sadamasillast, tegi laia poolsõõri ja võttis õige kursi. Minut hiljem vaatas Tair tagasi ja nägi kaugelt juba üsna väikesena näivat sadamat ning sellest lõuna pool laia lahesoppi, mida piiras kolmest küljest hallikate küngaste ahelik. Siin oli puurtornide riik. Nad sarnanesid talvepakase poolt lehtedest paljaks tehtud tiheda metsaga.

Džamil märkas, kuhu Tair nii üksisilmi vaatas, ja näitas laia käeliigutusega pikale kaldaribale küngaste jalamil:

„Tead, seal, kus sa praegu näed tööstusi, oli kunagi meri. Inimesed on merelt vallutanud naftat sisaldava maa. Esimene puurtorn rajati sinna seltsimees Kirovi näpunäitel. Kui vaatad terasemalt, siis näed, et puurtornid asuvad nagu malelaual. Minevikus ei olnud nii. Puurtorne rajati, kes kuhu soovis."

„Aga miks?" küsis Tair sõbralt, kes alles hiljuti oli õppinud temaga ühes klassis seitsmeklassilises koolis, kuid olles töötanud ühe aasta Bakuus, oli nii kaugele edasi jõudnud, oli nii palju uut teada saanud, et teda tuli nüüd vaadata kadedusega.

„Varem olid tööstused suurkapitalistide ja väikeomanike käes. Igaüks neist mõtles ainult isiklikule kasumile. Nad tootsid naftat röövtootmise teel, seal, kus see oli kergem ja odavam. Kui aga kehtestati nõukogude võim ja meie juurde tuli seltsimees Kirov, läks kõik teisiti. Kirov ütles, et kogu maa kuulub rahvale, et tööd tuleb teha mõistusega, puurida auke nii nagu peab. Siis võib ka naftat saada hoopis rohkem . . ."

Tair tundis hästi maa väärtust ja soovides näidata Džamilile, et temagi tunneb maa saladust, ütles:

„Seltsimees Kirov arutas muidugi õigesti. Maa on

väga tujukas. Teda ei tohi narrida, muidu ta ei anna saaki ... Tuleb lasta tal puhata, toita teda mineraalväetistega ..."

Džamil raputas eitavalt pead:

„Ei, sõber, nafta-alà saladus ei seisa selles. Saad seda teada meie õpetajalt siis, kui hakkad õppima tehnilise miinimumi kursustel. Ta jutustab väga huvitavaid asju. Selgub, et ettevõtjad ei riisunud üksnes maapõue, vaid ka üksteist. Kui näiteks üks hakkas saama august naftat, siis katsus teine rajada oma augu üsna selle kõrvale, et naabri kihist kogu nafta enda kasuks välja pumbata. Siin juba ei arvestatud midagi." Džamil osutas käega kaldale. „Vaata korraks neid torne Iljitši lahes. Ilus pilt!"

Sellal kui Tair kuulas uudishimulikult Džamili seletusi, jõudis „Tšapajev" pikas reas seisvate merepuurtornideni. Püüdes midagi meelde tuletada jäi Džamil hetkeks vait, hõõrus kannatamatult laupa ja ütles:

„Neil aegadel oli ka tehnika nõrk. Mere-puurtorne polnud olemaski. Meie oma tehnika juures aga võime toota merepõhjast naftat nii palju, kui kulub. Kas näed?"

Džamil näitas uhkustundega ühele ažuurseist tornidest, mis tõusid otse veest. Sellel puurtornil ei olnud kedagi ja võhikul võis tekkida tunne, et naftaotsijad olid siia puurinud augu, kuid ei leidnud midagi, ja olles veendunud oma pingutuste viljatuses, olid jätnud torni sinnapaika.

„See puurauk annab kuni sada viiskümmend tonni naftat ööpäeva jooksul," jätkas Džamil vilunud meistri ilmega, kellel on ammu teada kõik merel puurimise saladused. Kuid tabanud Tairi kahtleva pilgu, katsus ta selgitada Tairile, et tema sõnad ei ole sugugi liialdatud. „Kas näed neid peenikesi torusid? Neis voolab nafta kogu aeg. Ta voolab kaldale neisse reservuaaridesse. Voolab nii ööl kui päeval ega peatu minutikski ..."

Tair vaatas laial neljakandilisel alusel asuvat ja ülespoole kitsamaks muutuvat kõrget raudtorni ja ütles:

„Kuid see on ju tohutult raske. Kuidas see torn püsib vee peal ega kuku ümber?"

Džamil muigas.

„Aga miks ta peaks ümber kukkuma? Ta seisab jämedail raudpostidel ..."

Kui pargas jõudis uue torni juurde, suunas Tair pilgu selle alusele ja nägi jämedaid raudposte, mis kadusid mere sügavusse.

„Kui sügavale need postid ulatuvad?" küsis ta.

„Siin umbes viisteist meetrit, seal aga, kus seisab meie puurtorn, veelgi sügavamale."

Pargas kihutas kiiresti tornidest mööda, jõudis ulgumerele ja võttis kursi kauguses paistvale üksikule puurtornile. Lainetus tugevnes. Lained loopisid pargast nagu laastu, kallutasid seda kord ühele, kord teisele küljele, ja ta vajus nii tugevasti küljeli, et näis, nagu võiks iga hetk suur laine ta üle ujutada. Nähes, et Tair kardab pargase ümberminekut, ütles Džamil, katsudes teda julgustada:

„See pole veel midagi! Mõnikord tõuseb niisugune torm, et istume puurtornis kolm-neli päeva. Ei suudeta isegi toiduaineid kohale tuua."

Tair ajas silmad pärani:

„Miks nii?"

„Sellepärast, et niisuguse tormiga võib väike pargas kergesti ümber minna ja inimesed lähevad paratamatult põhja. Sügavus on siin vähemalt seitsekümmend-kaheksakümmend meetrit, siit enam ei jõua iga noor kaldale ujuda."

Tairi kogu tähelepanu oli pööratud pargasele, mis lendas kord kõrgele mäeharjale, kord vajus kui kuristikku. Tair neelas kramplikult õhku ja vaatas üha sagedamini meister Ramazani puurtorni poole. Seda ei põhjustanud üksnes hirm, vaid ka soov rutemini oma silmaga näha saada torni, tööstust, kus toodetakse Bakuule ülemaailmse kuulsuse toonud musta kulda. Tairile tundus millegipärast, et töö puurtornis on seotud uskumatu kehalise pingutusega, et inimesed seal nõretavad higist ja võtavad viimase jõu kokku, et masinate kiirest tööst mitte maha jääda, nende pea käib ringi, silmade ees läheb pimedaks.

„Kuule, Džamil," küsis ta. „Kas seal on väga raske töötada?"

„Raske? Aga milleks on siis tehnika sinu arvates? Küll näed kohe ise. Kogu raske töö teevad ära masinad."

„Kas meister on praegu puurtornis?"

„Kindlasti. Neil päevil ta peaaegu ei puhka. Sest kui juhtub äkki avarii, siis läheb kogu meie vaev luhta."

„Mis siis võiks juhtuda?"

„Nii ühte kui teist. Avarii. Kas sa tead, mis toimub seal sügavuses? Mõnikord vaatad, puur pöörleb, kuid ei lähe ühtegi tolli edasi . . ."

„Kas masin ei võta?"

„Juhtub mitmeti. Puur satub vastu kõva kihti, nürineb, murdub. Jääb puurauku kinni, ongi avarii käes. Katsu ta siis välja kiskuda!"

Tair kuulas sõpra huviga, kuid ei mõistnud paljut.

Pargas sattus äkki millegi vastu ja põrkas tagasi. Tair tõstis pea. Pargaseninas seisev tõmmu poiss võttis jämeda trossi ja heitis selle laia silmuse osavasti ümber jämeda palgiotsa, mis ulatus sillakesest välja. Valjastatud hobuse kuulekusega nihkus „Tšapajev" edasi, lõi end veel kord vastu palke, taganes veidi ja uuesti edasi nihkudes peatus puurtorni silla juures.

Töölised hakkasid tõusma puust sillale.

Ka Tair astus koos Džamiliga järele. Kogu ehitus vibreeris võimsa puurimisagregaadi tööst, põrand näis õõtsuvat jalge all, ja oli tunne, et tuule ja lainete löökide tõttu kistakse torn iga hetk paigast lahti ja ta kaob meresügavusse. Tair haaras ehmunult seltsimehel käest kinni.

„Hahahaa! . . ." puhkes Džamil lõbusasti naerma. „Selgub, et oled päris suur argpüks! Lähme! Las ta rappub. Ära karda, jalgealune on tugev. Küllap hiljem näed muudki. Missugustele tormidele ja orkaanidele on meie puurtorn küll vastu pidanud . . ."

Tair heitis pilgu kõrgusse kaduvale raudsõrestikule ja nägi meest, kes seisis kogu pikkuses otse tipul. Töölise elu näis rippuvat juuksekarva otsas: kui teda rabab äkki tuulehoog, või ta kogemata libiseb, siis

lendab ta paratamatult meresügavusse ja vaevalt õnnestub teda päästa. Üksi selle mõtte juures jooksid Tairil hirmujudinad üle selja. Ta kiskus kiiresti pilgu torni küljest lahti ja vaatas masinaid ning riistu, mis asusid puurtornis. Kõigepealt äratas tema tähelepanu drillomeeter — riist, millega mõõdetakse rõhumist peitlile puuraugus. Selle pikk must osuti seisis liikumatult mingisugusel pügalal. Puurmeistri abi Vassiljev kükitas drillomeetri kõrval toetades käega pead. Teda nähes mõtles Tair: „See teab masina vempe kindlasti paremini kui kõik teised."

Džamil võttis Tairil küünarnukist kinni ja viis ta meister Ramazani juurde, kes seisis rootori ees ning jälgis tähelepanelikult neljakandilise vardaosa pöörlemist.

„Usta[1]! See on seesama Tair," ütles Džamil oma sõpra esitledes.

Sünge vanamees, kelle halli mütsi kortsunud noka alt paistsid välja hallid juuksed, tõstis Tairile pilgu, siis pühkis hallika savilahusega määrdunud suurt rakkuskätt vastu oma paksust presentriidest pükse ja ulatas selle kohmetanud noormehele.

Vana puurmeistri väsinud ja pahastena näivate silmade pilk peatus hetkeks uustulnukal. Ta silmitses mõnd aega vaikides pikakasvulist tugevat noormeest. Lõppeks lausus rahulikult lause, mida Tair ootas nii kannatamatult:

„Noh, hea küll . . ."

Džamil polnud veel jõudnud, nagu näha, oma sõbra kasuks sõnakest öelda ja seepärast suhtus meister üsna ükskõikselt uue töölise ilmumisse puurtorni. Nii mõtles Tair. Kuid meister andis mõned juhtnöörid töölistele, kes valmistasid eemal savilahust, pöördus uuesti Tairi poole ja esitas talle esimese küsimuse:

„Pojuke, ütle mulle ausalt: kas tulid siia omal soovil, või on sind siia meelitatud?"

Meister lausus sõna „meelitatud" kuidagi rõhutatult valjusti. Tair ei teadnud, kuidas oleks parem vastata,

---

[1] Usta — meister.

ja vaatas abitult Džamili otsa. See päästis ta kimbatusest.

„Omal soovil, usta," ütles ta valjusti. „Unistab ammu tööst puurtornis."

Džamili seletus rahuldas Ramazani, kuid see ei peegeldunud kuidagi tema murelikus sünges näos.

Tair seisis tema ees maha vaadates, nagu kartes tema pahast pilku.

„Nojah, pojuke, sa talitasid õigesti," kiitis vana meister ja ütles, pöördudes noore töölise poole, kes jättis töö pooleli ja silmitses Tairi uudishimuliku pilguga:

„Griša, mis sa vaatad nõnda? Ta on samasugune poiss nagu sinagi."

Noormees, keda meister nimetas Grišaks, oli punase peaga ja meenutas millegi poolest Samandari. Hetk hiljem ühes noore töölisega puuraugu juurde minnes tõukas ta Tairi tugevasti, kuid selle asemel et vabandada, hüüdis pahaselt.

„Kuule, poisike! Mis sa tolkned jalus?"

Ootamatust tõukest vaevu tasakaalu säilitades vaatas Tair vihaselt punapealisele poisile otsa. Arvestamata seda, kas meister kuuleb teda või mitte, andis ta samas Grišale mõista, et oskab enda eest seista.

„Ise oled kollanokk poisike!" ütles ta valjusti. „Mitte mina ei tolkne jalus, vaid sina! Näed, et inimene seisab, siis mine kõrvalt mööda!"

Tööline, kes möödus ühes Grišaga, segas end vaidlusse:

„Hei, poiss! Ära alusta tüli kapteniga, kui oled laevale asunud! Pole veel kümmet minutit mööda sellest, kui siia ilmusid... Kui alustad nõnda, mis siis edasi saab?"

Tair vastas temale niisama teravalt:

„Tuleb seesama! Mina ei hakka iga vastutulijat kuulama!"

Ramazan aga vaikis ja oma uut õpilast otsekui proovile pannes uuris tähelepanelikult iga tema liigutust, kuulatas iga sõna. Südames pooldas ta Tairi trotslikkust. Oma nooruse raskeil aastail, mis polnud veel mälust kustunud, ei talunud temagi teenimatut ette-

heidet ega jäänud kunagi võlgu, kui julgeti teda solvata. Rikkalikud elukogemused ütlesid talle, et just Tairi taolised enesearmastajad, iseseisva iseloomuga inimesed on enamikul juhtumeil püüdlikud igas asjas, ei armasta kuulata etteheiteid ja katsuvad alati edasi minna ning tunnustust pälvida.

Tundes südames oma süüd ei vastanud Griša Tairile sõnagi ja jäi puuraugu juurde asudes ootama meistri juhtnööre.

Ramazan lahendas tavaliselt ise niisuguseid kokkupõrkeid. Ka praegu talitas ta niiviisi.

„Hea küll, jätke! Mis te jagate maad?" pöördus ta karmilt Griša ja noore töölise poole ning käskis seejärel: „Laske torud alla!"

Tööline haaras võtmega trossil rippuva toru, ühendas selle otsa teise toruga, mis ulatus puuraugust välja, pööras seda ja ulatas võtme käepideme tema vastas seisvale Grišale. Griša kordas tema liigutusi. Minut hiljem laskusid tihedalt kokkukruvitud torud kriginal puurauku.

Tair, kes jälgis seda lihtsat toimingut, tõttas kõike korraga teada saama ja küsis Ramazanilt:

„Mis see on, usta?"

Vanale meistrile meeldis tema uue õpilase kärsitu uudishimu, kuid ta vastas oma tava kohaselt karmilt:

„Ära kiirusta. Saad kõik omal ajal teada..."

Tair mõistis seda nii, et meister oli talle pahane terava vastuse pärast Grišale, kuid ei mõtelnudki kahetseda.

„Saagu, mis saab," otsustas ta. „Ja kui hakkab uuesti tüli norima, vastan talle veelgi teravamalt!"

Vana meister lõi sel ajal pea selga ja hõikas töölist, kes seisis kõige ülemisel tornikorrusel liitploki juures:

„Geidar, ära vahi ringi, pojuke!"

Tair vaatas samuti üles noore töölise poole.

Geidar haarab konksuga puurimistoru, mis tõusis alt ja jõudis temani, ning vibutas kätt. Toru hakkas otsekohe alla laskuma.

Meister pöördus öövahetuse tööliste poole:

„Noh, asuge tööle."

Tair seisis paigal ega pööranud meistrilt pilku. Ramazan andis ühe käskluse teise järel, ja alles pärast seda, kui kõik töölised olid oma kohtadele asunud, tuletas ta nähtavasti Tairi meelde ja pöördus tema poole:

„Noh, pojuke, esiteks pead meil valitsevat korda tundma õppima. Las Džamil juhib sind mööda puurtorni ja tutvustab meie tööga."

Džamil teadis, mida temalt nõuti. Kui ta ise tuli esimest korda puurtorni, seletas talle üks tööline kogu tootmisprotsessi ja tutvustas ohutustehnika peanõuetega. Nüüd pandi see ülesanne temale.

„Džamil, pojuke, kas tuled toime?" küsis Ramazan.

„Jah, usta, selgitan Tairile kõik."

Noored sõbrad alustasid puurtorni ülevaatust. Džamil nimetas mehhanisme ja andis lühikesi seletusi. Ta jutustas ühtaegu, millal ja mis asjaoludel rakendatakse ühte või teist seadeldist, missugustel juhtumitel tekib oht ja kuidas seda vältida. Ta ei imestanud enam Tairi naiivsete küsimuste üle ega naernud neid.

„Kui kõrvalt vaadata," kõneles Džamil, „mis võib lihtsam olla? Kruvid peitli toru otsa külge, lased puurkäiku ja hakkad puurima. Tegelikult aga pole kõik see nii lihtne. Tuleb terve õppekursus läbi teha, et kogu selles keerulises mehhanismis korralikult selgusele jõuda."

Kui Džamil hakkas kõnelema iga brigaadiliikme kohustustest, küsis Tair:

„Aga kellena hakkan mina siin töötama?"

„Esialgu oled õpilane. Kuid hoiatan: meie meister ei salli, kui õpilane tammub liiga kaua paigal."

Seda Tair just tahtiski. „Õpilane!" mõtles ta. „Ei, tuleb katsuda, et mind ei nimetataks nii üle kümne päeva!"

Nad astusid siksakiliselt ülestõusva puutrepi juurde. Tair peatas siin Džamili.

„Mida seal üleval tehakse?"

„Seal on plokk-kraana. Selle juures peab tingimata viibima tööline. Teda nimetatakse ülakorra-tööliseks. Ta haarab konksuga ja juhib puurimistorusid, mis algul tõusevad üles ja siis laskuvad puurauku."

„On tal raske töö?"

„Kuidas kellelgi. Kas näed Geidar'i? Väga julge poiss. Meister hoiab teda väga. Tahad, ronime tema juurde üles?"

Tair vaatas üles, tardudes seesmisest hirmust.

„Esialgu ei maksa," vastas ta. „Las ma harjun pisut."

Džamili suu tõmbus naerule. Ta teadis, et kui mitte täna, siis homme sunnib meister Tairi tingimata kõige kõrgemale korrale üles minema.

„Hea küll," nõustus ta, võttis sõbral käe alt kinni ja viis kõrvale. Ta näitas väikesele putkale, mille juurde viis kitsas sild, ja ütles: „Näed seal seda putkakest? Seda nimetatakse kultuurinurgaks. Seal on telefon, raadio saatejaam. Seal töölised puhkavad, loevad ajalehti ja ajakirju. Seal käiakse ka suitsetamas."

„Milleks see?" küsis Tair muretult ja haigutas. „Miks ei või siin suitsetada? Ümberringi pole muud kui vesi."

„Siin ei lubata. Seal, kus on nafta ja gaas, peab olema erakordselt ettevaatlik. Üks säde võib terve torni leegitsema panna."

Mehhanismide tugevnev müra summutas nende hääli. Kui nad omavahel vesteldes jõudsid tagasi meister Ramazani juurde, noogutas see Tairile pead:

„Noh, pojuke, valmistu ette. Ronid tornitippu ülakorra töölisele appi."

Tair võpatas ootamatusest. Just seda ta kõige rohkem kartiski.

Kuid meister Ramazan pidas muutmatult kinni niisugusest meetodist tema juurde tööle tulevate noorte tööliste katsetamisel. Millegipärast ruttas ta kõigepealt teada saama, kas nad on küllalt julged ja juba pärast seda määras kindlaks nende muud omadused. Neid, kes sooritasid edukalt selle esimese katse, armastas ta kuni lõpuni ja andestas kergesti neile üksikuid patustamisi. Meister oli veendunud ühes asjas: „Kui on julge, siis tuleb kõik muu iseenesest."

Vana meister pani ühe käe Tairi õlale, teisega ta näitas tornile ja julgustas:

„Ära karda, siin pole midagi rasket. Roni üles, seal sulle näidatakse, mida tuleb teha ja kuidas." Ramazan hüüdis uuesti üleval seisvale töölisele: „Geidar, pojuke, roni alla, ütlen!"

Tairi nõutust pilgust mõistis Ramazan, et see kardab siiski torni üles minna.

„Mis on, pojuke? Ei ole tahtmist ronida?"

Tair sundis end naeratama:

„Ei, miks mitte? Mis seal's ikka?..."

„Siis vahetad Geidari välja... Kui vana sa oled, pojuke?"

Tair ei oodanud niisugust küsimust ja vastas sumbunud häälel:

„Käin juba kaheksateistkümnendat, usta..."

Geidar tuli pikkamisi mööda astmeid alla ja teretas lahkesti seltsimehi, kes tulid öövahetusse. Ramazan näitas Tairile torni:

„Roni siis, pojuke."

Nüüd sarnanesid need sõnad rohkem käsklusega. Kuid Tairi keha aheldanud hirm ei vähenenud seetõttu, kuigi noormees ei näidanud seda välja. Ta püüdis kinni Džamili pilgu, kuid selles pilgus, nagu talle näis, oli vaevalt tabatav pilge.

Ramazan nägi Tairi kõhklemist ja küsis imestanult:

„Mis sa siis seisad? Või oled kartma löönud?"

Tair heitis pilgu üles ja tal läks silme ees mustaks. Raudtorn näis poole kõrgemana. Kuid taganeda oli juba hilja. „Eh, saagu mis saab!" — ta pöördus kiiresti ümber ja hakkas mööda kitsast ja järsku treppi üles ronima.

Tõusnud mõne meetri, vaatas ta alla ja hakkas uuesti kõhklema. Nüüd aga oli taganemine juba täiesti võimatu: meister ja töölised vaatasid teda pilku ära pööramata. Ta sai endast võitu ja ronis edasi.

„Kuidas on, pojuke," pöördus Ramazan valjusti Džamili poole. „Kas ta pole külas mooruspuudele roninud, pole siidiusse maha raputanud?"

„Ta on ka järskudel kaljudel hästi roninud," vastas Džamil, jälgides valvsalt Tairi iga liigutust.

Tair aga tõusis järjest kõrgemale. Nüüd peatus ta uuesti, vaatas alla, nägi raskelt veerevaid siniseid laineid ja pigistas tahtmatult silmad kinni. Nii nagu inimene, kes tõuseb esmakordselt elus lennukiga õhku, nii tundis ka Tair, et tema sisemuses oleks nagu midagi

katkenud ja süda seisma jäänud. „Läbi omadega!" vilksatas tal peas. Kuid nooruslik eneseuhkus pääsis taas võidule ja ta alustas uuesti ülesronimist. Jõudnud aluseni, kus enne seda oli seisnud Geidar, vaatas Tair ringi ja nüüd alles mõistis: „See on minu proovile panemine!"

„Noh, kuis on, kas ei karda?" kõlas alt meister Ramazani hääl.

„Ei, usta, mis siin karta?" vastas Tair valjusti, katsudes südantängistavat hirmutunnet eemale peletada.

Üks tööline astus Tairi kõrvale ja hakkas näitama, kuidas tuleb haarata torusid konksuga ja lasta need alla puuraugu ette. Seletanud kõik ära, ulatas ta õpilasele konksu:

„Noh, katsu nüüd ise!"

Tair puudutas esmakordselt puurimistoru ja tundis peol savilahuse külma ning kleepuvat massi. Pööramata sellele tähelepanu püüdis ta osavasti toru raudkonksuga. Kui allalastava toru ots lõi vastu teist, mis ulatus puuraugust välja, hakkas puust alus tema all kõikuma. Mõtte juures, et laudadest alus võib kokku variseda ja ta langeb alla merre, jäi Tairil hing kinni. All aga haaras tross juba kinni teise toru ning tiris selle üles aluse poole. Tair katsus jalgadega õõtsuvaid põrandalaudu. „Mida ma ometi kardan?" küsis ta iseendalt ja otsustas mitte enam alla vaadata.

Torud tõusid üksteise järel, ta püüdis neid konksuga ja suunas puuraugu juurde.

Ilm läks ruttu pimedaks. Ümberringi laiuv meri muutus sinkjasmustaks ja peaaegu sulas ühte ööpimedusega. Puurtornil süttisid laternad. Peegeldudes vees tuletasid nad Tairile uuesti meelde peadpööritavat kõrgust, kus ta viibis.

Meister Ramazani polnud kuskil näha. „Võib-olla ta sõitis ära linna ja unustas minu?" mõtles Tair ärevalt. Aeg venis pikaldaselt, minutid tundusid tundidena. Tema pea kohal põleva lambi valgusel kerkisid tema ette üksteise järel tuhmilt läikivad torud ja vajusid kuskile merepõhja alla puurauku, mis neelas neid järelejätmatult. Tair oli juba harjunud ühtlaste ajavahemikkudega, mille järel tuli püüda konksuga jär-

jekordset toru. Äkki katkes torude etteandmine ja alt kõlas meister Ramazani rahulik hääl. Tair rõõmustas selle üle nagu laps; meister kutsus teda alla, kuid Tair ei tahtnud kiirustada, et mitte näida naeruväärsena. Meister hõikas teda uuesti:

„Tule alla, pojuke!"

Seekord ajas vanamees pea selga ja vaatas üles. Näis, nagu ei jääks Tairi vallanud kahtlus talle märkamatuks, ja vanamees tahtis veel ja veel kord anda Tairile mõista, et tema sõnad ei ole mõeldud tüssamiseks.

Tair eemaldus tõttamata töölise juurest, kellega paaris ta oli töötanud, ja astunud ettevaatlikult aluse äärele, hakkas alla ronima, kombates ebakindlalt jalaga järsu trepi astmeid.

Uuesti jälgisid teda kõik. Kui ta jõudis viimaks puurtorni sillale ja peatus meistri ees elektrilampide eredas valguses, ei saanud töölised naeratust tagasi hoida: uustulnuka riided olid üleni määrdunud savilahusega. Ainult vana meistri pilk jäi tõsiseks.

„Kõige raskemale oled vastu pidanud," ütles ta oma rahuliku häälega. „Kui pead vastu ka tormiga, siis oleme sõbrad!"

Vanamees, kellele Tair kahtlemata meeldis, oli pealtnäha endiselt tusane ja sünge.

„Noh, hakake puurima!" käsutas ta puuraugu juurde kogunenud töölisi, ise aga astus kõrvale, istus suurele raudsiibrile, mis oli puuraugu lähedusse maha pandud, ja hakkas oma piipu toppima.

Rootor alustas liikumist.

Tair ei mallanud ära oodata, et teada saada, mida meister temast mõtleb. Kuid seda polnudki nii kerge välja lugeda vanamehe tusasest pilgust, tema aeglastest ning tasakaalukaist liigutustest. Tair ei saanudki mingit selgust ning jäi oma kahtlustes vaeveldes paigale seisma.

Äkki ilmus kuskilt nähtavale neiu. Ta astus Ramazani juurde, teatas talle midagi ja pöördus tagasi. Tair ei teadnud, kust ja milleks ta oli tulnud. Ta vaatas neiut üksisilmi. Neiu pikk ja jäme juuksepalmik, mis oli heidetud üle õla, puhkas tema rinnal. Neiu kandis

lühikest tumesinist seelikut ja satäänist tööpluusi rinnataskutega; ühest taskust ulatus välja kaks hästi teritatud musta pliiatsit. Käes hoidis ta paksu raamatut, ajaleht ümber.

Tair ei tundnud neiut kohe ära. See oli Latifa, seesama kommunistlik noor, kes käis koos Dadašlõga ühiselamus, et kirjutada üles noortööliste nimed kinopiletite saamiseks.

Latifa märkas Džamili ja teretas teda häbelikult. Siis heitis ta pilgu Tairile, tema määrdunud riideile ja ta näole ilmus pilkav naeratus; nähtavasti tundis ta ära ka Tairi. „Minu välimus teeb talle kindlasti nalja," mõtles Tair. „Ent kas ma olen süüdi, et mul puudub eririietus?"

Tõsi küll, kõik töölised, välja arvatud tema, kandsid eririietust, kuid ükski neist polnud nii määrdunud kui tema. Latifa võis naerda niihästi õpilase vilumatust kui ka seda, et juba esimestel töötundidel oli ta end saviga nii kokku määrinud.

Latifa märkas Tairi näos kohmetust, lakkas naermast, vaatas talle otsa pika terase pilguga ja läks kiiresti minema. Tair vaatas talle järele ja nägi veel teist niisama jämedat juuksepalmikut, mis rippus tal üle selja. Ta ei kahelnud enam, et see oli Latifa, kuid pöördus siiski Džamili poole ja küsis tasa:

„Kas see on seesama neiu, kes muretses meile kinopiletid?"

„Jah, tema ... Mis siis?"

„Kas ta töötab siin?"

„Jah."

Tair tahtis veel kord neiut vaadata, kuid nägi ainult, kuidas ta hüppas sillakese juures seisvasse väikesse mootorpaati. Samal hetkel eemaldus paat puurtorni juurest ja mootori podisedes kadus musta ööpimedusse.

2

Vana meistri tusane nägu ei meeldinud Tairile esimesel pilgul. Leides, et Ramazan on tõsine ning noriv inimene, polnud Tair isegi pärast edukalt sooritatud

katset veel kindel, kas ta jääb Bakuusse. See esimene mulje mitte ainult ei kadunud öövahetuse töö lõpul, vaid vastupidi, tugevnes. Vanamees ei vaadanud kordagi lahkesti Tairile otsa, ja võis mõelda, et ta nõustus noormehe enda juurde tööle võtmisega ainult ülemuse käsule alistudes, ise aga hakkab kogu aeg otsima ettekäänet, et teda puurtornilt välja süüa. Ta teeb seda nii osavasti, et uustulnuk on ise sunnitud loobuma tööst ettevõttes ja oma külla tagasi minema. Nii mõtles halvas tujus olev õpilane, lonkides tööta ringi. Seejuures aga käratas vana meister mitte üksnes noorte peale. Ta kohtles karmilt ka kogenud töölisi, tehes oma märkusi range ja käskiva tooniga. Sattudes aga silm silma vastu Tairiga, libistas ta iga kord tusase pilgu üle noormehe ja läks ükskõikselt edasi. Tair oleks ammu juba Džamiliga oma kartusi jaganud, kuid vanameest peljates ei julgenud sõpra töö juures segada.

Teda ergutasid pisut ainult puurmeistri abilise Vassiljevi sõnad, kui see ütles, Ramazani poole pöördudes:

„Peaksid pisut puhkama minema, Ramazan Iskanderovitš, juba kolmandat päeva pole te siit lahkunud."

„Vaat milles on lugu, ta on väsinud ja seepärast näebki välja nii kurjana," mõtles Tair rahuldunult. Kui aga talle meenusid Latifa pilkav naeratus ja neiu suured silmad, liigatas mingi alles üsna ebamäärane, kuid ühtlasi magus mõte tema ajus. Ta muutus lõbusamaks ja hakkas end veenma, et vanamees pole sugugi nii tige, nagu esimesel pilgul näib. Sellest hetkest peale ei lahkunud temast Latifa kuju.

Tööliste valjud hüüded ja askeldus puuraugu juures juhtisid Tairi tähelepanu kõrvale. Niipea aga, kui kõik vaibus, kerkis uuesti tema ette satäänpluusiga neiu sihvakas kuju, ja Tair naeratas salapäraselt.

Varahommikul, kui tumepunane päikeseketas ujus välja uduriba tagant, mis eraldas sinist puhast taevast öö jooksul rahunenud merest, tuli Tair ühes seltsimeestega sellesama „Tšapajeviga" tagasi linna. Latifa võttis neid kaldal vastu. Vaadates seekord neiu silmadesse ei märganud Tair neis vallatut ja pilkavat naeratust ja ta rõõmustas. Ta unustas ööväsimuse ja vaatas

lõbusalt neiut ning tema nägu, mis roosatas hommikusest jahedusest ja eredast päikesest. Neiu kandis ikka seda sinist pluusi, tundus aga Tairile veelgi veetlevamana.

Latifa justkui tundis endal Tairi vaimustatud pilku, lõi uhkelt pea selga ja vaatas julgesti talle otsa. Neiu nägi tema nooruslikult ümmarguste põskede pronksvärvi päevitust, veidi pondunud huuli, noorte vurrude tumedaid udemeid, kaitsevärvi sõjaväe-pluusi, musti pükse ning kitsaste säärtega kõrgeid saapaid ja naeratas talle endise kerge, vaevalt märgatava pilkega. Alles nüüd mõistis Tair, et neiu naeratab alati nii ja et tema ei tundu neiule naeruväärsena, vaid arvatavasti koguni meeldib pisut. Latifa silmis võis pigemini lugeda midagi sõbraliku poolehoiu taolist. Tair tahtis talle midagi ütelda, kuulda temalt kas või ühte sõna. Kuid Latifa astus juba pargase pardale.

Džamil oli vahepeal juba kaugele ette jõudnud ja sammus mööda tööstuse vahel kulgevat asfaltteed. Märgates, et Tairi polnud tema kõrval, pöördus ta ringi ja hüüdis:

„Tule ometi, Tair! Sa ei tunne veel neid kohti, võid ära eksida! . . ."

Kolmepäevasest pingsast tööst roidunud meister Ramazan vedas väsinult jalgu järel mõni samm Džamilist tagapool. Ta kuulis Džamili hüüdu, vaatas tagasi ja peatus samuti, Tairi oodates. Kui see järele jõudis, muigas vana meister endale vurrudesse ja küsis:

„Noh, kuidas on, kas puurtorn meeldis sulle?"

See naeratus ergutas Tairi.

„Töö on huvitav, meister . . ." vastas ta. „Ma arvasin, et tulen puurtornist üleni määrdununa, naftast läbi imbununa. Kinos näidatakse naftatöölisi alati niisugustena . . ."

Meister osutas all-maa remondi töölistele, kes töötasid tee kõrval puuraugu juures.

„On ka niisuguseid, pojuke. Vaata, need seal on alati määrdunud. Sina aga tegid hästi, et meile tulid. Meie kutseala ei ole kerge, kuid auväärne. Kui lõpetad uue augu puurimise, ja eriti, kui ta annab palju naftat, siis mõistad, et oled teinud suure töö. Kadunud

Sergei Mironovitš Kirov kõneles oma elu ajal mulle alati: „Seltsimees Ramazan, naftatööline on ainult pealtnäha must, tema süda aga on puhas teemant.“ “

Meister nimetas Kirovi nime niisuguse soojuse ja armastusega, millega kõneldakse kõige kallimast ja lähedasemast sõbrast. Tairile tuli meelde kõik, mis tal oli tulnud lugeda raamatuist ja ajalehtedest Sergei Mironovitši kohta: tema ülev mehisus lahinguis kodusõja rinnetel, tema poolt hiilgavalt organiseeritud Astrahani kaitse, tema innukas tegevus Aserbaidžanis kogu Nõukogudemaa hüvanguks. Lõpuks kerkis Tairi silme ette Kirovi unustamatut kuju kehastav suursugune mälestussammas, mida ta nägi Bakuu Mäepargis. Tal oli isegi raske uskuda, et praegu tema kõrval kõndiv vana tööline oli kunagi sõbralikult vestelnud kõigi poolt tunnustatud rahvakangelasega. Ta praotas lapselikult pisut suu ja silmitses imestanult vanameest.

Vana meister välgatas teravaid silmi tihedalt rippuvate kulmude alt ja heitis pilgu Tairile.

„Kas sa, pojuke, ei usu, et olen Kirovit näinud?“ küsis ta tagasihoitult, lugedes nooruki silmist kahtlust.

Tairi põsed lõid õhetama. Peaaegu katkestades vanameest poole sõna pealt vastas ta rutuliselt:

„Ei, usun! Ainult ... Kas te tõesti olite ... sõbrad?“

„Sergei Mironovitš kohtles kõiki lihtsalt. Saime sõpradeks juba esimesel kohtumisel.“ Vanamees ohkas sügavasti. „Eh, alatud reeturid võtsid ta meilt ära üsna noorena, tema aga oleks pidanud veel kaua elama! ... Ta ei unustanud mind ka siis, kui sõitis ära Leningradi. Kirjutas mitu korda. Kui mõni juhtus sinna sõitma, küsis ta alati minu kohta.“ Meistri väsinud silmad läksid niiskeks ja ta vangutas kurvalt pead. „Kui ma sain teada tema surmast, läksin vähemalt kümne aasta võrra vanemaks. Ta on teinud palju head Aserbaidžanile. Teda mõrvanud reeturlik kuul oleks justkui tabanud minu südant ...“ Meistri silmis välgatusid raevusademed. Ta viibutas rusikassepigistatud kätt ja surus hambad kokku. „Lähme, pojuke, lähme! ... Iga kord, kui ma möödun neist kohtadest, tuleb ta mulle meelde. Kui ma puurisin neid auke, mida sa seal näed,

veetis ta seal nii päevi kui öid. Harva leidub inimest, kes mõistaks töölise hinge nii hästi kui tema ...“

Esimesest pilgust liiga järsuna ja karmina näiv vanamees muutus hoopis teistsuguseks, kui kõneles Kirovist. Ta läks lahkemaks, oli südamlik ning liigutav nagu isa. Tairil tekkis tahtmatult lugupidamine tema vastu ja veel mitte päriselt selgunud sügava poolehoiu tunne. Vana tööline, kellega Sergei Mironovitš sõbrustas, ei võinud ilmselt olla halb inimene. Ja nüüd polnud see õpilase kartlikkus, polnud külm valvelolek, mida ta tundis meistri kõrval sammudes. Teda valdas uhke teadmine, et ta kõnnib õlg õla kõrval Kirovi sõbraga.

Nad jõudsid trammipeatuse juurde ja meister jättis oma teekaaslastega hüvasti. Kui vanamehe kogu kadus nurga taha, tunnistas Tair Džamilile:

„Mu süda ei saanud kogu öö jooksul rahu. Arvasin, et kõik on nurjunud.“

„Miks sa nii mõtlesid?“

„Või veel? Eile õhtust saadik ei heitnud ta kordagi mulle lahket pilku.“

„Sa eksid, vanamees on väga heasüdamlik ja vahel isegi lahke. Teist niisugust ei leidu. Tõsi küll, töö juures on ta vali. Ega see nali ole, saatis kaks poega rindele ja kumbki neist pole tagasi tulnud. Võib-olla sellepärast ta katsubki vähem kodus olla. Eit nutab öödpäevad läbi, noh, tema süda siis, mõistad isegi, ei pea vastu ...“

Teel ühiselamusse oli Tair kogu aeg vaikne ning mõtlik, pärast einet aga hakkas otsekohe emale kirja kirjutama. Pärast tervitusi ja häid soove kõigile sõpradele ning tuttavaile hakkas ta kiitma Bakuud, teatades, et linn on tuhat korda kaunim, kui võis Džamili jutu järgi otsustada. Tair kirjutas emale veel, et jääb tööstusse tööle, kirja lõpus aga palus saata talle saz, kui selleks avaneb võimalus. Ta pani kirja kolmnurkselt kokku, kirjutas aadressi ja heitis pikali uuele koikule, mis asetati samasse väikesse tuppa Džamili koiku kõrvale. Kuid Tair ei saanud uinuda. Kõik, mis ta oli selle kahe päeva jooksul näinud ja kuulnud, kerkis mälus esile ja viimaks tuli talle meelde Latifa.

„Džamil, kus ta elab?"

„Kes?"

„Latifa . . ."

„Ehee, vennas, ega sa ometi esimesest pilgust armunud ole?"

„No mis sa'nd! Ma küsin lihtsalt niisama," vaidles Tair vastu, kuid tundes, et oli ettevaatamatult liiga vara sellest kõnelema hakanud, kohmetas ja punastas.

Džamil puhkes naerma ja tähendas pooleldi naljatades, pooleldi tõsiselt:

„Muidugi, muidugi . . . Algul pärid tema üle teateid, siis lähed temaga kinno, parki, lõpuks avad talle südame. Sinule ei maksa see midagi: mängid sazi, tead palju värsse . . ."

„Jah, sellepärast ma just sazi tellisingi!" katkestas Tair teda pahaselt. „Mis juttu sa ajad!"

Džamili nägu võttis tõsise ilme. Kartes sõpra solvata muutis ta kõneainet.

„Homsest päevast peale algavad tehnilise miinimumi kursused uustulnukaile. Täna hommikul pandi tööstuse kontoris kuulutus üles. Bilandar ütles mulle."

„Aga milleks see?"

„Kuidas, milleks? Me ei või ju kogu aeg paigal tammuda! Näiteks mina kavatsen kolme-nelja päeva pärast eksami teha ja oma kategooriat tõsta."

„Kui nii, siis see on hea. Aga kes koostab nimekirja?"

„Mis nimekirja! Kui ise ei lähe, otsitakse üles niikuinii."

Tair mõistis nüüd: kui Džamil kõneles, et „edasiliikumine oleneb meist endist", siis ei liialdanud ta põrmugi. „Hakkan õppima," otsustas Tair. „Selleks ma tulingi Bakuusse."

„Hea küll," nõustus ta ja küsis: „Noh, aga kuidas me siis hakkame töötama ja õppima?"

„Hakkate õppima tööst vabal ajal." Džamil haigutas. „Olen tublisti väsinud. Lähme õige magama. Magame end välja ja siis ma seletan sulle kõik."

Kestev sireeni huilgamine sööstis äkki läbi saabunud vaikuse.

„Mis see on?" küsis Tair imestanult ja upitas end koikul üles.

„Aurik, mis läheb Astrahani iga päev sel kellaajal."

„Küll on palju laevu sadamas. Kuhu nad kõik lähevad?"

„Need on enamasti tanklaevad. Veavad naftat."

„Nii kui see puuraugust välja tuleb, nii kohe veavadki?"

„Ei, mis sa räägid! Ma olen ju sulle seletanud. Nafta läheb algul utmis-tehastesse, — kas oled näinud neid Mustas Linnas? Seal töötatakse ta ümber ja siis juba veetakse mitmele poole kõike, mida temast saadakse. Naftast valmistatakse vähemalt sada kolmkümmend mitmesugust saadust."

„Mis sa räägid!" Tair istus asemele ja jäi vahtima Džamil'i.

„Mis sa imestad? Sellest kõneles meile üks insener ekskursiooni ajal. Viimasel ajal on hakatud veel mitut uut ainet valmistama. Ükski nafta, vennas, ei tule võrdlusse Bakuu omaga. Mis seal rääkida mustast kullast? Meie nafta on briljandist kallim! Ega ta asjata ole tõmmanud endale igasuguste kiskjate aplaid pilke. Vana Ramazan kõneleb alati, et meie Bakuu nafta murdis Hitleri selgroo. Noh, jääme magama! Silmad vajuvad kinni . . ."

Džamil jäi vait. Kuid ei möödunud minutitki, kui talle tuli midagi meelde ja ta tõusis küünarnukile:

„Jah, me peaksime minema teatrisse."

„Teatrisse?"

„Järgmisel puhkepäeval läheme tingimata."

„Kuhu teatrisse? Olen kuulnud, et siin on muusikaline teater."

„Muusikaline komöödia? Noh, mingu ta! Seal ei mängita tõsiseid asju. Kas oled näinud Samed Vurguni näidendit „Hanlar"?"

„Ei. Meil rajoonis seda ei lavastatud."

„Mina olen. Meeldis väga. See on näidend seltsimees Stalini noorusaastaist . . ."

„Hea küll, vaatame algul „Hanlar'i"," nõustus Tair.

Vestlus katkes. Ei möödunud minutitki, kui sõbrad suikusid sügavasse unne.

Kui Tair ja Džamil astusid Draamateatri suurde vaatesaali, olid kõik parterri read ja rõdud täis pidulikult riietatud inimesi. Hääled sulasid üheks vaibumatuks kõminaks. Suur kristall-lühter kiirgas ülevalt heledat ja ühtlast valgust. See valgus andis kõigele mingi erilise piduliku ilme. Tair tundis piinlikkust oma kaugeltki mitte enam uue kaitsevärvi pluusi ja säärikuisse topitud mustade pükstega. Talle näis, et kõik vaatavad teda, kõnelevad temast. Kohmetus ei lahkunud temast isegi siis, kui ta istus punasena ja higisena Džamili kõrvale toolile parterri kolmeteistkümnendas reas. Silmad maas kuulatas ta ärevalt naabrite kõnelusi ja oli suuresti imestunud ja rõõmus veendudes, et keegi ei mõtlegi tema välimuse üle nalja heita. Noormehed ja neiud vestlesid sundimatult sellest, mis neid huvitas, ja kõige enam näidendist, mida nad olid tulnud vaatama.

Varsti hakkasid heledad tuled lühtrites pikkamisi kustuma ja helgiheitjate kiirte säravad joad sööstsid lava poole. Sumin saalis vähenes järk-järgult ja vaibus täiesti, niipea kui eesriie kerkis.

Esimesed stseenid polnud Tairile päriselt arusaadavad ja ta pöördus ühtepuhku Džamili poole, nõudes seletusi, kuni naabrid hakkasid protestima. Sedamööda kuidas tegevus arenes, paelus näidend Tairi üha enam. Sügavasti kaasa elades stseenile, kus sandarmid tulevad noort Stalinit areteerima, Hanlari ema aga peab namaazi [1], nagu poleks midagi juhtunudki, unustas Tair täiesti, et istub teatris, ja ütles valjusti: „Tubli naine!"

Nüüd haaras sandarm nuudi ja hakkas naist peksma. Tairi süda tõmbus valust kokku, nagu oleks nuudiga pekstud tema enda ema. Teda valdas niisugune raev, et ta hüppas toolilt ja näis olevat valmis lavale sööstma, et lõpetada nõrga ja abitu naise alatu peksmine.

Džamil võttis tal käest kinni:

„Mis sa teed? . . . Istu!"

Tair istus pilku lavalt pööramata ja vaevaga erutust

[1] Namaaz — muhameedlaste igapäevane kodune palvus.

tagasi hoides. Raev andis aset ärevusele: elatanud naine võib-olla ei pea julmale peksule vastu ja äkki näitab sandarmitele koha, kus varjasid end Stalin ja tema seltsimehed! Tõepoolest, ta hakkas vist jõudu kaotama. Nüüd langetas ta nukralt pea. Kogu saal tardus ärevas ootuses. Äkki kõlasid sõnad, mis täitsid Tairi südame lõpmatu rõõmuga. Naine-ema justkui kordas ühte neist bajatiidest [1], mida Tair kangesti armastas laulda oma sazil mängides:

Oh, ära heiduta! Kui suren, sa ei nuta,
mu matustel su silmad pole vees.
Kus minu külaline kallis, — seda teada tahad:
rind lõhesta, — ta minul südames!

Tairil jäid need sõnad kohe meelde ja ta hakkas enne teisi plaksutama vaprale naisele.

Kui algas vaidlus Stalini ja menševik Mamulia vahel, jäi Tair mõttesse. Näidendi käigust taipas ta juba varem, et Mamulia on reetur ja tööliste vaenlane. Stalin tegi iga lausega sammu edasi, Mamulia aga taganes. Nähes seda hakkas Tair sisimas naerma: „Kasi õige minema! Kus sina, kääbus, saad hiiglasega vägikaigast vedada! . . ."

Hanlari haavatasaamise stseen ja seejärel kurvaks meeleavalduseks kujunenud matuserong jätsid tugeva mulje kõigile pealtvaatajaile.

Kogu tee teatrist ühiselamuni kõneles Tair Džamiliga etendusest. Peamises olid nad üksmeelsed, ainult üks asi kutsus nende vahel välja hoogsa vaidluse. Džamil luges Hanlari kui töölise ja revolutsionääri andestamatuks veaks tema armastust rikka mehe kasutütre Mehribani vastu. Ta ütles:

„Mehriban oleks pidanud minema doktor Sohbatile mehele. Nad on ühe ringi inimesed."

Tair vaidles vastu:

„Ei ole õige! Neiu hakkas armastama Hanlar'i tema mehisuse pärast. Ei hoolinud sellest, et ta on vaene! Armastus ei arvesta, vennas, kas oled vaene või rikas. Mehribanile oli selge, et doktor Sohbat ei suuda armastada teda nii, nagu armastab Hanlar . . ."

[1] Bajatii — neljarealine värss.

Džamil aga jäi kindlaks oma kinnitusele:

„Mehriban oli kogu oma hingelaadilt palju ligemal Sohbatile kui Hanlarile. Peale selle tundis ta Sohbat'i paremini. Sohbat käis sageli tema pool ..."

„Noh, ja mis sellest? Mõnikord aitab ühest pilgust, et armuda!"

Džamil puhkes naerma:

„Sina peaksid seda paremini teadma. Oled ju armunud Latifasse esimesest pilgust!"

Tair kohmetas tugevasti, tumepunased laigud tekkisid tema põskedele.

„Ära naera! Ma räägin etendusest. Mis on Latifal sellega ühist?"

Džamil heitis käega:

„Lühidalt öeldes, niisugune kangelane, nagu tööline Hanlar, ei võinud armastada mingisugust hilpharakat!"

„Ei, vennas, Mehriban on väga tubli neiu. Oleks ülekohtune teda niiviisi nimetada: tema ju päästis Stalini sandarmite käest!"

Vaidlus jätkus ka ühiselamus. Selle haritipul avanes uks ja sisse astusid töölt tulnud Samandar ja Bilandar. Nad võtsid kuued seljast ja riputasid need hoolikalt naeltele oma koikude kõrval.

Samandar pungitas kõhtu ja küsis ilma erilise huvita:

„Noh, kas käisite teatris?"

„Käisime," vastas Tair Samandarile otsa vaadates ja mõistis paksukese näljaste, palavikuliselt läikivate silmade järgi, et selle mõtted tegelevad rohkem sellega, kas pole midagi süüa, kui Tairi ja Džamili muljetega teatrist.

Samandar ei hakanud muide ka ise sissejuhatusega venitama.

„See neetud einelaud on jälle kinni," ütles ta, istudes väsinult koikule ja küsis juba pehmemalt: „Poisid, kas teil on midagi süüa?"

Džamil võttis aknalaualt ajalehepaberisse mässitud juustuga võileiva ja ulatas Samandarile:

„Võta, vaeseke. Täna ei avatud einelauda üldse. Hea, et see jäi mul einest järele. Muidu aga — ussi nõelatu jääks küll magama, sina aga vaevalt ..."

Samandar unustas väsimuse, lendas kergelt nagu lind

koikult üles, haaras võileiva kätte ja sõi selle silmapilkselt ära. Kõik pöördusid tagasi Tairi ja Džamili vahelise vaidluse juurde. Samandar astus kindlalt välja Tairi arvamuse kaitseks.

„Ei, sõber, sul ei ole õigus," ütles ta, pöördudes Džamili poole. „Miks ei saa Mehriban armastada niisugust toredat poissi, nagu on Hanlar, mis? Ütled, et tööline — no ja mis sellest? On ta jumalal vasika ära söönud? Niisugused neiud nagu Mehriban vaatavad kõigepealt inimesele hinge sisse."

4

Kolm päeva hiljem kohtas Tair tänaval Latifa'd. Neiu märkas teda juba kaugelt ja aeglustas samme, andes mõista, et tahab temaga kõnelda.

„Tere, Tair!"

„Tere!"

Nad surusid teineteisel kätt. Neiu suurtes, pikkade ripsmetega silmis polnud endist pilget. Latifa naeratas, kuid Tairile oli selge, et selle põhjuseks on hoopis midagi muud. Latifa ei viivitanud selle põhjuse esiletoomisega:

„Kudrat Ismail-zade käis täna puurtornis. Päris sinu järele."

„Miks?"

„Kuidas, miks? Tundis huvi sinu töö vastu."

„Jah? ..."

Tair kohmetas ja punastas tugevasti. See ei jäänud neiule märkamata.

„Miks sa siis punastad?" küsis ta. „Meister annab sulle hea hinnangu." „Küll ta on aga enesearmastaja!" mõtles ta samas, ja et kõneainet muuta, küsis: „Kuhu sa lähed?"

„Raamatukokku. Tahan võtta Samandarile raamatu."

„Missuguse?"

„„Gurban Ali-bekk"."

„Molla Nasreddini jutustus? Kuid seda ei ole eraldi välja antud. Tuleb võtta jutustuste kogu."

„Ma ei ole veel raamatukogus käinud. Kas sa ei saadaks mind?"

„Miks mitte? Lähme."

Latifa viis Tairi Kultuuripaleesse, mis paistis laia asfalteeritud tänava lõpus.

Nad käisid kõrvuti. Latifa jagas oma muljeid viimasel ajal läbiloetud uutest raamatutest. Ta nimetas Tairile täiesti tundmatuid autoreid ja teda kuulates tundis Tair häbi oma mahajäävuse pärast.

„Kas oskad hästi vene keelt?" küsis Latifa vene keeles, kui nad lähenesid Kultuuripaleele.

„Sinuga võrreldes väga halvasti!" tunnistas Tair.

Latifa otsustas teda ergutada:

„Kultuuripalee juures on avatud mitu õpiringi, kus noored töölised õpivad vene keelt. Sina peaksid astuma ühte neist. Vene keele tundmine on naftatöölise kõige tähtsam kohus. Muidu ta ei saa tehnikat kätte õppida. Mina näiteks tunnen hästi vene ja natuke isegi inglise keelt."

„Mis?" ei suutnud Tair oma imestust varjata. „Inglise keelt?"

„Jah. Kui aga asjaolud võimaldavad, hakkan õppima ka saksa keelt. Ära arva, et võõrkeelte õppimine on asjatu ajaraiskamine. Neid võib alati tarvis minna."

Tair jahmus. „Kas sa näed! Vaata, mida lubab elu Bakuus!" mõtles ta, imestades Latifa teadmiste üle ja kadestades tema edusamme.

Mõne minuti pärast astusid nad töölisasula Kultuuripalee hoonesse.

Ühel sisemisel uksel rippus tahvlike: „Rajooni ränd-raamatukogu".

„Kui siin ei juhtu vajalikku raamatut olema, palu, et võetakse Sabiri nimelisest raamatukogust," ütles Latifa ja astus esimesena tuppa. „Aga kus on Zivar?" küsis ta, pöördudes vanakese poole, kes laenutas raamatuid. „Kas tal on puhkepäev?"

„Jah."

„Anastassia Ivanovna, kas võite selle seltsimehe sisse kirjutada?"

„Muidugi."

Latifa pöördus naeratades Tairi poole:

„Noh, millega veel võin kasulik olla?"

„Kui saaksin igavesti sinu ori olla!..." vastas Tair oma aja ära elanud väljendusega, mille ta oli üle võtnud isalt.

„Mis sa ütlesid?" ei mõistnud Latifa.

„Ütlen: suur tänu sulle."

„Ei ole tänu väärt."

Tair oli liigutatud Latifa tähelepanelikkusest ja tal tekkis soov teda kuidagi tänada. Neiu ulatas talle käe ja naeratas uuesti:

„Nägemiseni."

Tair ulatas tahtmatult oma käe, kuid taipas samas:

„Nüüd, luba, mina saadan sind."

„Ei, tänan. Mul on kiire."

Ta väljus raamatukogust kiirel sammul.

Elatanud raamatukoguhoidja kandis Tairi nime sisse ja andis talle nõutud raamatu.

Tair väljus ja vaatas ringi. Latifa'd polnud kuskil näha. Kirudes end kohmakuse ja häbelikkuse pärast sammus ta ühiselamu poole. „Ausõna, tubli tütarlaps!" kordas ta endamisi ega suutnud kuidagi lakata mõtlemast Latifale.

Tair ei mõistnud, mis temaga toimus. Kas see oli tõesti armastus?

5

Pargases istus kuus inimest. Kõigi silmad olid ootavalt suunatud Tairile, kes häälestas sazi.

Meri oli klaasselge ja puhas. Pargas õõtsus kergelt ja inimesed nautisid kuuma päeva järel saabunud jahedust, asetades nägu vastu põhjast puhuvale tuulekesele. Väsinud mere lai rind tõusis kergelt ja loojangu tuled sillerdasid uuesti kõigis värvides Kaspia kohal. Päike oli juba kadunud, olles jätnud silmapiirile oma roosakaspurpurse jälje.

Mere peegelsiledat pinda lõigates ja nagu tõtates öövahetuse töölisi kiiremini kohale toimetama kihutas „Tšapajev" kaugel eespool terendava puurtorni poole.

Meister Ramazan pani käe Tairi õlale ja ütles:

„Laula, pojuke, mängi. Laul aitab inimesel elada." Vanamees ohkas, ja Tair mõistis, et ta mõtleb oma

poegadele. „Kui ma kuulen nende pillikeelte häält, muutun nagu nooremaks . . .“

Tair surus sazi vastu rinda, lõi painduvast luust trilleriga keeltele ja alustas innustatult laulu:

Sa mu taevane päike ja kuldane kuu,
mu elu, mu rikkus ja õnn ääretu!
Kui sinule mõtlen, siis ununeb muu
Sa muinasjutt kaunis, sust laulab mu suu.

Tair nagu otsis pilkudega oma armsamat, kuid ümberringi laius vaid meri ja ainult üksikud tornid ujusid pargasest mööda.

Tair mängis suure meisterlikkusega ja laulis just seda, mida siin istuvad noored inimesed nähtavasti tahtsid kuulda. Nende nägudel säras naeratus.

„Bravoo, Tair, bravoo!“ ütles Džamil vaimustatult. „Sul on kõik mis vaja, kahju ainult, et puudub sinu Zuhra . . .“

Kuid Džamil eksis. Tairi südames oli oma Zuhra — Latifa. Kui poleks olnud unelmat temast, poleks tema laul kõlanud nii liigutavalt. Pikendades kõrgeil nootidel stroofi lõppvärssi mõtles ta Latifale. Talle tundus isegi, et neiu seisab kuskil eemal, kuulatades tema laulu, ja ta laulis üha valjemini ning lõi sazi keeli üha tugevamini.

Nüüd kohtas Tair sageli Latifa'd. Igal kohtumisel avastas ta neius järjest uusi, varem märkamata jäänud kauneid iseloomujooni ja rõõmustas, et esimene mulje polnud teda petnud. Ta otsis juba juhust, et talle oma südant avada, kuid polnud kindel, et Latifa tunded vastavad tema omadele, ja ta ei julgenud, ning salajasemad armastussõnad jäidki väljendamata. Ta tahtis puistata oma südant vähemalt laulusõnadeski. Nähes, et pargas läheneb puurtornile, ajas Tair enese sirgu, pööras pea kultuurinurga poole, kus sel ajal pidi viibima Latifa, ja laulis viimase salmi eriti jõuliselt:

Lindegi taevas teeb araks su käharpea kaunis.
Tummaks jääb paabulind, kuuldes su mahedat häält.
Õnnetuks teevad, Vagif, mind su öömustad silmad.
Kes mulle vastu ka juhtuks — haletsust anun ma talt.

Laul vaikis. Kuulajate näod olid mõtlikud.

Tair pani sazi kotti ja tõmbas paela kokku.

„Kontsert on lõppenud! . . .“ ütles ta, katsudes varjata erutust, ja niipea kui pargas peatus puurtorni juures, hüppas esimesena sillale.

Tair tahtis otsekohe Latifa'd näha, kuulda tema heakskiitu — ta ju laulis temast ja temale. Latifa ei ilmunud nähtavale. „Kas ta tõesti sõitis ära, ilma et oleks mind oodanud?“ Selle mõtte juures tõmbus Tairi süda kokku ja ta vaatas igatsevalt kultuurinurga poole. Siis aga kuuldus kergeid samme, ja Tair pöördus järsult paremale.

Nad silmitsesid teineteist mõnd aega vaikides. Niipea kui Tair tahtis neiut teretada, ilmusid pargasest väljunud töölised. Tuli oodata, kuni nad eemalduvad.

Ent ka pärast seda, kui kõik olid neist möödunud, vaikis Tair, justkui oleks unustanud kõige lihtsamad sõnad. Viimaks lausus ta:

„Tere õhtust, Latifa!“

Ta vaikis, tundes, et tema hääl väriseb.

Latifa vastas tervitusele ja küsis, miks nad hilinesid.

Tair rõõmustas võimaluse üle vestlust alustada ja ütles naeratades:

„Ootasime pargast. Meie hädakapten oli jällegi kuskil klaasikest kummutamas.“

Ent ta ei tahtnud mitte sellest rääkida. Tair märkas, et Latifal on kiire, ja küsis:

„Kuhu sa ruttad?“

„Ma hilinen. Täna on meil Kultuuripalees „Kjoroglu“ etendus.“

Naeratus kadus silmapilkselt Tairi näolt. Ta süngestus ja vaatas maha. Pidi nüüd Latifa alustama juttu etendusest! Kellega ta siis läheb? Latifa aga poleks nagu märganudki muutust Tairi juures ja osutas silmadega sazile, mida noormees hoidis kaenla all:

„On see sinu oma?“

„Jah . . . Ema saatis maalt.“

Latifa kergitas imestunult kulme:

„Sa oskad mängida? Ehk olid sina see, kes pargases laulis?“

„Mina.“

„Oled ju tõeline kunstnik!"

Tair tõstis pea ja vaatas julgesti neiule silma.

„Kui sulle meeldib mu mäng ja laul, miks sa siis ei armasta mind?" oleks ta võinud öelda, kuid ei jätkunud julgust. Selle asemel lausus ta kurvalt:

„Võib-olla... Kuid mis kasu sellest on?"

Kogu oma noorusest ja kogenematusest hoolimata mõistis Latifa, mida Tair tahtis, aga ei saanud ütelda. Ta hoidis vaevaga naeratust tagasi ja pöördus kõrvale.

„On ju tõsi?"

Latifa ei jõudnud vastata: kõlas meister Ramazani hääl:

„Tair! Kõik ootavad sind, pojuke..."

„Nägemiseni, ma lähen," ütles Tair ja läks Džamili juurde, kellega ta töötas paaris.

„Nägid?..." sosistas ta söbrale kõrva sisse, kuigi temas kõneles pigemini auahnus kui rõõm.

Džamil jälgis neid eemalt kõneluse ajal ja taipas, et nende suhetes polnud midagi erilist. Tair märkas tema näos pilkavat umbusaldust ja solvus:

„Mis? Ei usu? Või ei näinud?"

„Latifa'd ma nägin küll, aga et ta oleks sinusse armunud, seda ei märganud," ja olles rahul oma vastusega puhkes Džamil naerma. „Ära kiirusta, vennas. Tasa sõidad, kaugele jõuad..."

Tair kortsutas kulme ja astus sammu meistri poole:

„Olen valmis, usta!"

Vana meister heitis talle karmi ning pahase pilgu rippuvate hallide kulmude alt. Tair mõistis, et selle põhjuseks oli ta pikaleveninud vestlus Latifaga.

Meister ei ütelnud siiski ühtki sõna selle kohta ja pöördus tööliste poole:

„Läheb lahti!"

Kõik puurtorni mehhanismid hakkasid silmapilkselt liikuma.

6

Kella üheteistkümne paiku õhtul jäi töö puurtornis seisma, sest ei jätkunud torusid. Torud pidi toimetatama siia eile, kuid need asusid ikka veel kaldal.

Ramazan sammus vihaselt puurtornis edasi-tagasi, needes trusti varustusosakonna juhatajat Badirli'd. Ta helistas mitu korda puurimisala kontorisse, ei saanud aga kedagi kätte ja helistas Kudrat Ismail-zadele. Kuid ka trusti juhatajat polnud kohal. Siis nõudis raevunud meister, et talle otsitaks viibimata üles „Tšapajevi" kapten, ja kui see helistas, käratas ta vihaselt torusse:

„Tule siia, sõiduta mind trusti!"

Varsti oli pargas puurtorni ees ja Ramazan ise sõitis trusti juhataja juurde.

Hele kuuvalgus ujutas puurtorni üle. Kerges hõbedases virvenduses läikiv kuuvalguse riba laskus siledale tasakesi õõtsuvale merepinnale.

Tair ja Džamil vaatasid linna poole. Täna särasid Bakuu tuled nagu heledamalt kui tavaliselt. Nad ümbritsesid lahesoppi tuhandete heledate punktidena ja helkisid üle maa laialipuistatud taevatähtedena.

Džamil näitas sellele vikerkaarevärviliselt sillerdavale poolsõõrile ja ütles Tairile:

„Vaata, neist tuledest ma rääkisingi sulle, kui me sõitsime Bakuusse."

Tair ei vastanud midagi. Sellest ajast peale, kui ta lahkus Latifast, ei vabanenud ta nukrast meeleolust. Džamili pilge ja meistri karm pilk riivasid teda valusasti. Kuid ta ei tahtnud tunnistada seda Džamilile. Tair vaatas lakkamatult kaldale ja linna elektrituledele ning talle näis, nagu vaataksid sealt talle otsa Latifa silmad, niisama pilkavad nagu Džamililgi... Nojah, Džamilil oli nähtavasti õigus.

„Noh, kuis on, kas meeldib see sulle?" küsis Džamil, mükşates kergelt sõpra küünarnukiga.

Tair kiskus end mõtteist lahti ja vangutas vaikides pead.

„Mis sinuga on? Ehk oled minule pahane?" imestas Džamil.

„Ei, mis sa räägid? Sa pole ju midagi paha öelnud."

„Miks sa siis mossitad?"

„Igav on siin," vastas Tair. „Tunnen igatsust küla järele..."

Ta lausus need sõnad aeglaselt ja pealtnäha rahulikult. Kuid varjatud ärrituse toon ei jäänud Džamilile märkamata. Et sõpra mitte solvata, ütles ta veelgi leebemalt:

„Noh, mis head seal on?..."

„Kõik!" katkestas teda Tair. „Mis mul puudus? Mul oli hobune! Kui läksin temaga ratsutama, mul justkui kasvasid tiivad. Vahel kihutad täie kiirusega allikast mööda... Neiud panevad kannud käest ega pööra sinult pilku."

„Kah mul asi, mille järele igatseda!" vaidles Džamil vastu naljatoonis, et sõbras mitte kibedust tekitada. „Ka siin heidavad neiud sulle pilke. Hobune aga pole sinu, vaid kolhoosi oma. Äkki esimees solvub sinu laulukeste pärast ega annagi enam..."

Tair ei nõustunud sõbraga. „Aga kas kolhoos ei ole minu oma?" tahtis ta vastata, kuid sel ajal kuuldusid selja tagant sammud. Mõlemad vaatasid tagasi. Puurmeistri abi Vassiljev tuli nende poole, käes Tairi saz.

Sergei Timofejevitš Vassiljevile oli brigaadis osaks saanud suur lugupidamine ja armastus. Tema isa Timofei Vassiljev oli üks Punakaardi komissare, kes langes võitluses saksa-türgi okupantide vastu 1918. aastal Bakuu kangelaslikul kaitsmisel. Omal ajal aitas Ramazan Vassiljevi lesel kasvatada lapsi ja korraldada nende elu. Sergei kasvas aserbaidžanlaste seas, tundis nende keelt peaaegu niisama hästi kui emakeeltki ja töötas tööstuses alates viieteistkümnendast eluaastast. Noorusaastail oli ta koguni palavalt armunud ühte aserbaidžani neiusse, oma korterinaabri tütresse Faridasse. Sergei Timofejevitš tuletas alati vaikse kurbusega meelde seda oma esimest armastust. Ka Farida armastas teda, kuid neiu vanaaegsete vaadetega vanemad, kes pidasid rangelt kinni muhamediusu kommete nõudeist, poleks iial olnud nõus andma oma tütart venelasele mehele. Neiu mõistis kogu selle armastuse lootusetust ja piinles salajas, Sergei aga pani kõik lootused Faridale, ja sellele, et täiskasvanuks saades suudab ta iseseisvalt otsustada. Kuid teda ootas ränk saatuselöök. Vaevalt oli Farida saanud kaheksateist-

kümne-aastaseks, kui vanemad, kes olid jõudnud avastada tütre saladuse, ruttasid teda mehele panema oma valiku järgi. Kolm kuud pärast abiellumist suri Farida õitsvasse tiisikusse.

Farida surm vapustas Sergeid. Ta oli tollal kõigest kahekümne kahe aastane, kuid elu hakkas tunduma talle juba süngena. Ta abiellus alles kümne aasta pärast ja seniajani säilitab hoolikalt südames selle neiu kuju, kes oli tema nooruse kõige helgem mälestus.

Võib-olla just sellepärast armastas Sergei Timofejevitš väga kuulata aserbaidžani ašuuge ja sagedasti ümises ise oma maheda tenoriga kurbi rahvalaule. Ka nüüd, et pealesunnitud tegevusetuse aega kiiremini mööda saata, tahtis ta kuulata Tairi mängu ja laulu.

„Noh, poisid, kas on igav ilma tööta olla?" pöördus ta Tairi ja Džamili poole puhtas aserbaidžani keeles vaevalt märgatava vene aktsendiga. „Jätkame õige kontserti. Las Tair laulab ja meie kuulame."

Džamil võttis temalt sazi ja ulatas Tairile:

„Need on õiged sõnad! Sest sul vaid tarvitseb jääda minutiks tööta, ja kohe hakkad unistama oma külast."

Tair vangutas etteheitvalt pead. Kuid võttis siiski sazi, harutas koti lahti ja pöördus Vassiljevi poole:

„Mida teile laulda, usta?"

„Laula, mis sulle enesele on kõige rohkem meele järgi."

Vassiljev istus kõrvale, oodates, kuni Tair häälestab sazi.

Tair surus pilli vastu rinda ja lendas mõttes uuesti oma kodukohta. Kaugusse suunatud silmade ette kerkisid mägede ja mäekitsuste tuttavad piirjooned ja allikale vee järele laskuvad neiud. Tair ohkas, lõi pillikeeltele ja hakkas laulma:

Oh kallim, lahus sinust olen nüüd!
Vaid sulle määratud on kärsitu mu hüüd.
Sa minu unelm kaunis, minu mõte ainus,
su pärast piinu sõnatuid vaid tunnen vaimus.

Ka teised töölised kuulsid laulu ja tulid lähemale, kuid Tair ei märganud neid ja jätkas innustatult ning kirglikult:

Tuul, ära lehvitele minu juukseid
ja ära kanna temakese hinge nuukseid.
Võib-olla saatus säästab mulle pisarad,
kui t a l l e pandiks jätan oma püüded ülevad.

Kui kirgi taluda Medžnuvil puudus jaks,
ta steppi pages, mäkke Farhad läks.
Ma, solvatud Zakir, ei pelga kannatusi.
ma võita suudan kõiki katsumusi.

„Aitäh! Oli ilus!" kõlas igalt poolt, kui ta lõpetas kõrge ja pika noodiga.

„Oli ilus?" küsis ta lõbusaks muutunud häälega omakorda ja heitis pilgu teda ümbritsevatele töölistele. „Aga meistrit ei ole ikka veel? . . ."

7

Kudrat Ismail-zade ei ööbinud kodus üle nädala. „Aznefti" keskuses arutati nii päevad kui ööd uute puurtornide projekte. Kudrat vaidles geoloogidega ja istungid venisid pikale, mõnikord kella kolme-neljani hommikul.

Tööde tempo uute mere-puurtornide rajamisel ei rahuldanud Kudrat'i. Sageli kohe pärast istungit „Azneftis" istus ta mootorpaati ja sõitis ehitusel olevate puurtornide juurde, püüdes kõrvaldada koha peal tööde käiku pidurdavaid põhjusi, andes juhtnööre ja kontrollides järgmisel päeval nende täitmist. Tõsi küll, tema poolt juhatatava trusti puurimistööde kontor on hakanud töötama tunduvalt paremini, ometi pidas Kudrat seda alles murrangu alguseks. Esines veel sageli juhtumeid, kus tähtsusetu vea tõttu jäi puurimine seisma ja päevane ülesanne täitmata. Seepärast oli raske leida Kudrat'i kabinetist, sekretär aga ei saanudki telefonilistele väljakutsetele muud vastata kui: „Juhatajat ei ole. On merele sõitnud."

Praegu istus sekretäri kõrval ajalehe kirjasaatja ja ootas juhatajat. Oodanud üle kahe tunni, surus ta sellel kätt, ütles, et tuleb hommikul tagasi ja läks ukse

poole. Seal põrkas ta silm silma vastu äsja mere-puurtornide juurest tagasijõudnud trusti juhatajaga.

„Seltsimees Ismail-zade, tulin teie juurde," alustas kirjasaatja rõõmsalt. „Tahtsin . . ."

„Palun astuge sisse," kutsus Kudrat teda viisakalt oma tava kohaselt, kabineti ust avades ja hilist külalist ette lastes. „Millega võin kasulik olla?"

Ajakirjanik näitas oma tunnistust ja teatas, et teda huvitab uurimistöö merel.

Hoolimata väsimusest hakkas Ismail-zade vastama üksikasjaliselt ja põhjalikult tema küsimustele. Märgates seejuures, et kirjasaatjal on võrdlemisi napid teadmised naftaasjanduse alal, puudutas juhataja kõigepealt naftatootmise ajalugu.

„Te olete muidugi kuulnud," alustas ta, püüdes oma vestluskaaslase enesearmastust mitte riivata, „et muinasajal nimetati Apšeroni Tulede Maaks. Meie kauged esivanemad olid kunagi ehitanud siia mitu templit ja kummardasid neis põlevat igavest jumalikku tuld. Need templid ehitati neisse kohtadesse, kus naftagaas tungis ise loomulikul teel maapinnale. Olles kord süttinud, võis see gaas tõepoolest kustumata põleda aastakümneid ja isegi aastasadu. Seitsmendal sajandil tulid siia kreeklased ja purustasid tulekummardajate templid. Kuid üks niisugune hiljemini ehitatud tempel säilis Surahhanis kuni meie ajani. On kõik eeldused oletamiseks, et inimesed ei kummardanud ainult igavest tuld, vaid oskasid ka kasutada seda oma elutarbeks. Oli ju küllalt mõne gaasijoakese süütamisest, et teha endale igavene tulelõke. Ühe araabia ajaloolase tunnistuse järgi kasutasid bakuulased juba kaheksandal sajandil puude asemel naftaga läbiimmutatud mulda. Nähtavasti ilmusid ka naftameistrid siia juba ammu. Nad kaevasid sügavaid kaevusid ja ammutasid naftat. 1735. aastal oli Balahhanis viiskümmend kaks niisugust kaevu. Toodetud nafta viidi kaamelikaravanidega kaugeisse maadesse."

„Aga millal hakati Apšeronis naftat puurima?" küsis kirjasaatja Kudrat'i katkestades.

„Esimene tööstuslikul viisil puuritud naftaauk rajati Bakuus 1869. aastal. Seda tööd alustati Mirzojevi töös-

tuses. Esimene võimas juga aga hakkas purskama Balahhanis neli aastat pärast seda. Hiljem arenes aukude puurimine kiires tempos ja paljudes kohtades võeti kasutamisele rikkalikud naftaleiukohad. Nii paljugi tundub meile praegu imelikuna ja koguni naljakana. Esimene puurauk, kust hakkas purskama juga, oli kõigest kakskümmend üheksa meetrit sügav."

Kirjasaatja kirjutas kiiresti selle huvitava fakti oma blokknooti ja kuulas ahnelt edasi.

„On siiski kahju," jätkas Ismail-zade, kuid jõudmata end tagasi hoida, haigutas väsinult. „Jah, on väga kahju, et kuni seniajani pole veel keegi korralikult asunud nafta ajaloo uurimisele. Mida seal veel nõuda endistelt töösturitelt? Välismaised kapitalistid, kes voolasid siia kokku möödunud sajandi lõpul, mõtlesid ainult kiskjalikule ekspluateerimisele. Neid ei huvitanud ei meie rahva minevik ega Bakuu naftapioneerid. Töö, mille on teinud sel alal nõukogude teadlased, kuigi üsna suur, pole ikkagi veel küllaldane. Apšeron on rikas mitte ainult naftaallikate poolest. Rahvas on loonud temast rohkesti suurepäraseid muistendeid ja legende..."

„Võib-olla te jutustate mulle midagi meriuurimiste ajaloost?"

„Meriuurimiste ajalugu polegi nii suur. Sel alal on meil vähe kogemusi. Enamik seni puuritud aukudest, nagu arvatavasti teilgi on teada, pole andnud soovitud tulemusi. Geoloogiateadus aga jõudis järeldusele, et Kaspia mere põhjas on meil ülirikkalikult naftat. Mitmed viimastel aastatel rajatud puurtornid on andnud selleks ümberlükkamatu tõenduse. Nüüd ei ole meil saladuseks, et paljudes kohtades Apšeronil me võime võtta naftat kahekümne viielt horisontaalpinnalt."

Kirjasaatja märkis lühidalt kõik kuuldu üles ja küsis:

„Ja nüüd ulatuvad puuraugud muidugi kõige sügavama horisontaalpinnani?"

„Ei, seni veel mitte. Kuid oleme selle lähedal, ja rida juba saavutatud viimistlemisi puurimise tehnika alal

avab meile kahtlemata võimaluse ekspluateerida sügaval asuvaid kihte..."

„Kas võite öelda, kus on kõige sügavam puurauk — kas merel või kuival maal?"

„Kuival maal."

„Kas merel on see võimatu?"

„Seni küll."

Ismail-zade kõneles merel puurimise raskustest ja Bakuu naftatööliste kangelaslikest jõupingutustest ning lõpetas kindlalt:

„Ei saa olla mingit kahtlust selles, et juba lähemail aastail hakkame tootma naftat mere põhjast niisama vabalt, nagu teeme seda kuival maal. Nõukogude inimeste tahe võidab lõpuks ka siin."

„Kahtlemata võidab!" hüüdis ajakirjanik, tahtmatult kaasa haaratud trusti juhataja entusiasmist, kuid samas, nagu märgates seda, pöördus tagasi oma küsimuste ametliku tooni juurde.

„Aga kus võib tutvuda sügavate mere-puuraukude rajamisega?"

Ismail-zade nimetas kaldast kõige kaugemal asuvat uurimis-puurtorni ja teatas:

„Selle sügavus on projekteeritud kolme tuhande meetri peale. Usta Ramazan on seni läbinud ühe kolmandiku. Umbes tuhande kahesaja meetri sügavuses jõuab ta esimese naftakihini, kuid jätkab puurimist."

Kirjasaatja lõpetas märkmete tegemise ja pani oma blokknoodi taskusse.

„Kas ma võin näha meister Ramazani? Ja kas ei saaks tema juures puurtornis ära käia?"

„Olge hea."

„Kas kohe praegu?"

„Ei, praegu ei soovita. Tuul on äge."

„Kuid teie ju saabusite äsja puurtornist."

„Minuga on teine asi... Minu kutseala on niisugune. Merel töötada ja tormi karta on seesama, mis olla sõdur ja karta lahingut." Juhataja tõusis, astus akna juurde ja heitis pilgu kaldale. „Helistage mulle homme. Kui meri on rahulik, siis sõidame koos. Poole tunni eest oli tore ilm. Kuid praegu ei maksa. Tuul on äge, merel võib puhkeda torm..."

Sel hetkel avanes kabinetiuks ja ilmus Ramazan, kes muljus pahaselt mütsi käte vahel.

„Seltsimees juhataja, palun vabandust, kui segasin . . .“

Kudrat Ismail-zade astus ühe sammu talle vastu:

„Palun, usta, palun! Nüüdsama oli sinust juttu. Ka seltsimees toimetusest tahtis sinuga kokku saada.“

Kudrati vestlusekaaslane vaatas ajalehemehe uudishimuliku pilguga vanale meistrile.

„Kokku saada võib,“ kostis vanamees süngelt, teretades enne juhatajat ja seejärel kirjasaatjat. „Ainult töö seisab, ja ikka Badirli pärast . . . Kuhu see kõlbab? Kui me maha jääme, on igaüks valmis enesekriitika ratsu selga istuma ja kõigest jõust kihutama. Kihutavad küll, aga keegi ei taha puudutada neid, kes pilluvad kaikaid kodaraisse. Sina, vennas,“ pöördus ta ajalehemehe poole, „ära kirjuta minust, vaid neist, kes segavad. Abista meid! . . .“

Et vanameest rahustada, viis Kudrat jutu otsekohe asjalikule pinnale.

„Miks töö seisab? Millest on teil puudu?“

Ramazan jutustas puurimistorude puudumisest ja lisas juba pehmemalt:

„Jumala eest, ma ei tahtnud sind iga tühja asja pärast tülitada. Ausalt öeldes, ma ei armasta kaevata. Kuid täna olen viidud niikaugele . . .“

Kudrat nihutas meistrile tooli:

„Võta istet, usta! Meie töös ei ole pisiasju, mulle aga teeb suurt muret see, et ma ei tea iga kord, mis nimelt pidurdab tööd. Ma kõnelen kohe Badirliga.“

Ta tõstis telefonitoru. Vastust ei tulnud. Siis vajutas ta valgele kellanupule, ja kui pikakasvuline kõhn naissekretär ilmus uksele, ütles:

„Otsige Badirli üles, ükskõik kus ta olekski. Tulgu otsekohe telefoni juurde.“

Kinnivajuvaid silmi hõõrudes lahkus naissekretär kabinetist, juhataja aga alustas uuesti vestlust meistriga.

„Kõige rohkem, usta, toob meile kahju kindla tootmisdistsipliini puudumine. Kui igaüks vastutaks korra

likult oma ülesannete eest, siis täidaksime plaani mitte saja-, vaid tervelt kahesaja-protsendiliselt. See on ju häbi ja teotus! — meil seisavad puurtornid mõnikord kaks päeva järjest, sest et pole toodud kohale peitleid või mõnd muud tööriista.“

Meister võttis istet ja pani mütsi põlvele.

„Minagi räägin ju sedasama!“ haaras ta hoogsalt sõnast kinni. „Need näotud lood teotavadki trusti. Kui sa ei suuda tööga toime tulla, siis olgu sul vähemalt südametunnistust, et seda öelda, pandagu su kohale inimene, kes tahab ja suudab töötada. Me oleme juba väsinud loodreid kirumast, kuid kas saabki neid sõnadega mõjustada? Mis võib olla hullem kui inimene, kes on harjunud taluma igasuguseid etteheiteid? Ega asjata öelda, et inimese südametunnistus on tema näos. Siin aga sõima nii palju kui tahad, kõik nagu hane selga vesi. Leidub päevavargaid, kelle pärast tuleb punastada.“

Kirjasaatja teadis, et naftatööstuse töötajad ei salli sõnarohkust. Sõna „lobamokk“ peeti nende juures hullemaks sõimusõnaks. Kuid meistri hinge oli liiga palju sappi kogunenud. Kirjasaatja võttis uuesti blokknoodi taskust, et vana meistri sõnu üles märkida, kuid siiski jäi ta endiselt istuma lõuga käele toetades ja kuulas keskendunult. Ramazan aga justkui kiirustas temas kobrutava raevu vallapäästmisega ning jätkas hinge tagasi tõmbamata:

„Kui ma ei mõtleks töö juures kõigele, mida meie nafta liikuma paneb, poleks mu töö krossigi väärt. Tuleb töötada mitte tundide, vaid südametunnistuse järgi! Kui aga sul ei ole südametunnistust, siis kasi naftà juurest eemale, otsi endale muud tööd!“

„Aga kas teise töö juures ei ole südametunnistust vaja?“ tähendas kirjasaatja naljatlevalt.

„Muidugi on vaja,“ vastas vanamees endise tõsise tooniga. „Kuid asi on selles, et meie töös on ka südametunnistusest vähe. Tuleb tunda südamega, mis asi on nafta! Ühe sõnaga,“ pisut häält pehmendades pöördus ta juhataja poole, „ma palun, et mind ei takistataks nafta puurimisel. Tehke korraldus, et torud saadetaks viibimata puurtorni.“

Tundes, et kõne muutus liiga pikaks, vangutas meister pahaselt pead ja lisas nagu end õigustades:

„Sunnitakse inimest nii palju kõnelema, tõepoolest . . ."

Juhataja laual asuv linnatelefon hakkas helisema. Kudrat võttis kiiresti toru.

„Seltsimees Badirli. Puhata on muidugi mõnus . . . Jah . . . Miks te ei toimetanud torusid saja viiekümne viiendasse puurtorni? . . . Ei anta pargast? Tuleb osata nõuda ja saavutada see, mida nõuad, seltsimees Badirli! . . ." Kudrati huuled värisesid veidi, reetes tema ärritust. Ta vaatas kella. „Kell on praegu kaksteist . . . Kas kahest tunnist piisab teile? Mis, on vähevõitu? Sel juhul lühendan tähtaega poole tunni võrra! . . . Kui tuleks koguni kakskümmend inimest äratada, ärge tundke kohmetust. Kella pool kaheks peavad torud olema puurtornis."

Kudrat pani telefoni ära ja pöördus Ramazani poole:

„Usta, kui torud ei ole poolteise tunni pärast kohale toimetatud, võta vaevaks mind veel kord tülitada. Telefoni teel muidugi."

Ramazan heitis pilgu oma suurele taskukellale, tõusis ja tahtis minema hakata.

Kudrat peatas ta.

„Kuidas teil seal Tair Bairamlõga läheb? Räägitakse, et mängib hästi sazi ja laulab . . ."

Meistrile meeldis juhataja tähelepanu õpilaste suhtes. „Kui tunneb noorte vastu huvi, tähendab, asi hakkab minema!" mõtles ta ja asus Tairi kiitma:

„Virk poiss! Meie külapoisid on üldse haruldaselt andekad. Ja laulab nii, et kostab peaaegu Nargenisse . . ."

„Aga kuidas tööga on? Kas tuleb toime?"

„Ega ta tööski jänni jää. Olen temaga väga rahul."

Vana meister suhtus alati hästi õpilastesse. Nende eest aga, kelles leidis võimeid naftatöö alal, seisis ta kindlalt nagu kalju. Tõsi küll, õpilaste endi ees ei lasknud ta paista, et suhtub neisse isaliku armastusega, oli muutmatult karm ja nõudlik, kuid selles karmuses oli tunda palavat soovi valmistada noortest häid meistreid. Noorte õpetamist ja arendamist, vanale kaadrile

uue vahetuse kasvatamist pidas ta oma esimeseks kohuseks. Vilunud meistrite hulgas, keda Ramazan tundis, oli ka niisuguseid, kes unustasid selle oma kohuse ja vaatasid õpilasele kui ülearusele koormusele. Esines veel sageli juhtumeid, et noored külapoisid, olles töötanud tööstuses kuu või kaks, jätsid töö pooleli ja läksid tagasi koju. Ramazan süüdistas selles ainuüksi puurmeistreid.

„Jah, ma olen väga rahul Tairiga," kordas ta veelgi kindlamalt ja rangemalt. „Tarvitseb ainult midagi seletada, kohe taipab ja peab meeles. Kahju ainult, et . . ."

„Millest on kahju?"

„Ikka veel vahib ühe silmaga küla poole . . ."

Märgates, et juhataja kortsutab kulme, pidurdas vanameister end kohe, ja kuna ta ei soovinud jätta oma õpilasest ebasoodsat muljet, siis lisas kiiresti juurde:

„Kui ma vaatan teda, siis justkui näen oma noorust. Ka mina olin kangekaelne ja upsakas nagu Tairgi. Ei kannatanud liigset sõna ega lubanud kellelegi endale liiga teha . . ."

Ramazanile tulid meelde need ajad, millal ta saabus Bakuusse esmakordselt. Tema isa oli vaene põlluharija. Rentis bekilt maalapi, kündis, külvas, endale aga sai jätta ainult ühe kuuendiku saagist. Ramazan oli tollal seitsmeteistkümne aastane. Kord kappas beki poeg, lopsakate vurrudega noormees, rehalasse, süüdistas Ramazani isa saagi varjamises ja kukkus sõimama. Ramazan ei pidanud vastu ja vastas veelgi kangema sõimuga. Beki poeg kannustas hobust ja kappas minema.

Isa veenis kaua Ramazani, et see läheks beki juurde andestust paluma. Ramazan ei nõustunud. „Suren nälga, kuid ei alanda end!" kinnitas ta visalt. Järgmisel aastal süüdistas bekk tema isa tänamatuses ja keeldus maad andmast. Ent seegi ei murdnud Ramazani. Ta sõitis Bakuusse ja läks tööle tööstusse.

„Ka mina olin niisugune nagu Tair," lõpetas vana meister muheldes hallidesse vurrudesse. „Niisamuti lõin käe peale neile, kes armastasid võõra supitirina kallale kippuda. Niisamuti nagu temagi töötasin tööstuses ega saanud mõttes lahkuda isa vanast hütike-

sest. Ikka mõtlesin rahakest koguda ja sinna tagasi minna . . ."

„Selle vahel, mis oli ja mis on praegu," vaidles Kudrat vastu, „on suur vahe. Tollal kartsid külanoored linna. Nüüd on Bakuust saanud külanoortele kultuuri ja teadmiste allikas. Eks ole nii?"

„On küll nii." Vana meister ohkas. „Neil aegadel ootasid meid siin ees põrgupiinad. Töö tööstustes oli hullem kui sunnitöö. Seepärast katsutigi põgeneda selle juurest esimesel võimalusel . . ." lausus ta mõtlikult ja jäi vait nagu uuesti kaasakistuna mälestustest.

Kudratile tuli äkki meelde eideke — Ramazani naine. Ammuaegne sõprus sidus nende perekondi.

„Tervita, usta, tädi Nissat minu poolt," ütles ta ja ulatas meistrile käe. „Ma pole teda ammu näinud. Niipea kui saan veidi mahti, tulen tingimata tema tehtud pelmene maitsema."

„Palume lahkesti!" vastas vanamees, jättis Kudrati ja ajakirjanikuga hüvasti ning suundus tema aastate kohta üle ootuste kergel sammul ukse poole.

Ka ajakirjanik tõusis.

„Tore vanamees!" hüüdis ta. „Homme käin tingimata tema puurtornis ära."

Jäänud üksi, helistas Ismail-zade koju. Vastust saamata tõusis ta laua tagant ja sammus mõtlikuna üle kabineti. Ta kirus end, et oli viimastel päevadel unustanud täiesti perekonna olemasolu; ta hakkas end seadma kojuminekuks. Ta lukustas laualaeka ja kutsus sekretäri.

„Minge, puhake. Ja pidage edaspidi meeles, et teil on kodu ja perekond . . ."

Sekretär tõstis talle imestunud pilgu:

„Teie ise pole juba nii palju päevi kodus olnud. Lale-hanum helistas teile õhtust saadik mitu korda."

„Ka mina sõidan." Ismail-zade läks kindlameelselt ukse poole, kuid sisetelefon tärises uuesti ja ta oli sunnitud tagasi tulema. Ta haaras toru, tõstis kõrva äärde:

„Jah, mina . . . Kuidas, avarii? Missuguses puurtornis?"

Sekretär vangutas lootusetult pead ja väljus.

„Sõidan! Kohe sõidan välja! . . ."

Ismail-zade viskas toru hargile ja jooksis kabinetist välja.

Õues äratas ta istmel magava autojuhi:

„Saja viiekümne neljandasse!"

Auto kihutas kalda poole.

Sadamasilla juures istus Kudrat mootorpaati ja veerandtunni pärast oli ta juba saja viiekümne neljanda puurtorni juures. Ta hüppas sillakesele, astus puuraugu ette ja nägi töölisi, kes võitlesid mudajoaga viimast jõudu kokku võttes.

Niisuguseil juhtumeil tegutses Kudrat kiiresti ja otsustavalt. Ta määras esimesest pilgust kindlaks joa tugevuse ja tegi korralduse sulgeda puurauk kuuetollise siibriga.

Seda oli kerge käskida, kuid raske ja ohtlik täita: koos mudaga tungis puuraugust vihinal välja väikesi kive, mis lendasid nagu kuulid ülespoole.

Noored töölised taganesid kartlikult.

„Ai, ai, ai! Lõite kartma?" häbistas neid juhataja ja jooksis ise ette. „Noh, julgemini!"

Äkki hakkas maa-alune mürin tugevnema ja veelgi võimsam juga kividega segatud muda tungis vihaselt puuraugust välja. Kõik hüppasid tagasi. Kudrat Ismail-zade aga jäi üksi paigale. Teda vaadates hiilisid noored töölised kummardudes ja nägu kätega varjates uuesti puuraugu juurde.

Lõpuks saadi ühiste pingutuste varal siiber armatuurile ja kinnitati tugevasti poltidega.

Juga oli taltsutatud.

„Mis see siis on, Timofei Sidorovitš?" küsis karmilt Ismail-zade puurmeistrilt, pikakasvuliselt kõhnalt elatanud inimeselt.

Timofei Sidorovitš oli ise masendatud sellest, et tema puurtornis leidis aset üks neid juhtumeid, mis on naftapuurimise praktikas ammu hukka mõistetud. Ta langetas pea ja vastas tasa:

„Minu süü. Ei vaadanud järele . . ."

„Ei usu!" Ismail-zade pöördus ringi ja heitis pilgu samas hulgana seisvate tööliste väsinud nägudele.

„Timofei Sidorovitš kinnitab, et tema ise on süüdi. Kuid ma ei usu seda. Tunnen teda ammu ega ole kuulnud, et tal oleks juhtunud niisuguseid äpardusi."

Näis, nagu ei jõuaks meister rinnalevajunud pead püsti ajada. Ümberringi seisnud töölised aga arvasid, et ta nimetab kohe süüdlase, ja vaatasid ärevalt tema kokkupigistatud huuli. Kuid tema vaikis.

Äkki üks noortööline astus ette.

„Seltsimees Ismail-zade," alustas ta. „Mina olen kõiges süüdi. Jäin vahtima ... Ei teatanud meistrile õigel ajal ..."

„Sinult ei küsita!" heitis Timofei Sidorovitš ärritatud õpilasele ja astus kõrvale.

Ismail-zade istus vaikides paati ja sõitis Ramazani puurtorni juurde.

Meister ise võttis ta vastu:

„Kust sa tuled nii hilisel ajal? Miks ei puhka?"

Meistrile vastamata astus Kudrat ühe sammu rootori poole, teretas Vassiljevit ning teisi töölisi ja alustas nii, et kõik kuuleksid:

„Need noored poisid rikuvad sageli kogu asja! Ma ei saa aru, millele nad küll mõtlevad töö juures ..."

Leides, et etteheide käib isiklikult tema kohta, vaatas Tair altkulmu pisut solvunult juhatajale otsa ja küsis:

„Aga milles on nad süüdi?"

„Kus ainult avarii juhtub, nii kohe võib kindel olla, et see on nende hajameelsuse tõttu. Nende mõtted rändavad alatasa kuskil mujal ... Miks puurtorn sada viiskümmend neli langes rivist välja? Sellepärast, et poiss, selle asemel et puurauku valvata, uitas mõttes mööda oma mägesid ja orgusid ..."

Tair ei pidanud uuesti vastu:

„Milleks siis kõiki ühte patta ajada?"

Kudratile meeldis, et tema sõnad noori nõnda riivasid.

„Kas torusid ei ole veel toodud, meister?" pöördus ta Ramazani poole.

See võttis taskust kella:

„Veel oma kümme minutit kuni tähtaja lõppemiseni. Ainult raske on oodata Badirlilt niisugust väledust."

„Nojah, kui ei toimeta tähtajaks, süüdistagu siis iseennast." Ismail-zade pöördus Tairi poole. „Noh, kuis on, kas tuletad tihti meelde koduküla, ema?"

Seekord riivasid juhataja sõnad valusamini. Tair lõi pilgu maha. „Oleks pidanud nõnda alustamagi. Muidu algul ei saa arugi, kuhu tüürib," mõtles ta ja vaikis ainult lugupidamisest juhataja vastu.

„Mis sa vaikid? Kas tabas otse märki?"

„No ja mis siis? Tuletan meelde niihästi küla kui ka ema ... Kas ei tohi?"

„Vastupidi, tubli poeg peab mõtlema nii emale kui ka sellele, et mitte teotada oma kolhoosi kallist nime." Kudrat võttis Tairil küünarnukist kinni. „Kas ma räägin õigust?"

Selle järgi, kuidas ta neid sõnu ütles, mõistis Tair, et juhataja ei naljata.

„Jah, õigus," vastas ta pead kõrgele tõstes ja Kudratile otse silma vaadates.

Ramazan kuulas ärevalt nende vestlust. Kui ta nägi, et kõik lõppes rahulikult, ohkas ta kergendatult ja ütles:

„Tair ei ole nende hulgast, seltsimees Kudrat, kes võiks meie trusti teotada."

Torn võppus löögist. Kõik pöördusid ümber: suur must pargas torude lastiga vaierdus puurtorni külge.

Ismail-zade nägu lõi särama tema tavalises naeratuses: Badirli tõi puurimistorud kohale täpselt kell pool kaks.

Ta hüppas sillakesele, nägi juhatajat ja rõõmustas. „Hea, et ta ise on siin ja näeb oma silmaga," mõtles ja ohkas kergendatult.

„Oh, no küll on inimene! ..." sosistas ta hinge tagasi tõmmates. „Selle oma naeratusega lõikab sind lihtsalt justkui noaga."

KOLMAS PEATÜKK

1

Varsti pärast seda, kui Ismail-zade oli puurtornist lahkunud, hakkas ilm valgeks minema. Valged pilved nagu tohutu suured puuvilla pallid kuhjusid mere kohal ja liuglesid aeglaselt lõuna poole. Juba õhtul tõusnud tuul tugevnes pidevalt ja vahused lained, raskelt veeredes, kerkisid üha kõrgemale. Silmapiiril sinakashallis vines paistis juba päikese kirsspunane ketas.

Ramazani puurtornis aga ei märgatudki, et hommik oli saabunud. Püüdes kaotatud aega tasa teha täitis igaüks oma ülesandeid kiiresti ja täpselt. Uued torud laskusid üksteise järel puurauku. Alati keskendunud, töö ajal isegi vihasena näiv Ramazan ei lahkunud hetkekski puuraugu juurest, jälgis kõike tähelepanelikult ja andis aeg-ajalt juhtnööre kord Džamilile, kord Tairile.

Kui silmapiirile tõusnud päikese kiired tungisid läbi puurtorni raudsõrestiku, tiirles rootor juba täiskäigul, summutades oma tumeda ühetoonilise müraga kõiki muid helisid. Puurimine käis tavalise tempoga. Inimeste näod olid karmid ja keskendunud. Tair jälgis savilahuse voolu puurauku, kuid tema mõtted viibisid kaugel. Ta mõtles kodumajale, emale — ta polnud veel kunagi lahkunud emast nii kauaks ajaks.

Tair oli kõigega rahul, talle meeldis linnaelu ja töö mere-puurtornis, kuid ema hoolitsuse puudumine andis

end tunda, nagu elaks ta üksikuna võõrsil. „Kui ta oleks siin," mõtles Tair, „ei vahetaks ma Bakuud mitte millegi vastu... Aga kui tooks ta õige siia? Ent kus ja kelle juures ta siis elaks? Vaevalt ta nõustuks sisseelatud majakest maha jätma ja linna kolima..."

Ta heitis pilgu drillomeetri osutile, ja see aparaat, mis sarnanes suure kellaga, tuletas talle meelde, et läheneb hommikuse vahetuse aeg, millal Latifa pidi tulema puurtorni. Tairile näis äkki kummalisena, et ta oli neiu hoopis unustanud. Juba mõnda aega ainsa mõtte juures Latifale kadus tal soov külla tagasi minna. Nii ka nüüd: ta unustas sedamaid ema ning küla, hakkas mõtlema neiule ja vaatas kärsitult sinnapoole, kust pidi tulema pargas.

Kuid „Tšapajev" ei ilmunud veel nähtavale.

Aeg venis pikaldaselt. Tairi kannatamatus suurenes. „Avan talle südame, ja siis saagu mis saab!" mõtles ta, heites rahutuid pilke tormisele merele.

Ramazan oli märganud neid pilke ammugi, kuid otsustas, et poiss on lihtsalt väsinud ja ootab kärsitusega vahetust. Kui see poleks olnud uustulnuk Tair, vaid mõni teine, oleks meister talle tingimata märkuse teinud, nüüd aga mõtles ta ainult: „Nojah, poiss on alles üsna noor, pole harjunud nii kaua töötama..."

Džamil, kes samuti jälgis oma sõpra, taipas kohe, miks see ootab nii erutatult pargase saabumist. Tairi kiindumus ei tundunud talle tõsisena ja ta naeris seesmiselt selle üle, kuna omaenda armastust Latifa vastu pidas tõeliseks sügavaks tundmuseks. Varjates seda tundmust teiste ees, ilmutades väliselt täielikku ükskõiksust neiu suhtes ja isegi pahandades, kui keegi vihjas tema saladusele, oli Džamil veendunud, et tema sõber jahtub peatselt. „Tair on alles poisike," rahustas ta end, „on kiindunud neiusse rohkem uudishimust." Ning ta vaatas nende kohtumistele enesekindla, elus kogenud mehe irooniaga.

Mõlemale ootamatult kõlas meistri pahane hüüatus:

„Tair! Millele sa mõtled?"

Tair võpatas ehmunult:

„Mis on juhtunud, usta?"

„Sinu meelest pole midagi juhtunud? Vaata!" Rama-

zan näitas käega tühjale rennile. „Kogu lahus läks puurauku! Kui palju kordi olen sind hoiatanud: jälgi tähelepanelikult, niipea kui on midagi lahti, otsekohe kutsu mind. Eh!..." Pahameele tõttu heitis ta käega ja süngestus veelgi enam. „See'p see on, et kõneldakse: saada laps midagi tegema, ise aga käi ta kannul. Sind peeti väärikaks poisiks, usaldati töö kätte. Ja tagajärjed ongi käes! Näed, millega hakkama said?"

Tair tardus paigale. Kuulates vanamehe salvavaid sõnu meenutas ta oma esimest muljet temast ja mõtles masendatult: „Nüüd ta ongi ennast näidanud!"

Tõtates savilahuse voolu peatama näitas Ramazan tsemendikottidele, mis asusid nurgas hunnikus, ja hüüdis töölistele:

„Lohistage siia! Ruttu!"

Töölised tirisid kotid lähemale ja hakkasid kiiresti tegema erisegu, lisades savilahusele tsementi ja vesiklaasi. Ramazan hüüdis ühtepuhku:

„Veel, lisa veel juurde!"

Nähes meistri ebatavalist erutust, mõistis Tair, et oli teinud tõsise vea. Ramazan heitis talle vahetevahel süngeid pilke ja vangutas laitvalt pead.

Kui töö oli kõige suuremas hoos, vaierdus puurtorni juurde mootorpaat „Kevad". Kommunistlike noorte organisaator Dadašlõ hüppas paadist välja, astus savi segamise seadeldise juurde ja teretas lõbusalt töölisi. Talle torkas kõigepealt silma, et Tair oli millegipärast tujust ära. „Mis temaga on?" mõtles kommunistlike noorte organisaator ja pöördus tema poole sihilikult valjusti:

„Sina, poiss, miks ei lase end arvele võtta?"

„Sellepärast, et seisab ikka veel ühe jalaga kodukülas. Siin on ka selle tagajärg," vastas Ramazan Tairi eest ja noogutas peaga puuraugu poole, mis neelas täitmatu isuga lahust. „Kommunistlik noor peab andma töös eeskuju, tema aga..."

Asjast aru saamata, vaatas kommunistlike noorte organisaator ringi.

„Millega ta on teil siin hakkama saanud?"

„Mida suutis, sellega saigi hakkama: magas maha lahuse äravoolu."

Dadašlõ astus Tairi juurde ja ütles pahaselt:

„Tuleb kutsuda büroole, peapesu teha... Seltsimees Bairamlõ, ma küsin, miks sa ei ole siiamaani lasknud end arvele võtta?"

„Mu arvestuskaart jäi rajooni. Tuleb kirjutada, et see saadetaks välja," lausus Tair süngelt, endamisi aga mõtles: „Kui asi läheb ka edaspidi nõnda, siis polegi mõtet rajooni kirjutada."

Niisugune seletus ei rahuldanud Dadašlõ'd.

„Igatahes me ei jäta seda asja nii. Vastutad avarii eest!"

Tair ajas silmad pärani:

„Missuguse avarii eest?"

„Noh, sellesama eest... Sina ju tegid pahandust!"

„Aga mis on sinul sellega asja?" ägestus Tair. „Kes sa niisugune oled?"

„Mina? Kuidas, kes mina olen?... Kommunistlike noorte organisaator."

„Ole kas või allah isel Siin on üks peremees — usta Ramazan."

„Ma arvan, et ka usta Ramazan on minuga nõus... Sina, poiss, pead õppima ja likvideerima oma tehnilise harimatuse! Kus on seda nähtud, et kommunistlik noor teeks tootmisele kahju?"

„Sina küll aitad tublisti! Olen siin kaks nädalat, kuid pole sind kordagi puurtornis näinud."

„Sellepärast, et mina töötan samuti tootmisalal. Ajast on puudu... Niikui oled arvele võetud, hakkame ka sinu asjaga tegelema."

„Missuguse minu asjaga?"

„Kas või sinu tehnilise harimatusega."

„Hea küll, tegelge..." pomises Tair ja läks eemale.

Dadašlõ näis Tairile ennasttäis ebasiira inimesena, kes püüab igas asjas näidata kõigepealt iseennast. Tegelikult polnud see kaugeltki nii. Kommunistlike noorte organisaator kohtles noortöölisi võib-olla liiga sirgjooneliselt, püüdis olla täiesti avameelne, kõneles kõigile tõtt suu sisse, ja keegi ei oleks saanud teda sundida taganema oma arvamusest sõbramehelike suhete nimel. Soov näha kommunistlikke noori nafta-

tootmise eest võitlejate esimestes ridades sundis teda suhtuma leppimatult seltsimeeste eksimustesse ja vigadesse, eriti tootmistöö alal. Dadašlõ ise kui meister oli parimas kuulsuses oma teises tööstuses, ja brigaad, mida ta juhatas, soodustas tunduvalt oma tootmisalaste edusammudega seda, et tööstus tervikuna ületas edukalt plaani.

Kuid Tair ei teadnud midagi sellest. Dadašlõ kõhn piklik hallika varjundiga nägu ei meeldinud talle. Ta leidis koguni mingit kooskõla kommunistlike noorte organisaatori välimuse ja tema jämedavõitu kõneviisi vahel. Ning juba ühelgi juhul ei mõelnud ta kahetseda seda, et oli nii teravalt vastanud kommunistlike noorte organisaatorile.

„Kõnelesid halvasti kommunistlike noorte organisaatoriga, Tair," sosistas Džamil sõbrale kõrva sisse. „Milleks nii jäme olla?"

„Aga mis ülemus tema on?" peaaegu karjus Tair. „Vastutad avarii eest!" jäljendas ta kommunistlike noorte organisaatorit. „Küllap armastab kamandada ja seda, et kõik oleksid tema ees tagumistel käppadel. Kuid seda ta minult ei näe!"

„Ei, ei, sa eksid. Dadašlõ on väga otsekohene ja aus poiss. Kui ta ütlekski midagi liiga teravalt, siis ainult soovides sulle head. Olen selles kindel."

Dadašlõ ei kuulnud sõprade kõnelust. Ta astus eemale ja seisis Vassiljevi kõrval. Jälgides ühes Vassiljeviga töölisi, kes lisasid savilahuse sekka vesiklaasi, kõneles ta meistriabile kokkupõrkest Tairiga.

„Küll on äge poiss!" vangutas ta imestades pead. „Ütled talle sõna, tema sulle kaks vastu? Ei kannata põrmugi kriitikat ..."

Pikaajalised kommunisti kogemused ütlesid Vassiljevile, et Tair vajab erilist kohtlemist.

„Tubli poiss," seletas ta Dadašlõle, „kuid okkaline, see on õige. Katsu leida temaga ühist keelt. Kutsu enda juurde, kõnele sõbralikult, kommunistliku noore kombel. Küllap sa oma märkustega riivasid ta eneseармastust. Et ta aga on äge, see pole sugugi halb. Kui suudad niisugusel poisil töö vastu huvi äratada, nihutab ta sul mäe paigalt."

Nähes, et Tair seisab tegevusetult eemal, kutsus Dadašlõ ta kultuurinurka juttu ajama. Nad istusid laua äärde, kus asusid värsked ajalehed ja ajakirjad. Tair pöördus solvunud ilmel akna poole ega vaadanud kommunistlike noorte organisaatori otsa.

„Oled väga äge," alustas Dadašlõ ja naeratas. „Ei lase inimesel sõnagi lausuda. Kuid ma ei solvu, selles ei pruugi kahelda."

Tair vaikis. Ta ei uskunud Dadašlõ siirust, kuid ei tahtnud siiski uuesti tüli suureks puhuda.

„Kellelgi meist pole õigust tülitseda," jätkas Dadašlõ häält tasandades. „See mõjub kahjulikult enesetundele ja tööle. Teisest küljest aga oleks veelgi kahjulikum sulgeda silmad meie igaühe töös esinevatele puudustele. Kõik minu kui kommunistlike noorte organisaatori pingutused viivad sisuliselt ühele eesmärgile: et iga kommunistlik noor oleks eesrindlane."

„Nojah, ka minul pole midagi selle vastu, et eesrindlane olla," märkis Tair mõttes. „Kuulan, mida edasi ütled."

„Meie trustis on kolm kommunistlike noorte brigaadi. Kõik kolm hoiavad kõrgel leninlik-stalinliku kommunistliku noorsooühingu nime. Meie kommunistlikud noored mõistavad väga hästi, mis on naíta. Nad teavad, et naíta ei ole ainult põletusaine, vaid et see on kogu meie vabariigi au ja uhkus!"

Tair liigutas end, ajas enese sirgu ja pöördus näoga Dadašlõ poole. Kuid ta ei vaadanud ikka veel kommunistlike noorte organisaatorile otsa ja vaikis visalt edasi.

„Sellepärast," lõpetas Dadašlõ, „nii sina kui ka mina ning kõik meie teised seltsimehed peavad töötama nagu kord ja kohus!"

„Mis ta's nüüd, kas peab mind lapseks või? Justkui ma ei mõistaks ise, kuidas peab töötama! Sellest kirjutatakse iga päev ajalehtedes." Tair krimpsutas tahtmatult nägu, kuid jällegi ei vastanud midagi.

„Noh, mingem, vist on vahetus tulnud. Oled kindlasti väsinud. Pole viga, magad pisut, ja väsimus on nagu käega pühitud. Ainult algul on raskevõitu. Hiljem harjud ja läheb kergeks."

Kuid ka pärast neid sõbralikult öeldud sõnu ei muutnud Tair arvamust kommunistlike noorte organisaatori kohta. „Lasen end arvele võtta, ja siis ta mulle näitab!" mõtles ta väljudes kultuurinurgast Dadašlõ järel.

„Tšapajev", mida Tair nii kärsitult ootas, oli viimaks saabunud. Kuid pargases ei olnud ühtegi sõitjat. Vööril seisev kapten hüüdis juba kaugelt:

„Hei, usta! ... Jõudsin kohale pool tundi varem. Oled rahul?"

Ramazan vastas kähiseval häälel:

„Ilmaaegu vedasid end siia nii vara ... Aga kus on poisid?"

„No mis sa ütled!" hüüdis kapten teeseldud meeleheitel. „Kord elus tahtsin meelejärgi olla, kuid seegi ei õnnestunud ..." Ta hüppas puurtorni sillakesele, heitis trossi silmuse kulunud madalale palgi otsale, mis täitis polleri osa, ja astus tööliste juurde. „Vahetus polnud veel koos. Kuni ma teid kaldale toimetan, on ka poisid kohal."

Ramazan ei kavatsenudki lasta vahetust töö juurde enne, kui peatatakse lahuse äravool. Alles paari tunni pärast katkes lahuse äravool puurauku lastud tsemendi ja vesiklaasi toimel. Meister ohkas kergendatult ja ütles:

„Noh, poisid, koju! Tõtt öelda, täna olen minagi väsinud. Ka mu eit nuriseb, et viibin harva kodus."

Vassiljev lükkas teda kergelt pargase poole.

„Sõida, Ramazan Iskanderovitš. Mina jään siia, milleks muretseda? Eile õhtul, kui sa olid trustis, jõudsin ma siiski tunnikese tukkuda ..."

Ramazani liigutas alati tema abilise tähelepanu ja hoolitsus. Ta armastas Vassiljevit mitte ainult kui asjatundlikku vilunud naftatööstuse töötajat, vaid ka kui ustavat sõpra, head ja osavõtlikku inimest. Millegipärast aga ei rääkinud nad kunagi teineteisele sellest vastastikusest kiindumusest. Sõprustunne tungis neisse kuidagi märkamatult, iseenesest lihasse ja verre ja nähtavasti kumbki neist ei tundnud vajadust rääkida sellest. Tänu sellele sõprusele lahendasid nii Ramazan kui ka Vassiljev väga kergelt ja lihtsalt isegi niisugused küsimused, mis teiste meistrite juures tekitasid

tavaliselt pikki vaidlusi ja tülitsemisi. Ramazan oskas hinnata Vassiljevi seisukohti, Vassiljev aga omakorda arvestas alati meistri arvamustega. Kumbki neist, võib-olla ise seda märkamata, täiendas teineteist otse imetlusväärselt: Ramazan oli puurtorni hing, Vassiljev aga — torni aju. Ramazanil õnnestus kõige rohkem innustada inimesi, Vassiljev aga märkas kohe pisimaidki häireid mehhanismides ja samas kõrvaldas need. Nähtavasti just see oligi nende vastastikuse poolehoiu ja sõpruse peamiseks põhjuseks.

Kui Vassiljev tegi Ramazanile ettepaneku koju sõita, hakkas vanamees järsku tõrkuma.

„Ei, vennas," ütles ta, tõstes oma abile väsinud pilgu. „Ka sinul, nagu näen, on jõud otsas. Sõida parem sina, puhka viis-kuus tundi. Mina aga ootan seni."

„Mis sa nüüd, Ramazan Iskanderovitš, kuidas võib? Ma olen vist sinust noorem ..."

Ainult siiras haavumine abi hääles sundis meistrit temaga nõustuma.

„Hea küll, sõidan ... Muidu võib-olla annab vanaeit mulle lahutuse," ütles ta vaevalt märgatava naeratusega.

Öövahetuse töölised hüppasid pargasesse. Tair istus Džamili kõrvale ja pani sazi põlvedele.

Tal oli rusutud ilme. Meistri etteheited ja kommunistlike noorte organisaatori noomitus võtsid temalt igasuguse isu tööstusse jäämiseks. „Ei, siin ei leia ma midagi head," mõtles ta otsustades, et kõige parem on, kuni pole veel hilja, külasse tagasi pöörduda.

„Tšapajev" eemaldus puurtornisillalt. Tusane ja endassesulgunud Tair istus oma kohal, oodates, et nüüd rünnavad teda ka teised töölised oma etteheidetega. Džamil, eeldades, et ta on tujust ära Latifa pärast, keda temal ei õnnestunud näha, vaatas Tairile pilkavalt otsa ja naeratas:

„Miks sa ei laula, Tair? Meie kuulaksime sind meeleldi!"

Tair heitis sõbrale niisuguse süngelt tõsise pilgu, nagu oleks tahtnud kõigile paadisistujaile näidata, kuivõrd ebakohane oli Džamili ettepanek.

Üks elatanud töölistest kuulis Džamili sõnu ja ütles:

„Vara hommikul ei helise isegi Bjul-Bjuli[1] hääl."

Džamil ei hakanud peale käima. Väsinud töölised, suigutatud pargase ühetasasest õõtsumisest, tukkusid. Ainult Tair vaatas pingutatult kaugusse, lootes näha kaldal Latifa'd. Tema tähelepanu köitis sadama juures seisva tütarlapse üksik kogu. Tair ei pööranud temalt oma pilku seni, kui pargas randus. Ja alles siis veendus eksituses: see polnud Latifa.

Kohe, kui „Tšapajev" oli kinnitanud trossi, tuli Latifa koos vahetuse teiste töölistega välja väikese vahimajakese tagant, mis seisis sadama läheduses.

Tairi nägu selgines silmapilkselt.

„Tere hommikust!" ütles ta rõõmsalt, jõudes Latifa kohale.

Tütarlaps oli millegipärast tujust ära. Ta vastas tervitusele külmalt ja langetades silmad tahtis temast mööda minna. Tair küsis tasa:

„Mis sinuga on?"

Latifa vaatas teda nõnda, nagu oleks tahtnud öelda: „Aga miks see sind õigupoolest huvitab?"

„Sa vabanda. Arvad, et Tair midagi ei taipa. Näen, et keegi on sulle ülekohut teinud."

„Ja mis siis? Kas sinule ei ole kunagi elus ülekohut tehtud? Tütarlast solvata on veelgi kergem."

„Aga mis siis on juhtunud?"

Latifa vaikis, ilmselt soovimata midagi seletada. Tair ei hakanud peale käima ja muutis kõneaine.

„Võib-olla läheme õhtul teatrisse?"

„Ei!" vastas Latifa teravalt ja muutus veelgi tusasemaks.

Tair oli veidi aega vait ja küsis siis uuesti:

„Ütle siiski, mis on juhtunud?"

„Mitte midagi erilist... Läksin tülli ühe poisiga."

„Kellega?"

„Ta kuulub Miša-harmoonikamängija brigaadi... Tema nimi on Hussein-kuli..."

„Ei tunne teda."

„Ongi hea, et ei tunne. Niisugused mõtlevad ainult

[1] Bjul-Bjul — populaarne aserbaidžani laulik, NSV Liidu rahvanäitleja, Stalini preemia laureaat.

simmanitele, midagi ei loe, ennast ei arenda. See poiss on vist ööst saadik purjus. Võttis pähe ja hakkas meelitusi ütlema. Ja kui ma tahtsin temast lahti saada, haaras ta mind käest ja... hakkas rääkima igasuguseid jälkusi."

„Kas ta solvas sind?"

Latifa langetas silmad.

„Sa ei mõista..." Tütarlapse häälest kostis pahameel. „Seda poissi oskan ma isegi õpetada. Aga kuidas teha nii, et niisugust asja meil ei esineks, et see ei korduks? See ei ole ju esimene kord, ja seda pole juhtunud mitte üksi minuga."

„Aga mispärast sa käid üksinda?"

See küsimus vihastas Latifa'd.

„Kellega sa siis käsid mul käia?"

Tair vaikis kohmetanult. „Kus leiduks parem saatja kui mina?" oleks ta vastanud, kui ta poleks kartnud veel enam vihastada Latifa'd. Nähes, et Latifa vaatab juba kärsitusega pargase poole, mis oli valmis sadamast lahkuma, ruttas ta veel kord küsima:

„Tähendab, teatrisse minuga ei tule?"

Latifa vaatas tumenenud silmadega talle otsa.

„Ei!... Kas ma olen sinuga sageli teatris käinud?"

„Mida sa siis vihastad?" küsis Tair nii tasa, et seda võis kuulda vaid Latifa. „Ei taha, pole vaja..."

Tütarlaps pöördus järsku ümber ja läks kiiresti sadamakaile, kordagi tagasi vaatamata, Tair aga seisis ja vaatas temale järele nõutult ja haavunult.

Samal ajal Džamil, kes koos Ramazaniga eemaldus aeglaselt kaldast, peatus ja vaatas tagasi.

„Tair, ära jää maha! Tema armsamaks sa niikuinii ei saa!" hõikas ta, sõnastades ümber kunagi moes olnud laulukese sõnad, ja hakkas naerma, olles rahul oma naljaga.

See vemp ajas Tairi vihale. Ta võpatas, pöördus Džamili poole ja trampides vihaselt jalgu läks talle ligi.

„Mispärast see ei või nii olla?" küsis ta vihast väriseva häälega. „Kas ma ei väärі teda?"

Džamil vastas rahulikult:

„Milleks vihastada, sõbrake? Kas sa siis ei näe, et ta naerab sinu üle? Ja pole ka imestada. Temal, vennas,

on juba peigmees, ja sina jääd sellest kaugele maha . . ."

Neiu käitumine veenis ka Tairi Džamili sõnade õigsuses. „Tähendab, ta naeratas mulle ainult sellepärast, et ei tahtnud mind haavata, ja midagi muud siin ei ole? . . ." mõtles ta, kuid siiski vastas Džamilile sünge otsustavusega:

„Noh, olgu!"

Meister Ramazan, kes kõndis ees, sai aru, mille üle tema õpilased vaidlesid, ta aeglustas sammu.

„Tair, mu poeg," ütles ta, „kui sa niiviisi ägestud, siis teed palju pahandusi ja pärast on ülearu palju tüli. Kuhu sa niiviisi tormad? Sa oled ju alles päris poisike!"

Ühiselamus öeldi Tairile, et temale on tulnud külast kiri. Ta võttis voodil lebava ümbriku. See kiri oli emalt.

„Armas poeg! Sellest ajast saadik, kui sa ära sõitsid, ei tunne minu süda rahu. Näen sind unes igal ööl. Ma näen unes, nagu sõidaksid sa merel. Ole ettevaatlik, pojuke. Jumal hoidku, kui sinuga juhtub midagi! Kuivagu mu keel sellest, mida ma räägin, pojuke! Miks ma küll andsin nõusoleku sinu ärasõiduks? Iga kord, kui ma hakkan lüpsma meie Punikut, seisad sa minu silmade ees . . .

Võta, mu sõbrake,
helisev sarveke,
tasaselt mängi,
mu pojuke, kullake.

Minu silmade valgus! Mul on tahtmine teele seisma jääda ja sinu kohta igalt möödaminejalt järele pärida. Mispärast oled sa oma ema unustanud? Olen rõõmus, kui sa saadad kas või peopesasuuruse kirja. Sa oled ju mul ainuke. Sa küsid, mis on uudist kolhoosis? Kõik on elus ja terved, pojuke. Sinu onupojad tulid sõjast õnnelikult tagasi. Kõik küsisid sinu järele. Andsin neile sinu aadressi, et nad ka kirjutaksid. Tervitus sinule kõigilt sugulastelt ja tuttavatelt. Suudlen sind tugevasti.

Sinu järele igatsev ema, Gülsenem."

Tairi süda tõmbus kokku nukruse ja üksioleku ängistavast tundest. Ta unustas kõik: Bakuu, oma unistused ja plaanid tulevikust, isegi Latifa. Lugenud veel kord läbi ema kirja, peitis ta selle padja alla. Siis hakkas aeglaselt lahti riietuma.

2

Tair lamas juba ammu koikul, kuid tal ei olnud und. Heitnud käed pea alla, vaatas ta pärani avatud liikumatute silmadega lakke. Toas oli vaikne. Oli kuulda vaid varblaste vilgast siristamist luuderohu tihedas padrikus akna taga. Tairile tundus, et just see lindude lärm ei lase tal uinuda.

Džamil aga magas juba ammu või teeskles, et magab.

Pärast kaldal toimunud juttu, mis nii tugevasti haavas Tairi enesetunnet, ei vahetanud nad omavahel enam ühtegi sõna.

„Noh, ja olgugi!" sosistas Tair, tuletades meelde Džamili sõnu Latifa peigmehe kohta.

Ta võttis välja ema kirja, laskis sellest veel kord silmad üle, ja tõusnud käratult voodist, vaatas teraselt Džamilile. Leides, et too magab, riietus ta kiiresti, võttis öökapist oma pauna, avas selle ja toppis sinna pesu ning villase salli. Töörõivastuse pani ta korralikult kokku ja riputas tooli korjule. Siis kogus aknalaualt korratult laialipaisatud raamatud ja toppis need pauna teise ossa. Vaadates ringi mööda nurki nägi ta voodi all oma pikkade säärtega saapaid. Tahtis need mässida ajalehte, kuid kartis, et paberi krabin äratab Džamili, pani ajalehe kõrvale ja toppis saviga määrdunud ning tolmused saapad niisama lihtsalt pauna. Kui ta üles tõusis, langes ta pilk uuesti Džamilile. Džamili näol oli näha vaevalt märgatavat pilklikku naeratust. Tair jahmus. „Võib-olla ta ei maga?" vilksatas tal mõte läbi pea. Hoides hinge kinni jäi ta kohale seisma. Ikka seesama pilkav naeratus oleks nagu endiselt libisenud mööda Džamili huuli ja põski. „Ei maga," otsustas Tair ja köhatas paar korda tugevasti. Ei, Džamil ei avanud silmi. Järelikult see vaid näis nii.

Aknast kihutas käratsevalt mööda varblaste parv. Tair võpatas ootamatusest.

„Noh . . . teid!" pomises ta ja vaatas veel kord Džamilile, võttis sazi kaenla alla, heitis pauna üle õla ja sammus kikivarbail ukse poole; avanud tasa ukse, vaatas üle õla tagasi ja väljus.

Niipea kui uks Tairi järel sulgus, heitis Džamil endalt teki ja tõusis silmapilkselt voodist; riietus kiiresti ja jooksis otsekohe meister Ramazani poole.

Kastmiskann käes, kastis vanamees lilli oma väikeses aiakeses ühekordse maja ees, mis oli piiratud madala laudtaraga. Aia keskel kasvas üksik mandlipuu. Selle ees, nagu värvilise siidiga väljaõmmeldud naiste mütsike, kerkis väike lillepeenar. Ringi tara äärt oli rajatud mitu väikest peenart tomatite, tarhuuni, sibulate ja hernestega. Et ära pesta lehtedele sadestunud tolmu, tõstis Ramazan oma kastmiskannu kõrgele ja veejuga langes peene vihmana peenrale. Ta pani tühja kastmiskannu kõrvale, võttis taskust kõvera aianoa, kummardus ja lõikas ära mitu lopsakat õit. Kui ta siis ennast sirgu ajas, nägi ta hingeldavat Džamil'i, kes jooksis tara juurde.

„Mis on head, Džamil?" küsis ta murelikult. „Mis on juhtunud?"

Raskelt hingates vastas Džamil:

„Tair läks ära, usta . . ."

„Kuhu ta läks?"

„Nähtavasti oma külasse."

„Kuidas sa lasksid tal minna?"

„Ta pahandas minu peale. Ma eriti midagi haavavat talle ei ütelnudki. Kuid ta ei salli nalja."

Ramazan võttis oma kastmiskannu, tuli aiakesest välja Džamili juurde ja vaatas talle teraselt näkku:

„Aga võib-olla pahandas ta minu peale?" Siis langetas silmad ja vangutas mõtlikult pead. „Ei tule meelde, et ma oleksin talle midagi paha ütelnud."

„Ei, usta," katkestas teda Džamil. „Ma tean: ta vihastas minu peale."

„Kas ta sõitis jaama?"

„Arvan, et jah."

„Noh, pole viga. Mõtleme midagi välja."

Jätnud Džamili sinnapaika, sammus Ramazan mööda kiviastmeid üles klaasitud rõdule, läks tuppa ja hakkas kellelegi telefoni teel helistama. Tagasi tuli ta juba, vormimüts peas, aga sama lillekimp käes, ja pöördus siis aiakese juures seisva Džamili poole:

„Sina, pojuke, mine puhkama. On parem, kui ma sõidan jaama üksinda."

Džamil, olles rahul sellega, et tal õnnestus õigeaegselt meistrile ette teatada, kõndis ühiselamusse. Minutit viis hiljem aga ilmus asfalteeritud sõiduteele helesinine uus auto ja sõitis sujuvalt Ramazani majakese ette.

Allalastud klaasi tagant ajas ennast välja Kudrat Ismail-zade tõmmu autojuht.

„Kuhu kavatsete sõita, usta?" küsis ta, ja märgates vanamehe käes lillekimpu, hüüatas: „Ehee, teil on täna mingisugune rõõmupäev!"

Ramazanile tulid alles nüüd meelde lilled. Tahtmatult naeratades istus ta autojuhi kõrvale ja ütles torisevalt:

„Kihuta jaama, seal saad teada, missugune rõõmupäev mul on!"

Autojuht pööras auto ringi ja kihutas mööda siledat teed jaama suunas. Tal tuli üsna sageli sõidutada Kudrat Ismail-zadet vana meistri poole. Seetõttu tundis ta ka hästi nii Ramazani ennast kui ka tema naist — vanakest Nissat ja nende poegi. Õigupoolest oli ta nagu Ismail-zadegi selles perekonnas omainimene. Vaadates vanamehe erutatud nägu, tegi ta endale mitmesuguseid oletusi ja otsustas, et meister sõidab saatma kedagi, kellest tal on raske lahkuda. Mõne aja pärast tuli talle pähe teine oletus.

„Kas viimati ei tule tagasi mõni poegadest?" küsis ta järsku.

Justkui ootamatult puudutasid need sõnad vanamehe veel mitte kinnikasvanud haava. Ta karmistunud silmade torkav pilk puuris autojuhti. Kuid taibates kohe, et see esitas oma küsimuse vaid heatahtlikkusest, neelas Ramazan alla keele peal olnud terava sõna ja ta silmad muutusid niiskeks.

„Kus mul veel oodata niisugust õnne!" lausus ta tasa ja jäi mõttesse.

Autojuht hakkas vanameest lohutama:

„Ärge kurvastage, usta. Mina loobusin juba ammu mõttest, et minu vend on elus. Eile aga sain temalt kirja. Selgub, et elab ja on terve. Oli partisanide hulgas. Põgenes laagrist ja tappis kaks aastat fašiste."

„Annaks jumal, et ka minu omad oleksid elus ..."

„Kui ei ole saanud kurba teadet, onuke Ramazan, tähendab, et tulevad tagasi," jätkas autojuht veendunult. „Vend kirjutab, et enamik meie meestest, kel õnnestus põgeneda sõjavangist, on läinud partisanide juurde ... Kas on vähe neid, keda arvati surnuks, hiljem aga tulid tagasi elusaina ja terveina?"

„Oleks hea ..." sosistas vanamees tasa, nagu rääkides iseendaga. „Ja kui mõtelda: kui nad veel elavad, peaksid nad juba tagasi tulema."

„Tulevad, tulevad tagasi! ..."

Nurga tagant tuli ootamatult välja veoauto, autojuht pidurdas järsku ja kirus:

„Näe, nagu sõjas. Nii kui unustad ettevaatuse — oled omadega läbi ja hukutad ka seltsimehe. Hei, sina! Oled purjus või? ..." karjus ta vasena punetavale veoauto juhile, kelle sassis juuksesalk oli langenud otsaesisele. „Sel kellaajal ei joo isegi viimased joodikud!"

„Kes teab, pojuke, mis sind elus ootab?" lausus vanamees tasa. „On niisugune kõnekäänd: inimene arvab, aga jumal juhib ... Oleks hea, kui sinu sõnad tõeks läheksid."

Autojuhi mõtted olid ikka veel seotud veoautoga, millega peaaegu pidi kokkupõrge juhtuma. Ta ei kuulnud vanameest selgesti ja küsis:

„Mis te ütlesite, usta?"

Suunanud kurvad silmad kaugusse, ohkas Ramazan sügavasti:

„Ütlesin, et kui oleks niiviisi, nagu sa ütlesid. Ma ikka veel ei kaota lootust näha oma poegi elusatena ja tervetena. Nende aastate jooksul olen minagi palju vaeva näinud, — olin tööstuses nii päeval kui ööl. Tõsi küll, olen selle aja jooksul vananenud, kuid noortest ei jää ma siiski maha. Kui loobusin pensionist ja läksin tagasi tööle, oli mul vaid üks soov: et ainult meie rahvas tuleks sellest sõjast välja võitjana. Aitäh meie võitlejaile, ei vedanud alt. Kui nüüd ka veel minu lapsed tagasi tuleksid, ei oleks minust õnnelikumat inimest."

Autojuht vähendas kiirust, pööras paremale ja sõitis jaamahoone ette, kus tungles palju rahvast.

„Pole viga, ärge kurvastage, onuke Ramazan, tulevad mõlemad tagasi! ... Aga teie ei ütelnudki, milleks me siia sõitsime."

„Varsti saad teada," ütles meister tusaselt ja ronis autost välja.

Ta sammus üles mööda säravaid, siledaks poleeritud trepiastmeid, vaatas ringi, otsides silmadega Tairi, siis aga läks perrooni väljapääsu ees seisva naise juurde ja küsis, millal läheb rong Tbilisi.

„Kümne minuti pärast," vastas see reisijatega alalisest jutuajamisest kähiseva häälega.

Meister astus perroonile ja sammus südikalt piki esimesel teel seisvat rongi. Reisijad upitasid end aknaist välja ja kõnelesid valjusti saatjatega. Hilisemad tulijad ruttasid raskeid kohvreid tassides ja higist nõretades otsima oma vagunit. Ramazan käis rongi algusest lõpuni läbi, — Tairi ei olnud näha kuskil. „Nii ei näe ma teda üldse. Käid vagunite ees, samal ajal aga poeb ta sul kuskilt selja tagant läbi," mõtles ta ja otsustas parem oodata perrooni värava juures.

„Kas ärasõiduni on palju aega?" küsis ta veel kord, astudes naiskontrolöri juurde.

„Kodanik, ma ju ütlesin teile! ..." vastas naine ärritatult.

Ramazan hakkas uuesti silmitsema vaguniaknaid. Neljanda vaguni lahtisest aknast upitas pea välja noormees, kes oli väga sarnane Tairiga. Tundes rõõmu ruttas meister tema juurde, kuid lähemale jõudes veendus oma eksituses ja muutus lõplikult tusaseks.

Ismail-zade autojuht, kes jälgis vanameest kaugelt, astus tema juurde.

„Noh, kuidas on, ei saanud kokku?"

„Ei."

„Kes see siis oli? Võib-olla läks juba mööda?"

„Ei, teda ei ole veel..."

Meister peatus poolel sõnal: perroonile ilmus Tair sinises kattes saziga kaenla all ja vaibariidest paunaga õlal. Ta läks kiiresti vanamehest mööda, märkamata teda, ja peaaegu joostes sööstis ühe vaguni poole.

„Tair!" hõikas Ramazan ja tormas talle järele.

Tair vaatas tagasi, jäi paigale seisma, vaadates meistrit imestusest laienenud silmadega.

„Keda teie saadate, usta?" küsis ta segasel meelel nähes vanamehe käes lilli.

„Sind, muidugi. Keda siis veel? Kui sa osutusid niisuguseks sõnamurdjaks, siis ei tähenda see veel seda, et ka mina pean olema niisugune."

„Aga kes teile ütles, et ma ära sõidan?"

„Ilmas on küllalt häid inimesi, pojuke."

Meister Ramazan vangutas tähendusrikkalt pead ja naeratas endale vurrudesse.

3

Kui Ramazan kiirustades tuppa tuli ja telefoni teel auto välja kutsus, tundis tema naine, vana Nissa, et on juhtunud midagi halba. Nähes mehe murelikku nägu küsis ta, milles asi seisneb. Mees aga ei vastanud talle midagi, vaid pani vormimütsi pähe ja jooksis tänavale, lillekimp käes. Nissa vaatas aknast välja ja nähes Džamil'i, arvas, et Ramazani kutsutakse puurtorni. Eideke rahunes veidi. Kuid samas tekkis tal mõte: aga miks läks vanamees lilledega? Tavaliselt paigutas ta lilled sinisesse vaasi ja jättis lauale. Tähendab, puurtornis on midagi juhtunud, muidu poleks Ramazan niivõrd pead kaotanud, ei oleks unustanud lilli sinisesse vaasi panemast. Kui aga maja ette sõitis tuttav trusti auto, muutus Nissa lõplikult ärevaks: „Ega viimati ole tulekahju?"

Lohistades tuhvlitega läks eideke hoovi, astus basseini ümmargusele kiviastmele ja hakkas vaatama kaugelpaistvate mere-puurtornide poole. Ei, tulekahju ei olnud. Ja randa viivale teele ei ilmunud helesinist trusti autot. Järelikult ei sõitnud Ramazan puurtorni. Mis see tähendab? Kui Ismail-zade teda enda juurde kutsus, milleks oli tal siis vaja autot järele saata, trust on ju paari sammu kaugusel. „Ehk viimati võetakse tööstuses jälle vastu rindemehi — lilledega, nii nagu möödunud korral?" mõtles Nissa ja tema süda hakkas erutatult kloppima.

Sellest ajast peale, kui poegadelt ei tulnud enam kirju, jälgis Nissa vargsi oma mehe iga sammu, arvates, et too ei varja midagi tema eest, ja kas vanamees ei püüa sellepärast vähem kodus olla, et vältida jutuajamisi poegadest. Talle näis, et vanamees veedab sihilikult öid ja päevi puurtornis, et summutada teda närivat igatsust. Nissa teadis kõigist paremini, et väliselt rahulik, tasakaalukas ja paindumatu Ramazan on oma mure sügavale südamesse peitnud ja kannatab tugevasti. Sageli, ööbides kodus, vähkres ta hommikuni küljelt küljele või olles suikunud rahutusse unne, pomises mingisuguseid naisele arusaamatuid sõnu, kõige sagedamini aga nimetas poegade nimesid.

Ramazan eelistas nooremat poega — Pašaad, kes enne sõda oli olnud parteitööl. Ta armastas teda rohkem kui vanemat poega Ahmed'i, kes õpetas matemaatikat ühes kõrgemas õppeasutuses. Seda Ramazani saladust taipas Nissa juba ammu: unes kordas Ramazan sagedasti Pašaa nime. Kui Nissa hommikul mehelt küsis, mida see unes oli näinud, vastas vanamees aina:

„Head, naine, head..."

Seegi kergendas veidi ema muret. Kui aga Ramazan läks oma puurtorni ja Nissa jäi üksinda koju, hakkas ema rinda uuesti rõhuma lõpmatu igatsus ja ta nuttis vaikselt kõik ööd.

Ja nüüd, seistes basseini kiviastmel ja igatsusega vaadates kaugele viivale teele, tulid vanaeidekesele uuesti meelde pojad, ta ohkas raskesti ja lonkis tagasi majja. Ta läks kööki, tõstis pliidilt kõrvale kastruli, kus kees lõunaks bozbašš[1]. Kes teab, millal Ramazan tagasi tuleb? Ja kas ta tulebki tagasi täna? Nissal oli raske tajuda, et vanas eas polnud jäänud talle kedagi

[1] Bozbašš — rasvasest lambalihast supp.

maailmas peale viimaseid eluaastaid veetva vanamehest abikaasa. Ainsa lootusega elas ta kogu selle aja — et jõuaks ära oodata pojad, rahustada oma emasüdant... Aga võib-olla õnnestub veel näha ka lapselapsi... Tema mõlemad pojad olid abielus, kuid lapsi neil seni ei olnud. Miniad aga ei lakanud ootamast ja lootmast meeste tagasitulekut. Kas aga Pašaa ja Ahmed tulevad tagasi? Sellele ja ainult sellele mõtles Nissa pikkadel päevadel ja unetuil öil. Nii läänes kui ka idas on sõda juba lõppenud, nemad aga ei anna endast mingit elumärki. Aga võib-olla polegi neid enam elus? Raske, oh kui raske on surra üksildasena!...

Ramazani tagasitulek koos Tairiga viis Nissa välja kurbadest mõtisklustest.

„Mis on juhtunud, vanamees?" küsis ta. „Ma olen murest murtud. Kuhu sa nii kiirustasid?"

„Tairi saatma..." vastas Ramazan pooleldi naljatades, pooleldi tõsiselt ja pöördus häbistatud Tairi poole, kes seisis ukselävel ega julgenud tuppa astuda. „Astu sisse, pojuke, astu sisse!..."

Jätnud oma sazi ja pauna rõdule, astus Tair ebakindlal sammul tuppa. Möödudes vanaeidekesest ja unustades isegi teda tervitamast istus ta meistri poolt näidatud toolile.

Ramazan pöördus naise poole:

„Vaat see ongi seesama Tair, kellest ma olen sulle rääkinud. Temal, tead, hakkas igav Bakuus. Tahtis sõita külasse, kuid jäi rongile hiljaks..."

Nissa märkas alles nüüd peent irooniat mehe sõnades ja suunas Tairile uudishimuliku pilgu.

Meister võttis tooli ja istus oma õpilase vastu.

„Noh, ja nüüd räägi, pojuke, mis sundis sind ära jooksma? Võib-olla olen mina süüdi, solvasin sind millegagi?"

Kogu tee jaamast koju ei olnud lausunud vanamees ühtegi sõna. Kuuldes nüüd tema etteheitega öeldud sõnu, tõstis Tair aeglaselt pea, vaatas vanamehele häbelikult ja arglikult otsa.

„Ei, usta, minu hinges ei ole midagi teie vastu." Ta vaikis viivu, ajas enese sirgu, ja nagu oleks alles nüüd

avastanud oma põgenemise põhjuse, lisas: „Kogu asi seisab selles, et ema jäi mul külasse. Täiesti üksinda, kedagi tal ei ole..."

Tuletades meelde ema kirja tahtis ta selle taskust välja võtta ja meistrile näidata, kuid mõtles ümber: „Ei maksa, vanamehel on endalgi muret küllalt."

Taibates, et Tair ei räägi päris siiralt, küsis Ramazan:

„Aga milleks salaja ära lipata? Kas sa ei võinud mulle sellest ette teatada?"

„Teil on muret ilma minutagi!"

„Muret?" Vanamees kortsutas kulme, ja nagu oleks ta unustanud, et naine on samas toas, tõstis häält ja hakkas rääkima sellest, millest ta Nissa juuresolekul oli alati vaikides mööda läinud: „Tead, missugune mure on minul: kaks poega oli sõjas ja seni pole kumbki neist tagasi tulnud. Paljud pole tagasi tulnud. Aga nende asemele astub noorsugu. Ja sina õige hakkagi minule pojaks! Tööta, õpi, rühi edasi... Oletame, et sa oleksid ära jooksnud. Mis kasu oleks sellest su emal olnud? Eh, pojuke, kõik teie olete õnneliku sajandi lapsed, ainult halvasti hindate seda, mis teile iseendast kätte tuleb..."

Vanamees tõusis erutatult püsti ja sammus mööda tuba, siis jäi seisma Tairi ette.

„Ka mina tahtsin noores eas õppida, aga isal polnud raha, tuli minna õpilaseks lukussepa juurde. Kui poleks nõukogude võimu, oleksid ka minu lapsed jäänud samasuguseiks kirjaoskamatuiks, nagu olin ma ise. Aga mis teid nüüd segab? Õppige niipalju kui tahate, töötage, minge edasi! Teile on kõik teed lahti! On jõudnud niisugune aeg, et saatuse üle pole vaja kurta: iga inimese õnn on ta enda käes."

Tair tahtis midagi vastata, kuid nähtavasti ei julgenud. Seda nähes heitis meister oma õpilasele sõbraliku pilgu:

„Noh, mida sa tahtsid öelda? Räägi, ära häbene. Räägi nagu oma isale..."

Tair ei saanud enam varjata, kuidas teda meistri sõnad riivasid. Vaadates vanamehele otse näkku ütles ta:

„Usta, ma olen kommunistlik noor. Ma tean väga hästi, mida meile on andnud nõukogude võim, ja ma hindan seda..."

„Seda parem. Kui hindad, siis õpi hoolegal Praegu ei ole enam need ajad, kus nelikümmend aastat tuli töötada kirkaga ja küürutada selga ülemuse ees, et puurmeistriks saada. Täna oled sa õpilane, homme — võtmemees, aasta pärast juba puurmeistri abi, ja veel paari-kolme aasta pärast — meister ise. Kui tahad saada inseneriks, oleneb seegi ainult sinust endast."

Tairile ei jäänud midagi muud üle kui vaikida ja kuulata. Tema viide ema üksildusele tundus praegu temale endalegi liiga naiivsena. Teist mõjuvat põhjust ta ei leidnud. Kas põhjendada oma käitumist vajadusega tuua rajoonist oma arvestuskaart? Selleks aga polnud hoopiski vajadust salamahti ära joosta.

Samal ajal kui Tair arutles mõttes, kuidas piinlikust seisukorrast välja pääseda, jätkas Ramazan hoogsalt, mitte enam niipalju selleks, et oma õpilast veenda, vaid lihtsalt soovist ennast väljendada:

„Mina vihkan inimesi, kes iseennast kiidavad. Kuid pea meeles: mitte igaühel ei saa osaks õnn olla usta Ramazani õpilane. Nii on see, pojuke... Mul ei ole enam kaua elada. Kellele ma aga annan edasi kõik selle, mis olen kogunud paljude aastate jooksul? Kuid just teile, noorsugu, ma loodangi: teie olete mu õpilased ja pärijad..."

Nissal tuli kõik meelde, mis ta oli mõelnud oma mehest. Kuulates kurblikke toone vanamehe hääles, kellel tõepoolest ei jäänud enam kuigi palju elupäevi ja kes oli ise sunnitud seda kurba tõde tunnistama, ohkas tahtmatult. „Tõepoolest, ta on juba väga vana," mõtles ta meest vaadates.

Meister istus endisele kohale ja ütles:

„Kui tuleb surm, on mu südametunnistus puhas!"

Need sõnad olid öeldud kindla häälega ning suure sisemise jõuga, ja Tair mõtles tahtmatult: „Kui mehised on need vanamehed! Ka minu vanaisa oli samasugune. Kui suri, siis vaatas meid ja naeratas..." Ta kuulas vaimustatud imetlusega meistrit ja sõimas ennast meelekindlusetuse pärast.

Ramazan oleks nagu otsustanud kõik lõpuni oma südame pealt ära rääkida. Veidi aega vaikinud, jätkas ta uue hooga:

„Kas näed seda majalogu? Võib-olla ütled, et meister ei saa ise oma hurtsikust lahkuda, mind aga tahab mu kodupaigast välja kiskuda. Tean, igaühele on oma onnike kallim võõrast lossist. Aga nii küla kui ka kolhoos on meie omad! Ma ei laida sinu sõitu, ei — võid sõita oma külasse, ja tulebki sõita. Kuid Bakuu, pojuke, on eriline maailm. Ja selle väikese toa iga nurk on kallis mitte ainult minule üksinda. Ta peab olema kallis kõigile. Ja tead, mispärast? Sellepärast, et siin on käinud seltsimees Stalin... Selle tunnistajaks on Nissa. Las ta räägib."

Iga kord, kui Ramazan tuletas meelde neid hellalt hoitud mälestusi, täitus Nissa süda uhke rõõmuga. Nii nüüdki: heitnud kõrvale kurvad mõtted, elustus eideke kohe ja kinnitas mehe sõnu:

„Õige, pojuke, tuline õigus... Annaks jumal talle pikka iga!" Ta näitas käega suhkrutoosile, mis seisis väikesel lauakesel.

„Selle tõi ta meile kingiks pulmapäeval. Käis meil tihti. Juhtus nii, et nad istuvad siin, arutavad millegi üle... Mina aga nagu peseksin pesu hoovis, kuid ise valvan neid. Ja mis sa ütled? Tuleb välja, et istuvad siin ja mõtlevad, kuidas kukutada padišahhi... sedasama tsaar Nikolaid..."

Kuulates seda eidekese lihtsat ja naiivset juttu, naeratas Tair tahtmatult. Oli näha, et vanaeideke kõneles siiralt, puhast tõde, midagi kaunistamata.

„Bakuud on vaja armastada, pojuke," ütles lõpuks Ramazan. „Teda tuleb hinnata, väljendada tema nime lugupidamise ja armastusega... Pea meeles, et paljud maad saavad valgust ja soojust siit!"

Nissa läks rõdule ja hakkas seal tegelema oma asjadega. Ramazan arvates, et ta läks lõunasööki tooma, ootas kannatlikult, ja lõpuks, kui ta kannatus lõppes, hõikas toast:

„Kuule, naine, kas sa mõtled meid kaua näljutada? Anna ometi, mis sul seal lõunaks on!"

„Kohe, kohe!" vastas Nissa, pani kõrvale villa, mida

ta kavatses hakata noppima tekkide jaoks oma miniaile, ja ruttas kööki.

Mälestustest kaasakistuna jätkas Ramazan jutustamist, nagu avades Tairi silmade ees oma pika elu lehekülgi.

„Igaüks, kes sattus vanasti siia naftatööstusse, nägi põrgut omaenda silmadega. Sa ei tunne veel „mudapange". Kadunud Kirov rääkis, et kapitalistid on selle värgi sihilikult leiutanud, et oma viha töölistele välja valada. Aga nüüd? Sul on käepärast nii masin kui mootor, ja insener on oma inimene. Kas sa tunned Kudrat Ismail-zadet?"

„Jah."

„Vaat tema isa, ta nimi oli Salman, oli minu töökaaslane. Ta oli nii palju peremeestega sõdinud, et ta pandi ahelaisse ja saadeti Siberisse. Sellest ajast peale jäigi mees kadunuks . . ."

Nissa astus tuppa ja pani aurava kastruli lauale.

„Kuule, kas sa pole liiga jutuhoogu sattunud?" pöördus ta mehe poole. „Noormees on juba täisealine ja pealegi haritud, võib-olla saab kõigest aru meist paremini?"

„Eksid, naine," vastas vanamees. „Iseasi on siis, kui loed midagi raamatust, teine asi aga siis, kui näed oma silmaga. Ma räägin talle sellest, mida nägin oma silmaga. Mitte ainult meie, vaid ka meie lapsed peavad kuulma neist, kes on andnud elu meie ürituse eest. Nii on see, naisuke! Siin minu rinnas on kirjutatud rohkem kui mistahes raamatus . . ."

„Hea küll, hea küll, ära kiida end nii palju."

Ramazan ei vastanud midagi ja asus rasvase bozbaši kallale. Nissa vaatas talle pahaselt.

„Vannun allahi nimel, et kaeban sinu peale Ismail-zadele."

„Mille eest? Mille poolest ma sulle ei meeldi?"

„Kuni kestis sõda, olin ma vait. Mõtlesin: nagu on kõik, nii oled ka sina. Aga mispärast sa nüüd käid kodus nii harva? Mul tuleb ligi kümme korda päevas lõunasööki soojendada."

„Otsustasin puurtorni kuu võrra varem üle anda, naine," vastas meister. „Nüüd meil algaski päris sõda.

Kuidas sa lahkud kõige suurema lahingu ajal? Ei ole sobiv tõelisele mehele lahinguväljalt ära joosta!"

Arvates, et meister vihjab temale, sattus Tair segadusse.

„Ei, usta," ütles ta kulme kortsutades, „ka mina ei jookse ära. Ei lahku lahinguväljalt!"

Sel hetkel koputas keegi kepiga jalgväravale.

„Astu sisse, astu sisse!" hõikas Ramazan kohalt. „Jalgvärav pole lukus. Kes sa oleksidki, kuid oled nähtavasti ämma armualune, — siis just lõunasöögiks . . ."

Koputus kordus. Võõras nähtavasti ei kuulnud Ramazani. Tõusnud laua tagant, väljus peremees aiakesse.

„Tere tulemast!" kostis sealt tema rõõmus ja vali tervitus.

Nissa ja Tair vaatasid ootavalt ukse poole. Varrukast kinni haarates tõi Ramazan tuppa umbes seitsmekümne-aastase vanamehe, kes hoidis käes jämedat keppi.

„Vaata imet! Näe, kus tegi rõõmu! . . . Aga sa oled ju täiesti tubli poiss!" rääkis ta, võttis veel ühe tooli ja pani selle laua juurde oma tooli kõrvale.

„Tee ruttu, naine, anna Kerimile taldrik!"

Pannud oma kepi vastu uksepiita, ulatas Kerim perenaisele mõlemad käed. Olles niisama rõõmus tema tuleku üle kui tema meeski, tõi Nissa kohe veel ühe taldriku ja täitis selle bozbašiga.

Tair silmitses vanameest uudishimulikult. Inimene, keda võeti vastu niisuguse südamlikkuse ja austusega, oli nähtavasti väga lugupeetud ja ammuoodatud külaline. Vanade abieluinimeste silmis sädelev sõbralik naeratus ja rõõm kinnitasid, et Tair ei eksinud oma arvamuses. Tundus, et ka külaline pole vähem liigutatud. Tema suured käed värisesid, ja nagu näis, ta ei leidnud sõnu oma tänumeele avaldamiseks.

Vanamehe pruunid silmad, nende silmade elav ja terane pilk, tema hallid purjeriidest püksid ja samasugune särk tundusid Tairile väga tuttavaina. „Aga ma olen ju teda kuskil näinud," arvas ta, vaadates Kerim'i.

Ääreni täidetud taldrik auras külalise ees, tema aga, puudutamata toitu, vaatas endiselt kord peremehele, kord tema naisele, naeratas ja vangutas pead. Ramazan võttis kätte lusika ja hoides seda õhus pöördus Tairi poole:

„Pojuke, see on Kerim, minu vana sõber. Ja mitte rõõmu, vaid raskete päevade sõber. Ta on mulle palju head teinud... Rahvas räägib õigust: olgu sul kõik uus, kuid sõber olgu vana! Noil aastail polnud sind veel maailmas olemaski. Bakuud ähvardas oht. Ühelt poolt rõhusid peale türgi väed, teiselt poolt aga ajasid hambaid irevile inglased. Jah!... Kõik nad himutsesid naftat. Meil oli raske. Mäletan, kuidas üks esseer esines väga ägedalt miitingul, et näe, meid võivad päästa ainult inglased. Siis aga seesama meie kotkas Kerim kääris pikemalt mõtlemata varrukad üles ja tormas kõneleja kallale rusikatega. Noh, ja sai siis see koerapoeg sotsiaalrevolutsionäär! Küll oli nalja! Mäletan, et ta näpitsprillid kukkusid masuudi loiku, ise pääses vaevalt minema. Sellest ajast peale ei ole enam ükski neist lurjustest meie tööstuses oma nägu näidanud..."

„Ah-haa, ära tundsin! See on seesama vanamees, keda meie kohtasime õhtul trammis, kui ma tulin Bakuusse," tuli Tairile lõpuks meelde ja ta rõõmustas.

„Ja hiljem," jätkas Ramazan, „hakkasid mässama mussavatistid. „Rahvus!" „Sõltumatus!" karjusid kõikjal nende ninamehed. Kuid Bakuu töölised teadsid väga hästi, et mussavatistid on ennast ära müünud türklastele. Eks ole õige, Kerim?"

Toitu puudutamata kuulas Kerim tähelepanelikult vana sõpra.

„Jajah, kinnitas ta. „Algul türklastele ja sakslastele, hiljem aga müüsid end täpselt niisamuti inglise imperialistidele. Neil inimestel ei olnud midagi püha — ei au ega kodumaad."

„Alatud inimesed," haaras Ramazan sõnast kinni, „nad palistasid oma teed võllastega, kui tulid koos türklastega Bakuu peale. Kerim aga," ta pöördus uuesti Tairi poole, kes kuulates unustas samuti söömise, „juhtis tollal tööliste salka. Ka mina olin tema salgas.

Noh, andsime siis kõvasti mussavatistide jõukudele. Siis, kui poleks türklasi olnud..."

„Kas te hakkate sööma või mitte?" segas Nissa vahele, vaadates pahaselt mehele.

Kuid Ramazan ei saanud enam peatuda. Olles alla neelanud mõned lusikatäied bozbašši, jätkas ta oma lugu:

„Mäletan, nagu täna, sammusime koos Kerimiga ühes rivis. Türklased hakkasid meist jagu saama ja meil tuli taganeda. Järsku tunnen, minu jalg lohiseb mööda maad. „Kas oled haavatud?" küsib minult Kerim. „Ei," ütlen, „olen väsinud..." Ja lähen edasi. Pärast vaatan — jalast purskab aina verd... Siis ma õppisingi Kerim'i tundma. Ega ole naljaasi, terve versta kandis ta mind õlgadel!"

Pärast lõunasööki võttis vestlus teise suuna.

„Kustpoolt sa meie poole siis tuled, Kerim?" küsis Ramazan.

„Käisin Hanlari haual. Aitäh poistele, on haua hästi korras hoidnud... Tagasiteel aga vaatasin kogu aja mere-puurtorne. Missugune võimas jõud meil on, mis? Kommunism ehitatakse tingimata üles, ilmtingimata! Mul on vaid üks mure, Ramazan, see on vanadus... Jõudu on üsna vähe järele jäänud, astma võtab võimust. Kui poleks seda, ei oleks ma teistest maha jäänud..."

Vanamees ohkas sügavasti. Vana sõbra sõnad tuletasid Ramazanile meelde, et temagi elu läheneb lõpule. Samal ajal aga elasid nad mõlemad vaid ühele unistusele: näha seda majesteetlikku hoonet, mille esimesi kive nad olid ladunud omaeneste kätega, nautida küllusen tema ilu ja siis juba rahulikult surra...

Ramazan võttis taskust kella ja vaatas numbrilauale.

„Tair," ütles ta, „mine, pojuke, puhka end välja. Kui sa päeval välja ei puhka, läheb sul öövahetuses rasketks. Kuidas on, kas peame sõna?"

„Jah, usta," vastas Tair valjusti ja kindlalt. „Kes oma sõna murrab, see on autu inimene!"

Kudrat Ismail-zade ema, vana Tukezban jutustas sageli oma lapselapsele Širmaile imetaolisi muinasjutte. Seda, mida oleks võinud ära jutustada viie minuti jooksul, jutustas ta terve tunni ja oli seejuures väga osav jutustaja. Kui Lale läks tööle, jäi Širmai vanaema hoole alla. Hommikuti õppis tütarlaps koolis, päeval jalutas, hiljem valmistas ette tunde, õhtuti aga kuulas vanaema lõputuid muinasjutte.

Pärast seda kui Ramazan sõitis puurtorni, tuli Tukezban külastama oma vana sõbratari Nissat. Nagu nende mehed, nii sõbrustasid nemadki juba noorusest peale. Nüüd aga tuletasid nad igal kokkusaamisel meelde noort Salman'i või Nissa poegi, nukrutsesid, ja asi ei möödunud ilma pisaraita. Räägitakse, et sõprust, mis on inimesi sidunud raskeil päevil, ei saa isegi mõõgaga läbi raiuda. Võiks arvata, et see kõnekäänd oli loodud Nissa ja Tukezbani sõpruse iseloomustuseks.

Vanakesed nägid teineteist harva. See-eest aga venis nende vestlus harilikult pikale. Nii juhtus tänagi. Tuletanud meelde omakseid, nutsid mõlemad vanakesed veidi, siis aga võttis vestlus hoogu. Räägiti nii Ramazanist kui ka Kudratist, oma miniatest ja rõõmust, mida toovad neile lapselapsed. Mindi lahku alles hilja õhtul.

Jõudnud koju ja nähes söögitoas üksildasena istuvat Širmaid lõi Tukezban käed kokku:

„Ah, jumal hoidku!... Aga kus on ema?"

„Sõitis tööle, vanaemake."

„Vaata aga, sattusin jutuhoogu Nissaga. Ei jõudnud ringi vaadata, kui oligi juba õhtu käes..."

Širmai jooksis vanaema juurde. Vanake võttis üleriided seljast, istus diivanile ja tõmbas harjumuse kohaselt jalad enda alla. Niiviisi jutustas ta alati muinasjutte. Širmai pani oma pea tema põlvedele.

„Vanaemake, ema ütles, et ta tuleb koju hilja."

„Miks?"

„Neil on trustis koosolek. Kas tahad, ma helistan, küsin järele?"

„Ei, mu südamerõõm, pole vaja teda asjata töö juures segada."

Širmai liibus uuesti vanaema külge.

„Ema ütles veel, et muusikaõpetaja täna ei tule. Nii et sina räägid täna minule mitte ühe, vaid kaks muinasjuttu, eks ole?"

„Kui tahad, räägin ka kolm... Aga missugust sulle jutustada?"

„Uut, uut!"

„Kas sinule on veel üldse uusi järele jäänudki?"

Tukezban jäi mõttesse. Tõepoolest, ta oli juba lapselapsele ära rääkinud kõik muinasjutud, mida ta teadis. Viimasel ajal vestis ta tihti muinasjuttude kujul seda, mida oli ise elus näinud, Širmai aga ei taibanud seda.

„Vanaemake," palus ta, surudes end veel tugevamini vanaema vastu. „Jutusta ainult kõige pikem, et see ei lõpeks nii ruttu."

Vanaema Tukezban mõtles veidi aega, ja paitades tütarlapse kastanpruunide juuste pehmeid kiharaid hakkas jutustama uut lugu:

„See oli ammu, lapseke... Elas kord noormees nimega Seiran. Tema isa suri ära, ja jäänud vaeslapseks, sõitis Seiran külast Bakuusse ning hakkas tööliseks tööstuses. Noil aegadel ei tundnud inimene rõõmu, nende nägudel polnud naeratust. Seiran oli sünge ja tusane. Ta mõtles kogu aja kodukülale: sinna oli ta jätnud oma ema täiesti üksildasena. Ta tahtis pikapeale veidi raha koguda ja ema juurde tagasi sõita. Vaene poiss töötas nii ööd kui päevad, nõrkes jõupingutusest, kuid tal ei õnnestunud üleliigset kopikat kõrvale panna. Sellest, mis ta teenis, jätkus talle vaevalt kehvaks äraelamiseks. Ja nii elasid peaaegu kõik tema kaaslased. Tööstused aga olid tollal lausa põrgu. Igal pool oli kõik must ja nõgine. Vaatad inimesi: nad kõik olid nagu äsja põrgupõhjast välja tulnud. Seiran kavatses koju tagasi pöörduda, kaaslased aga hakkasid tema kavatsust laitma: „Kuhu sa lähed? Igal pool üks ja sama. Külas on veel hullem kui siin." Nad arutasid, kaalusid, mõtlesid kaua, kuid ei saanudki endile selgeks teha, miks nende elu nii paha on. Võtsid kätte ja kirjutasid tsaarile endale kaebuse oma peremeeste peale. Sellest aga ei tulnud midagi välja. Nagu räägitakse, koer koerale käpa peale ei astu. Nii ei saanudki

töölised põrgupiinadest vabaks. Tsaarile kirja kirjutajad aga pandi türmi. Ja siis tuli kord Bakuusse noormees-kangelane. Vanaisa Lenin ise oli saatnud ta ja öelnud talle: „Mine ja pühi maa pealt ära kogu see kurjus ja vägivald!" Noormees oli kõigi tööliste sõber. Ta rääkis neile: „Kui teie olete ka edaspidi nõus kannatama, siis võetakse teilt isegi päevavalgus ära. Selles maailmas on juba niiviisi seatud: rikas võtab vaeselt viimase palukese." Seiran kuulis neid sõnu ja küsis noormehelt: „Aga mida me siis peame tegema? Too aga vastas: „Ühineme, astume õlg õla kõrvale! Siis ei saa ükski jõud meile vastu." Sellest päevast peale nii Seiran kui ka tema seltsimehed koondusid noormehe ümber ja andsid tõotuse: „Hakkame võitlema koos — sureme või võidame!" "

„Aga kuidas oli selle noormehe nimi, vanaema?" küsis Širmai kannatamatult.

„Ära kiirusta, lapseke, ütlen..." ja vanaema Tukezban silus veel kord kareda peopesaga üle lapselapse kiharate... „Seiran sai sõbraks selle noormehega, samuti hakkasid teda armastama kõik teised töölised. Ta oli julge, kartmatu vägilane. Töölistel aga, lapseke, oli palju vaenlasi. Tol ajal olid sandarmid, sa pole neid näinud. Ja ongi hea, et pole näinud. Nad võtsid kinni igaühe, kes julges ütelda kas või ühegi sõna tsaari vastu. Võtavad kinni seesuguse uljaspea ja heidavad türmi. Nad said teateid Lenini poolt saadetud noormehest ja hakkasid teda otsima. Otsivad ja otsivad, aga üles ei leia. Ta ööbis kord ühes, kord teises majas. Töölised aga olid valmis ennem surema kui teda sandarmite kätte andma.

Just sel ajal tuli Seiranile mõte abielluda. Seltsimehed korjasid tema jaoks veidi raha. Ta sõitis oma külasse ja alles seal sai teada, et ta vaene ema oli haigestunud ja surnud.

Seiran armastas väga oma ema. Saanud teada ema surmast, nuttis ta kaua. Käis ema haual. Mida aga oleks võinud teha? Surnut ellu äratada ei saa. Möödunut ei saa tagasi tuua. Leinates ema loobus ta pulmadest, võttis oma pruudi — tema nimi oli Džavair — ja tuli koos temaga tagasi Bakuusse.

Möödus päevi, möödus kuid ja siis äkki tulid Seiran ja tema seltsimehed tänavale, punased lipud käes. „Meil pole vaja tsaari!" rääkisid nad. Kasakad aga tungisid neile peale ja hakkasid nende pihta laskma. Kes sai haavata, kes sai surma, paljud ellujäänud aga võeti kinni ja heideti trellide taha. Võeti kinni ka haavatud Seiran. Teda kuulati üle iga päev. Kogu aja taheti välja nuhkida, kus on sissesõitnud noormees. Seiran aga jäi kindlalt vandele ustavaks ega andnud seltsimeest välja. Teda kuulati üle mitu korda päevas, peksti, piinati, tema aga vaikis. Nii ei andnudki ta välja, kus varjas end Lenini poolt saadetud noormees. Viimaks pandi Seiran ja mõned tema seltsimehed-töölised — ahelaisse ja saadeti Siberisse..."

Uksekell kõlises ja varsti astus tuppa Lale. Tütarlaps sööstis teda kallistama.

„Emake," ütles ta. „Vanaema jutustab nii huvitavalt..."

Lale vabastas end õrnalt tütrekesest ja heitis peast siidrätiku. Ta suurtes pruunides silmades oli näha väsimust. Ta kingad ja kleit olid saviseguga määrdunud.

„Mis see on, ema?" küsis Širmai. „Kas jälle naftaallikas?"

„Ei, tütreke. Olin pärast koosolekut puurtornis. Seal on asjad veidi sassi läinud..."

Lale läks vannituppa, pesi end ja hakkas ümber riietuma. Tukezban aga hakkas vahepeal miniale õhtusööki valmistama.

Vaatamata oma kõrgele vanadusele juhtis Tukezban kodust majapidamist ise. Ta segas end kõigisse koduse elu pisiasjadesse ja igal pool oli tunda tema osavaid ja hoolitsevaid käsi. Poeg ja minia, püüdes mitte haavata vanaeidekest, ei rikkunud tema poolt sisseseatud korda. Selles aga, et kodus valitses rahu ja üksmeel, oli kindlasti üks Tukezbani tähtsamaid teeneid. Kui juhtus, et Kudrat tegi milleski Lalele etteheiteid, asus Tukezban minia poole ega lasknud tekkida tüli. Ta oli emaks mitte ainult Kudratile, vaid kogu perekonnale. Minia omakorda suhtus ämmasse suure lugupidamisega. Lale segas end vaid Širmai kooliasjadesse, kont-

rollis vabal ajal tema õpitükkide ettevalmistamist ja aitas lahendada matemaatika ülesandeid.

Kui Tukezban tõi tuppa õhtusöögi, istus Lale juba laua juures suure sinise lambivarju all. Tema kastanpruunid juuksed olid nagu alati korralikult tagasi kammitud ja kukla taha sõlme seotud. Veidi puuderdatud nägu tundus mattvalgena. Ta pruunides silmades ei olnud enam jälgegi väsimusest.

„Kuidas sinul asjad on, tütreke?" küsis Tukezban, pannes taldrikule kapsarulle enne miniale ja siis lapselapsele. „Kudrati peale olen ma ammu käega löönud. Ei ole näinud teda terve nädala. Kas oled käinud tema pool?"

„Käisin täna," vastas Lale, nihutades taldrikut endale lähemale. „Tal on praegu raske. Trust on tugevasti maha jäänud. Vähemalt pool aastat tuleb tal töötada väga pingeliselt, et meile järele jõuda. Keegi enne teda on seal töö korrast ära lasknud ja nüüd peab tema selle korda seadma."

Tukezban vaatas kogu aja miniale, püüdes ta näoilme järgi ära arvata, kuidas talle toit maitseb, ja kiitust saamata vangutas rahulolematult pead.

„See on alati nii, tütreke. Kes oskab töötada, seda saadetaksegi teiste vigu parandama. Kui ta aga niiviisi edasi töötab, ei jätku teda kauaks. Ei näe ei kodu, ei perekonda, ja kui tulebki kord kahe nädala tagant, siis ei anna telefonihelin ka siin talle ei und ega rahu."

Širmai kuulas tähelepanelikult, kuid ei julgenud sõnagi ütelda. Lale ei lubanud, et tütar segaks end täiskasvanute jutuajamisse. Seekord aga puutus vestlus ta isasse ja ta unustas keelu ning pöördus vanaema poole:

„Noh, mis siis sellest, vanaemake? Isa töötab hästi, sellepärast teda..."

„Kas oled õpiülesannetega valmis?" katkestas teda Lale. „Söö ja mine magama."

Širmai nihutas end toolil ja pigistades oma peeni huuli sõnas rahulolematult:

„Aga vanaema ei ole muinasjuttu lõpetanud!"

Lale kortsutas kulme, andes tütrele mõista, et jonnimine ei aita.

„Homme kuulad lõpuni."

Kui Tukezban hakkas teed valama, kostis eestoast avatava ukse kolin.

„Isa!" kiljatas Širmai, karates üles laua tagant.

Nähes söögituppa astuvat isa hakkas ta rõõmust hüppama ja käsi plaksutama.

Kudrat süleles tütrekest ja istus väsinult toolile. Teda lahti laskmata astus Širmai isa põlvede vahele ja teades, et isa hoidus alati tema poole, tahtis hakata kaebama ema ranguse üle.

„Noh, mis on uudist, ema?" küsis Kudrat ja naeratas, püüdes tagajärjetult oma väsimust varjata. Kauasest unetaolekust olid ta silmade all selgesti nähtavad sinakad varjud.

„Uudis on ikka üks ja sama," ütles Tukezban ohates. „Sõda on juba lõppenud, sind aga näeme harva kodus." Ta tõusis püsti, et pojale õhtusööki tuua.

Kudrat vastas ema sõnadele harjumuse kohaselt muretu naljaga:

„Ma ei ole ainult sinu poeg!"

Jutt katkes ja Širmai kasutas seda osavasti ära.

„Isake," ütles ta. „Täna jutustati meil koolis Puškinist. Tuleb välja, et ta kuulas alati meeleldi oma hoidja muinasjutte. Aga mispärast ei luba ema mul lõpuni kuulata vanaema muinasjuttu?"

Kudrat süleles tütart õrnalt.

„Ära kurvasta, tütreke, kohe palun ma ema ja ta lubab."

Tukezban pani Kudrati ette taldriku kuumade kapsarullidega ja istus oma kohale. Poja ja minia juuresolekul püüdis ta tavaliselt rääkida võimalikult vähem, et mitte segada nende vestlust.

Muutunud julgemaks pärast isa sõnu, vaatas Širmai küsivalt vanaemale otsa. Siis viis ta silmad üle emale ja nagu otsides temalt kaastunnet naeratas lepitavalt, näidates oma pärlhambaid.

„Vanaemake, ma veel ei heida magama. Kas jutustad mulle muinasjutu lõpuni?"

Nende sõnade juures võttis ta tooli, nihutas selle diivani vastu ja istus vanaema kõrvale.

Nii Lale kui ka Tukezban nägid, et Kudrat on väsinud. Seepärast ei alustanud nad temaga vestlust. Kud-

rat sõi ära oma õhtusöögi ja jõi kaks klaasi kanget teed.

„Siiski olen tugevasti väsinud," tunnistas ta alles nüüd üles, ja tõusnud lauast, läks oma kabinetti. Neil töörohkeil päevil; kui juhtus olema vaba minut, luges ta ainult kergesisulisi raamatuid, mis ei nõudnud vaimset pingutust. Nende raamatute ja ajakirjade lugemise, mis puutusid tema erialasse, lükkas ta edasi teiseks, vabamaks ajaks. Tema suurel kirjutuslaual lebas nüüd mitu paksu raamatut nafta leiukohtade uurimise ja avastamise üle. Vajalikele lehekülgedele olid vahele pandud õhukesed paberiribad. Kirjutuslaua garnituuri hallist marmorist topsist vaatasid välja väga hoolikalt teritatud mitmevärvilised pliiatsid. Širmai istus mõnikord tema laua taha ja joonistas. Tema poolt unustatud joonistusvihk oli lahti jäänud. Kudrat heitis pilgu tütre joonistatud metsloomadele ja võttis raamatu, mille ta lõpuni läbi lugemata oli jätnud siia kümmekond päeva tagasi. Avanud raamatu, istus ta laua ees olevasse tugitooli ja süvenes lugemisse.

Širmai aga kuulas samal ajal muinasjutu jätku.

„. . . Pärast seda kui Seiran saadeti Siberisse, jäi tema naine Džavair täiesti üksi maha. Pisarad voolasid tal ojana. Missuguse ülemuse poole ta ka ei pöördunud, keda ta ka ei palunud, keegi ei tahtnud teda aidata. Kõik vastasid temale: „Sinu mees on tsaari vaenlane. Täna allahhi, et sinu Seiran ei ole üles poodud, vaid on saadetud ainult Siberisse." Oh, lapseke, ei vaene inimene leidnud tollal kuskil õigust! . . . Džavair nüttis oma silmad peast, kaotas kõik lootused. Tal jäi üle vaid alistuda ja oodata. Kolm kuud pärast Seirani väljasaatmist sündis Džavairil poeg. Möödusid kuud, aastad, Seiranist aga ei olnud mingeid teateid. Lõpuks kukutati tsaar troonilt, ja teed Siberist avanesid . . ."

Širmai silmades süttisid põlema rõõmusädemekesed. Tema hingamine muutus kiiremaks, ja õnnelikku lõppu ette nautides hakkas ta kannatamatult diivanil kibelema. Üle Tukezbani kuivade huulte libises nukker naeratus. Ta vaikis viivu ja lõpetas:

„Paljud väljasaadetud tulid tagasi, kuid Seiranist ei olnud ikka midagi kuulda."

Õrn naeratus kadus Širmai näolt. Ta silmad laienesid.

„. . . Tuleb välja, et vaene Seiran suri võõrsil."

Tukezban jäi vait.

Širmai pöördus tema poole ja nähes pisaraid, mis jooksid mööda vanaema kõhnu ja kortsude võrguga kaetud põski, hakkas teda lohutama:

„Ära nuta, vanaemake, see on ju muinasjutt . . . Ainult sa ei ütelnud mulle, mille eest Seiran saadeti Siberisse?"

Tukezban neelatas vaevaliselt ja silus käega üle silmade.

„Seirani süü, lapseke, seisis selles, et ta unistas helgetest päevadest . . . Ta tahtis, et inimestel ei tarvitseks tunda igatsust heleda päikese järele . . ."

Tukezban ohkas, ja nähes lapselapse näol nukrust püüdis naeratada läbi pisarate.

„Vanaemake," tuli tütarlapsele järsku meelde, „aga vanaisa Salman suri ka Siberis, eks ole?"

Tukezban paitas tal pead ja justkui kahetsedes seda, et jutustas niisuguse kurva loo, ohkas veel kord.

„Jah, lapseke, õige. Seiran oligi su vanaisa Salman. Poeg aga, kes temast järele jäi, on sinu isa. Kui su vanaisa välja saadeti, käisin ma tööl võõraste inimeste juures, pesin pesu, kuidagimoodi elasin päevast päeva ja kasvatasin su isa . . . Kui ta suuremaks kasvas, panin ta kooli. Ise nälgisin, teda aga koolitasin siiski . . ."

„Vanaemake, aga missugune vanaisa välimuselt oli?"

„Oli sinu isaga sarnane . . . Ja nii tema kui ka ta seltsimehed olid seltsimees Stalini sõbrad. Kõik nad püüdsid valguse ja vabaduse poole . . ."

NELJAS PEATÜKK

1

Kui Latifa sai teada, et Tair tahtis tööstusest lahkuda, kadus temal seegi väike tunne noormehe vastu, mis tal tutvuse esimestel päevadel oli vargsi südamesse tungima hakanud. „Tähendab, ma eksisin temas... See on nõrk ja tahtejõuetu poisike," mõtles ta ja hakkas Tairist eemale hoiduma. Kohates töölisi, kes tulid öövahetusest, teretas ta Ramazani ja Džamil'i ja läks kiiresti edasi, kinkimata Tairile isegi põgusat pilku.

Latifa külmas tähelepanematuses tajus Tair midagi niisugust, mis sundis teda kahtlustama truudusetuses oma sõpra Džamil'i. Talle näis, et Džamil on Latifale tema kohta rääkinud midagi halba ja on põhjustanud selle põlastavalt külma suhtumise. Seetõttu igakord, olles lõpetanud töö puurtornis ja tulles tagasi kaldale, otsis ta juhust rääkida Latifaga nelja silma all. Kuid juhust ei tulnud, rääkida aga Latifaga kõikide nähes Tair ei tahtnud, — ta kartis, et Latifa vastab talle teravalt ja alandab teda. Väliselt püüdis ta olla samasugune kui Latifa — külm ja ükskõikne. Samal ajal aga piinas teda mõte Latifast ja ajuti tekkis tal tahtmine Džamilile kätte maksta.

Puhkepäeval, kui Samandar koos Bilandariga olid kuskile ära läinud, otsustas Tair kõnelda Džamiliga avameelselt.

„Džamil," alustas ta. „See olid sina, kes sundis mind siia tulema... Kas on nii või ei ole?"

„Mispärast siis mina?" vaidles Džamil vastu. „Kas sa ise oled laps või?... Tuleta meelde, mis sa ütlesid Ismail-zade juuresolekul. Kas sa ei rääkinud, et sul on suur tahtmine töötada tööstuses? Kui sa oled mees ja peremees oma sõnade üle, siis tunnista üles: kas rääkisid või ei rääkinud?"

Tairi kõri muutus kuivaks. Tal tuli meelde, kuivõrd järsku ta oli katkestanud siis Džamil'i ja ütelnud uhkusega trusti juhatajale, et oli tulnud tööle omal soovil. Hinges oli ta sunnitud tunnistama, et Džamilil on õigus, kuid ta ei tahtnud järele anda.

„Noh, ja mis siis, et rääkisin?" vastas ta summutatud häälega. „Kui sa külasse tulid, ülistasid sa Bakuud nõnda, et mu soov siin töötada kasvas kümnekordseks... Ma mõtlesin, et sina, mu koolivend, soovid mulle head, pead minust lugu. Ja ka mina pidasin sinust lugu. Nüüd aga..."

„Aga mis on muutunud? Kas Bakuu meeldib sulle nüüd vähem?"

„Meeldib... Kuid ma ei räägi sellest... Ma räägin sinust, sinu..."

„Mina olen ikka seesama Džamil. Ja olgu ma kaabakas, kui ei soovi sulle head ja õnne!"

Džamil ütles seda siiralt, veidi väriseva häälega. Pärast seda ei tahtnud Tair sõpra haavata. Ta oleks oma jutuajamise esialgu sellega lõpetanudki, kui Džamil, kes ei tundnud endal mingit süüd olevat, poleks juurde lisanud kahetsuse ja kibedusega:

„Ja milleks oli mul vaja teha head tänamatule inimesele?"

Sõna „tänamatu" viis Tairi tasakaalust välja.

„Sa ära osuta mulle vastutulekut!" ütles ta. „See trust ja tööstus pole sinu esivanemate pärandus."

„Noh, mida sa minult tahad? Ütle, milles ma süüdi olen?"

Džamil jõudis ennast vaevalt tagasi hoida ega suutnud aru saada, mispärast oli Tairil vaja seda tüli alustada.

„Sina oled kõiges süüdi, kõiges..." pahvatas Tair.

Džamil ütles teravalt:

„Kuule! Kui sul siin ei meeldi, sõida ära. Vägisi ei hoia sind keegi siin kinni."

Tair heitis talle raevuka pilgu.

„Võib-olla selle poole sa püüadki? Mina aga andsin sõna meistrile ega lahku lahinguväljalt. Ma ei räägi sellest."

„Aga millest siis?"

„Sa ütle mulle, kas on sobiv kommunistlikule noorele sõpra reeta?"

Džamil taipas, kuhu Tair sihib, ja püüdis viia jutu poliitilisele teemale.

„Ei, ei sobi," vastas ta kindlalt. „Niisugune kommunistlik noor, kes jätab sõbra maha raskel hetkel, ise aga poeb põõsasse, tuleb kommunistlikust noorsooühingust välja kihutada. Oletame, et rindel..."

„Sa ära aja minu juttu segi," katkestas teda Tair. „Ma ei räägi rindest. Seal on omad seadused, seda teab mina niisama hästi kui sina... Aga oletame, et me kõnnime väljal ja mina märkasin varem kui seltsimees ilusat lille. Tahan selle ära noppida, seltsimees aga paneb mulle jala ette ja lükkab mu pikali, et ise lille noppida... Kas see on sinu arvates reetmine või ei ole?"

Kartes, et tema silmade ilme annab välja ta saladuse, langetas Džamil pea ja küsis:

„Aga kui tema nägi enne sind seda lille ja see hakkas temale samuti meeldima, kuidas siis on?"

„Kui sa keelitasid mind siia tulema, pidasin sind ustavaks sõbraks, mõtlesin, et sa soovid mulle ainult head. Nüüd aga näen, et sa kaevad mulle esimesena auku."

„Mina?"

Džamil küsis seda niivõrd võltsimatu üllatusega, et Tair oleks peaaegu oma vea üles tunnistanud. Kuid tema südamesse tunginud kahtlus ei jätnud teda rahule. „Ma sunnin teda tõtt rääkima. Mind niiviisi alt vedada ei saa," mõtles ta ja küsis:

„Mis olen ma sulle halba teinud? Mispärast sa urgitsed minu vastu?"

„Kas sul on aru peas? Kuidas ma urgitsen sinu vastu?"

„Oh, Džamil, ära mõtle, et ma millestki aru ei saa Nii kohtlane ma ka ei ole. Silme ees teed sa mulle hea näo, seljataga aga räägid minu kohta kõike, millega ainult võib inimest mustata."

Džamil tõstis järsu liigutusega pea:

„Kus ja millal?"

Tair ei saanud enam varjata seda, mis oli kogunenud tema hingele.

„Ütle, milleks oli sul vaja mind Latifaga tülli ajada?"

„Kui ta sulle kord naeratas, siis ei tähenda see veel, et ta on sind armastama hakanud."

Tundes Džamili sõnades kord juba kuuldud pilget, ägestus Tair ja käis välja oma suurima trumbi.

„Sa rääkisid, et tal on peigmees. Milleks oli sul vaja seda valet?"

Džamil kohmetas: osavasti varjatud kiindumus Latifasse võis päevavalgele tulla ja seepärast tuli säilitada külma verd. „Ühegi neiuga ei saa vägisi abielluda. Kõik oleneb neiust endast," mõtles ta. Hetkekski kahtlemata selles, et Latifa hoolib temast palju rohkem kui Tairist, otsustas ta sõbraga mitte tülitseda ja leida tee leppimiseks.

„Kuule, Tair," alustas ta. „Vanad ajad on ammu möödas. Nüüd oleneb kõik neiust endast."

Tair aga oli liiga ärritatud, et mõistuse häält kuulda võtta.

„Sa ära vigurda," peaaegu karjus ta. „Ta ei taha minu peale vaadatagi. Ja mispärast? Sellepärast, et sina oled mind tema ees mustanud."

„Aga mida ma olen ütelnud sinu kohta?"

„Mida sa oled ütelnud, ma ei tea. Tean ainult, et neiu suhtub minusse teisiti."

Soovides veenda Tairi oma sõpruses ja näidata, et tekkinud arusaamatus ei või muuta nende sõbralikke suhteid, hakkas Džamil rääkima toonil, milles tundus kõige siiramat poolehoidu:

„Ma pean silmas ainult sinu kasu, Tair... Soovides sulle head... Oletame, et ta armastab sind. Kuid ega teie juba homme hakka pulmi pidama?"

„See on juba minu mure!" vastas Tair tahtliku teravusega uskumata Džamili siirusse.

„Aga meie oleme ju alles liiga noored, Tair... Milleks tormata?"

Tair vaatas haavunult Džamilile näkku: mis, kas peab Džamil teda naiivseks lapseks?

„Nii rumal ma pole..." pahvatas ta, kuid hakkas äkki rääkima tagasihoidlikumalt: „Abiellumine pole minu jaoks mänguasi. Senikaua kui ma pole teda lähemalt tundma õppinud, pole omandanud mingit eriala, ei saa mõteldagi abiellumisele. Sina aga... Sa siiski haavasid mind otse südamesse..."

„Aga mida ma olen sulle siis teinud?" hüüatas Džamil, kulme kergitades ja imestunult õlgu kehitades.

Tair vabastas sõrmed rusikast ja tõstis mõlemad käed peopesadega otse Džamili nina alla.

„Mis võisid sa mulle teha? Sa oled mu ju kõigi ees ära teotanud. Mis sõnad need on: „Niikuinii ei saa sa tema armsamaks? Olen ma sinu arvates mõni värdjas või?"

Džamil ei pidanud vastu ja puhkes valjusti naerma.

„Näe, nüüdki irvitad sa minu üle," pahandas Tair ja pöördus kõrvale. „Noh, mis siis, naera pealegi."

„See libises ju mul juhuslikult üle huulte. Kas sa tõesti pole kunagi kuulnud niisugust laulukest? Tuleb välja, et sa oled tige nagu kaamel. Sõprade vahel võib ju ka nalja heita!"

„Igal naljal on oma koht ja aeg."

Tekkis vaikus. Mõlemad said aru, et jutuajamine ei vii kuhugi ja otsustasid selle lõpetada.

Tair võttis aknalaualt raamatu, ja võtnud istet väikese lauakese juurde, hakkas seda lehitsema. Katsus lugeda, kuid läbiloetu ei riivanud palju tema teadvust ja ta virutas raamatu koikule.

Sel hetkel astus tuppa Samandar.

„Noh, kuidas on, sõber," pöördus ta Tairi poole. „Kas lugesid läbi „Gurban Ali-beki"?"

„Ei ole veel, pole lõpuni jõudnud."

„Loe, loe lõpuni. Jutustad mulle sisu ja ma vabanen võlast Džamilile."

„Aga mispärast sa ise ei loe? Seal polegi peaaegu midagi lugeda," ütles Tair süngelt.

„Tõesti ei tea, kuidas olla. Loen läbi ühe reakese ja kohe hakkab uni peale tükkima..."

Nähes, et Džamil istub ka tusaselt ja mossitades, silmitses Samandar kahtlevalt sõpru.

„Ohoo!... Viimati on ehk teie vahelt must kass läbi jooksnud? Mis on juhtunud? Mis asja pärast olete nii mossis?"

Džamil ei tahtnud, et Samandar teaks tema tülist Tairiga. Ta naeratas vastumeelselt:

„Mis võis juhtuda? Niisama, tühine asi. Istume ilma rahata. Sellest ka paha tuju..."

„Raha pole? Noh, see pole häda. Minul on praegu raha. Olge lahked, võtke nii palju, kui soovite." Samandar tõmbas püksitaskust välja paksu paki viierublaseid ja ulatas seltsimeestele. „Plaan — kakssada protsenti. See aga on preemia. Olge lahked!"

Nähes, et sõbrad ei tunne mingit rõõmu rahast, sai Samandar aru, et tema eest varjatakse midagi, ja ta vangutas pead:

„Ei, sõbrad, mind te ninapidi ei vea. Teil on midagi muud hingel." Ta pani raha taskusse, läks Tairi juurde ja asetas oma käe tema õlale. „Mis on juhtunud? Ütle, ma palun!"

„Milleks paluda?" ütles Tair veel rohkem süngestudes.

„Kui ma siia tulin, kohtasin ma Latifa'd," pöördus paksuke Džamili poole, kavatsedes teda rõõmustada. „Oli uues kleidis. Temaga oli kaasas keegi teine, väga ilus neiu. Lähevad omaette, teevad nalja ja naeravad laginal..."

„Kus sa kohtasid neid?" küsis Tair kärmesti, unustades kõik ja oskamata varjata oma uudishimu.

„Teatri ees. Nähtavasti läksid piletite järele... Puhkepäevadel kohtan ma teda alati teatris," teatas Samandar meelsasti, rõõmustades selle üle, et vähemalt ühte läks tal korda liikvele ajada. Siis lisas ta juurde: „Ma ostsin ka endale pileti. Säh, võta raha ja mine." Ta võttis uuesti välja oma viierublased. „Mis, ei taha?"

„Mul on endal raha..." teatas Tair, mitte sellepärast, et tahtis Džamili valet paljastada, vaid sellepärast, et

ta üldse ei osanud rääkida ebatõtt. „Eile saime palka. Hea, et sa mulle meelde tuletasid. Lähen võtan ka pileti. Aga kas sa tead kindlasti, et Latifa täna teatrisse läheb?"

„Kindlasti ei tea öelda. Kuid ta läks teatri suunas." Samandar heitis uuriva pilgu Džamilile. Tema silmapilud kitsenesid veel rohkem. „Kuule, milles asi on? Kas tõesti nüüd Tair käib Latifaga? Aga sina?"

Džamil vaatas vihaselt Samandarile otsa ja karjus: „Ma olen sulle sada korda ütelnud, et mul ei ole temaga midagi tegemist! . . ."

„Aga ma ei ole ju midagi ütelnud, kullake! . . . Miks sa vihastad?"

Lootes, et jõuab veel pileti osta, läks Tair kiiresti toast välja. Üldiselt oli ta rahul, et tal õnnestus lõpuks Džamiliga avameelselt rääkida, kuid sellest jutuajamisest jäi järele ebameeldiv järelmaik. Ta oli valmis tunnistama, et Latifa ükskõikses ja hoolimatus suhtumises temasse on Džamil vaevalt süüdi. „Ei, asjata haavasin teda, tühise nalja pärast, asjata . . ." kordas ta mõttes, astudes trammipeatuse poole.

Trammipeatuse juures tunglesid ringi kogunenud noored töölised ühiselamust ja vestlesid elavalt millegi üle. Veidi kaugemal seisis Tairiga ühevanune noormees ja temaga ühes neiu. Lähedalolijaid märkamata rääkisid nad naljatlevalt ja naersid üsna muretut naeru. Vaadates neid, tulid Tairile meelde tema kohtamised Latifaga, mis olid niisama lõbusad, ja tema ette kerkis uuesti sama küsimus: mispärast on Latifa nii kiiresti kaotanud huvi tema vastu? Ta ei saanud endale midagi ette heita. Kuid siiski, vaadates oma hinge, veendus ta: oleks ebaõiglane oma äpardustes süüdistada Džamil'i.

Džamil pole Latifaga juba ammu nelja silma all kokku saanud ning järelikult pole tal juhust olnud ütelda neiule midagi halba oma sõbrast, kui ta oleks seda tahtnudki. „Kui sa oled aus inimene, siis vaata kas või kordki tagasi enda peale!" rääkis endale Tair.

„Noh, ma ju vaatan ja millegipärast ei leia endas midagi laiduväärset," õigustas ta ennast iseenda ees, kuid teine hääl kinnitas:

„Ei, sa vaata terasemalt. On kerge näha teiste puudusi, sa heida pilk omaenda puudustele. Kas sul neid ei ole? . . ."

Kõik ta mõtted, hajali ja korratud, koondusid järsku ühele küsimusele: „Aga mis siis, kui Džamil armastab Latifa'd?" Tair isegi võpatas sellest ootamatust mõttest. Miks talle see varem pähe ei tulnud? Ega Samandar asjata kogu aja nokkinud Džamil'i, tuletades talle meelde Latifa'd. Tõsi küll, too vihastab, kuid see ongi imelik — milleks vihastada, kui nende vahel pole midagi olnud? „Ei, siin on midagi," tegi Tair järelduse. „Kuid sel juhul käitusin rumalasti jutuajamisel Džamiliga. Milles võib teda süüdistada? Armastada neiut on temal samasugune õigus ja valiku peab neiu ise tegema, — ütles ta õigesti."

Tramm lähenes kõlinal ja peatus.

Tair istus vagunisse, jätkates mõtlemist Latifale. „Miks oli ta algul nii sõbralik minu vastu, nüüd aga ei taha minu peale vaadatagi? Võib-olla on ta lihtsalt kergemeelne neiu?" mõtles ta, kuid samas heitis selle oletuse kõrvale. „Ei, ei . . . Süüdistan asjata kõiki, ainult mitte ennast. Mul pole õigus. Muidugi pole mul õigus! Kust ma võtsin, et Latifa on kergemeelne? Võib-olla on ta väga heasüdamlik ja sellepärast naerataski mulle? Võib-olla ei meeldi temale ei mina ega Džamil?"

Tair laskis pilgul libiseda üle mere, mida võis näha trammi aknast, ja erutus üha rohkem. „Nähtavasti ei leia ta minus midagi tähelepanuväärset."

Järsku kuulis ta lausekatkendit:

„Kuid ta on ju kangelane!"

Tair vaatas tagasi neiule, kes lausus need sõnad. Ta oli niisama ilus kui Latifagi. Ta kastanpruunid juuksepalmikud lebasid rinnal. Tema ümmargusel näokesel ja kitsastel huultel mängis samasugune pilkav naeratus kui Latifal. Neiu rääkis tema kõrval istuvale noormehele:

„Säärast tublit poissi hakkab iga neiu armastama."

Tairile tuli meelde, kuidas ta veel külas olles unistas saada naftakangelaseks. Selle eesmärgiga ta tuligi Bakuusse. Kui ta aga mõtles, et siiasaabumise päevast saadik pole ta veel toime pannud midagi tähelepanu-

väärset, tõmbus tema süda kokku. „Kas viimati sellepärast polegi Latifa muutunud külmaks minu vastu?" küsis ta endalt mõttes.

Tramm pidurdas järsult ja peatus.

Tuletades meeldè, kuhu ja milleks ta sõidab, rahunes Tair veidi. Ta otsustas õhtul iga hinna eest rääkida Latifaga, ütelda talle kõik, mis tal on südamesse kogunenud.

2

Kudrat Ismail-zade kabinetis toimus puurmeistrite ja inseneride nõupidamine. Sinkjashall tubakasuits täitis kogu tuba ja inimeste näod näisid tontlikena justkui varjud. Kõigi tähelepanu oli keskendunud küsimusele, mille trusti juhataja oli esitanud kohe nõupidamise algul: miks jääb trust puurimise alal maha ja kuidas likvideerida tema mahajäävust?

Noor insener, pikaksvenitatud, meelekohtadest nagu kokkulitsutud peaga, silus ühtelugu käega oma juukseid, mis olid keskkohas lauku kammitud, ja rääkis enesekindlalt ning ladusalt. Ta kinnitas, et trusti mahajäävuse peamiseks põhjuseks on hiljuti tööstusse tulnud noortööliste halb kvalifikatsioon. Tema arvates töökogemusi mitteomavad ja naftatöötajate traditsioone mittetundvad noortöölised on vaid takistuseks tootmisel.

Juba kaks tundi järjest andis Ismail-zade oma rahuliku väljendusega „palun" sõna kord ühele, kord teisele nõupidamisest osavõtjale. Ta seadis kõrvuti kõiki tema poolt trusti saabumise päevast alates avastatud korratusi puurimisel sellega, mida kõneldi siin, ja tegi mõttes oma järeldusi. Nüüd, kuuldes etteheiteid noortöölistele ja seejuures mitte mõne vana meistri suust, vaid noorelt insenerilt, ajas ta end tugitoolis sirgu ja küsis:

„Seletage täpsemalt, seltsimees Fikrat, mispärast just noortöölised pidurdavad tööd?"

„Minu arvates on see selge," jätkas insener. „Avariid on peaaegu alati uustulnukate vilumatuse või lohakuse tagajärg. Ma ei räägi juba sellest, missugust

kahju tekitab tootmisele tootmisdistsipliini puudumine kõigi nende külapoiste juures, kes juba esimese avarii puhul põgenevad puurtornidest..."

Ismail-zade heitis Fikratile imestunud pilgu.

„Aga kas niisuguseid on palju?"

„Mitte palju, kuid on."

„Kas võite tuua näite?"

„Olge lahke. Näiteks Tair Bairamlõ saja viiekümne viiendast puurtornist..."

Nurgas rahulikult tukkunud Ramazan — koosolekuil kippus talle alati uni peale — kuulis tuttavat nime, toibus, ja olles veidi aega kuulanud noort inseneri, palus sõna.

„Olge lahke, ma juba lõpetasin," ütles Fikrat ja istus oma kohale.

Püsti tõusmata esitas Ramazan vaid ühe küsimuse:

„Tähendab, selles, et Tair puhketundidel tegi jalutuskäigu jaama, on kogu trusti mahajäävus?"

Noor insener silus tujutult juukseid. Vana meister hävitas ta ainsa vahemärkusega ja kogu tema pooletunnine kõne oli tühja jooksnud."

Ismail-zade tõusis püsti ja võttis sõna:

„Vabandagu mind seltsimees Fikrat, kuid noortöölistel pole sellega midagi tegemist. Ma olen üles kirjutanud palju praktilisi ettepanekuid, mis on trusti töötajad teinud meie nõupidamistel. Küsimust on põhjalikult ja tõsiselt arutatud ka parteiallorganisatsioonides. Mahajäävuse põhjust tuleb otsida mitte noortööliste suhtumises töösse, nagu seda teeb seltsimees Fikrat, vaid selles, et meie üldse töötame halvasti. Tema poolt öeldu on ka üles märgitud vaat siia." Ismail-zade näitas oma blokknoodile. „Tootmisse tulnud noorte hulgas ei ole insenere, kuid just nemad, insenerid, peavad enne kõiki teisi uurima avariide põhjusi ja oskama neid vältida."

„Kuid teie ise rääkisite kord puurtornis, et avariid tekivad alati uustulnukate süü tõttu!" tuletas Fikrat trusti juhatajale meelde, olles ise valmis naerma hakkama.

„Jah, rääkisin... ega kahetse seda. See oli öeldud asja kasuks, selleks, et noortöölised suhtuksid tähele-

panelikult oma kohustustesse. Kuid otsida avariide põhjusi ainult noortööliste vilumatuses tähendaks, et kõigil meil, spetsialistidel tuleks vastutus endalt ära veeretada. Võtame niisuguse küsimuse: meie viime ekspluatatsiooni vanu, mahajäetud puurauke. Neid nimetatakse siin „surnuteks" ja minu arvates mitte küllalt põhjendatult, sest niipalju kui minul on teada, pole olemas surnud puurauke, küll aga leidub mõnikord surnud töötajaid. Niisiis, nende puuraukude taastamisel põrkame meie kokku paljude juhuslikkustega. Väga sageli tungib vesi naftakihti. Kes vastutab selle eest! Muidugi eeskätt insenerid!"

Fikrat teadis väga hästi, kuhu Kudrat Ismail-zade sihib. Mahajäetud puurtornides, mida viidi ekspluatatsiooni Fikrati juhtimisel, oli palju niisuguseid avariisid ja selle tagajärjel kolm puurauku, mille kallal nähti vaeva juba kaua aega, mis aga pole seni andnud grammigi naftat.

„Kas on teile selge, seltsimees Fikrat? Aga miks ei või meie lugupeetud geoloogid ühtteist aegsasti ette näha ja kindlustada meid niisuguste juhuslikkuste vastu?"

Sedamööda kuidas Kudrat Ismail-zade kõneles, tekkis kabinetis pingeline vaikus. Paljudele näis, et trusti juhataja rääkis just seda, mida nad ise mõtlesid, kuid ei riskinud millegipärast seda väljendada.

„Senikaua," jätkas Ismail-zade, „kuni meie pole õppinud nagu kord ja kohus ära kasutama vanemate puurmeistrite ja meie silmapaistvamate spetsialistide kogemusi ja teadmisi, kuni meie pole innustanud ausalt töötavaid reatöölisi uuteks tootmisvõitudeks, ei tule trust välja oma praegusest seisukorrast. Ma olen palju aega kulutanud selleks, et ära kuulata eesrindlike inimeste arvamusi nii koosolekuil kui ka eraviisilistel vestlustel ja ma usun meie tööliskollektiivi siirusse, jõusse ja võimalustesse. Töökätest on puudus, seda te kõik teate. Kui aga me jätkame tööd vanaviisi, siis ei anna meile midagi ka kahekümnekordne tööjõu suurendamine. Aga sotsialistliku võistluse selle viie punkti üle, mis on välja töötatud meie organisatsioonide poolt ja läbi arutatud brigaadides, tuleb järele

mõtelda ja nad ellu viia. Tuleb arvesse võtta mitte nende arvamusi, kes kisuvad tagasi, vaid nende omi, kes lähevad edasi. Olge lahked, tutvuge nende võistlustingimustega."

Trusti juhataja ulatas Fikratile kümmekond lehekest neile trükitud sotsialistliku võistluse tingimustega ja palus need kohalviibijaile välja jagada. Läbirääkimised puhkesid uue hooga.

Esimesena palus jälle sõna Fikrat:

„Unistus on suurepärane asi. Kuid tuleb vahet teha unistuse ja utoopia vahel. Aga need viis punkti — need on viis utoopiat. Siin püstitatakse ülesanne plaani täitmiseks trusti poolt saja kahekümne protsendiliselt. Kuidas on see võimalik, kui meie vaevalt kisume kuuekümneni? See on esimene utoopia. Trust on vaevaltvaevalt hakanud rakendama turbopuuriga puurimist, siin aga räägitakse kõigi uute puuraukude üleviimisest kuue kuu jooksul turbopuurimisele. See on teine utoopia ...

„Nii ei lähe," katkestas teda pehmelt Ismail-zade selle naeratusega, mida paljud tõlgitsesid heasüdamlikkuse tunnuseks, mis aga mõnikord varustaja Badirli sõnade järgi „lõikas nagu nuga". „Nii ei lähe," kordas ta, ja nähes, et insener peatus, et ära kuulata trusti juhataja sõnu, pöördus tema poole küsimusega: „Mind huvitab üks asi, seltsimees Fikrat, miks te olete nii konservatiivne?"

Küsimus oli esitatud kõige täielikuma heatahtlikkuse toonis ja Fikrat vastas tasa:

„Ei, ma olen realist. Ei ole midagi kergemat, kui need tingimused vastu võtta, kuid hiljem on raske viga üles tunnistada."

„Tahaksin siiski teada, miks olete häälestatud nii konservatiivselt?"

„Te eksite, seltsimees Ismail-zade, kordan: ma olen kaine realist."

„Just „realismi" taha varjavadki end mõnikord kõige ägedamad konservaatorid." Trusti juhataja näol vilksatas jälle naeratus, kuid Fikrat ei teinud enam endale pettekujutlusi selle tähenduses: kindlus Ismail-zade hääles ütles, mis peitus selle naeratuse taga. Insener

punastas ja istus toolile, lõpetades oma kõne juba mõttes: „Mis siis, minu asi oli hoiatada, eks hiljem näe, kellel on õigus!"

Ismail-zade laskis pilgul käia üle juuresolijate ja mõistis, et Fikrat ei .ole kaugeltki üksi ja et ka teised trusti juhtivad töötajad suhtuvad nähtavasti eitavalt ettepandud võistlustingimustesse kui ebareaalseisse.

„Võib-olla poleks vaja olnud nii teravalt katkestada inseneri. Teised võivad hoiduda sõnavõttudest, kuid ei ole aga midagi halvemat, kui haigus aetakse sisemusse," mõtles ta ja pöördus nõupidamisest osavõtjate poole:

„Kes soovib kõnelda, seltsimehed? Esitage oma seisukohad. Võib-olla on need tingimused tõepoolest ebareaalsed?"

Puurmeister, kes istus Ramazani kõrval, tõusis püsti.

„Minu arvates," hakkas ta aeglaselt rääkima, „ei saa mööda minna sellest, mis ütles seltsimees Fikrat. Muidugi, lugeda need tingimused utoopiaks tähendab sattuda äärmusse. Meie võime aga sattuda teise äärmusse, kui loeme need kergesti täidetavaiks. Kõigepealt seepärast, et siin ei ole tingimuste koostajad arvesse võtnud tööjõu nappust ja nõrka kvalifikatsiooni. Meie tahame üle minna turbopuuriga puurimisele. Kuid kellele me seejuures toetume? Halvasti väljaõpetatud poistele, keda on meil trustis üle kolme tuhande? Ärgu pangu seltsimees Ismail-zade mulle pahaks, — ta on alati töötanud eesrindlikes trustides, meie aga oleme alati longanud. Ja mitte ilma põhjuseta — meie ala on kõige raskem. Seltsimehed teavad väga hästi, missuguste raskustega on seotud iga mere-puurtorni rajamine. Võimalik, et meil tulevikus õnnestub viia plaani täitmine saja kahekümne protsendini, praegustes tingimustes me niisuguse plaaniga poole aasta jooksul toime ei tule."

Ismail-zade nägi, kuidas mõned heakskiitvate peanoogutustega väljendasid oma nõusolekut selle trustis hästituntud meistri väidetele, kuid ta ei kaotanud kindlat usku oma õigsusse. Kolm nädalat järgemööda jälgis ta trusti kogu tegevust ja jõudis kindlale veendumusele, et ainult massilise liikumise — sotsialistliku

võistluse — tulemusel õnnestub trusti mahajäävus likvideerida. Paljuaastased töökogemused sisendasid talle, et ei ole õige rajada oma arvestusi ainult objektiivseile töötingimustele. Otsustav tähtsus oli elavate inimeste, vilunud inseneride ja vanade tootmistöötajate meeleolul, kelle õlul oli toö peamine raskus, ja nende mõjul kogu tööliste kollektiivile. Trusti juhataja ootas ärevusega, mida ütlevad teised naftameistrid.

„Timofei Sidorovitš," pöördus ta saja viiekümne neljanda puurtorni meistri poole, „aga mida ütlete teie?"

Pikerguse näoga ja rahulike helesiniste silmadega pikk ja kuivetanud vanamees tõusis väärikalt püsti.

„Ma võiksin ütelda paljugi, ei taha aga teid kaua kinni pidada. Mind imestab üks asi: mispärast noorsugu, meie nõukogude noorsugu on muutunud tüliks mõnedele meie seltsimeestele? Noorsugu on vaja armastada, seltsimehed. Jah, on vaja armastada teda. On õigem, kui me seame küsimuse niiviisi: nafta on noorsoo sõber ja noorsugu on nafta sõber. Siis hakkab asi minema. Kui kellelgi puurtornis on noorsugu jalus ees, siis saadetagu ta minu puurtorni. Mis puutub aga võistlustingimustesse, siis on iga siin tähendatud punkt kallim kui kuld. Mina olen nende tingimuste vastuvõtmise poolt." Lõpetades oma kõne, mis oli peetud vankumatu kindlusega, tõstis ta veel kord häält ja tema rahulikes silmades välkus tuluke.

See vana meistri sõnavõtt jättis nõupidamisest osavõtjaisse mulje. Isegi Fikrat jäi mõttesse: „Aga kas ma viimati ei eksi?"

„Timofei Sidorovitš," küsis ta. „Võib-olla te siiski seletate meile, millele teie loodate?"

„Kuidas, millele?" vastas meister koha pealt. „Endale, oma töölistele. Siiamaani töötasime halvasti, nüüd aga peame töötama hästi, see on kõik!"

Seejärel võttis sõna Ramazan.

„Teie tunnete Mehdi Kulievit," pöördus ta juuresolijate poole.

Talle heideti nõutuid pilke.

„Aga kes ta niisugune on?" küsis üks inseneridest, kes istus meistrist paremat kätt.

Ramazan pöördus tema poole ja lausus pilkavalt:

„Teie ei tunne meie kuulsat Nõukogude Liidu Kangelast?"

„Jah, aga kas tal on olnud midagi tegemist meiega?" küsis insener uuesti.

„On. See on üks neist noormeestest, kellesse teie suhtute niisuguse halvakspanuga. Kuni eilse päevani töötas see noormees puurtornis, täna aga on ta kangelane. Ma küsin teilt: kui rindel meie poisid hävitavad fašiste, saavad kangelase nimetuse, mispärast siis nad, tulnud meile tööstusse, ei või saada kangelasteks? Seltsimees Fikrat, teie olete ju ise ka alles noor. Kas on teile sobiv niiviisi suhtuda töölisklassi noorpõlve? Andke mulle andeks, ma ei ole kes teab kui suur kirjatundja. Kuid siiski lubage teile meelde tuletada sõnu, mis on kirjutatud seltsimees Stalini poolt juba 1928. aastal selle kohta, et meil läheb korda võita ainult seetõttu, et vana ja noor kaardivägi lähevad meil koos, ühtses rindes ... Parem oleks, kui te ei külvaks vaenu noorte ja vanade vahele."

Ramazan ei ütelnud enam ühtegi sõna ja istus.

„Millise teed ettepaneku, usta?" küsis Ismail-zade.

„Ettepanekud on kirjutatud, läbi arutatud ja brigaadides vastu võetud, mida ma siis veel ette panen? Meie trust on end häbistanud kogu Bakuus. Tingimused on rasked, need nõuavad meilt kõigi jõudude pingutamist, kuid just sellepärast peamegi need vastu võtma."

„Missugune imelik loogika, usta?" hõikas Fikrat koha pealt.

„Igaühel on oma loogika," vastas Ramazan temale omase rahulikkusega. „Ma ei ole kohustatud mõtlema niiviisi, nagu sa heaks arvad."

Fikrat tõusis püsti:

„Seltsimees Ismail-zade, lubage mul ütelda veel mõni sõna."

„Kui need teie sõnad tooksid vähimalgi määral kasu, jätkaksin ma nõupidamist kuni hommikuni," ütles Ismail-zade ja ohkas. „Nojah, rääkige..."

„Minust ei ole õigesti aru saadud..." alustas Fikrat.

„Ka rääkimine nõuab oskust," ütles Ramazan tasa, kuid teda kuulsid kõik ja inseneri aadressil öeldi veel

mitu pilkavat märkust. Fikrat aga heitis kõigile manitseva pilgu ning jätkas:

„Ma mõtlen, et kui teistes tööstusharudes leidub inimesi kõrgendatud tundlikkusega, nii-öelda innustuvaid loomuseid, siis naftatöötajaile see ei sobi. Naftatöötaja peab alati juhinduma kainest arvestusest, vastasel korral võib kergesti veereda avantürismi. Seltsimees Ismail-zade, mina ei kuulu nende inimeste hulka, keda töö raskused hirmutavad. Kuid ma ütlen, et pool meie trustist asub merel, mille spetsiifikat ei tohi unustada. See on ju stiihia, see võib tuua meile mistahes üllatusi. Võivad tõusta tormid, tuisud, orkaanid. Võitlust stiihia vastu ei saa plaanida niiviisi, nagu teie seda kujutlete. Mõnikord hävitab torm ühe minuti jooksul täielikult kuuekuise raske töö tulemused. Kõrvaltvaatajaile võib näida, et on mingisugune vahe merel töötavate tööliste ja maismaal töötavate tööliste vahel. Tegelikult ei ole see nii. Tööline on sama. Ainult töötingimused on erinevad."

Võis karta, et Fikrat satub hoogu ja venitab tõepoolest oma kõne kuni hommikuni. Kasutades seda, et Fikrat sirutas käe karavini järele, küsis Ismail-zade kiiresti:

„Aga mida teie siiski ette panete?"

„Minu ettepanek on selge. Antud plaanile ei tule midagi juurde lisada. Juba selle täitmine on kangelastegu. On tarvis välja töötada teistsugused võistlustingimused."

Ismail-zade kortsustas kulme.

„Ei," vastas ta. „Need tingimused on head juba sellepärast, et sunnivad meid asjast nagu kord ja kohus kinni haarama, nagu seda nõuavad maa huvid, ja töötama täie jõuga, töötama üleskeeratud käistega." Ta tegi lühikese pausi ja pöördus siis nõupidamisest osavõtjate poole: „Ma tahan teile meelde tuletada ainult ühte asja: meie kaardiväelased minnes vaenlase vastu ei mõtelnud mingisugustele tuiskudele, ja kui mõtlesidki talvele, siis ainult sellepärast, et teadsid — talve järel tuleb kevad. Meie peame muutuma samasugusteks kaardiväelasteks tootmises. Võistlustingimused tuleb vastu võtta, see on meie eesrindlike inimeste

hääl. Kui vastuväiteid ei ole, siis sellega lõpetamegi nõupidamise."

Kõik tõusid püsti. Trusti juhataja seisukoht tuli Fikratile ja tema mõttekaaslastele niivõrd ootamatult, et nad ei teadnud, mida vastu väita.

Meister Ramazan aga, laskudes teiselt majakorralt hoovi, kuhu oli koondatud palju poolteisetonniseid veoautosid ja üks emka-tüüpi sõiduauto, astus oma kauaaegse sõbra Timofei Sidorovitši juurde ja ütles:

„Kui meil siiamaani pole olnud head trustijuhatajat, siis nüüd ta on olemas. Ma ei tea, mida on veel vaja. Töötada on vaja, sõber! . . ."

3

Õhtul, otsides teatrisaalis Latifa'd, nägi Tair parterri kolmandas reas Kudrat Ismail-zadet ja Lalet. Ajades juttu vaatasid nad mõlemad etendusekava, mida Ismail-zade hoidis käes. Esimesel korral, kui Tair nägi juhatajat tema kabinetis, oli too lihtsas satäänist töökuues. Nüüd oli tal seljas uhiuus, veidi kõrgemaks tehtud õlgadega tumesinine ülikond, helesinine särk ja tume, valgete hernetaoliste täppidega kaelaside. Ta täidlased põsed olid värskelt raseeritud, lainelised, kroonlühtri valgusel läikivad mustad juuksed aga olid siledalt taha kammitud.

Tair hakkas tahtmatult vaatlema ka Lalet. Tundes endal teravat pilku, tõstis Lale pea üles. Kudrat vaatas ka tagasi, tundis ära Tairi ja sõnas midagi naisele. Tair mõistis, et jutt käib tema kohta, ja pöördus kohmetanult kõrvale. „Õnnelikud", mõtles ta. Ismail-zade naise kõrge puhas laup jäi talle kauaks meelde.

Tairi pilk hakkas uuesti libisema mööda toolide ridu. Latifa'd ei olnud kuskil. Suurema osa pealtvaatajaist moodustasid naised ja neiud. Tairile näis seda enam imelikuna, et nende hulgas ei ole Latifa'd. Ta ei tahtnud uskuda seda, mõtles, et Latifa istub kuskil saalis, näeb teda ja solvumist varjates meelega ei näita ennast.

Valgus saalis kustus. Tair läks kiiresti seitsmendasse

ritta ja istus oma kohale, ühele äärmistest tugitoolidest. Alles nüüd taipas ta: vaja oleks olnud tulla veidi varem, et sadade pealtvaatajate hulgas leida Latifa. „Ta on siin, kindlasti on siin," mõtles ta, kuulates muusika õrnu helisid. Sumin jäi järk-järgult vaiksemaks ja vaikis hoopis, kui kerkis eesriie. Etendati Ostrovski „Äikest".

Pealtvaatajate silme ees avanes Volga-äärne ülev maastik. Tair kuulis esmakordselt Ostrovski näidendi ühtlast ja ladusat teksti. See kõlas temale nagu luuletus. Temale harjumatu ja tundmatu elu ning inimesed muutusid talle nagu korraga lähedasteks ja ta unustas, et tema ees on ainult dekoratsioonid ja näitlejad. Kui aga lavale ilmus Katerina oma nukra aeglusega, just nagu võitmatu igatsuse ja kurbuse kehastus, veendus Tair lõplikult, et tema ees on elu ise. Jõudmata veel öelda ainustki sõna, väljendas noor vene kaunitar juba ainuüksi oma välise ilmega palju rohkem kui teised laval esinevad tegelased. Tair tahtis kiiremini kuulda tema häält. Ja siis hakkas ta rääkima:

„Minule, mammake, on ükskõik, kas lihane ema või sina, ja ka Tihhon armastab sind samuti . . ."

„Ahjah, ämm . . ." mõtles Tair. „See on hea, et minia austab teda. Kui karmilt mehe ema kohtlekski, minia peab siiski tema sõna kuulama." Ja samas tuli talle meelde oma ema. Kui ta aga kuulis Kabanihha julmi sõnu, ütles ta endale: „Ei, minu ema ei ole niisugune."

Tair ei võinud enam kuulata Kabanihhat. Lakanud vaatamast lavale, heitis ta eksleva pilgu esimese rõdu loožidele ja nägi äkki Latifa'd. Ta istus õlg õla kõrval sõbratariga ja pead veidi ette sirutades vaatas pingutatud tähelepanuga lavale.

Sellest hetkest peale läksid Tairi mõtted segi, ta tajus vaevaliselt seda, mis toimus laval, mõtles, kuidas ta teretab Latifa'd teda kohates, mis ütleb ta neiule jutu alguseks ja mis võib neiu temale vastata. Ta süda tuksus kiirendatult ja ta ootas kärsitult vaatuse lõppu. Kui aga eesriie langes, lendasid tal kõik Latifa jaoks väljavalitud sõnad silmapilkselt peast. Jalutusruumi väljuvaid inimesi tõugates tormas ta alles inimestest tühjale trepile ja tõusis peaaegu joostes teisele korrale.

Naised ja neiud, järgnedes üksteisele paarikaupa, hakkasid kõndima mööda jalutusruumi. Tair jooksis mõned sammud ja jäi seisma: Latifa tuli vastu sama sõbratariga, üksteisel käe alt kinni hoides.

„Tere õhtust, Latifa," ütles Tair surutud ja ärevusest väriseva häälega.

Kuuldes Tairi häält tõstis Latifa pilgu ja jäi seisma kõheldes, justkui rahulolematuna sellest, et kohtas Tairi siin teatris, pealegi veel sõbratari juuresolekul.

„Tere õhtust," vastas ta tasa.

Sõnad, nagu tundus Tairile, kõlasid külmalt, ükskõikselt, ja kartes, et jalutajad ümberringi võivad teda pealetükkivuse pärast välja naerda, otsustas Tair kõrvale minna. Kuid Latifa pöördus ootamatult tema poole endise armsa südamlikkusega:

„Mis on uudist, Tair?"

Latifa kõrval seisev neiu vaatles Tairi uudishimuga. Nähes tema silmis vaevaltmärgatavat naeratust mõtles Tair, et Latifa on juba jõudnud rääkida temast oma sõbratarile, ja sattus veelgi rohkem segadusse. Mõlemad neiud vaatasid temale äraootavalt, tema aga seisis nende ees, punane, kohmetanud, teadmata, mida küsimusele vastata, kuidas juttu alustada.

Latifa, nagu soovides Tairi piinlikust seisukorrast välja aidata, pöördus sõbratari poole:

„Saa tuttavaks, Zivar."

Tair surus kergesti neiu peenikesi sõrmi ja linna kombe järgi, mille ta oli jõudnud juba omandada, nimetas oma nime. Alles nüüd sai ta aru, et Latifa pole temast päriselt ära pöördunud. Arvates, et neiu muutis oma suhtumise temasse mingisuguse tühise solvumise pärast, tahtis ta selle üle järele pärida, kuid Latifa ütles:

„Lähme käime, muidu seisame just läbikäigus ja segame teisi." Ta võttis sõbratariil käe alt kinni ja kõik kolm hakkasid jalutama mööda jalutusruumi.

Kõndides Latifa kõrval tundis Tair ennast jälle ebamugavalt: oli vaja neiudega millestki vestelda, aga millest?

„Noh, jutusta nüüd, kuhu sa kavatsesid ära joosta?" alustas Latifa ootamatult kõige tõsisema näoga. „Hea,

et sind toodi jaamast tagasi, muidu oleks usta Ramazan sind taga ajanud kuni su kodukülani. Sa tunned teda veel halvasti."

Tair naeratas tahtmatult. „Ah, tähendab, sellepärast ta vihastas? Mina aga süüdistasin kõiges vaest Džamil'i," mõtles ta ja hakkas end kohe õigustama.

„Aga ei. Need on kõik väljamõeldised. Ma läksin jaama, et üht omakandi meest ära saata ja tema kaudu emale endast teateid läkitada."

„Aga saz kaenla all. Aga paun üle õla?"

Latifa sõnad panid tema sõbratari naerma ja Tair mõistis, miks see neiu vaatas teda niisuguse lõbusa uudishimuga.

Kujutledes endale Tairi jooksmas vaguni juurde saziga kaenla all ja paunaga üle õla turtsatas Latifa äkki ja hakkas samuti heledasti naerma.

Tair võttis välja taskurätiku ja pühkis ära laubale tekkinud higipiisad.

„Mis ma võin teha, kui te ei usu? Ei mõista, kes on teile minu peale keelt kandnud . . ."

Talle tuli tahtmatult meelde Džamil: „Kes muu, kui mitte tema?" Ta ei saanud pidada, vaid küsis kulme kortsutades:

„Seda lobises sulle Džamil, eks ole?"

Latifa lakkas naermast.

„Keegi pole midagi lobisenud. Räägiti vaid seda, mis tegelikult oli. Ega sa kavatsenud ometi emale endast teateid saata lauluga sazi helide saatel?"

„Kui ma ainult selle keelepeksja nime teaksin!"

Latifale ei meeldinud, et Tair nii visalt järele pärib; kas pole ükskõik, kes ütles? Temale ei rääkinud sellest Džamil, vaid kommunistlike noorte organisaator Dadašlõ, kes tahtis koguni Latifa kaudu Tairi välja kutsuda ja temaga isiklikult selle loo üle rääkida.

Tair nägi silmade järgi, et Latifa ei nimeta nime, ega käinud siis ka enam peale.

„Igal juhul ei ole Džamilil sellega midagi tegemist," tähendas Latifa, hajutades Tairi piinavad kahtlused. „Pealegi ei ole ma selle aja jooksul temaga kõnelnud."

„Tähendab, nende vahel ei ole ega ole olnud midagi," mõtles Tair kergendatult, ja et kontrollida, kas

ta järeldus on õige, vaatas teraselt Latifa silmadesse. Kuid nii Latifa näol kui ka silmis eksles ikka veel seesama mõistatuslik, veidi pilkav naeratus, mis nii sageli pani Tairi kahtlema. „Võib-olla tahab varjata oma saladust?" mõtles Tair.

Kui nad jõudsid jalutusruumi lõppu ja pöördusid ümber, ütles Tair Latifale vaevalt kuuldavalt:

„Mis oli, see oli. Aga mispärast häbistad sa mind selle neiu juuresolekul?"

„Hea, et sa vähemalt häbened," pööras Latifa pea sõbratari poole. „Zivar, ega sa ole kuulnud, kuidas Tair laulab? Tal on ilus hääl. Kunagi peab ta meile mängima ja laulma."

„Tingimata peab," noogutas Zivar jaatavalt pead.

„Millal sul vaba päev on?"

„Ülehomme"

„Saame siis kokku, eks?"

„Hea küll." Zivar noogutas uuesti pead ja vaatas seejuures teraselt oma piklike mandlikujuliste silmadega Tairile otsa.

Tair püüdis kinni selle pilgu lihtsuse ja siiruse ning tundis, et oli solvunud: talle näis, et Latifa'd ei huvita mitte tema ise, vaid see, et ta oskab laulda ja mängida sazil. „Ta tahab, et mina lõbustaksin neid," mõtles Tair, ja rõõm, mida ta enne seda oli tundnud, andis aset vaiksele nukrusele.

Latifa aga ei aimanud midagi ning jätkas:

„Zivar elab meie asulas. Tema on ka meister laulma ja mängib hästi klaverit. Nii et sa siis laulad meile oma laulukesi?"

Tair ei vastanud. Latifa heitis temale pilgu ja mõistis, et Tair on millegi üle tusane. Harjunud naeratus tardus Latifa huultel.

„Ei?"

Tair noogutas mornilt pead, nagu tahaks ta öelda: „Kui sa seda tahad, siis laulan."

Sel hetkel helises kell, teatades, et vaheaeg on lõppenud. Valgus jalutusruumis kustus sekundiks ja süttis siis uuesti. Neiud ruttasid oma loožì. Tair läks alla. Ta ruttas läbi saali valguva rahvahulga omale kohale, istus ja tõstis kohe silmad üles esimese rõdu loožile,

kust vaatasid naeratades tütarlapsed. Nüüd tuksus tema süda rõõmsalt. „Leppisime ära ... Ei, ta armastab mind," mõtles ta. Latifa ja Zivar vaatasid alla parterri. Püüdes tõmmata endale nende tähelepanu, kergitas Tair end toolil, ajas kaela õieli, kuid nad ei näinud teda.

Valgus saalis kustus. Tair tuletas vaevaga meelde, mis oli olnud esimeses vaatuses, ega saanud kohe aru sellest, mis toimus laval. Vaadates naist, kes oli nagu leina puhul pealaest jalataldadeni üleni mustas riietuses, kuulas Tair tähelepanelikult tema sõnu, kuid ei mõistnud midagi sellest, mida see naine rääkis. Ainult tuntud episood võtmega virgutas teda ja sundis unustama kõik, isegi Latifa.

Kui eesriie langes aeglaselt ja varjas enda taha ukse juures seisva Katerina, istus Tair ikka veel liikumatult, olles vapustatud kunsti ilust. Nii tema mäng sazil ja need laulud, mida ta laulis, kui ka need näidendid, mida ta oli näinud rajooniteatris, — kõik see näis talle kahvatuna võrreldes näitleja kunstiga, kes mängis Katerina osa. Lihtsa vene naise sõnades ja tegudes avanes talle nagu uus, senitundmatu maailm. Tair tajus esimest korda niisugust inimlikku tundejõudu, mida nimetatakse armastuseks. Teda üllatas Katerina julgus: „Aga viimati saab mees teada? ... Muide, niisugune ei kohku kindlasti ka sel juhul ära ..."

Tundes, et keegi puudutas tema küünarnukki, tõstis Tair pea. Tema ees seisis paksuke Samandar.

„Noh, sõber, ära mõtle, et ma ei näinud!"

„Mida?"

„Kuidas sa Latifaga jalutasid."

Kuuldes sõbra sõnu, mis olid öeldud siira lihtsusega ja heatahtlikkusega, Tair naeratas.

„Lähme, jalutame veidi ..."

Samandar võttis Tairil käe alt kinni ja sosistas talle:

„Aga mina heidan juba ammu pilku ta sõbratarile ... Kõik, vennas, oleneb neist endist. Kas nägid laval? Sa lukusta ta kas või kahekümne luku taha, niikuinii otsib võtmed ja tuleb välja."

Tair, justkui vastates omaenda mõtteile, ütles:

„Niisugune on armastus... Ma võin ükskõik kui palju kinnitada endale, et mind armastab see või teine, — mis on sellest kasu?"

„Selles asi seisabki. Peaasi, et ta tunneks su vastu poolehoidu... Kas panid tähele, kuidas Katerina võttis võtme ja peitis selle oma rinnale? Justkui oleks ta tahtnud avada selle võtmega sünge vangikoja rauaga ülelöödud ukse, kus ta seni oli viibinud, ja tulla välja teise, valgusrikkasse maailma."

Nad läksid jalutusruumi, ja Tair, nähes eemalt Latifa'd, unustas vastamast seltsimehele.

„On mul õigus või ei ole?" küsis Samandar, vaadates Tairile kõrvalt.

„Milles?"

„Selles, et naised..."

„Armastus peab olema vastastikune. Õnnelik on see, kes niiviisi armastab ja keda niiviisi armastatakse..."

Teel teatrist asulasse andis Tair endale sõna enam Latifa'd mitte tülitada, mitte otsida igapäevaseid kohtamisi, vestlustel temaga kaaluda iga sõna ja mõtelda järele iga oma sammu üle.

Džamil ei läinud sel õhtul kuskile, vaid jäi üksinda koju. Jutuajamine Tairiga rikkus täiesti tema tuju. Ülekohtune süüdistus, mis talle oli heidetud mitte ükskõik kelle, vaid lähima sõbra poolt, solvas teda tugevasti. Ta ei suutnud mõista, millega oli ta Tairi kahtlustusi põhjustanud. Sõbralikku siirust ja truudust hindas Džamil üle kõige, kuigi ta ise kunagi ei jaganud teistega oma tundeid ja elamusi. Kogu õhtu jooksul ei leidnud ta endale kohta. Võttis kätte raamatu, kuid ei suutnud mõtteid koondada; läks kodust välja, lonkis mõtlikult mööda inimtühja tänavat ühiselamu taga; kuid ei möödunud poolt tundigi, kui tuli tagasi oma tuppa, heitis pikali voodisse, võttis veel ja veel kord mõttes läbi kõik üksikasjad oma tülis Tairiga. Veendudes, et tema suhtumine sõbrasse on laitmatu, muutus ta veelgi tusasemaks. Tairi imelikus loogikas ei olnud võimalik selgusele jõuda. Tair pidi ju aru saama, et seltsimehel, kes tuli Bakuusse aasta varem — kui juba kord on sellest juttu — oli rohkem õigust tutvusele

Latifaga; kuid sellegipärast Tair mitte ainult ei tunnustanud seda õigust Džamili suhtes, vaid kahtlustas teda isegi reetlikkuses.

„Milles ma siis lõppude lõpuks olen eksinud?" mõtles Džamil. „Võib-olla varjasin ma asjata Tairi eest oma kiindumust? Võib-olla, kui ma oleksin talle rääkinud sellest kohe algul, ei oleks meie vahel olnud mingisuguseid arusaamatusi..."

Tõusnud koikult, läks ta uuesti välja samale inimtühjale tänavale ja põigates kõrvale harvadest möödaminejaist, sammus mitu korda edasi-tagasi akaatsiate all, milledest langesid kõnniteele käharad varjud. Ta armastas Latifa'd, armastas juba ammu. Mispärast siis varjas ta seda mitte ainult oma sõprade eest, vaid ka Latifa enda eest?

Džamil oli liiga uhke, et avaldada oma tundmusi tütarlapsele, olemata ise kindel tema jaatavas vastuses. Tõsi, ta uskus, et Latifa on samuti kiindunud temasse, kuid tagasitõrjumise kartus võttis temalt igasuguse kindluse. Peale selle Džamil ei elanud ega võinud elada Tairi moodi ainult mõttest Latifale. Puurtornis mõtles ta ainult tööle. Kuigi ta oli vaid väike kruvike puurtorni keerulises mehhanismis, sai ta siiski aru, et selle kruvikese täpsest ja õigeaegsest tegevusest oleneb palju. Ta teadis juba oma isiklikest kogemustest, et kui puurimine viiakse lõpule ennetähtaegselt ja puurauk hakkab andma naftat, siis toob see rahuldust kõigile: töökaaslased saavad preemiaid, brigaad omandab kuulsuse ja trust tuleb kiiremini välja mahajäävusest, nafta aga, mida annab puurauk, läheb naftatootmise üldeebetisse ja suurendab Bakuu kuulsust. Arusaamine ühiskondlikust kohusest oli Džamilil juba lihas ja veres, oli muutunud tema harjumuseks, lahutamatuks omaduseks. Tema arvates ei saanud Tair sellest kõigest veel aru, kuid saab sellest aru siis, kui on korralikult töötama harjunud. Džamilil endalgi ei kujunenud need töökogemused korraga. Oli aeg, kus ka tema tegi ühtteist kuidagi hoolimatult, et ainult kiiremini töö lõpetada, siis aga minna kinno, teatrisse, otsima kohtamisi Latifaga. „Mispärast ei jutustanud ma sellest Tairile?" Jäädes seisma puu alla, mis sel soojal

ja tuulevaiksel ööl levitas närbumise lõhna, ohkas Džamil sügavasti. Järsku mõistis ta, et pärast seda, mis on juhtunud, hakkab Tair tema heasoovlikkust tõlgitsema halvast küljest, et Tair suhtub tõenäoliselt kõigisse tema manitsustesse umbusklikult, võib-olla koguni vaenulikult, ja tüli nende vahel viib suhete lõpliku katkemiseni.

Ta tuli uuesti tagasi ühiselamusse. Seinakell koridoris näitas kaksteist. Varsti peab Latifa väljuma teatrist.

Džamil otsustas äkki endale ootamatult: „Lähen, kohtan teda teel ... Avan talle oma südame ... Juba aasta, terve aasta armastan ma teda ..." Sel hetkel imestas ta isegi oma pika kannatlikkuse üle. „Ütlen talle kõik!" lausus ta valjusti ja väljus tänavale.

Latifa viivitas kaua kojutulekuga. Nii vähemalt näis see Džamilile. Iga minut venis lõpmatuseni. Siis aga suundus neiude salgake trammilt maha tulles kivitrepi poole, mis viis kõrgendikule. Džamil tundis ära Latifa — see kõndis Zivari kõrval — ja mõtles: „Kui need sõbratarid teineteisest ei lahku, ei tule mul sellest midagi välja."

Elavalt vesteldes sammusid neiud aeglaselt mööda treppi üles. Džamil lonkis neile järele. Ta kuulis selgesti nende kõnelust:

„Tule meile ööseks, meie juurest helistad koju."

„Ei, Latifa, hakkavad muretsema. Sa tunned ju ema."

Latifa astus viimasele trepiastmele, võttis Zivaril käe alt kinni ja tõmbas ta enda järele.

„Lähme, mingi hinna eest ei lase sind ära!"

Tütarlapsed läksid kõrvuti. Tujust ära, tuli Džamil tagasi oma ühiselamu juurde ja lonkis kaua mööda tühja tänavat. Lõpuks läks ta ühiselamusse. Väikeses toas oli valgus juba kustutatud. Tänavalatern valgustas läbi akna Samandari ja Tairi nägusid. Mõlemad magasid magusasti.

Džamil vaatas Tairile näkku ja nägi teda unes õnnelikult naeratavat.

„Kas ma viimati pole hiljaks jäänud?" mõtles Džamil rusutult ja läks hinge kinni pidades kikivarbail oma koiku juurde.

Ismail-zade abielupaar, olles teatrist tagasi tulnud, vestles kaua näidendi üle ja jäi istuma kuni hilise ööni. Lale mõistis hukka Katerina enesetapmise, luges seda meelekindlusetuse avalduseks, Kudrat aga kinnitas, et tema tegu oli mehine, sest muud väljapääsu seisukorrast tal enam ei olnud.

Kaitstes oma arvamust rääkis ta:

„Soov iga hinna eest leida väljapääsu pimeduse riigist, isegi omaenda surma hinnaga, nõudis iseenesest juba tohutu suurt mehisust. Tolleaegseis tingimustes, kui soovid, omas see teatava sotsiaalse protesti tähendust sajanditepikkuste ..."

Kabinetis helises telefon. Kutsuti välja Lale. Ühes tema trusti puurtornis oli olnud õnnetusjuhtum. Oli vaja viivitamata tööstusse sõita. Lale helistas trusti ja kutsus välja auto. Olles kiiresti ümber riietunud, läks ta rõdule ja vaatas alla. Välisukse juures autot veel ei olnud. Mõlemal pool piki kaugusse kulgevat ja järsult mäkke tõusvat tänavat venisid kollakate tulekeste rippvanikud. Linna süda, mis nii rahutult tuksus päeval ja õhtul, oleks sel hilisel tunnil nagu seisma jäänud.

Lale närvitses väga, ta käis ühtelugu rõdul, oodates kannatamatult autot. Kudrat mõistis, et avarii pidi olema tõsine.

„Missuguses puurtornis?" küsis ta.

„Neljandas ..."

Sellest oli küllalt, et Kudrat muutus niisama rahutuks nagu ta nainegi. Nagu vanemad tunnevad erilist armastust ühe oma lapse vastu, nii ka trusti juhataja paneb sageli erilised lootused ühele või kahele puuraugule, mis peavad järsult tõstma toodangut. Kudrat teadis, et Lalele oli neljas puurauk erilise tähtsusega, sest just see puurauk pidi paari päeva pärast ekspluatatsiooni minema.

Kõndides mööda tuba küsis Kudrat:

„Kas ei öeldud, mis on juhtunud?"

„Ei. Arvatavasti avarii. Ilma äärmise vajaduseta ei oleks Minajev hakanud mind kodust välja kutsuma."

Lale tahtis minna rõdule, kuid samal ajal kostis ees-

ukse juurest autosignaal ja Lale ruttas kiiresti ukse poole.

Pärast Lale ärasõitu muutus Kudrat veelgi rahutumaks. Tavaliselt rääkisid nad naisega teineteisele tõsistest sündmustest puuraukudes alles pärast seda, kui olukord oli paranenud. Nüüd aga, midagi kindlat teadmata, võis eeldada kõike. Kudrati õnnetuseks teadis ta väga hästi, mis juhtub puurtornides, kui puurauk tungib naftakihti. Kujutlus maalis talle pilte, mis olid üks hirmsam kui teine: võimas gaasijuga, mis kõrvulukustava ulgumisega maapõuest välja tungib, kõike oma teelt minema pühkides, lauakilde ja kive saatanliku jõuga üles loopides. Ta kuulis peaaegu ilmsesti väljapurskava nafta ja gaasi keeva massi kurjakuulutavat sisisemist, nägi inimesi, kes elu hädaohtu saates tormavad puuraugu juurde. „Aga kui süttib?" mõtles Kudrat, ja temal, vilunud naftatöötajal, jooksis üle keha ebameeldiv kõditav külmavärin. Tema oli juhtunud nägema põlevat juga, mis oma purpurpunase kumaga ujutas pimedal ööl kõik üle mitme kilomeetri ulatuses ja ühe silmapilgu jooksul õgis aplalt ära mitte ainult miljoneid riiklikke summasid, vaid ka palju inimelusid. Neil juhtudel tormavad töölised kartmatult võitlusse stiihia vastu, püüdes päästa oma kätetööd. Ja kas Lalegi ei oleks kriitilisel hetkel tormanud surma suhu? Kudrat tundis hästi Lale uhket ja sõltumatut iseloomu, — julguses ei jäänud ta maha meestest, kuigi ei armastanud sellest rääkida.

Suutmata kasvavast ärevusest jagu saada läks Kudrat rõdule ja hakkas vaatama tööstuste suunas. Tulekuma ei olnud veel näha, tööstuste kohal oli tihe, läbitungimatu pimedus. Midagi kahtlast märkamata rahunes ta veidi ja hakkas kõndima mööda rõdu. „Me ei leia oma õnne tõepoolest mitte nii väga kergesti," mõtles ta ja talle tuli millegipärast meelde Fikrat, kes kõige rohkem rääkis eilsel nõupidamisel. „Ei," vastas temale Kudrat mõttes, „kui kõik jookseb ladusasti, siis muutub inimene kuidagi nüriks, ta hingele kasvab kooruke... Ei, ei, nii on parem. Teadagi, nii on parem!" Noh, aga Lale? Aga järsku juhtub temaga õnnetus? Kudrat ei tahtnud mõtelda sellele. Paari tunni pärast

tuleb ta naeratades uksest sisse ja ütleb: „Tulime toime. Kõik on korras." Kudrat kujutles endale, kuidas Lale läheb praegu puurtorni ja kuidas kirgastuvad inimeste näod ainuüksi tema ilmumisest.

Leides, et ta erutab end asjata igasuguste oletustega, läks Kudrat tagasi magamistuppa ja astus Širmai voodi juurde. Madala läbipaistmatu varjuga lamp, mille Kudrat voodisse heites oli süüdanud öökapil, valgustas vaid padjanurka voodis. Kudrat tõstis varju üles ja heitis pilgu tütrele. Širmai magas sügavasti, üks käsi välja sirutatud, teine pea alla pandud. Tütre nägu tuletas Kudratile uuesti meelde naist. Tema ärasõidu hetkest ei olnud möödunud kuigi palju aega, kuid Kudrat tahtis uskuda, et Lale on juba jõudnud teha kõik vajaliku, ja töölised, naftaga ülevalatud töörõivastes, on hädaohust võidu saanud... „Aga kui äkki pole see kõik nii? Mis siis, kui Lale on haavatud või..."

Širmai naeratas unes muretult millegi üle, liigutas vahetevahel tasakesi huuli. Kudrat jäi seisma Širmai voodi peatsis, ta pärani avatud silmad nägid enda ees naist... Siis äkki, suutmata end tagasi hoida, läks ta kiirete sammudega kabinetti, haaras telefonitoru ja helistas Lale trusti. Vastas naiskorrapidaja. Küsimusele, kuidas on olukord neljandas puurtornis, vastas see, et ühendus puurtorniga on katkenud, ja mis seal juhtunud on, seda tema täpselt ei tea. Räägitakse, et olevat haavatuid, kuid ka selle kohta pole veel mingisuguseid kindlaid teateid saabunud.

Kudrat pani toru hargile. Tema südamele oleks nagu langenud raske kivi. Minut hiljem hakkas ta helistama oma trusti. Kaua ei tulnud vastust. Lõpuks kostis torust korrapidaja hääl.

„Kes räägib?" küsis Kudrat. „Kumb Zonin, kas Aljoša või Volodja? Tead, Volodja, mul on kohe autot vaja. Otsi üles minu autojuht. Kui ei leia teda, saada veoauto."

Ismail-zade trustis on kõik rahulik. Volodja on imestunud: mispärast on juhataja sellises ärevuses? Iga silmapilk peab tulema sõiduauto, autojuht läks viima päevast kokkuvõtet „Aznefti", — võib-olla pole vaja veoautot saata?

„On vaja, Volodja, on vaja!" Kudrat kortsutas rahulolematult kulme. „Mispärast sa nii kaua mulle ei vastanud?... Noh, noh, hea küll. Saada kiiresti auto välja!"

Tukezban ilmus uksele. Üles ärganud, kuulis ta poja telefonikõnet. See, et Kudrat nõudis nii hilisel ajal autot, viis ta ärevusse.

„Tulgu minu peale kõik sinu tõved, pojake... Mis on juhtunud?"

Kudrat pöördus ema poole, kes lähenes temale. Jälle oli ta äratanud ema, kuigi oli püüdnud rääkida võimalikult tasemini.

„Ei ole midagi, ema," ütles ta, pannes oma käe ta õlale. „Mine magama, tõepoolest ei ole midagi erilist juhtunud."

Kudrat ei valetanud kunagi. Aga miks ta nüüd emale tõtt ei rääkinud?

„Milleks sa siis autot vajad?"

Seinakell lõi pool kolm.

Tukezban vaatas magamistuppa.

„Aga kus on Lale?"

Nüüd ei saanud Kudrat enam midagi varjata ema eest. Telefon helises. Trustist teatati, et auto on välja saadetud.

„Kuhu sa lähed, pojuke?" küsis Tukezban kannatamatult, vaevalt liigutades kahvatanud huuli.

Ema südant ei saa petta. Ja Kudrat ütles tõtt:

„Lale tööstuses on midagi juhtunud. Mul on ka vaja sinna sõita. Kuid sina ära närvitse, ema. Meie tuleme varsti tagasi..."

5

Neljas puurtorn asus linna serval. Auku puuriti uute, hiljuti ehitatud suurte hoonete all. Kui neid maju ehitati, ei teadnud geoloogid veel, et siin leidub rikkaimaid naftakihte. Puurtorni rajamise küsimuse ümber tekkisid elavad vaidlused.

Naftatöötajad kaitsesid oma asja. Nad otsisid öösel ja päeval võimalusi pääseda uute leiukohtade juurde. „Maale on kõigepealt vaja naftat, maju võib ehitada

mujalegi," rääkisid geoloogid. Maha lammutada suurepärased hooned! Selle mõttega olid juba kõik nõus leppima. „Maha lammutada!" kuuldus üha tugevamini hääli. „Ei tohi loopida tuulde miljoneid rublasid, mis on saavutatud inimtööga," vaidlesid aralt vastu need, kes olid valmis loobuma uutest naftarikkustest. Siis astusid välja kolmandad, kõige leidlikumad ja julgemad. Nemad ütlesid: „Maju me maha ei lõhu, aga puurtornid rajame!"

Niiviisi tekkis neljas puurtorn. Üks kõige vanemaist puurmeistreist Volkov, kes võttis enda puurida alati kõige raskemad puuraugud ja keda seetõttu nimetati „vanaks hundiks", seadis oma torni poole kilomeetri kaugusele linnast ja alustas kallakpuurimist, suunates puuraugu uute hoonete korpuste alla. Ja nii jäidki need suurepärased hooned paigale.

Novaatorite lootusi pidi õigustama kõigepealt neljas puurtorn. Siin tungis puurimispeitel juba peaaegu kahe kilomeetri sügavuseni. Projekteeritud sügavuseni jäi veel kõigest sada kakskümmend meetrit. Iga päev pidi leidma lahenduse küsimus: kas puurauk hakkab andma naftat või ei hakka? See puurtorn oligi trusti juhataja Lale Ismail-zade peamiseks mureobjektiks. Võib öelda, et ta nagu vilunud ja tähelepanelik arst haige voodi juures ei võtnud ära kätt neljanda puurtorni pulsi juurest.

...Kui Lale jõudis puurtorni, oli avarii likvideeritud. Puuraugust ootamatult väljalöönud gaasijuga suleti raudplaadiga. Selles heitluses stiihiaga tegutsesid töölised ennastsalgavalt. Üks neist sai surmavalt haavata.

See oli Mehman, noor tööline, keda Džamil ja Tair kohtasid oma paadisõidul. Gaasijuga ei hirmutanud teda ära. Ajanud selga presendist mantli, tormas Mehman ette, ja püüdis sulgeda puuraugu ava oma kehaga. Väljapurskav gaas paiskas ta silmapilkselt õhku ja lõi tugevasti vastu torni raudsõrestikku. Kogu jõudu kokku võttes ajas Mehman enese sirgu ja tormas uuesti puuraugu juurde. „Tagasi!" karjus temale meister. Kuid Mehman ei kuulnud teda. Ta tegi mõne ebakindla sammu, kaotas tasakaalu ja langes maha.

Mehman elas viimaseid minuteid, kui Lale tema juurde astus.

„Ruttu haiglasse!" käskis ta.

Haavatu avas vaevaga tardunud huuled ja oigas viimase jõuga:

„Ei maksa, õeke Lale ... See kõik on asjata ..."

Noormehe lõhkilöödud meelekohast voolas verd, verega määritud juuksed kleepusid laubale. Ta hingas raskesti, tema käsi värises vahetevahel. Sagimises lahtiläinud särgikaelusest oli näha lai rind ja sellel siniseid muhke. Keegi pühkis rätikuga puhtaks ta verega määritud näo, kuid laubale jäi siiski hüübinud vere niresid.

„Jalamaid haiglasse!" hüüdis Lale oma autojuhile, kes seisis samas ja kaela õieli ajades vaatles haavatut. Lale tõmbas teda mehe kombel tugevasti käest.

Autojuht ja mõned töölised läksid haavatu juurde, et teda üles tõsta; haavatu oigas anuvalt:

„Pole vaja! Ärge piinake mind, olen niigi suremas ..." ja jäi vait.

Töölised tõstsid ta kergelt üles ja kandsid auto juurde, mis seisis paarikümne sammu kaugusel puurtornist. Lale astus instinktiivselt mõne sammu nende järel. Noormees ei oianud enam. Lale arvas, et haavatu on kaotanud teadvuse.

Auto juurde jõudmata jäid töölised seisma ja panid oma kandami maha.

„Noh, mis on? Miks te seisma jäite? Kandke kiiresti!" hüüdis Lale, tormates nende juurde.

Keegi ei vastanud talle. Inimesed nagu poleks kuulnudki tema erutatud häält.

„Kandke, miks te siis seisma jäite?" kordas Lale, olles juba ära hirmutatud kohutavast oletusest.

Siis pöördus puurmeister Volkov Lale poole ja ütles nukra häälega:

„Seltsimees Ismail-zade, teda ei ole enam..." Ta võttis taskust ninarätiku, millel oli vereplekke ja surus selle vastu silmi. „Mehman asendas mul poega. Vanja sai surma rindel ja see — siin."

Volkov oli tugev inimene. Ta ei nutnud inimeste ees, isegi siis mitte, kui sai teate poja surmast. Nüüd

aga ei püüdnudki ta pisaraid tagasi hoida, lootes, et öö varjab need ja et keegi ei tee talle etteheiteid tema nõrkuse pärast.

Lale laskus põlvili, võttis noormehe saviga määrdunud käe ja katsus südame värisedes pulssi. Jah, Mehman ei olnud enam elavate kirjas.

Värisevate sõrmedega lükkas Lale tagasi juuksesalgu noormehe laubalt ja vaatas tuhmunud pilguga tema liikumatusse vahakarva näkku, mida valgustas kuu. Kõrisse oleks nagu tunginud tomp, mis mattis tal hinge.

„Ah, seltsimehed, kuidas te siis niiviisi?" ütles ta tumeda häälega, pöördudes tööliste poole.

Volkov ajas enese kogu oma tüseda kehaga ettepoole.

„Või teda saab peatada?" hakkas Volkov seletama, püüdes end kokku võtta. „Teie ju teate, missugune noormees ta oli! Eile läks rikki elektriliin. Montööri ei leitud üles. Siis ta ronis silmapilkselt torni kõige kõrgemasse tippu ja parandas kõik ära."

Volkovi sõnad kajastusid valusasti tööliste südameis. Keegi ohkas raskesti, keegi nuuksatas.

Signaale andes sõitis ette auto. Kuuldes tuttavat autosignaali, pöördus Lale ümber inimese poole, kes väljus autost ja lähenes kiirete sammudega rahvahulgale.

See oli Kudrat. Ta heitis pilgu naise kurbadesse silmadesse ja lõuendina kahvatusse näkku, seejärel sattus tema pilk maaslamavale noormehe kehale ja ta mõistis kõik. Alles pärast kauast vaikimist lausus Kudrat tasa:

„Tähendab, ilma ohvreita ei saanud ... Kuidas see juhtus?"

Ei Lale ega töölised vastanud talle. Siin tunti hästi Kudrat'i. Olgu kes tahes, aga tema juba teab, missuguste olukordade juures inimesed hukkuvad puurtornis.

Kudrat vaatas hukkunu kõhna näkku ja temale näis, et ta on seda nägu kuskil näinud. Äkki tuli talle meelde noor naftakangelane, kelle päevapilt oli hiljuti ära toodud Bakuu ajalehtede esimesel leheküljel.

„Kas see ei ole Mehman, kellest kirjutati ajalehtedes?" küsis ta

Tema kõrval seisev tööline ohkas:

„Tema ise ... Oli kogu meie trusti uhkuseks, seltsimees Ismail-zade ... ja näe, missugune õnnetus ..."

Ta katkestas poole sõna pealt. Pisarad ängistasid teda ...

„Oleks vaja ta ära viia ..." ütles Kudrat nukras vaikuses seisvaile töölistele.

Need tõstsid nagu vastumeelselt laiba üles ja kandsid auto juurde.

„Miks tema sai hukka ja mina jäin?" lausus Volkov pisaraid kuivatades. „Kudrat Salmanovitš, miks see niiviisi juhtub, ah?"

Pööramata pilku töölistelt, kes asetasid Mehman'i autosse, vastas Kudrat:

„Seepärast, Semjon Vladimirovitš, et see on meie noorsugu. Niisugune surm on meie jõu kindel tunnus!"

Auto Mehmani laibaga hakkas liikuma ja kadus varsti silmist.

Nüüd nuttis ka Lale. Tema õlad värisesid kramplikult ja pisarad tegid märjaks väikese rätiku, mida ta ühtelugu surus vastu silmi.

„Ära nuta," ütles Kudrat karmilt. „Kui ma nägin siniseid muhke tema rinnal, mõistsin ma, et samasuguse mehisusega oleks ta läinud ka vaenlase kuulide alla ..."

6

Nüüd ei kõlanud Ismail-zade korteris klaveri helisid, tubades polnud kuulda Širmai lõbusat naeru. Koolist koju tulles ei helistanud tütarlaps vanematele, et neile tere ütelda ning oma edusammudest jutustada. Olles kuidagiviisi oma tunnid ette valmistanud, läks Širmai vanaema juurde, pani oma pea tema põlvedele ja isegi ei palunud jutustada uut muinasjuttu, vaid jäi lihtsalt magama. Vanaema võttis unise lapse ettevaatlikult riidest lahti ja viis voodisse. Ismail-zade korteris valitsevat kurbust nägid ka naabrid. Hommikul tööle minnes ei vahetanud Lale oma tuttavaid kohates nendega sõbralikke sõnu, vaid noogutas ainult vaikides peaga ja möödus. Viivitus neljanda puurtorni käikulaskmises ei osutunud kuigi pikaajaliseks. Lalet ei rõhunud see, vaid kõige enam Mehmani hukkumine. Oma loomult ei olnud ta eriti kartlik või tundeline naine. Ent siiski ei saanud ta unustada seda traagilist surma.

Mõni päev hiljem tabas tõsine äpardus ka Kudrat'i. Ühte mere-puurtorni, millele ta pani suuri lootusi, ilmus oodatava nafta asemel vesi. Koos trusti peainseneriga sõitis Kudrat puurtorni, askeldas seal kuni hilise ööni ja tuli koju alles kella neljaks hommikul.

Lale magas ja pomises unes raskelt ja rahutult mingisuguseid arusaamatuid sõnu.

Kudrat ei hakanud naist äratama. Kavatsedes magama heita süütas ta tumeda varjuga lambi, võttis ajakirja värske numbri ja asetas selle peatsi juures asuvale öökapile. Ta mõtles ikka veel trustile ja puuraugule, mis purskas vett. Siiamaani helisesid tema kõrvus sõnad, mis tal tuli kuulda täna hommikul „Aznefti" juhatajalt telefoni teel: „Kui kaua teie mõtlete maha jääda?" Tõepoolest, Kudrat Ismail-zade määramisest trusti on juba hulk aega möödunud, kuid saavutada tunduvat murrangut plaani täitmisel ei ole ta veel suutnud, ja ta ei osanud midagi selle õiglase etteheite puhul vastata. Kudrat lootis ainult tulevikule, sellele, et lõppude lõpuks annavad ometi ta pingutused positiivseid tulemusi; senikaua aga tuli mehiselt ära kuulata kõik etteheited ja vastata ainult ühte: „Andke mulle veel aega ja ma saavutan plaani täitmise." Kuid niiviisi vastates võttis Kudrat endale veelgi suurema vastutuse ja igasugune äpardus tööstuses muutus temale tõeliseks õnnetuseks.

Mõeldes omi mõtteid vaatas Kudrat tahtmatult Lalele. Valguse poolsõõr langes naise oimule ja põsele. „Millal need siis temale on tekkinud?" imestas Kudrat, nähes tema kastanpruunides juustes hõbedasi niite. Ta tõstis lambivarju ettevaatlikult üles. Ei, ta silmad ei petnud teda. Mitte ainult Lale oimudel, vaid ka laubale langenud juustes oli näha harvu halle juukseid. „Jah, mure ei tee ilusaks ..." mõtles ta ja ohkas raskesti.

Lale avas järsku silmad, ja nähes mehe sünget nägu küsis:

„Miks sa nii sünge oled, Kudrat? Kas on jälle midagi juhtunud?"

Kudrat naeratas. Kuid ühise kooselu aastate jooksul mehe näo iga joone hästi läbi uurinud, märkas Lale isegi unisest peast, kui palju kibedust oli selles naeratuses.

„Ei, kallis," vastas Kudrat, „enam ei ole midagi juhtunud..."

Lale ei uskunud seda.

„Miks varjad minu eest?"

Naise terava pilgu all langetas Kudrat silmad, ja ütles tehtult ükskõikse tooniga:

„Tõesti ei ole midagi juhtunud. Olen lihtsalt väga väsinud. Kogu päeva jalul..."

„Kui oled väsinud, siis maga... Viska ajakirjad kõrvale. Ei tohi ennast nii kurnata..."

Lale oli märgatavalt erutatud. Nähtavasti oletas ta, et mees varjab midagi tema eest, ja Kudrat, kaelustades teda, otsustas talle ütelda tõtt:

„Sa ära liialt kurvasta, Lale... Ka meie oleme rindel... Ilma ohvriteta ei tule toime..."

„Ma ei mõtle enam sellele..." sosistas Lale mehele otsa vaatamata vaikselt, nagu iseenda lohutuseks.

Kudrat surus oma näo tema põse vastu.

„Näen, näen," ütles ta, pani oma parema käe naise pea alla ja hakkas vasaku käega silitama tema halliks muutunud meelekohta.

„See on vist sellest, et liiga palju mõtled..."

„Mis asi?"

„Just praegu märkasin ma sinul halle juukseid."

„Aga miks sa ohkasid?"

„Sellesama pärast... Seniajani polnud märganudki."

Ka Lale ohkas nukralt.

„Nähtavasti vananen," ütles ta kurvalt.

Kudrati näol hakkas mänglema tema harilik elurõõmus naeratus.

„Ei, kallis. Minu jaoks oled sa ikka endine. Just nagu oleksid alles eile pruudina minu majja tulnud."

Lale vaatas mehele otsa pika ja küsiva pilguga.

„Lohutad?"

„Ei, vannun sulle, ei. Räägin tõtt. Noh, kui kaua oleme meie sinuga maailmas elanud? Nelikümmend aastat — see on ju päris tühine asi!"

Lale vaikis. Ta teadis, kuivõrd tugev on Kudrati elujanu, teadis, et ta leiab rahuldust isegi raskustes ja rahutustes.

Tekkinud vaikuses lõi seinakell söögitoas pool viis.

„Tõepoolest, ma mõtlen liiga palju sellele," tunnistas Lale.

„Aga miks? Või on karta kohut?"

„Kohus mind ei häiri. Juurdlus on lõppenud. Püüti süüdistada Volkovit. Kuid milles on tema süüdi? Kes ei tea, et ta armastas Mehman'i nagu oma lihast poega? Ja ega tema saatnud noormeest kardetavasse kohta; Mehman tormas ise. Volkov karjus talle, käskis ära tulla, kuid nähtavasti on meie noorsugu juba niiviisi kasvatatud. Läks kindlasse surma, et päästa puurtorn. Milleks siis nüüd häirida tema mälestust?"

Lale jäi hetkeks vait.

„Täna käisin ma Mehmani ema juures," jätkas ta. „Nutab, vaeneke, Mehman oli ta ainus poeg... Ise töötab õmblusvabrikus... Noh, ja mina... Ei või näha teiste valu, Kudrat."

Lale silmi tulid pisarad. Tundus, et ta teeb uskumatuid pingutusi, et enesest jagu saada.

Kudrat silus käega üle tema halliksmuutuvate juuste.

„Pole vaja, kallis, pole vaja... Ma olen ka palju mõtelnud sellele ja kas tead, milleni ma välja jõudsin? Noorsugu on meil vapper. Kui oskame teda õigesti ära kasutada, on kerge täita mistahes plaane. Aga nii — tuhinat on palju, kuid... sageli muutub vaprus tarbetuks meeletuseks. Nafta alal ei tohi keegi ilma tehniliste teadmisteta töötada. Jah, ei tohi... Olgu see juhtum meile õppetunniks..."

VIIES PEATÜKK

1

Tair võttis tehnilise miinimumi õppusest korralikult osa. Viimasel ajal olid õpetajad muutunud eriti rangeks ja nõudlikuks. Õppus algas alati õigel ajal ja seda peeti regulaarselt. Iga päev küsiti õpilastelt tähttähelt kõike, mis eelmises tunnis oli läbi võetud. Õpilased ei taibanud, millest on tingitud niisugune nõudlikkus. Seda teadsid ainult õppejõud.

Pärast juhtumit Mehmaniga pöörasid nii Kudrat kui ka Lale erilist tähelepanu noorsoo õhtustele õppustele, eraldades seejuures omaette aineks ohutustehnika küsimuse. Nad vaatasid läbi brigaadide kogu isikulise koosseisu ja võtsid arvele kõik noortöölised, kes polnud lõpetanud vabriku- või tööstuskooli. Õpetajaile tehti ülesandeks anda seletusi igasuguste tööstuses ettetulevate avariijuhtumite kohta.

Kudrat külastas võimaluse piirides ka isiklikult õppusi. Tulles tundi võttis ta taskust märkmiku ja kontrollis neid õpilasi, kes ei suutnud vastata ta küsimustele eelmise külastamise puhul. Kui õpilane ka sel korral läks segi oma vastustega, märkis ta õpilase nime üles ja rääkis seejuures: „Annan sulle veel ühe päeva aega. Kui ka siis ei tea, siis parem ära mulle oma nägu näita."

Kord õppustel, vahetunni ajal, läks Tair kõigi õpilaste poolt armastatud õpetaja Džuma-zade juurde. See oli alles hiljuti sõjaväest demobiliseeritud tõmmunäoline keskmist kasvu jässakas mees.

„Seltsimees õpetaja," küsis Tair, „miks on viimasel ajal nii range kord? Milles asi seisab?"

Kui endine suurtükiväelane kasutas Džuma-zade tihti rindeterminoloogiat. Ta vastas:

„Kui meie hakkame õpetama sõdurile õiget tulejuhtimist alles siis, kui algab juba ettevalmistav suurtükituli, siis on hilja. Suurtükiväelane, kes ei tunne täiuslikult matemaatikat, eksib lahingu ajal tingimata, eks ole?" Džuma-zade vastas endale ise peanoogutusega. „Ette valmistuda on vaja aegsasti, mu kallis ... Nii ka nafta. „Mudapangega" nafta väljavinnamise ajajärk on möödas. On alanud turbopuuriga puurimise ajajärk. Võitlus looduse vastu nõuab aga niisama palju teadmisi kui võitlus fašismi vastu."

„Ma ei räägi sellest, seltsimees õpetaja ... Tahaks teada, mispärast on viimasel ajal hakatud nii suuresti tegelema meie väljaõppega?"

Kui aga Džuma-zade jutustas juhtumi Mehmaniga, oli Tairi silmis näha hirmu ja imestust.

„Julgusest üksi on vähe, on vaja tunda kõiki nafta vempusid," lõpetas õpetaja. „Selleks aga on eeskätt vaja õppida ja õppida."

Pärast seda vestlust muutus Tair õppustel veelgi tähelepanelikumaks. Ta võttis raamatukogust tehnilisi raamatuid, tähendas oma märkmikku kõik olulise sellest, mida ta läbi luges, ja pöördudes sageli õpetajate poole küsis neilt seda, millest ta ise aru ei saanud.

Kahe trusti vahel peetava võistluse tingimused loeti ette ja arutati läbi kõigis brigaadides. Töötempo meister Ramazani uurimispuurtornis kasvas päevast päeva. Tugevasti pingutasid end ka teised brigaadid. Ajalehtedes ilmusid esimesed teated Ismail-zade trusti edusammudest.

Meister Ramazan ei lasknud hetkekski silmist oma õpilasi, eriti Tairi ja Džamil'i. Õnnetus Mehmaniga tegi ka tema ettevaatlikumaks. Päevast päeva harjutas ta oma õpilasi töötama iseseisvalt. Vassiljev aitas teda selles alati. Ta oli palju noorem Ramazanist, kuid puurimise tehnikat tundis hästi. Ramazan kogus oma teadmised kogemuste varal — „olen saavutanud kõik oma

küüruga", nagu ta armastas rääkida. Vassiljev aga lõpetas omal ajal tehnilised kursused.

Meister ja tema abi suhtusid alati hoolitsevalt oma õpilastesse, ja selleks olid olemas ka oma põhjused. Nad polnud unustanud ei naftatööstuste endiste peremeeste julmusi ega noortööliste ebainimlikku kohtlemist vanade puurmeistrite poolt. Noil aegadel meistrid, oma peremeeste ustavad teenrid, kartes, et noored võivad neid kõrvale suruda, varjasid kiivalt oma kutse saladusi. Ramazan ise tegi viisteist aastat rasket üksluist tööd niisuguse kasvataja juhtimise all ja alles kaks aastat pärast revolutsiooni sai puurmeistriks. Nagu kättemaksuks endistele meistritele õpetas Ramazan iga aasta välja seitse-kaheksa õpilast. Ta õpetas neile mitte ainult puurimistööd, vaid jutustas neile ka minevikust, kusjuures kõneles alati karmilt ja õpetlikult: „Pead tundma, mis sulle on andnud nõukogude võim!"

Ramazanile tundus siiski, et Tair võib külla tagasi põgeneda, kuigi lubas „lahinguväljalt" mitte lahkuda.

„Sergei Timofejevitš," rääkis ta oma abile, „ära lase teda minutikski silmist. Ta on noor, ei mõista paljusid asju. Nendes aastais saavad noormehed veel halvasti aru sellest, mis tuleb neile kasuks, mis kahjuks."

Vassiljev, kes oli harjunud uskuma Ramazani kogemusi ja tema oskust eraldada andekaid õpilasi, hakkas samuti armastama Tairi nagu oma poega. Kuid kumbki ei hellitanud noormeest, mõlemad nõudsid temalt rangelt tähelepanu ja usinust, olles arvamusel, et distsipliin ja täpsus töös on tootmise tähtsaim alus. Ja Tairgi hakkas aegamööda aru saama, et rangus on vajalik.

Uurimispuurimine oli juba ületanud kahe tuhande meetri sügavuse. Harilikult tuli pärast kuuekümneseitsmekümne meetri läbimist nüriks muutunud peitlit vahetada; selleks tuli kõik puurimistorud puurkäigust üles tõsta. Selleks korraks tegi Ramazan instrumentide ülestõstmise ülesandeks Džamilile ja Tairile, ise aga istus kõrvale laotud puurtorudele ja vestles Vassiljeviga.

Jutt oli noortöölistest. Kui Ramazan ütles oma arvamuse Tairi kohta, nõustus Vassiljev temaga kohe.

„Nii arvan minagi, Ramazan Iskanderovitš, mingil juhul ei või lubada, et Tair meie juurest lahkuks. Andekas noormees, taipab kõike kiiresti ja oskab töötada."

„Mina arvan," järeldas Ramazan, „et on vaja tõsta Tairi teenistusastmes, siis hakkab ta ka paremini vastutust tundma."

„Õige," vastas Vassiljev, „nii tulebki teha."

Ramazan laskis pilgul käia üle puurtorni. Puurimistoru, mis läikis justkui äsja endalt kesta heitnud madu, kerkis üles, kaldus otsekohe viltu ja laskus kiiresti platvormile. Jälgides puurtoru liikumise kiirust ja täpsust muheles meister rahulolevalt endale habemesse ja noogutas pead: „Hästi, poisid, päris hästi!"

Siis pöördus ta uuesti Vassiljevi poole:

„Kas oled käinud nende juures ühiselamus, oled näinud, kuidas nad elavad? Ma ei oska kuidagi selleks aega leida. Aga nad on ju alles väikesed lapsed. On ära kistud ema hoole alt."

Vassiljev tõusis püsti.

„Viimane „küünal" ... On vaja peitlit vahetada."

Ramazan tõusis samuti aeglaselt püsti. Kahekesi läksid nad puuraugu juurde. Tairi laubal sätendasid suured higipiisad. Tema käed olid savilahusega koos. Töörõivad olid üleni savi täis pritsitud.

„Usta," ütles ta, pöördudes meistri poole. „Kas me ei saaks suurendada torude ülestõstmise kiirust puuraugust? Liigagi aeglaselt ronivad nad sealt välja."

„Muidugi ei saa," hakkas Džamil naerma, kuuldes seda naiivset küsimust.

„Mis sa hambaid irvitad?" pöördus Tair tema poole. „Kas me ei võistle? Aga mis on Aleksei Stahhanovi meetod? See, mis enne teda tehti viie minutiga, tegi tema ühe minutiga."

Vaidluste puhul, mis tekkisid sageli õpilaste vahel, ei tahtnud Ramazan õli tulle valada, toetades ühte ja olles teise vastu. Nii ka praegu: ta püüdis lahendada tüli rahulikul teel.

„Midagi võimatut siin ei ole," ütles ta.

Tair heitis sõbrale võidurõõmsa pilgu.

„Kuid ei tohi silmast lasta ühte asjaolu," jätkas meister. „Kui me hakkame torusid üles tõstma väga

suure kiirusega, siis purustame puuraugu seinad. Ja ka torn ise võib-olla ei pea vastu."

Džamil vaatas omakorda väljakutsuvalt Tairile otsa: „Aga mis ma ütlesin?"

„Järelikult on teil mõlemal õigus," järeldas Ramazan. „Kuid kummalgi ainult pool õigust. Siin ongi vaja nupukat noormeest, et leida niisugune viis torude ülestõstmise kiirendamiseks, mille juures puuraugu seinad ei puruneks." Arvates, et ta suutis lepitada mõlemad pooled, pöördus meister Vassiljevi poole: „Sergei Timofejevitš, sa ei ole eilsest päevast saadik maganud. Sõida koju, puhka end välja."

Vassiljev võttis vaikides tulbalt, mis toetas pilliroost katust, oma presendist kuue ja puldanist mütsi, heitis tagasi harvad ruuged juuksed, tõmbas mütsi laubale ja läks sillale, kuhu juba lähenes pargas.

Töölised vahetasid peitli.

„Nüüd pange hästi tähele," pöördus Ramazan õpilaste poole, ja nähes Tairi küsivat pilku, seletas: „Varsti jõuame naftakihini... Meie kõik peame valvel olema. Vähimgi viga — ja kogu meie vaev läheb luhta. Noh, algame!"

Ühise jõupingutusega tõstsid Tair ja Džamil põrandal lebava toru üles ja kinnitasid selle vintsi otsa. Toru tõusis ülespoole ega jõudnud veel saavutada vajalikku kõrgust, kui Tair märkas pargasest väljatulevat Latifa'd. Ta jäi vahtima neiut, unustades, et on vaja jälgida vintsi.

„Noh, kui ka edaspidi niiviisi läheb, siis ei tule sellest midagi mõistlikku välja," ütles Ramazan poolvaljusti ja pöördus kõrvale, et varjata naeratust.

Tair sai kohe aru, et märkus käis tema kohta. Ta pööras pilgu Latifalt ära, haaras kohe võtmega ülestõstetud toru alumisest otsast ja ühendas selle teise toruga, mille ülemine ots paistis välja puuraugust. Teinud ühe pöörde, andis ta võtme edasi Džamilile.

„Küll aga unustasid sa kiiresti meistri manitsused," ütles Džamil, olles omakorda toru kinni kruvinud, ja andis võtme tagasi Tairile.

„Hea küll, hea küll, maailm ei ole sellepärast hukka läinud..." vastas Tair, vaadates salamahti Latifa'd,

kes oli meistri juurde tulnud. Ta kruvis toru lõplikult kinni ja justkui käsutades kedagi viipas käega:

„Lase käia!"

Monotoonse kriginaga vajus toru puurauku.

Vara hommikul, just enne Tairi vahetuse töö lõppu saabus puurtorni mootorpaat „Kevad" kuue töölisega. Paadist maha tulles teretas grupi brigadiir Ramazani ja selgitas talle sõidu eesmärgi:

„Meie tulime trusti juhataja Lale Ismail-zade käsul, et teid aidata."

„See tähendab, kuidas nii — aidata?" imestas meister, mõõtes brigadiiri pealaest jalatallani karmi pilguga.

See oli pikakasvuline, särgi alt esiletungivate vetruvate lihastega mees. Ta seisis meistri ees, jalad harkis, maadleja ilmega, kes kutsub vastast jõuproovile.

„Räägitakse, et jääte tugevasti maha. Nii me siis otsustasimegi võtta teid puksiiri, et mahajäävusest välja tuua."

Ramazan arvas juba, et ta teeb nalja, kuid heites pilgu töölistele ja märkamata nende nägudel naeratuse varjugi, vastas niisama tõsise tooniga nagu brigadiirgi:

„Ma olen väga tänulik Lale-hanumile, kuid abi ma esialgu ei vaja. Ei ole veel juhtunud, et ma oleksin täitnud plaani alla sada kahtkümmend protsenti. Kui nii ka edasi läheb, siis loodan järgmisel kuul plaani ületamise protsenti veelgi pisut tõsta. Nii et minge juba parem tagasi koju. Arvatavasti olete ka seal samuti vajalikud."

Brigadiir märkas, et meister on vihane ja taltsutab end vaid sellepärast, et ei taha võõraid solvata.

„Hea küll," nõustus ta, „aga mida me ütleme trusti juhatajale?"

„Ütelge, et meie oleme oma sõna peremehed. Tõsi, võistluses jääb meie trust esialgu maha, kuid... tibusid loetakse sügisel."

„Teie juhataja Kudrat Ismail-zade nõustus meie ettepanekuga."

„Kas ta nõustus või mitte, kuid abi ma ei vaja!" tõs-

tis Ramazan häält. „Ma helistan ise Lale-hanumile. Teile aga tahaksin ma ütelda ühe sõna ja parem juba ütlengi, et mitte varjata seda oma hinges . . .".

„Olge lahked, ütelge."

„Kui lahja olekski kaamel, ometi ei ole tema nahk jõukohane kandam kaameliajajale."

Brigadiir ei saanud täiesti aru, mida vana meister selle vanasõnaga ütelda tahtis, kuid ei hakanud vaidlema ja andis oma seltsimeestele märku paati istuda.

Kui kutsumata külalised ära sõitsid, peitis Ramazan muige tihedate vurrude taha ja pöördus oma tööliste poole, kes kuulasid algusest lõpuni tema juttu brigadiiriga:

„Kas kuulsite, poisid? Kui teil on au kallis, siis ärge alandage ka minu oma. Kas annate sõna?"

„Anname!" kostsid üksmeelselt noorte tööliste hääled.

„Annan," kostis eraldi Tairi hääl.

2

Oli tähtedes sügisöö. Kuu ümmargune ketas rippus mere kohal. Lale ja tema trusti peainsener Minajev tulid autost välja ja tõusid uue puurtorni juurde, mis oli rajatud kaljuse künka tippu, poole kilomeetri kaugusele rannast. Nad olid seotud mitte ainult teenistusalaste suhetega. Pärast Naftainstituudi lõpetamist määrati Dmitri Semjonovitš Minajev inseneriks ühte tööstusse. Lale Ismail-zade juhatas tollal naabertööstust. Nad kohtusid mõnikord trustis, kuid esialgu kandis nende tutvus puhtametlikku iseloomu. Kuid lihtne juhus lähendas Dmitri Semjonivitši ja Ismail-zade abielupaari: nad said naabriteks uues majas, mis oli ehitatud naftatööstuse spetsialistide jaoks.

Tol ajal oli Dmitri Semjonovitš alles vallaline. Tema ja ta praeguse naise Veera Aleksejevna vahel hakkas alles kujunema romaan. Neiu käis vahetevahel Minajevi pool ja Lale tundis ka teda.

Kord, nähes armunuid rõdul — rõdu oli ühine — läks Lale välja nende juurde.

„Eile," pöördus ta Dmitri Semjonovitši poole, „esines meie ooperiteatris loenguga Anatoli Vassiljevitš Lunatšarski. Eriti huvitavad olid ta vastused kuulajate küsimustele. Uks tema tähendus käis täiel määral teie kohta, naaber."

Dmitri Semjonovitš seisis Veera kõrval, toetudes küünarnukkidega vastu rõdu rinnatist. Ta ajas enese sirgu, heitis mõlema käega tagasi kullakarva juuksed ja küsis:

„Mis Anatoli Vassiljevitš siis ütles?"

„Pöördudes noorsoo poole, andis ta poolnaljatadespooltõsiselt nõu: „Rutake abielluma." Kõik hakkasid naerma. Tahaksin teada, millal teie järgnete tema nõuandele?"

„Mina olen valmis kas või täna, naabrinna," vastas Dmitri Semjonovitš, silmitsedes Veerat, kelle põsed muutusid kohe punaseks. „Kuid see ei olene ainult minust. Kui Anatoli Vassiljevitš soovitas abiellumisega rutata, siis mõtles ta arvatavasti noormehi ja neiusid, kes on äsja saanud täisealisteks. Noh, aga meie oleme juba soliidses eas inimesed. Mul sai täis kakskümmend viis, Veerakesel aga on veerenud üle kahekümne kahe."

„Ma saan aru, Anatoli Vassiljevitšist," ütles Lale tõsiselt. „Perekonnaelul on oma eelised."

„Missugused näiteks?" küsis Veerake, suutes vaevalt naeratust tagasi hoida ja Lalele otse silmadesse vaadates. „Aga kas teie mäletate noore Bolkonski sõnu, mis ta ütles Pierre Bezuhhovile: „Ära iialgi, iialgi abiellu, mu sõber . . ."

Lale hakkas juba tõsiselt perekonnaelu eeliseid üles lugema, kuid tema agitatsioonil ei olnud edu. Dmitri Semjonvitš ja Veera abiellusid alles kaks aastat hiljem, kui Lale oli juba trusti juhataja.

Pulmas langes peolaua-ülema osa Kudrati õlgadele. Tema õnnitles ka esimesena noort abielupaari. Pöördudes Dmitri Semjonovitši poole ütles ta:

„Armas sõber! Sinu vabale poissmehepõlvele on tulnud lõpp. Nüüd hakatakse kontrollima iga sinu sammu . . ."

Vali naerulagin katkestas ta kõne.

„Teie arvate," jätkas ta, kui külalised veidi rahunesid, „teie arvate, et ma räägin seda nalja pärast? Eksite. Kahjuks pole siin naljatada midagi."

Uus naerupuhang sundis Kudrat'i minutiks vaikima. Naer ja valjud hüüatused ei lasknud tal rääkida. Kuid tema ise ei naernud ja ootas kannatlikult, millal tal võimaldatakse lõpuks ütelda kõige tähtsamat.

„Perekonnaelu — see on tõsine eksam. Inimene, kellel õnnestub seda edukalt sooritada, komistab harva ka ühiskondlikus elus. Selleks aga on vaja ühte tingimust: teie peate olema mitte ainult mees ja naine, vaid ka tõelised sõbrad, kes on valmis teineteist toetama elu raskeil hetkil. Ma tunnen küllaldaselt nii Dmitri Semjonovitši kui ka Veera Aleksejevnat. Alles otsustanud astuda meie naftatöötajate peresse ei ole Veera Aleksejevna muidugi eksinud. Ma usun, et selle suure pere vankumatud seadused hakkavad talle meeldima ja ta toob sellesse perre oma osa rõõmu. Joome siis noore abielupaari terviseks ja soovime neile õnne!"

Kudrat tõstis klaasi, mis oli täidetud punase veiniga, ja jõi selle tühjaks.

„Kui aga teie vahel tekib konflikt," lisas ta juurde, vaadates Minajevile, „siis teadke, et selle lahendamiseks on teil ainus õige tee: järele anda. Ja teie andke järele alati esimesena, mu sõber. Tõsi, nõukogude seaduste järgi on abielupooltele antud võrdsed õigused. Kuid ärge unustage, et perekonnas rikutakse neid seadusi ühtelugu. Siin pole midagi parata. Naisele jääb alati võit. Perekonnas dikteerib tema."

„Meie püüame käituda niiviisi, et nõukogude seadust ei rikutaks," vastas Minajev.

„Ei tule välja, sõber!"

Pulmapidu lõppes ja uuesti kulgesid töörohked argipäevad. Minajev töötas peainsenerina Lale Ismail-zade trustis. Töö nõudis temalt palju aega ja jõudu, kuid näis, nagu ei tunnekski ta väsimust. Veera Aleksejevna töötas päeval keskkoolis, kus ta õpetas kirjanduslugu, kuid tal jätkus aega ka selleks, et alal hoida mugavat kodu. Tänu tema hoolitsustele võis Dmitri Semjonovitš palju töötada, tulles aga koju, ei tarvitsenud mõtelda enam mitte millelegi muule kui puhkamisele.

Lale Ismail-zade ja trusti peainseneri vahel kujunes välja täielik vastastikune arusaamine. Töös pidasid nad kinni ühtedest ja samadest põhimõtteist: mitte varjata tõde, nii raske kui see olekski; mitte solvuda kriitikast ja kritiseerida erapooletult, ilma igasuguse järeleandmiseta sõprusele.

Neil kummalgi polnud veel suuri kogemusi juhtimise alal. Kuid jätkus ühisest tööst ühe aasta jooksul, et omandada nii kogemusi kui ka oskust raskustest üle saada. Lale Ismail-zade trust ületas antud plaanid kvartalist kvartalisse. Trusti tööd seati eeskujuks teistele. Nii Lale Ismail-zade kui ka Dmitri Minajev olid esimesed naftatöötajad Bakuus, keda autasustati Lenini ordeniga. Praegu olid nad haaratud vaid ühest püüdlusest: enne kõiki teisi vastata partei üleskutsele nafta tootmise suurendamise alal.

Lale Ismail-zade trustis puuriti juba mitmendat puurauku, ületades plaani. Puurtorn, mida ta kavatses täna külastada, rajati hiljuti ja kuulus ka üleplaaniliste hulka.

Olles tõusnud künka tippu, jäid nad minutiks seisma ja vaatasid ringi. Mitte kaugel, Nagornõi pargis oli selgesti näha Kirovi üleva mälestussamba siluett. Pargist kostsid puhkpilliorkestri helid, allpool paistsid Bakuu loendamatud tuled, mis piirasid laia poolringina hämarat lahte, meenutades tähti, mis olid helde käega mööda maad laiali puistatud.

Kohalt, kus nad seisid, oli kogu linn näha nagu peopesal ja ainult siit, vaadeldes linna avarat panoraami, võis tunda Bakuu kogu ülevat suurust. Tuult ei olnud ja linna kohal õõtsus kerge udu. Kaugel kuhjunud ja piimjas-sinaka udulooriga ümbritsetud hooned meenutasid loendamatuid laevu, mis puhkasid magamauinunud mere virvendavail avarustel.

Kõige paremini oli siit näha Bailov. Särades laternate kiirtes oma asfaldi ühetasase pinnaga, kulgevad paralleeltänavad. Mööda neid tänavaid liiguvad edasi-tagasi mänguasjadena näivad trammivagunid ja nobedad autod. Seal aga, kaugel, kus tänavad nagu ühte sulavad, kerkib kaugele merre ulatuv Bailovi neem; selle ümber vilguvad paakide mitmevärvilised tuled.

Silmapiiri kohale tõusnud täiskuu valab oma piimjat valgust ühte punkti ja valgustab väikest sõõrikest merel, neemest paremal pool. Otse selle sõõrikese keskkohas tõuseb kõrgele üksik torn. See on meister Ramazani uurimispuurtorn. Praegu on raske ütelda, kas inimesi seal töötab või mitte. Siit näib see torn niisama väikesena nagu elegantne tornimudel, mille naftatöötajate delegatsioonid asetavad pidulikel puhkudel presiidiumi lauale.

„Kas näete vanamehe puurtorni?" küsis Lale, näidates käega mere poole.

Minajevi pilk jäi peatuma üksikul tornil, mis kümbles kuukiirte hõbedas.

„Näen," vastas ta ja ohkas. „See polegi uurimine, pole nafta, vaid midagi poeetilist. Miks luuletajad, kes meile külla sõidavad, näevad vaid masuuti ja liiva? Vaadake, milline öö, milline võluv pilt! Ma ei kujutle endale isegi, kuidas võiksin ma Bakuust lahkuda ja mõnda teise linna asuda?"

„On teil siis niisugune kavatsus?" küsis Lale üle õla Minajevile otsa vaadates.

„Ei ole, mis te nüüd! Ma ütlesin seda niisama, jutu jätkuks. Siin olen ma sündinud, siin ka suren. Teate, Lale-hanum, kui ma viibisin komandeeringul Tbilisis, lõppesin ma seal sõna tõsises mõttes otsa igatsusest Bakuu järele. Et Tbilisi on kaunis, selles ei saa olla kahtlust. Kuid ma ei vaheta teda Bakuu vastu."

„Vaadake ette, kolkapatriotism võib teie silmaringi kitsendada," tähendas Lale naljatlevalt.

Nad jäid vait, vaadates kõrgelt kaljult merele, mille peegelsiledas vees peegeldus vastu tulede kummalises mustris linna amfiteater.

„Vist oli see Maksim Gorki, kes ütles, et Bakuu laht öösel on kenam kui Napoli laht," katkestas Minajev vaikuse. „Arvan, et tema maitses võib kindel olla."

„Selles küsimuses mul teiega lahkarvamusi ei ole," puhkes Lale naerma ja läks edasi. „Ammu pole enam näinud Kudrat'i. Missugune protsent neil täna on?"

„Tõstsid kaheksakümne viieni... Ma siiski ei saa aru, milles seisab selle Kudrat Salmanovitši edu saladus?"

„Mis saladust siin siis võib olla?"

„Noored on ju neil veel väga rohelised, välja õpetamata. On vaja tohutu suuri jõupingutusi, et täita plaan nende vilumata külapoistega."

„Aga neil on niisugused õpetajad nagu usta Ramazan."

Nad tulid puurtorni juurde ja sellega vestlus katkes. Lale teretas töölisi. Need vastasid ta tervitusele aupaklikult.

Siin käis kibe töö. Brigaad oli juba lõpetamas torni ülesseadmist, algas seadmete monteerimine. Lale tundis näo järgi iga selle usaldusväärse brigaadi liiget ja oli kindel, et ülesanne täidetakse enne tähtaega.

Mõned töölised istusid eemal palgiotsadel. Tundes ära nende hulgas brigadiiri, kes oli saadetud Ramazanile appi, astus Lale tema juurde.

„Stepan Fjodorovitš, aga miks teie siin olete?"

Töölised katkestasid vestluse ja tõusid püsti. Üks nende rühmast vastas madala basshäälega:

„Tere õhtust, seltsimees Ismail-zade."

Vastanud tervitusele, vaatas Lale puurtornist voogaval valgusel teraselt otsa pikakasvulisele ja tugevate lihastega brigadiirile ja kordas oma küsimust:

„Miks te ei sõitnud? Või ei loe teie endale minu käsku kohustuslikuks?"

Tavaliselt rääkis Lale kõigiga mahedalt ja viisakalt, kuid see, kes lubas endale üleliigset vabadust ega täitnud tema korraldusi, kahetses seda õige pea.

„Ei, seltsimees Ismail-zade, teie korralduse loen ma enesele kohustuslikuks," vastas brigadiir kiiresti, et näidata, et ta ei ole iialgi teisiti mõelnudki. „Kuid meister Ramazan ei lasknud meil tööle hakata."

„Miks?"

„Ta ütles: nii kõhn kui kaamel olekski, ei ole tema nahk siiski jõukohane kandam ühelegi kaameliajajale."

Minajev ei saanud aru selle vanasõna tähendusest ja vaatas küsivalt Lalele otsa:

„Mida ta tahtis sellega ütelda?"

Ka Lale ise oli algul rabatud isemeelse vanamehe ootamatust vastusest, kuid mõtles veidi järele ja hakkas naerma:

„Hea, et ta teisiti ei ütelnud. Seda vanasõna öeldakse veelgi rabavamalt."

„Jajah," kinnitas lühikest kasvu üleni harjastesse kasvanud tööline, kes seisis brigadiiri kõrval. „Räägitakse ka nii: „Kärvanud kaameli nahk ei ole jõukohane koorem eeslile"."

Töölised puhkesid valjusti naerma. Brigadiir sai alles nüüd aru vana meistri vastuse mõttest ja langetas kohmetanult pea. Lale pöördus Minajevi poole:

„Nojah, Dmitri Semjonovitš, kui nad keelduvad vastu võtmast meie abi, tähendab, nad loodavad millelegi. Meie aga, nagu näib, hakkasime rahule jääma ja ilma et tunneksime seda, seisame paigal." Ta pöördus puurijate poole: „Olge valvel, seltsimehed, rahule jääda ei tohi. Meie võtsime vastu nende väljakutse kui meie jaoks kerge võistluse, kuid nähtavasti nad ei kavatse naljatada."

Tagasiteel, kui nad lähenesid autole, ütles Minajev:

„Jah, mulle näib, et meie ei võtnud arvesse väga tähtsat asjaolu..."

„Missugust?" teritas Lale kõrvu.

„Nüüd juhib ju puurimist merel Kudrat Salmanovitš."

„Noh, ja mis siis?"

„Kui see on sama Kudrat, keda mina tunnen, siis vaevalt et tema võistluses lubab endal oma naisest maha jääda."

„Väga kahju, Dmitri Semjonovitš, et teda tundes ei ole te siiamaani mind tundma õppinud."

„See tähendab, kuidas?"

„Ka mina ei ole ju nõus maha jääma... Kuid asi ei ole lõpuks selles. Meie võistleme, kuid ei konkureeri. Mind paneb imestama vaid üks asi: mispärast nad keelduvad meie abist?"

„Arvatavasti on olemas mingisugune kaaluv põhjus. Tõenäoliselt saatsid nad tagasi ka meie teised brigaadid. Muide tuleb tunnistada, et asi ei seisa siiski mitte töökäte nappuses."

„Nii või teisiti, aga asjata saatsid nad brigaadid tagasi. Mulle näib, et Kudrat ei tea sellest."

Nad istusid autosse.

„Ma sõidan koju. Loodan, et täna ööbib ka Kudrat kodus," ütles Lale.

Ta otsustas mehega kui trusti juhataja trusti juhatajaga kõik südame pealt ära rääkida, et selgitada arusaamatust.

„Kolja, koju," käskis ta autojuhti.

Niipea aga, kui ta Minajeviga hüvasti jättis, oma korterisse jõudis ja magavale tütrele vaatas, unustas ta silmapilkselt, et ta on trusti juhataja. Minnes kikivarbail söögituppa, vahetas ta laudlina laual, tõi puhvetist taldrikud, pani nende kõrvale säravad noad ja kahvlid, puhtad salvrätid ja alles pärast seda vaatas seinakella. Puudus üks minut kaheteistkümnest.

3

Õhtuse vahetuse tuleku ajaks oli instrumendi allalaskmine puurauku lõpetatud. Puhanud ja värske Vassiljev seisis Ramazani kõrval ja jälgis tööd. Mõlemad vaatasid huviga Tairi.

Tair ei tundnud end enam uustulnukana. Pidades meeles meistri hoiatust, et naftat sisaldav kiht on lähedal, tunnetas ta üha sügavamini momendi tähtsust. Ja kui temani ulatusid heakskiitvad hüüded: „Vaat nii. Hästi! Õige!" — askeldas ta agaralt ja rõõmsalt mööda puurtorni, püüdis lennult kinni meistri korraldused ja töötas paremini kui mõned temast aastate poolest vanemad ja vilunumad töölised.

Räägitakse, et võistlejal on terav silm. Džamil jälgis teraselt seltsimehe iga sammu, ja märgates, et Tair pöördub ühtelugu küsimustega meistri poole, hakkas teda nokkima.

„Võõra juhatuse all tuleb minu vanaemagi toime. Kõrvalt vaadates näib, et sa tõepoolest taipad midagi."

Tair kihvatas solvumisest, ja et tõendada oma iseseisvust, otsustas ta meistrilt enam mitte küsida juhatusi. Ramazan ja Vassiljev aga, lootes, et raskuse puhul noormees tuleb ja küsib, mis teha, istusid eemale puurimistorude virnale ja hakkasid rääkima rahvusvahelisest olukorrast, sõja lõppemisest, aatomipommist. Tru-

manist, kes nii kiiresti taganes Roosevelti poliitikast. Aeg-ajalt kuulatasid mõlemad meistrid rootori müra ja midagi kahtlast märkamata jätkasid vestlust.

Äkki märkas Tair, et savilahuse tsirkulatsioon lakkas. See oli niivõrd hirmus, et ta kaotas täiesti pea ja vaatas pärani silmil Džamilile otsa:

„Mis on? Millest see tuleb?"

Džamil ei saanud salvavat muiet tagasi hoida:

„Isehakanud meistritel juhtub alati niiviisi. Loodavad endile — ja rikuvad kõik ära. Mine kutsu kohe usta Ramazan!"

Tair jooksis meistri järele. Kui Ramazan ja Vassiljev puuraugu juurde tulid, sai neile kõik selgeks.

„Närune lugu..." lausus Ramazan. Ta vaatas ringi, otsides midagi, vangutas pahaselt pead ja sammus kiiresti kultuurinurga poole.

Latifa istus väikese lauakese juures, kummardudes raamatu kohale. Ta oli nii süvenenud lugemisse, et isegi ei märganud, kui meister sisse astus.

„Tütreke!" hõikas teda Ramazan.

Neiu võpatas ootamatusest, tõstis pea üles, vaatas vanamehe ärevaisse silmadesse ja küsis temalt, mis on juhtunud. Ramazan palus teda helistada kohe puurimis-ala kontorisse. Seal ei olnud kedagi. Siis pani meister ette helistada trusti juhatajale endale ja istudes taburetile laua juurde, kuivatas varrukaga higiseks muutunud laupa.

Latifa võttis ühenduse trustiga:

„Tamara, Tamara, ühenda kiiresti juhataja kabinetiga!... Ei kuule? Ühenda Ismail-zadega!... Pole kabinetis? Siis küsi sekretärilt, kus ta on?... On vaja, kui kord juba küsin... Koju sõitis? Ei või olla!..."

Meister lõi pettunult käega vastu põlvi:

„Vaat kus ebaõnn!"

„Aga mis siis on juhtunud, usta?" muutus Latifa rahutuks.

„Jälle nad tegid pahandust."

„Kes?"

„Tair, Džamil. Savilahus voolab ära, olgu ta neetud! On vaja materjale. Kui jääd lootma Badirlile, ei saa nädala jooksul midagi."

Latifa siunas mõttes Tairi: „Jälle kukkus unistama, unimüts niisugune!" ja võttis uuesti telefonitoru.

„Kas helistan juhatajale koju?"

„Ei, ei maksa, tütreke. Niigi ei käi ta peaaegu kunagi kodus. Las puhkab. Helista parem peainsenerile."

Samal ajal vaatas Kudrat Ismail-zade koos Badirliga üle noortööliste ühiselamut. Kui nad duširuumi läksid, näitas Kudrat roostetanud dušiseadeldisele ja ütles karmilt:

„Mis see on? Mitu kuud pole teie siia sisse astunud? Noh, avage kraan!"

Badirli'd pani imestama trusti juhataja vahelesegamine niisugustesse pisiasjadesse. Ta kehitas õlgu:

„Seltsimees Ismail-zade, homme uurin ma ise kõik järele ja võtan tarvitusele kõik vajalikud abinõud. Näib, et ühiselamu komandant on majapidamise lohakile jätnud, pole järele valvanud. Kuid milleks on teil vaja end niisuguste tühiste asjadega vaevata?"

„Kuidas? Tühiste asjadega?" peaaegu karjus Kudrat. „Mis ajast saadik on töölise tervis muutunud tühiseks asjaks? Kellelt teie olete omandanud niisugused vaated, kas ettevõtjailt Mantaševitelt, Tagijevitelt? Vaadake, mis see on? Noh, avage ometi kraan!"

Kartes jällegi ütelda midagi sobimatut, vaikis Badirli ja avas ühe kraani. Vesi purskas dušikraanist laia joana nagu voolikust.

„Mis see teie arvates on, kas dušš või purskkaev?" küsis Kudrat. „Juba homme alustada remondiga ja teatada mulle, millal valmis saab! Kas on selge või tuleb seletada veel kord?"

Badirli noogutas libitsevalt pead:

„Jah, jah, on selge..."

Ismail-zade läks tuppa, kus elasid Džamil ja Tair koos seltsimeestega. Peale Samandari ei olnud siin kedagi.

Pikutades koikus luges ta ajalehte „Kommunist", mida tellis Tair.

Samandar ei armastanud ikka veel ajalehtede ja raamatute peale raha kulutada. Sellegipärast oli ta juba jõudnud „Gurban Ali-beki" läbi lugeda ning selle sisu Džamilile jutustada.

„Küll on see Molla Nasreddin naljakas!" ütles ta seejuures. „Seda raamatut hakkan ma tingimata lugema."

Samandar tõepoolest laskis end raamatukogus lugejate nimekirja panna. Hiljem aga, nähes seal temale meeldima hakanud Zivar'i, sattus ta veel suuremasse hoogu ja käis seal peaaegu iga päev endale ja seltsimeestele raamatuid vahetamas. Nüüd hakkas ta sageli isegi vaidlema Džamiliga ühe või teise raamatu sisu ja tähtsuse üle. Džamil ei nimetanud teda enam „Vatsaks" ja kuulates Samandari õigeid ja asjalikke märkusi imetles tema taiplikkust. Kui Samandar leidis ajalehe-veergudel kinnitusi oma arvamustele, kriipsutas ta artiklite vastavad kohad alla, ja näidates neid Džamilile, hooples:

„Nägid? Kirjutavad sedasama, mida mina rääkisin. Asi ei seisa selles, vennas, et üks loeb läbi palju ja teine vähe. On vaja, et ka oma kolus oleks midagil"

Ka Džamil ise kiitis sageli andekat seltsimeest:

„Vaat seda ütlesid sa õigesti. Tabasid otse naela pea pihta." Viimasel ajal ei lasknud Samandar käest ajalehte „Kommunist".

„Tere," ütles Kudrat tuppa astudes.

Samandar vaatas teda imestanult. Ta ei tundnud näo järgi Kudrat Ismail-zadet, kuid märgates, kui aupaklikult käib Badirli tema järel, kargas kiiresti koikust üles ja ütles:

„Olge lahked, astuge sisse."

Ismail-zade kergitas õhukesi villaseid tekke koikudel, vaatas linadele.

„Pole viga, on puhtad," ütles ta ja nähes aknalauale asetatud raamatuid pöördus Badirli poole: „Kas teie oma kodus hoiate ka raamatuid aknalaual? Või pole teil üldse raamatuid?"

Badirli muheles libitsevalt:

„On küll, seltsimees Ismail-zade... On olemas..."

„Iga toa jaoks muretsege üks raamaturiiul. On selge või tuleb korrata?"

„Selge..."

Kudrat jäi seisma Samandari ette ja küsis:

„Kus sa töötad, kotkas?"

„Mina olen Lale Ismail-zade trustist."

„Aga kes siin veel elab peale sinu?"

„Džamil, Bilandar, Tair..."

Kuulnud Tairi nime, heitis Ismail-zade veelkord pilgu aknalauale.

„Kelle raamatud need on?"

„Neèd on Džamili omad, need aga Tairi omad," näitas Samandar.

Olles veidi sorinud Tairi raamatuid ja nähes nende hulgas mitu luuletuskogu, romaani „Udune Täbris" ja vene keele õpikut, võttis Ismail-zade taskust märkmiku ja kirjutas sinna midagi. Siis jättis Samandariga hüvasti ja läks välja. Badirli toppis kiiresti oma pungis portfelli paberilehe, kuhu ta märkis üles trusti juhataja korraldused, ja komberdas rutates temale järele. Tulnud tänavale, istusid nad autosse ja sõitsid mere poole.

„Teate, seltsimees Badirli," alustas Ismail-zade, püüdes varustajale mitte otsa vaadata. „On olemas töötajaid, kes libitsevad ülemuse ees, et oma töös eksisamme ja puudusi kinni mätsida. Õigust öelda, mulle on niisugused inimesed vastikud. Nad tegutsevad mitte töö huvides, vaid oma isikliku kasu pärast."

„Ka mina ei salli niisuguseid inimesi," kostis teenistusvalmilt Badirli, itsitades seejuures libitsevalt.

Kaldal suure prožektoritaolise laterna valgusel laadisid töölised pargasele palke ja laudu.

Merel oli kerge lainetus. Laisad lained, nagu väsinud igivanast võitlusest rannaäärsete kaljurahnudega, lõid kergesti vastu laevaparrast ja veeresid niisama laisalt tagasi.

Laadimine edenes kiiresti. Metsamaterjal oleks tulnud juba eile toimetada puurtornidesse. Teades, et selle hilinemise pärast saab ta trusti juhatajalt veel kord peapesu, hakkas Badirli ennast õigustama:

„Kui kõik töötaksid hingega, siis, jumala eest, võiks mägesid paigast liigutada. Aga need venitajad „Aznefttist" on mind äärmise piirini viinud. Ei anna orderit metsamaterjalide kohta ja asi tahe..."

Ismail-zade sai kohe aru, et selle ettekääande mõtles Badirli alles praegu välja, ja katkestas teda järsult:

„Hea küll, hea küll! Aga mispärast te ei ole mulle varem ette kandnud?"

„Halastage, noh kas kõlbab trusti juhatajal tegelda mingisuguste palkidega-laudadega? Niisugused pisiasjad . . ."

„Kas teil muid sõnu polegi? „Tühised asjad", „pisiasjad" . . ."

Kudrat'i hakkas juba ärritama kõik selles inimeses: sunnitud naeratus, alandlik poos, ülemuse iga sõna järelekiitmine, ja isegi iga inimese juures kõige tavalisemad sõnad ja žestid.

„Pisiasju tööstuses ei ole, on olemas pisiinimesi. On see arusaadav või tuleb korrata veel kord?"

„Jah, jah, on arusaadav." Badirli naeratas uuesti orjalikult oma vastiku naeratusega ja painutas alandlikult pea viltu.

Kudrat ei suutnud end enam tagasi hoida.

„Kuulge, seltsimees Badirli! . . . Ärge arvake, et mulle meeldivad need teie näovigurid. Kui teie loodate end meelitamisega välja keerutada, siis pean ma teile otse ütlema: see teid ei aita!"

Järsult ümber pööranud, sammus ta laevatekile. Kerge tuuleke liigutas tema käharaid juukseid ja puhus ka värsket jahedust ta erutatud näkku.

Jässakas brigadiir, kes asetas koos seltsimehega jämedaid laudu laeva vööripoolsesse ossa, nägi trusti juhatajat ja ajas enese sirgu.

„Tere, seltsimees Ismail-zade!" hüüdis ta, ja haarates kinni pika laua otsast, asetas laua osavasti kohale. Kudrat, nagu soovides mitte segada tööd, noogutas vaikides pead, siis aga kasutades minutilist vaheaega, kuni järjekordne tööliste paar lähenes oma kandamiga, pöördus brigadiiri poole:

„Palun teid, hoolitsege, et hommikuks ei jääks randa ühtegi lauda."

Brigadiir noogutas jaatavalt pead:

„Saab tehtud, seltsimees juhataja."

Sellest vastusest oli küllalt.

„Andis sõna, — täidab," mõtles Ismail-zade ja pöördus Badirli poole, kes seisis norgus peaga tema selja taga.

„Õppige neilt — nii töötamist kui ka oskust käituda . . ."

Badirli tundis alles nüüd, milline kuristik on tekkinud tema ja trusti juhataja vahele. Ta nägi, et iga ta sõna ärritab trusti juhatajat, ja siiski ei mõistnud, mida ta temalt tahab. „Miks ta vihkab mind?" küsis ta eneselt, ja vastust leidmata langes veel rohkem tujust ära.

Trusti juhataja tuli auto juurde tagasi ja Badirli poole pilku heitmata istus ette autojuhi kõrvale. Badirli tõlgitses seda omamoodi: „Kindlasti tahab mind minema kihutada." Roninud autosse, pani ta oma paksu portfelli põlvedele, ta istus kogu tee nagu nõeltel.

Trusti valitsuses teatas sekretär Ismail-zadele, et on helistatud puurtornist sada viiskümmend viis ja küsitud teda mingisuguse väga kiire asja pärast.

Ismail-zade helistas ja kutsus meistri telefoni juurde.

„Mis on juhtunud, usta?" küsis ta. „Räägitakse, et sa oled mind otsinud . . . Kuidas? Tekkis imendumine ja ei ole, millega seisma panna? . . . Jälle Badirli? Noh, see logard on ka minu kannatuse kaalule pannud."

Ta pani toru hargile ja kutsus sekretäri:

„Kas peainsener on siin?"

„Ei, ta sõitis materjalidega usta Ramazani puurtorni."

„Kas ammu?"

„Minutit viisteist-kakskümmend tagasi."

Väsinud naissekretär tõstis käe suu juurde, haigutust kramplikult maha surudes.

„Olete väsinud? Minge koju!" ütles juhataja.

Sel hetkel helises linnatelefon. Ismail-zade vaatas seinakella ja tõstis toru üles. Helistas Širmai.

„Jah, mina olen, tütreke," kostis Kudrat, ja unustades väsimuse naeratas. „Sinu kingad on valmis, tütreke, võib-olla toon täna ära. Ainult sa ära oota mind, heida magama. Homme olen terve päeva kodus. Hästi? Aga kas muusikaõpetaja käis täna? . . . On vaja uusi noote? Küll hangin, ainult et sa hästi õpiksid . . ."

Lõpetanud jutuajamise tütrega, võttis Kudrat kokkuvõtte ja laskis sellest kiiresti silmad üle käia. Kokkuvõte eriti just ei rõõmustanud. Võrreldes eelmise päevaga oli plaani täitmine suurenenud kõigest ühe protsendi võrra. Ta ei jõudnud veel arvudesse süveneda, kui Badirli astus kabinetti.

„Seltsimees Ismail-zade," alustas ta. „Teie süüdistate kõiges mind, kuid vannun — antud juhul ma ei ole süüdi. Usta Ramazan oli niivõrd kindel endas, et ei leidnud isegi tarviliku olevat õigel ajal materjali nõuda..."

Ismail-zade mõistis, et sel korral räägib varustaja siiralt. Ta tegi koguni endale etteheiteid liigse teravuse pärast tema kohtlemisel. Kuid ütles siiski:

„Usta Ramazan on vana mees. Ta võis ka unustada, teie aga peate asja niiviisi seadma, et puurtornid oleksid varustatud kõige vajalikuga. Kas arvate, et mulle pakub lõbu iga kord teid sõimata ja pingutada? Hoopiski mitte! Teie pole minu teener, vaid abiline..." Kudrat hakkas rääkima mahedamalt: „Teate, ma soovitan teile, armas inimene, vaadake inimestele otse silmi, tehke oma tööd, kuid mitte tahtmisest olla meelepärane ükskõik kellele. Ma ei ole ju mõni väike ettevõtja, vaid harilik nõukogude inimene. Meil kõigil on ühine eesmärk. Ühe sõnaga, minule on tähtis vaid see, kuidas teie töötate, mitte aga see, kuidas teie minusse suhtute. Kas saite minust aru?"

„Sain aru," vastas Badirli, kes tõepoolest hakkas nüüd taipama, mida juhataja temalt tahab.

„Minul on teile üks palve, seltsimees Ismail-zade: kui juhtub, et ma teen midagi, mis teile meele järgi ei ole, kutsuge mind enda juurde kabinetti ja karistage, sõimake niipalju kui tahate, ainult mitte võõraste juuresolekul. Vastasel korral ei tee keegi minust enam väljagi. See on niisugune rahvas..."

„Vaat see ka ei kõlba mitte kuskile! Teie mõtlete halvasti meie inimestest. Kui mina suhtuksin ka oma töötajaisse nii, siis ei tohiks ma ühtegi päeva trusti juhtida. Inimesed ei sünni ju halbadena. Võtame kas või selle teie iseloomujoone — libitsemise ülemuse ees. Kust see on teil pärit? Selge, et Mantaševite ja Tagijevite ajast. Siis tuli orjalikult peremehe meele järgi olla, et tema poolehoidu võita. Meie aga hindame kõigepealt inimest ja tema tööd." Kudrat vaatas teraselt Badirlile näkku, kontrollides, kuidas tema sõnad mõjuvad. „Räägin ma õigust?"

„Jah."

„Neil päevil esines siin minu juures nõupidamisel insener Fikrat. Tema arutlused ei meeldinud minule sugugi. Ma ütleksin isegi, et need olid kahjulikud. Kuid mulle meeldis see, et ta rääkis avameelselt. Kui ta kartusest minu ees oleks varjanud oma vastuväiteid, ma ei oleks suutnud olukorda õigesti hinnata, töötaksin pimesi. Ka teil tuleb olla otsekohesem. Nii lepimegi kokku: täielik avameelsus ja — ilma libitsemiseta..."

Kudrat vaatas uuesti kella. Puudus üks minut kaheteistkümnest.

„Nojah, peainsener on puurtornis," ütles Kudrat tugitoolist tõustes. „Jääme lootma, et avarii kiiresti likvideeritakse."

Ta võttis tütre kingad, läks ukse poole, ja vaadates üle õla tagasi Badirlile küsis:

„Kas teie koju ei sõida? Soovite, viin teid koju."

„Täna olen valvekorras," vastas Badirli, väljudes kabinetist juhataja järel.

Kudrat sõitis koju.

4

Hilisest kellaajast hoolimata oli linna tänavail ikka veel palju rahvast ja kära. Paljud tulid kinost või teatrist. Vidutades silmi autolaternate silmipimestavas valguses, tuletasid bakuulased tahtmatult meelde aega, millal tuli käsikaudu komberdada mööda pimendatud tänavaid. Inimesed kõndisid aeglaselt kõnniteedel, justkui nautides loendamatute tulede valgust. Kõlinal sõitvate trammivagunite kohal põlesid ikka veel mitmevärviliste lampide tuledevanikud, mis esmakordselt süüdati põlema Võidupäeval. Linn, mis nelja aasta jooksul oli uppunud pilkasesse pimedusse, säras ja sillerdas vikerkaarevärvilises valguses. Akendest, mis veel hiljuti olid tihedasti kaetud eesriietega, hoovas tänavaile mahedat valgust.

Lasknud alla auto külgakna, nautis Kudrat mõnutundega õhtust jahedust ja märkas alles siis, et on koju jõudnud, kui auto peatus välisukse ees.

Oletades, et kodus kõik juba magavad, avas ta oma võtmega käratult ukse ja astus sisse. Kuid söögitoas

põles tuli, ja see rõõmustas teda. Astudes koridorist söögituppa, nägi ta Lalet. Jõudmata ära oodata mehe tulekut oli naine langetanud pea kätele laua kohal ja magas. Kudrat läks kikivarbail ta juurde, kummardus ja suudles teda katmatule kuklale. Lale võpatas, avas silmad, nägi meest ja naeratas.

„Kuidas sa nii vara koju pääsesid?" küsis ta kerge irooniaga.

Kudrat pani toolile tütre kingad ja ilma et oleks Lalele vastanud, läks magamistuppa. Jättes ukse lahti heitis ta söögitoast tuleval valgusel pilgu vanaema kõrval lamavale tütrele, kummardus voodi kohale ja puudutas tasa huultega Širmai põske.

Tukezban ärkas erutatult üles.

„Oled see sina?" küsis ta. „Kuidas sul läheb, kallis?"

Kudrat kahetses juba, et oli läinud magamistuppa ja äratanud üles ema, kes magas alati väga erksalt.

Tukezban tahtis voodist üles tõusta, kuid Kudrat pidas teda kinni:

„Sa maga, ema. Lale on kodus ja on kõik valmis pannud. Ainult ta jäi väsimusest tukkuma."

Tukezban tõmbas teki Širmai kõhnakestele õlgadele ja vaatas naeratust peites pojale otsa.

„Tean, millest teie mõlemad elate. Täna luges lapselaps mulle ajalehte ja seletas kõik ära. Noh, mis teha, nüüd on nähtavasti niisugused ajad — mees ja naine võistlevad töös. Ainult heitke ka endile armu."

Kuulekuse märgiks tõstis Kudrat naerdes käe silmade juurde.

„Sinu sõna, ema, on minule alati olnud seaduseks. Kuid sa maga siiski, ära muretse..."

Palju muret ja häda tuli Tukezbanil üle elada, kuni kasvatas suureks oma esimese ja ainsa poja, ja seepärast oli mures tema pärast kogu oma eluaja. Kudrat teadis seda hästi. Jäänud noores eas üksi pärast mehe surma Siberis, ei abiellunud Tukezban teist korda mitte üksi austusest Salmani mälestuse vastu, vaid ka piiritust kiindumusest pojasse. Ta eelistas käia mööda võõraid hoove, pesi pesu ja elas vaid ühe lootusega: poeg kasvab suureks, siis läheb elu kergemaks; lootis, kannatas ja ootas, kuni Kudrat sai inseneriks.

„Ma ei räägi, et sa töötaksid halvasti, pojuke... Ma mõtlen muule: riik vajab sind ka homme," lausus ta murelikult, mõeldes seda, et poeg loobub vabatahtlikult normaalsest puhkusest ja söömisest kodus.

Et ema mitte kurvastada, püüdis Kudrat alati käituda ema ees erksalt ja lõbusalt. Isegi sõjapäevil veenis ta ema, et sööb ja magab küllaldaselt. Ka nüüd hakkas ta teda veenma:

„Mida seal muretseda, ema? Nüüd ei ole enam töö, vaid aina mõnu. Kinnitan sulle, et ma ei väsita end sugugi, lõunastan sageli restoranis, kabinetis aga on mul oivaline pehme diivan — maga niipalju kui tahad. Noh, juhtub, et sõidan välja merele puurtorni — aga see on ju suurepärane lõbusõit, parem kui igasugune puhkus. Käin mitu korda päevas suplemas, ujun kaugele-kaugele..."

„Ei ole vaja, kallis, kaugele ujuda, ei ole vaja. Meri on nagu tujukas naine. Jumal hoidku, up... et mu keel ära kuivaks, mida ma räägin?! Pea ei või õnnetus juhtuda?"

„Ei juhtu minuga midagi, ema!" lõi Kudrat muretult käega. „Sa ju tead, kuidas ma ujuda oskan..."

Kuid kartes erutada ema mõne ettevaatamatu sõnaga, läks ta ruttu Lale juurde söögituppa.

„Noh, naine," alustas ta lõbusalt. „Sul, nagu näen, on ju päris pidulaud. Kahju ainult, et teed ei ole, mina aga tahaksin parem juua."

Lale lülitas sisse elektrikannu.

„Olen väsinud sinule helistamast. Trustist sind kätte ei saa. Aga ma nagu aimasin, et sa täna koju tuled. Nähtavasti süda aimas. Noh, kuidas sinu asjad on, meheke?"

„Niisama, üldiselt pole viga. Ainult et materjalist on puudus."

„Tuleb mobiliseerida sisemised ressursid," lausus Lale kerge pilkega, justkui loeks ajalehest, ja heitnud Kudratile pilgu, hakkas naerma.

Kudrat mõistis, mida Lale tahtis ütelda: sõja-aastate kestel olid sisemised ressursid tühjaks ammutatud.

„Sa naerad, kuid ärakasutamata ressursse on meil ikka veel küllalt," vastas ta tõsiselt. „Viimasel ajal

leiutasid meie mehed üsna originaalse viisi: nad võtavad maha vanadelt mittetöötavailt mere-puuraukudelt tornid tervikuna ja viivad üle uude kohta. Tead, kuidas see ülesannet kergendab?"

Lale vangutas pead.

„Hea, kui see nii on. Aga minu trustis ei leidu isegi liigset naela."

Kudrat võttis õhukese viilu saia ja määris sellele esiteks võid ja siis kalamarja.

„Ma mõtlen muid materjale," tähendas Kudrat. „Tead, millest meil on puudus? Puurimistorudest. Need, mis meie vanadest mahajäetud puuraukudest üles tõstame, on nagu vedrud kokku keerdunud. Praegu vajan ma hädasti umbes kolm tuhat meetrit torusid. Suurem osa masinaid vajab kapitaalremonti. Millest ka kinni haaraks, kõik nõuab uuendamist või ümberehitamist."

„Kuid näib, et su asjad ei olegi nii väga halvad. Plaani täitmine on tõusnud kaheksakümne viie protsendini. Mina aga tammun ikka ühel kohal ..." lipsas juba Lalel suust, kuid samas katkestas ta end, vaikis viivu ja küsis mehelt:

„Aga ütle, miks sa saatsid minu inimesed tagasi?"

„Missugused inimesed?"

„Meie saatsime sulle sotsialistliku abistamise korras kolm brigaadi."

„Aa ..." Kudrati kulmud kerkisid kõrgele. „Jäh, me saatsime nad tagasi."

„Miks? Kas te ei taha mahajäävusest välja jõuda?"

„Muidugi tahame," vastas Kudrat, jätkates söömist. „Näed sa, tuleb mõelda mitte ainult käesoleva aasta tulemustele. Palju tähtsam on meie merelahingute homne päev."

Lale kehitas imestunult õlgu.

„Mis see tähendab?"

„Lülita välja," ütles Kudrat, näidates podisevale teekannule. „See tähendab, et ma tegelen noorte kasvatamisega ja ettevalmistamisega. Neid ei tohi hetkekski unustada. Viimased sündmused, sealhulgas ka juhtum Mehmaniga, tõendavad, et naftatöötajate noore kaardiväe kasvatamine ja väljaõpetamine on niisama tähtis kui nafta tootmine ise ..."

„Imelik loogika," ei saanud Lale aru. „Mis on sellel ühist sinu keeldumisega meie brigaade vastu võtta?"

„On otseselt seotud sellega. Las poisid harjuvad algusest peale töötama iseseisvalt, kellelegi lootmata."

„Minu arvates vastupidi," vaidles Lale vastu. „Noored peavad kogu aeg tundma, et neid toetatakse. Abi aina kinnitab nende enesekindlust."

Kudrat jäi kindlalt oma arvamuse juurde:

„Enesekindluse tunnet kasvatab meis tegelikkus ise. Mina aga mõtlen iseseisvat tööd. Noored peavad õppima julgemini otsima ja leidma. Muidugi, neid abistavad alati meistrid, insenerid."

„Sõbralik abistamine töös on samuti vajalik. Kui kuulata sind, siis meie noortest peavad kasvama mingisugused Jack Londoni kangelased, kes janunevad auahnelt isikliku edu järele."

„Siin ma enam ei näe mingisugust loogikat," lausus Kudrat kuivalt. „Meie tootmise ühiskondlik iseloom ei lase tekkida niisugustel egoistlikel meeleoludel. Meil innustab töölist mitte isiklik janu kuulsuse või rikastumise järele, vaid sotsialistlik arusaamine sellest, et kogu meie tööstus on rahva üldine omand."

„Sa vist hakkasid pidama mulle loengut poliitilise ökonoomia alal? Ära unusta, et suurem osa noori tuleb meile külast."

„Noh, ja mis siis? Meie külas on majandusel samasugune ühiskondlik iseloom ..."

Kui keegi oleks seda abielupaari kõrvalt kuulanud, oleks ta võinud arvata, et Ismail-zade majas toimub sel hilisel tunnil poliitiline õppus.

Lale tuletas mehele meelde:

„Mitte kaua aega tagasi sa ju ise kurtsid, et sul on puudus töökätest. Nüüd aga keeldud abist. Ma ei mõista siiski, miks? Mul just praegu on võimalus ... ja ma otsustasingi saata mõne brigaadi ..."

„Ja otse usta Ramazani juurde."

„Noh, ja mis siis?"

„Kuidas, mis siis? Kas sa pole kuulnud, mis ta vastas? ..." Kudrat ei suutnud end tagasi hoida ja hakkas laginal naerma. „Näib, et sinu brigadiir ei saanudki aru usta Ramazani vastusest."

Lale punastas, justkui oleks vana meistri sõnad käinud otseselt tema kohta.

„Kui usta Ramazan ei vaja meie abi, siis võid saata meie töölised teistesse puurtornidesse."

„Kuula, naine," alustas Kudrat tõsiselt, „mingisuguseid brigaade ma sinult ei palu. Praegu vajan ma kõige enam traktoreid. Kui tahad aidata, saada kolm traktorit . . ."

„Vaat seda just ma ei saa teha. Meil on niisamuti puudus traktoreist . . . Sõja vältel on tehnilised seadmed ära kulunud, uusi aga tuleb seni vähe. Mul aga tuleb samuti suurendada remondibrigaadide arvu: kavatsen kõik mahajäetud puuraugud käiku lasta."

„Õige!" kiitis Kudrat heaks. „Taastada mahajäetud puuraugud — see on suure tähtsusega asi. Mõni aeg võib nende arvel veel vastu pidada. Kuid . . ." ta vaikis veidi aega, olles süvenenud mõtisklustesse, siis aga jätkas: „Ainult uued naftauurimised võivad tuua pääsu praegusest olukorrast."

Tukezban ilmus uksele.

„Kas teil on vähe neid jutuajamisi seal, endi juures, kas ei ole veel isu täis saanud? . . ." Ta vangutas pahaselt pead ja pöördus poja poole: „Ma soojendasin sulle vett, pojuke. Mine vanni ja siis heida kohe magama, anna kehale puhkust."

„Ah, ema, noh, miks sa ei maga?" Kudrat tõusis laua tagant, võttis emal õlgade ümbert kinni ja viis ta magamistuppa. „Asjata tõusid üles. Me oleksime ka ise toime tulnud."

Jätkates torisemist heitis Tukezban voodisse. Kudrat tuli tagasi Lale juurde.

Sel hetkel kuuldusid viiulihelid kõrvalkorterist. Mängis insener Minajev. Kudrat jäi kuulatama.

„Küll naaber mängib hästi. Ma ei mõista, miks niisugused musikaalsed inimesed lähevad inseneriderks ega hakka artistideks, heliloojateks?"

Lale naeratas.

„Ta on helikunstnik loomult ja leiutaja mõttelaadilt. Töötab praegu usinasti suure leiutise kallal. Kui aga liialt ära väsib, võtab kätte oma viiuli. Võib-olla muusika teda innustabki."

„Aga mis uus leiutis see on?" teritas Kudrat kohe kõrvu.

Ta teadis juba ammu, et Minajev on andekas leiutaja ja ta katsetas üht tema leiutist koguni tööstuses, kus ta varem oli juhatajaks. Katse andis tookord suurepäraseid tulemusi ja Kudrat kasutas osavasti ära kõik selle leiutise paremused tootmisprotsessi kiirendamiseks.

Lale oli kogu aeg huvitatud Minajevi uuest leiutisest ja kiirustas teda tagant. Kuid oma mehega rääkis ta sellest nüüd esmakordselt.

„See leiutis," ütles ta Kudrati küsimusele vastates, „võib muutuda õnnistusrikkaks uuenduseks puurimise tehnikas. Puuri läbimise kiirus tõuseb mitmekordselt."

„Aga miks ei ole sa sellest mulle rääkinud? Meie trustile on niisugust leiutist väga vaja. Meil ju puuritakse praegu rohkem kui teistes trustides."

„Ei rääkinud seepärast, et Dmitri Semjonovitš loeb niisuguseid jutte enneaegseteks. Jäägu see esialgu meie vahele. Kui ta lõpetab, siis hakkab ta ise rääkima kõikjal oma leiutisest."

Kudrat tõusis püsti, võttis pianiinolt värsked ajalehed ja hakkas neid sirvima. Tekkinud vaikuses kostsid viiulihelid veel selgemini. Minajev mängis midagi kurba.

Möödus veel minut, ja viiul jäi vait kõrgeil vibreerivail helidel.

Kudrat luges ajalehest midagi, mis teda eriti üllatas, ja ta pöördus järsku naise poole. Lale märkas, et mees isegi kahvatas ärevusest.

„Mis sinuga on, Kudrat?" küsis ta erutudes.

Lüües vihaselt käega vastu ajalehte, näitas Kudrat teatele, mis oli ära trükitud kolmandal leheküljel. Seal oli juttu sellest, et Lale Ismail-zade eesrindlikust trustist on saadetud abi tööjõu näol Kudrat Ismail-zade trustile. Artikli lõppread eesrindliku trusti „innustavast eeskujust" olid trükitud rasvase kirjaga.

„Kes on teilt abi palunud?" hüüatas Kudrat ajalehte väristades. „Tühi lora! Kõik need jutud töökäte puudusest ainult segavad mind, võtavad inimestel tuju ära."

Lale tõusis niisamuti laua juurest üles.

„Rahustu, Kudrat, milleks siis karjuda? Mida mõtlevad naabrid, kui kuulevad?"

„Ma hakkan ametlikult protestima!" jätkas Kudrat endiselt valjusti, üha enam ärritudes.

„Noh, kui ei taha abi, pole vaja," ütles Lale lepitavalt. „Võistlus ei ole konkurents. Meie tahtsime, et mõlemad trustid tuleksid võitjaks."

„Aga kes andis materjali ajalehele? Kas tõesti on minu inimesed nii abitud, et neid tuleb puksiiri võtta?"

Kudrat lausus sõna „puksiir" mõnitavas toonis, sammus korra vihaselt nurgast nurka ja istus siis oma kohale.

Sel hetkel tuli Minajev rõdule ja jäi seisma Ismailzade söögitoa ukse juurde. Ta oli siin oma inimene. Seepärast ta koputas uksele, avas selle ja küsis imestunult:

„Mis on juhtunud, naaber? Mida te jagate?"

Kudrat näitas ajalehele.

„Kas siis niiviisi talitatakse? See hädakisa hukutab meid. Kõik loodavad kellelegi, loodavad kellegi abile, ja tagajärjeks on see, et trust sörgib sabas. Milleks oli teil vaja oma inimesi töö juurest ära kiskuda ja meile saata? Ja kellele teie juures tuli pähe sellest veel ajalehes kirjutada?"

„Kudrat Salmanovitš, teie erutute asjata. Me tahtsime aidata teid sõbramehe poolest. Kui teie ei vaja meie abi, toome brigaadid tagasi."

„Meie ei mõtelnudki neid vastu võtta! Meie, see tähendab, kõik, kes võitlevad aktiivselt plaani täitmise eest. Kuid leidub siiski inimesi, kes ei ole rahul sellega, et me saatsime teie brigaadid tagasi." Kudrat lõi käega. „Eh, mis seal rääkida, rikkusite mul kogu asja ära selle oma palumata „abiga"!"

Seinakell lõi kaks.

„On aeg magama minna, Kudrat Salmanovitš. Asjata närvitsete säärase pisiasja pärast."

„Jälle pisiasi!" hüüatas Kudrat, tuletades tahtmatult meelde Badirli'd. „Kui teie loete seda pisiasjaks, millest siis teie arvates kujuneb suur asi?"

Kartes tüli andis Lale insenerile märku, et ta vaikiks.

„Minu arvates," ütles Minajev lepitavalt, „ei tohi pärast pikka tööpäeva halvaks panna niisugust „pisiasja" nagu uni. Head ööd!" Ta läks rõdule ja kadus.

Lausumata mehele sõnagi läks Lale magamistuppa. Ta leidis, et Kudrat eksib. Kogu viieteistkümneaastase abielu kestel ei ole ta kordagi karjunud Lale peale nii nagu täna. Ta oli alati hea ja lõbus, tõi alati perekonda rõõmu ja elevust, kuid oma karjumisega täna solvas ta raskesti Lalet. Isegi siis, kui Lale oleks vea teinud, ei oleks Kudrat pidanud temaga nii jämedalt rääkima. Nad olid ju sõbrad ja teineteise abistajad nii tööstuses kui ka kodus, perekonnas. Lale mõtles sageli uhkustundega: „Meie ei ole ainult mees ja naine, meie oleme veel ka võitluskaaslased." Tuleb välja, et see pole tõesti nii. Ilma et ise oleks seda märganud, hakkas Lale tegema Kudratile etteheiteid iganenud vaadete pooldamise pärast.

Ta rõivastus lahti, heitis voodisse ega saanud kuidagi vabaneda mõttest, et Kudratil pole õigus, et tema südame salakambreis pesitseb isikliku auahnuse tunne. Kudrat käis alati ees, nüüd aga jääb tema trust maha. Et ette jõuda, on vaja aega, temal aga ei ole kannatust. Ajaleheteade riivas tema auahnust. Ja võib-olla riivas ta enesearmastust kõige rohkem see, et just ta naine osutab talle abi. Lale sulges silmad ja püüdis uinuda, kuid pealetükkivad mõtted ei lahkunud temast. Lõpuks hakkas ta end rahustama: „Noh, kas pole üksköik, kumb meist on eespool, kas mina või tema? Me töötame ju ühise asja eest."

Lale kuulis, kuidas Kudrat läks vannitoast kabinetti, istus kirjutuslaua juurde ja hakkas midagi kirjutama. Hinge kinni pidades kuulatas Lale mehe sule kerget krabinat, nagu oleks ta püüdnud ära arvata, mida mees kirjutab. „Õigust öelda, ka mina olen osaliselt süüdi. Enne kui saata brigaad, oleks pidanud muidugi temaga nõu pidama," tunnistas ta iseendale ja hakkas voodis rahutult vähkrema. Siis astus Kudrat magamistoa ukse juurde ja sulges selle tasa. Lale vajus uuesti oma mõtteisse, tema teadvus läks veidi uduseks ja ta ei saanud enam isegi aru, kas ta on ikka veel ärkvel või näeb und ...

„Mingi asi ei häiri mind enam, naine. Mina suren õnnelikuna: mu tütar ei jää milleski maha mehest," nii rääkis Lale isa enne surma, ja Lale tuletas sageli meelde neid sõnu.

...Oli tuisune talvine päev. Aknaklaasid põrisesid tugevast põhjatuulest. Tänavail oli kokku tuisanud põlvekõrgusi lumehangi. Trammiliiklus katkes. Inimesed puhastasid kogu aeg tänavaid, kuid lumi tuiskas need uuesti täis. Põliselanikud ei mäletanud, et viimase viiekümne aasta jooksul oleks Apšeronil olnud nii suurt lumesadu.

Vana Alimardan, Lale isa, töötas puurtornis just mere kaldal. Sel päeval ta külmetas end ja haigestus kopsupõletikku. Arstide arvates ei olnud tervekssaamiseks mingit lootust.

Alimardan rääkis naisele, kes ei lahkunud minutikski ta voodi juurest:

„Meie tütar lõpetab tänavu keskkooli. Pane ta instituuti, las õpib inseneriks. Lõpetab õppimise ja on sulle poja asemel."

Ja sulges rahulikult silmad. Võis arvata, et ta näeb meeldivat und ja naeratab sellega rahul olles. Tardunud õnnelik naeratus surnu vahakarva näol viis eksitusse koguni Gülsumi, kes oli temaga koos elanud kakskümmend aastat.

Lale oli koolis. Ei möödunud viit minutitki isa surmast, kui ta tormas tuppa, tõukas laiali surnu ümber kogunenud naised, langes isa voodi peatsile ja hakkas härdasti nutma.

Sellest ajast on möödunud täpselt kakskümmend aastat, kuid Lale ei ole midagi unustanud. Töökaaslased matsid isa pidulikult ja austusega. Oli väga raske elada ainult pensionist. Lale unistas saada luuletajaks, kuid sai teada isa viimse soovi ja astus Naftainstituuti. Tema endisest luuleharrastusest jäi järele ainult üks luuletus, mis oli pühendatud isa mälestusele. See luuletus oli praegugi veel ühe vana raamatu vahel.

Üliõpilasaastad möödusid pidevais õpinguis koos praktiliste harjutustega. Kõigist teadlastest-spetsialistidest nafta alal oli Lale kõige suuremaks autoriteediks professor Gubkin. Järgides tema eeskuju käis Lale juba neil aastail jalgsi läbi kogu Apšeroni, Groznõi ja teiste Kaspia mere äärsete rajoonide naftat sisaldavad maa-alad. Vähe aega enne surma rääkis isa talle: „Mu tütar, ka mina tahtsin saada inseneriks. Peaks sinuski täituma minu unistus." Instituudis aga elas ka Lale ise ainult selle unistusega.

Kudrat õppis samas instituudis, kuid oli Lalest kahe kursuse võrra ees. Nad said tuttavaks kommunistlike noorte koosolekul. Kudrati arutlused naftast, Bakuust ja Bakuu töölistest olid Lalele arusaadavad ja lähedased; see aga, mida Kudrat jutustas oma isast, kes suri Siberis, erutas Lalet sügavasti. Ise seda märkamata kiindus neiu üha rohkem tõsisesse ja arukasse üliõpilasse. Kui Lale sai aru, et ta armastab, ütles talle ta tunne, et ka Kudrat ei ole tema suhtes kaugeltki üksköikne. Ta tundis rõõmu ainuüksi mõttest, et tema kõrvale asub elus see tugev ja tahtejõuline inimene. Nad ei kirjutanud teineteisele kirju, ei avaldanud teineteisele armastust, kohtumistel kõnelesid rohkem instituudi asjadest, oma kutsumustest ja tulevasest tööst, kuid kohtumised ja vestlused muutusid mõlemale igapäevaseks vajaduseks ja Kudratist sai sagedane külaline Lale kodus.

Lale ema töötas õmblustöökojas ja õpetas õmblemist neiudele Ali Bairamovi nimelises klubis.

„Sina, tütreke, õpi, minule ei ole sinu töötasu vaja," rääkis ta sageli Lalele ja nõudis, et tütar loobuks õhtusest tööst ajalehe toimetuses.

„Ei, ema," vaidles Lale, „sul ei ole jõukohane mind üleval pidada. Minu kulud..."

„Mis kulud sul on?" imestas ema. „Sa ei kuulu ju nende moenaiste hulka, kes muule ei mõtlegi, kui ainult hilpudele."

„Aga raamatud? Suurem osa minu teenistusest läheb raamatute peale."

Tõepoolest, Lale toas ei saanud sammugi astuda, ilma et ei komistaks raamatute otsa. Nendega oli kuni ülemise ääreni täis laotud suur pesukapp, neid lebas virnade viisi laual, toolidel, aknalaual ja isegi põrandal

toanurkades. Siin oli nii ilukirjanduslikke teoseid kui ka tehnilist kirjandust.

Kui Kudrat esmakordselt tuli Lale juurde, hakkas Gülsum askeldama, kavatsedes pilaffi valmistama hakata. Kudrat algul keeldus, kuid Lale pealekäimisel jäi lõunaks. „See noormees väärib minu tütart," mõtles Gülsum ja õnnistas südames tütart ning tulevast väimeest. Veel samal päeval püüdis ta kõnelda tütrega avameelselt, välja uurida temalt midagi Kudrati kohta, kuid peale sõnade: „minu seltsimees, õpime koos," ei saanud ta midagi teada. Hiljem selgus, et Alimardan tundis Kudrati isa ja Gülsum oli kuulnud jutustust ta elust.

Pärast instituudi lõpetamist hakkas Kudrat töötama insenerina tööstuses, kuid ta sai endiselt sagedasti Lalega kokku. Ta tuli Lale juurde instituuti või koju, mõnikord helistas talle, ja nad läksid koos kinno või teatrisse.

Tukezban sai kõigest sellest pojalt teada palju hiljem. Pool aastat pärast seda, kui Lale oli lõpetanud instituudi, tuli Kudrati ema Gülsumi juurde, et tuua isade ning vanaisade kombe järgi kihlasõrmus. Peigmees ja pruut tahtsid pidada pulmi uutmoodi, kuid mõlemad emad ei olnud sellega päri. Tuli järele anda. Pulmad peeti vana kombe järgi — sõidukite, zurnaade ja trummiga. Lale pidi pulmarongis sõitma linna ühest otsast teise, mehe majasse.

Hommikul ärgates heitis Lale pilgu mehe tühjale voodile ja oli imestunud. „Mis temaga on? Kas ta tõesti pole üldse magama heitnudki? Või sõitis juba öösel trusti?" mõtles ta ja küsis ämmalt, kes kolistas söögitoas puhvetiuksega, kattes lauda hommikueineks.

„Ema, aga kus on Kudrat?"

„Ma tahtsin seda sinult küsida, tütreke," vastas Tukezban. „Küllap kutsuti jälle öösel tööstusse."

„Ei, ema, ta läks ära sellepärast, et sai minu peale pahaseks ..." ütles Lale ohates.

Kui ta voodist üles tõusis, avanes kabineti uks ja Širmai tuli magamistuppa. Ta kiharad olid nagu alati korralikult kammitud, pealael ilutses roosa lint, põsed

olid erutusest roosaks muutunud, silmad aga vaatasid küsivalt ja valjult emale otsa.

„Mis sul on, lapsuke?" küsis Tukezban.

Širmai suunas pilgu vanaemale, kuid vaikis. Olles lõpuks julgemaks saanud, jooksis ta järsku ema juurde ja küsis endiselt tõsise näoga:

„Ema, mis on „tahtejõud"?"

Alles nüüd nägi Lale Širmai käes paberilehekest, võttis selle temalt ära ja ütles pahaselt:

„Ei ole sul vaja kõike lugeda!"

„Ma tahan ainult teada, mis tähendab „tahtejõud"?" Aru saamata, miks ema ta peale vihastas, surus tütarlaps huuled kokku, tema nägu tõmbus krimpsu ja ta pidi peaaegu nutma hakkama.

Blokknoodi lehekesel oli Kudrati kindla ja selge käekirjaga kirjutatud:

„Lale! Esialgu on minu töös veel tohutu hulk puudusi. Kuid ma ei arvesta kellegi abiga. Sa oled alati tunnustanud minus inimest, kellel on suur tahtejõud. Ja nüüd see inimene ütleb sulle: võistluses jääb võit minule. Kudrat."

Eeskojas helises kell. Širmai jooksis välisust avama. Tuli muusikaõpetaja Sadaf. Nähes oma õpilase põskedel pisaraid küsis ta:

„Mis sinuga on, Širmai?"

„Ei midagi, tädi Sadaf..." Kuid suutmata end tagasi hoida puhkes tütarlaps äkki nutma.

Sadaf võttis tal käest kinni ja viis klaveri juurde, mis asus söögitoas. Lale tuli sisse ja teretas õpetajat.

„Mis temaga on?" küsis Sadaf, näidates Širmaile.

„Loeb, mida temal pole tarvis lugeda," vastas Lale, heites tütrele pahase pilgu. „Ei kuula sõna... Sadafhanum, istuge meiega einestama. Joome teed. Siis hakkate harjutama."

„Ei, ei, tänan, ma just äsja einestasin," keeldus Sadaf ja alustas tundi.

Täna ei olnud õpetaja rahul oma õpilasega. Širmai mängis hajameelselt, ajas segi noodid ja sõrmed. Tavaliselt lahke ja kannatlik, pidas Sadaf ka täna oma tundi temale omase taktitundega, parandas tihti õpilast ja

külma verd kaotamata sundis teda mängima ühte ja sama passaaži, kuni saavutas õige ja puhta mängu.

„Meie kontserdile," rääkis ta, „tuleb tingimata inimesi, kes tunnevad hästi muusikat. Seepärast tuleb olla tähelepanelik, on vaja, et iga noot heliseks. Kui mängid halvasti, on meil mõlemal häbi."

Širmai ei suutnud siiski keskenduda ja tegi ühtelugu vigu. Sadaf katkestas tunni.

„Istu, einesta parem," ütles ta õpilasele, ja saanud teada vestlusest Tukezbaniga, miks Lale tütrekesega tõreles, pöördus ta uuesti Širmai poole, kes jõi vastumeelselt teed: „Emal on õigus. Väikesed ei tohi end täiskasvanute asjadesse segada."

„Ma ei ole väike," vaidles tütarlaps vastu ja hakkas veelgi rohkem mossitama.

Sadaf ja Tukezban vaatasid teineteisele ja naeratasid. Siis pani õpetaja Širmai uuesti istuma klaveri juurde.

„Kontserdini on ainult mõni päev aega," tuletas ta õpilasele meelde. „Seal ei tohi olla nii hajameelne. Kui sa tuled lavale, hakkab sul süda kloppima. Sina aga ära tee sellest välja. Ole kindel, võta ennast kokku ja suuna kogu tahe sellele, et hästi mängida. Mida tugevam sul see tahe on, seda paremini sa mängid."

Viimaseid sõnu kuuldes virgus Širmai äkki:

„Aga mis tähendab „tahtejõud", tädi Sadaf? Ma küsisin emalt, tema aga ei vastanud, vihastus. Kas need on pahad sõnad?"

Sadaf paitas tütarlapse pead:

„Tahe, see on, mis sunnib inimesi taotlema seda, mida nad tahavad," ütles ta. „Kui sa soovid teada, mis on tahtejõud, siis vaata töölisi — naftatöötajaid. Vihmas, lumesajus, lumetormi käes võitlevad nad oma töökohtadel nafta eest, sellepärast et nad on julged inimesed, kes ei karda mingisuguseid raskusi, tugeva tahtejõuga inimesed."

„Aga miks ema ei seletanud mulle, vaid vihastus minu peale?"

Sadaf langetas pea, peites naeratust. Ta ei saanud vastata tütarlapse küsimuse peale.

Niisama vaidlesid ka Tair ja Latifa selle üle, mis on tahe. Kui savilahuse vool puuraugus oli korda seatud, läks öövahetus pargasele ja sõitis kaldale. Tair ja Latifa läksid koos koju. Kogu tee sadamast alates käis Latifa pea norgus ega vaadanud kordagi Tairile otsa. Meister polnud töölistele sõnagi ütelnud selle kohta, kes on avariis süüdi, ja Tairile näis, et Latifa külm kinnisus on jällegi tingitud kellegi sepitsustest.

„Mis, jälle on sulle minu peale keelt kantud?" küsis ta.

„Mis keelt kantud? Ma tean isegi kõik!"

„Ütle, et ka mina teaksin. Milles on minu süü? Miks sa ise ei vaata minu poole?"

Latifa silmad välkusid raevunult.

„Kui kavatsesid põgeneda, ma ei ütelnud midagi. Mõtlesin — poisinolk, hakkas ema järele igatsust tundma. Tulid tagasi ja mina arvasin, et sa mõistsid oma eksimust, muutsid meelt ja hakkad töötama nagu kord ja kohus. Nüüd aga näen, et olen eksinud. Sa ei ole karvavõrdki targemaks saanud."

„Kuid mis ma siis olen teinud?"

„Sa küsid veel! Sulle usaldati töö, aga sina? Ainult häbistad vanameest."

„Missugust vanameest?"

„Tead mis, Tair, on küllalt teesklemisest. Tead ise väga hästi, keda ma mõtlen. Kes on süüdi avariis? Võib-olla jälle Džamil?"

„Mis sa mulle kogu aeg topid nina alla Džamil'i?" Tair heitis vihase pilgu oma teekaaslasele ja pöördus kõrvale.

„Kunagi ei saa sinust naftatöötajat!" ütles Latifa valjusti, möödaminejaile tähelepanu pööramata, ja tema sõnad tundusid Tairile raske haavamisena. Ta pöördus tormakalt ning otsustavalt neiu poole:

„Mispärast?"

„Sellepärast, et tõelisel naftatöötajal peab tingimata olema kolm omadust, milledest sul pole ühtegi!"

„Mis omadused need on?"

„Tähelepanu, julgus ja tahtejõud!..."

Nad läksid lahku, ilma et oleksid isegi hüvasti jätnud.

Samal päeval sai Tair õhtusel õppusel veel ühe ja veelgi tugevama löögi. Džuma-zade rääkis juhtumeist, kus töölise tähelepanematuse tõttu algab savilahuse kiire äravool ja puurauk langeb rivist välja. Vestluse täies hoos olles avanes uks ja Kudrat Ismail-zade astus sisse. Õpetaja ja kuulajad vaatasid temale äraootavalt, arvates, et algavad tavalised küsitlused. Kuid juhataja, olles kõiki teretanud, läks Džuma-zade juurde ja küsis:

„Kuidas õpib teie juures Tair Bairamlõ?"

Tekkis vaikus. Halba ette aimates punastas Tair kuni kõrvadeni ja langetas pea. Džuma-zade vastas:

„Väga hästi."

„Kas tõesti?"

Kudrat vangutas kahtlevalt pead:

„Ei või olla. Ta vist muud ei teegi, kui loeb romaane ja luuletusi. Tema raamatute hulgas ei ole mitte ühtegi tehnilist. Nii et teie räägite, et õpib hästi?"

„Tal on kõigis aineis viied, seltsimees Ismail-zade," kinnitas õpetaja.

Tairi nägu lõi särama. „Tubli mees see õpetaja!" kiitis ta mõttes Džuma-zadet. Kuid Kudrat vangutas uuesti pead.

„Minu arvates kiidate teda ülearu. Niivõrd kui Tair on andekas, samavõrd on ta ka tahtejõuetu ja tähelepanematu. Kas ma räägin õigust?"

„Jah, see võib küll nii olla," nõustus Džuma-zade.

Tair süngestus uuesti ja langetas silmad. „Nemad on nähtavasti juba varem kokku rääkinud," arvas ta. Kui seda kõike oleks talle öeldud nelja silma all, ei oleks ta nii tusaseks muutunud. Nüüd aga võib Latifa juba homme sellest teada saada.

7

Oli möödunud juba üle kahe tunni sellest, kui elektrijõuliin uurimispuurtornis rikki läks. Brigaadi koosseisus ei olnud elektrikut, kes oleks võinud liini paran-

damise enda peale võtta. Mehhanismid jäid seisma; oodates montööri tööstuse kontorist, istusid töölised tegevusetult. Kõik, eriti aga Ramazan ja Vassiljev olid üsna tujust ära. Seisaku iga tund muutus tõkkeks trusti juhatajale antud pühaliku lubaduse täitmise teel. Oktoobrirevolutsiooni aastapäev lähenes. Kohalikud ajalehed paigutasid oma veergudele „Autahvlid", avaldasid eesrindlaste nimesid. Kirjasaatjad ja pildistajad käisid hommikust õhtuni mööda puurtorne, kogudes uudiseid oktoobrieelse võistluse käigu kohta ja pildistades paremaid stahaanovlasi. Nad ei jätnud silmapaari vahele ka Ramazani mere-puurtorni, tuletades meelde nii meistrile endale kui ka oma lugejaile brigaadi pühalikku lubadust. Eile aga käis puurtornis koguni Moskva kirjasaatja ja küsis ka meistrilt üksikasjaliselt seletusi töö käigu kohta. Vana meister kiitis kirjasaatja ees töölisnoori ja andis eriti hea hinnangu Džamili tööle. Tairi kohta aga ei öelnud sõnagi.

See langes raske kivina noormehe hingele. Kuid ta ei süüdistanud kedagi, mõistes, et süüdistada tuleb vaid iseennast. Ja nüüd, söandamata minna seltsimeeste juurde, kes istusid puurtorni sillakese äärel, jalutas Tair sellel poolel, kus harilikult peatus pargas, ja mõtles oma häbile. Töö puurtornis seisis ja tal oli küllalt aega järele mõtelda selle üle, mis oli tema eksisammude ja vigade põhjuseks. „Meistergi vaatab praegu mind nagu hunt," see mõte näris südant. Ta vaatas igatsevalt kaldale. Keegi müksas teda ettevaatlikult vastu külge. Tair võpatas ja pöördus ümber. See oli Džamil.

„Mille üle sa mõttes oled, sõber? Lähme. Mehed paluvad, et sa laulaksid midagi."

Džamil tõmbas Tairi varrukast. See tõmbas käe tagasi.

„Ei, ei hakka laulma, mul pole mingit soovi selleks. Ei mõista, miks teile pähe tuli lõbutseda?"

Tegelikult aga oli tal hea meel, et Džamil tuli tema juurde, et seltsimehed tahavad teda kuulata.

„Lähme! Laulad midagi — ja omagi süda läheb rõõmsamaks," käis Džamil peale. „Meil tuleb veel kaua

istuda ilma tööta. Kuni leiavad montööri, kuni see siia jõuab . . ."

Õhtuhämaruses rahulik meri muutus üha tumedamaks, kaotades oma õrnsinise värvuse. Kaugel, peaaegu silmapiiri joonel ilmus nähtavale laev. Möödudes Nargeni saarest lähenes ta Bakuule. Tair jälgis laeva, kuid tema mõtted olid seotud ikka ühe ja samaga: „Nüüdsest peale ainult töö. Kuradile kõik muu!" mõtles ta.

„Tähendab, sa ei taha laulda?" Džamil tõmbas uuesti teda varrukast.

Tair kortsutas kulme ja vastas tasa, kuid järsult:

„Džamil, jäta mind rahule!"

Džamil läks seltsimeeste juurde. Tair aga süvenes uuesti oma mõtisklustesse. „Meister kiitis kõiki ajakirjaniku ees, kuni asi aga jõudis minuni . . ." Korraga võtsid tema mõtted teise suuna. „Ootame montööri, töö aga seisab. Miks? Kas ei saa läbi ilma montöörita?" Kibe muie libises üle ta näo. „Pärast niisugust häbi tahad veel hakata meistrile nõu andma? . . . Jah, aga homseks kutsutakse kommunistlike noorte koosolekule. Hakkavad arutama minu küsimust ja muidugi võtavad mind läbi nagu kord ja kohus. Sellele tuleks mõtelda!"

Laev lähenes. Vaadates laeva tuli Tairile meelde märge „Meremeeste töömeetodist", mida ta oli hommikul lugenud ajalehest. Ta jäi mõttesse: „Jah, näe, nemad saavutasid laeva ringluse kiirendamise, kuid laevasõidukiirus on ju endine. Järelikult oleneb kõik oskusest töötada. On tarvis ajusid liigutada . . ." Ja samas, nähes mõlemat meistrit, kes istusid pingil kultuurinurga juures, otsustas: „Ütlen vanamehele nelja silma all. Kui tal tuleb pähe mind välja naerda, siis ei saa vähemalt teised sellest teada."

Öövahetus lõppes, kuigi kasu oli sellest vähe: öö jooksul suudeti puurida kõigest kakskümmend meetrit. Hommikul puurtornist tulles ootas Tair, kuni Ramazan, olles teekaaslastega hüvasti jätnud, hakkas üksi kodu poole minema, ja ta jooksis meistri juurde.

„Usta," pöördus ta meistri poole, „ma tahan teie poole sisse astuda, et teiega rääkida. Kas lubate?"

Ramazan kortsutas süngelt kulme ja vaatas Tairile otsa.

„Noh, mida sa tahad ütelda?"

Kuid vaadates teraselt Tairile näkku ja mõistes, et see tahab rääkida millestki väga tähtsast, muutus vanamees lahkemaks.

„Kas siin ei saa rääkida?"

„Ei, usta. Mul on vaja teiega rääkida nelja silma all."

„Võib-olla oled sa otsustanud külasse tagasi joosta?" küsis Ramazan, proovides õpilast.

„Ei, ei . . . Asi puutub puurtorni."

„Asi puutub puurtorni," kergitas vanamees imestunult kulme; ta näole ilmus vaevalt märgatav naeratus. „Siis mine ja puhka välja, pojuke," vastas viimaks meister. „Tuled kolme-nelja tunni pärast."

„Kuulan."

Ramazan läks uuesti oma teed.

Kui Tair jõudis ühiselamusse, magas Džamil juba. Teki peal lebav suletud raamat tõusis ja vajus ühtlaselt.

Tair heitis samuti voodisse, kuid ta ei tahtnud magada. Ta valmistus juba ette eelseisvaks vestluseks meistriga, avaldas oma oletusi, kuulas kannatlikult sünget vanameest ja tõi ette üha uusi ja uusi väiteid.

Paar tundi vähkres ta küljelt küljele, kuid ei jäänud magama, tõusis üles, riietus ja läks naabruses asuvasse skvääri. Pool tundi hiljem, olles lonkinud mööda skvääri teid ja veel kord läbi mõtelnud oma ettepaneku, läks ta vana meistri juurde. Ramazan võttis ta vastu sõbralikult.

„Noh, astu aga sisse, pojuke, astu sisse!" ütles ta, ja nähes Tairi näos kurba ja murelikku ilmet küsis: „Miks nii tusane?"

„Ma olen süüdi, usta," lausus Tair tasa, ja suutmata taluda vanamehe karmi pilku langetas pea. „Kuid annan sõna, et enam ei lase midagi niisugust sündida . . ."

Ta hääl värises. Meister sai aru, et ta õpilane rääkis seda väga siiralt. Ta tundis Tairi sõnades inimese kind-

lat otsust, kes on valinud oma tee pärast pikka ja piinarikast sisemist võitlust. Ramazan rõõmustas, kuid vastas tagasihoidlikult.

„Vaatame ..." ütles ta. „Kuid sa pead tõendama seda mitte sõnadega, vaid tegudega."

„Tõendan, usta. Ma olen nüüd paljust aru saanud. Annan sõna, et täidan oma lubaduse."

Olles rahul niisuguse sissejuhatusega, tõstis Tair pea ja vaatas vanale meistrile otse silmi.

„Mulle tuli mõttesse üks ettepanek," alustas ta, „sellest tulingi ma teiega rääkima."

„Noh, noh, lao välja ..." haaras huvitatud meister oma harjunud kombe vastaselt asjast kohe kinni.

„Eile seisime tervelt neli tundi ilma tööta montööri oodates."

„Nii, nii ..." ütles vanamees veelgi kärsitumalt.

„Niisamuti seisame ilma tööta, kui läheb vaja lukkseppa või puuseppa. Kui juhtub homme olema torm, tuleb meil oodata mitte neli tundi, aga võib-olla neli päeva. Ma näen, et niiviisi läheb asjata kaotsi tohutu hulk aega. See toob kahju nii riigile kui ka meile."

Ramazani silmis välgatas rõõm.

„Noh, noh!"

„Milleks meil kaotada aega, usta?"

„Aga mis siis teha?"

„Kõik see töö tuleb ära teha meil endil. Kas meie ei tuleks sellega toime?" küsis Tair ja tema sõnades oli kuulda mitte niivõrd küsimust, kui kindlat veendumust.

„Kuid igaühel on ju oma kutseala. Ei sina, ei Džamil ega Griža saa asendada montööri."

„Õige. Kuid me võime ju ometi selle ala ära õppida?"

„Muidugi võite."

„Ja kui igaüks meist," jätkas Tair, „õpib ära veel ühe eriala, siis ei tule meil nagu täna istuda neli tundi ilma tööta ja oodata, kuni saadetakse keegi."

Ramazan elavnes päriselt. Teda rõõmustas mitte ainult see, et Tairi ettepanek võis tuua tohutu suurt kasu ühisele asjale, vaid veel rohkem see, et kasuliku ettepaneku tegi just Tair — õpilane, keda ta hästi mõistis ja õigesti hindas juba esimesest kohtumisest alates.

„Kas riigile on sellest kasu või kahju?" esitas Tair küsimuse, ja vastas ise sellele: „Muidugi kasu."

Ramazan katkestas teda:

„Oletame. Aga kus ja kelle juures hakkate õppima?"

„Kus? Ma olen mõtelnud ka sellele, usta. Meie asutame klubis ringi. Ja milleks on kommunistlik noorsooühing? Las organiseerib niisuguse ringi. Kui inimene, kes nõustub meid õpetama, on bolševik, siis ta selle eest raha ei võta, kui aga parteitu ..." Tair mõtles sekundi. „Aga meie valime välja niisuguse, kes oleks parteitu bolševik ... Niisuguseid on aga nii palju kui kulub."

Ramazan muutus üsna elavaks.

„Nii ... Oletame, et sa õpid ära montööri kutse. Aga kes asendab meile lukkseppa, puuseppa?"

„Kes? Teised seltsimehed. Ma ei räägi ju ainult endast. Las õpivad ka teised."

Tair lõpetas. Teda häiris praegu miski hoopis muu. „Kas keegi vastab niisugusele üleskutsele?" mõtles ta.

„Aitäh, pojuke," ütles vanamees ja tõusis püsti. „Aitäh. Tähendab, ma ei ole sinus eksinud."

Meister ei sülelnud ega suudelnud oma õpilast. Ta ei teinud seda mitte sellepärast, et tal ei jätkunud headust, vaid lihtsalt see ei olnud temal kombeks. Ramazan uskus, et nüüdsest peale hakkab Tairilt kuulma palju mõistlikke ja kasulikke ettepanekuid. Nähtavasti tulid need ettepanekud hingelisest tarvidusest tuua kasu ühisele asjale. Kui see aga on nii, siis peavad need lähemas tulevikus vilja kandma.

Vanamehe järel tõusis püsti ka Tair.

„Varsti, usta, algab kommunistlike noorte koosolek. Seati üles küsimus minu kohta. Lubage, ma lähen."

„Mine, pojuke, mine. Ainult pea meeles: kui andsid sõna, siis pea seda!"

„Ärge kahelge, usta, ma pean oma sõna."

8

Kommunistlike noorte koosolek, kus arutati Tairi küsimust, oli ammu juba lõppenud ja kõik kommunist-

likud noored olid juba laiali läinud. Ainult Tair istus akna juures ja vaatas hajameelselt päikest, mis hakkas kaduma koirohuga kaetud küngaste taha. Ta istus ikka veel endisel kohal, olles süvenenud oma mõtteisse. „Õigesti tehti mülle peapesu," mõtles ta. „Sellest on veel vähe. Olen süüdi, mis seal rääkida. Meister usaldas mind, andis töö kätte, aga mina?..." Tair vangutas rahulolematult pead. Seltsimeeste õiglane kriitika ei solvanud teda sugugi, kuid Latifa esinemine vihastas teda hinge põhjani. Kuni elulõpuni ei unusta ta Latifa sõnu: „Tair on parandamatu, on vaja ta kommunistlikust noorsooühingust välja heita." Kuid miks parandamatu? Kes ei eksi? Ega asjata öelda: ei eksi ainult see, kes midagi ei tee. „Eh, Latifa," mõtles Tair kurvalt. „Seda ma küll sinust ei oodanud."

Aga näe, Dadašlõ, keda Tair pidas kalgiks ja südametuks noormeheks, osutus kõigist kõige paremaks ja tundelisemaks. „Meie peame aitama igat seltsimeest," ütles ta. „Tairi süü on suur, kuid minu arvates on ta tõeline kommunistlik noor ja mõistab juba, et see on temale õppetunniks eluajaks."

„Õige. Ja ma annan mehesõna, et see jääb minu viimaseks veaks!" Nii vastas Tair kommunistlike noorte organisaatorile, ja praegugi meeldis talle see vastus. Ka koosolekust osavõtjaile jättis ta hea mulje. Ainult Latifa kallutas pea ja naeratas pilkavalt. Näib, et ainult tema üksi ei uskunud Tairi. Miks?

Tair tõusis püsti ja sammus ukse poole. Tänavale jõudes suundus ta masinlikult asula poole, kus elas Latifa. „Ei, rääkis ta enesele, „ma pean teda nägema ja kõik ära selgitama. Miks ta ei usu mind?"

Töölisasulale laskus videvik, kuid tänavalaternaid veel ei süüdatud. Mööda asfaltteed veeresid sõidu- ja veoautode voorid. Neile tähelepanu pööramata kõndis Tair oma mõtisklustesse süvenenuna.

Just kivitrepi astmete ees jäi ta kõhklevalt seisma: „Minna või mitte?"

„Tair on parandamatu!" helises ikka veel tal kõrvus ja Latifa pilkav naeratus jälitas teda. „Lähen," otsustas ta ja hakkas tõusma mööda treppi, mis viis künkale. „Mispärast kõik teised uskusid mind, ainult tema..."

„Tair," kuulis ta neiu häält ja pöördus kiiresti ümber.

Latifa seisis tema ees.

„Kuhu sa lähed?"

„Teie poole," vastas Tair otsustavalt ja vaatas julgesti neiule silmadesse.

„Milleks?"

„Tahan kaevata sinu vanematele."

„Kelle peale?" küsis Latifa ja puhkes heledasti naerma.

Tair kortsutas kulme.

„Ise neiu, kuid süda nagu kivist!"

Ta oli vihane, Latifa aga, nagu soovides teda veel rohkem vihastada, ütles naerdes:

„See näib sulle sellepärast nii, et ma rääkisin tõtt."

„Tõtt?" Tairil kihvatas sees. „Mis õigus sul on mind mitte uskuda?"

„Seda küsi iseendalt."

„Milles on minu süü?"

Mõlemad jäid minutiks vait. „Nähtavasti minu sõnad mõjusid," mõtles Latifa.

„Tead mis, Tair," ütles ta, „kui kaebad minu isale, siis läheb sul endal halvasti. Kui ta saab teada, mis sa tegid puurtornis, teeb ta sul tingimata kõrvad tuliseks. Ta on vana naftatööline ega andesta niisuguseid asju."

„Aga mis on teil tegemist kõige sellega? Usta Ramazan ise ei ütelnud midagi, teie aga kõik tormasite teda abistama."

„Näed nüüd. Sa ei ole ikka veel teadlik oma eksimusest."

„Ei taibanud ütelda koosolekul: ainult surnud ei eksi!"

„Kuule, Tair, mul on sinust kahju. Sa oled minu seltsimees kommunistlikus noorsooühingus..."

„Kahetse parem ennast!" ütles Tair teravalt ja läks minema.

Latifa vaatas talle mõni aeg järele. „Kangekaelne!" mõtles ta, siis pöördus ümber ja jooksis kiiresti mööda kivitrepi astmeid üles.

KUUES PEATUKK

1

Kudrat Ismail-zade kutsuti välja partei linnakomiteesse. Ta teadis, et täna tulevad sinna kokku trustide juhatajad. Oma printsipiaalseid seisukohti luges ta küllalt tugevaiks, kuid täna tundis ta end siiski ebakindlana. Plaani täitmine ei läinud sugugi nii kiiresti, kui arvati „Azneftis" tema määramisel ühte kõige enam mahajäänud trusti. Ei ole veel teada, kuidas suhtub linnakomitee sellesse, et Kudrat keeldus abist, mis oli temale pakutud Lale Ismail-zade trusti poolt. Teda arvestati alati ja igal pool, alati tunnustati tema teadmisi ja kogemusi, tema tööd seati eeskujuks teistele. Praegu oli ta väga ebasoodsas seisukorras: tuli leppida plaani täitmise tagasihoidliku protsendiga ja kanda suuri kulusid uute puuraukude puurimisel. Hiljem tasub kõik end kuhjaga ära, uued puuraugud viivad trusti kahtlemata eesrindlike trustide hulka, ent kuidas suhtutakse sellesse linnakomitees, kas usutakse?... Kudrat närvitses veidi, tõustes mööda mitmekordse hoone järske treppe.

Astunud avarasse tuppa, mille kõrged seinad olid üleni kaetud raamatukappidega, nägi ta istumas pika laua juures, mis oli kaetud rohelise kaleviga ja ümbritsetud valgeis puldankatteis tugitoolidega, teiste trustide juhatajaid ja mõningaid vanemaid puurmeistreid. Nende hulgas oli ka Ramazan. Tema kõrval istus Lale.

Toa sügavuses laia kirjutuslaua taga, mille kõrval

oli ümmargune lauake telefoniaparaatidega, oli istet võtnud partei linnakomitee sekretär Aslanov. Süvenenud mingisuguse dokumendi lugemisse, tegi ta selle äärtele pliiatsiga märkmeid. Tema kõrval seisis üks linnakomitee naistöötajaist.

Aslanov oli lahinguis ja töös halliks läinud vana aserbaidžani bolševik ja üks Sergei Mironovitš Kirovi lähemaid sõpru.

Nende sõprus algas juba Astrahanis. Pärast kangelaslikke lahinguid türgi-mussavatistide jõukudega 1918. aastal läks Aslanov koos oma relvastatud salgaga Bakuust Astrahani. 1919. aasta augustipäevadel tõstis Kirov lipu võitluseks valgekaartlaste kontrrevolutsioonilise mässu vastu ja ütles: „Senikaua kui Astrahani krais on veel kas või üksainus kommunist, on olnud, on ja jääb Volga jõesuu nõukogude omaks!" Aslanov oli üks esimestest bolševistlikest komissaridest, kes viisid oma salgad ülbeksläinud kontrrevolutsionääride vastu. Võitluses nõukogude võimu vaenlastega tugevneski kahe vapra bolševiku sõprus.

Aslanov oli noorest east peale aserbaidžanlaste ja suure vene rahva vahel vennalike sidemete süvendamise tuline pooldaja. Kodanlikke natsionaliste luges ta töölisklassi õelaimaiks vaenlasteks.

1920. aasta aprillis, kui Aserbaidžani töötajad tõusid üles mussavatistide vastu, ruttas Aslanov koos üheteistkümnenda armeega, mille eesotsas olid Kirov, Ordžonikidze ja Mikojan, appi oma rahvale ja sattus niiviisi uuesti aserbaidžani maale. Sellest ajast peale, paljude päevade ja kuude jooksul, tundmata, mis on uni, mis puhkus, võitles Aslanov oma rahva vaenlaste vastu.

Aslanovil oli isegi kõige kaugemates Aserbaidžani nurkades loendamatu hulk ägedais lahinguis proovitud sõpru. Praegu töötasid paljud neist sotsialistliku ülesehitustöö mitmesugustel aladel ja nad tulid alati linnakomitee sekretäri juurde, rääkisid temaga oma asjadest häbenemata ja midagi varjamata.

Vabariigile rasketel aegadel kaitses Aslanov koos Kiroviga revolutsiooni võitu, nüüd aga viis ta juba paljude aastate jooksul vääramatult ellu Sergei Mirono-

vitši õpetusi oma armsa Aserbaidžani arendamisel. Partei linnakomitee sekretäri pea oli juba hall, kuid nii tema liigutustes kui ka hääles oli tunda ikka sedasama noort trotsi, sama energiat ja vankumatut tahet. Maa tuli välja raskeist lahinguist ja asus uuesti ülesehitustööle. Aslanov aga rääkis endale ja seltsimeestele: „Sõda on lõppenud, kuid võitlus kestab." Ja ta jätkas tõepoolest võitlust nafta eest, rakendades kogu kaasaegset tehnikat. Tihti käis Aslanov õhtuti uurimispuurtornides, süvenes kõigisse puurimisala küsimustesse nii maal kui merel. Ja nii imelik kui see oligi, pöördusid paljud oma ala spetsialistid raskeil juhtumeil tema poole mitte ainult abi, vaid ka tehniliste nõuannete saamiseks.

Praegu, pärast sõja-aastate pingelist tööd, tundis ta end täiesti reipana. Kõik koosolekust osavõtjad teadsid, et viimaste päevade jooksul on Aslanov käinud kõigis tööstustes, vestelnud töölistega ning meistritega ja selgitanud kohapeal põhjusi, mis takistavad nafta tootmist. Kõik ootasid kannatamatult, missuguste järeldusteni jõudis linnakomitee sekretär. Mõni kartis tema kriitikat. Teised vastupidi olid rõõmsad võimaluse üle saada näpunäiteid. Nende viimaste arv kasvas pidevalt, sest Aslanov oli neile, kes andsid kogu jõu ning võimed tööle, heaks sõbraks ja nõuandjaks. Niisuguseid inimesi armastas Aslanov ja need armastasid omakorda teda.

Läbi lugenud dokumendi viimased read, pöördus Aslanov tema kõrval seisva naistöötaja poole:

„Kas teie loete seltsimees Stalini teoseid?"

„Loen, seltsimees Aslanov," vastas see pisut kohmetades.

„Tähelepanelikult?"

„Muidugi, seltsimees Aslanov."

„Pole märgata. Kui see oleks nii, siis oleksite autoritele selle projekti tagasi andnud. Üheksakümmend protsenti sellest, mis siin on kirjutatud, ei ole millekski vajalik. Iga meie poolt väljaminev dokument peab peegeldama meie töö stiili: vähem sõnu, rohkem mõtet. Ei ole märgata, et teie oleksite Stalini teoseid tähelepanelikult lugenud." Linnakomitee sekretär mõtles

veidi ja ütles siis: „Ütelge minu nimel seltsimeestele, et nad paneksid rõhku mõtte selgusele. Sellest, mis nad kirjutavad, võib teha täiesti ebaõige järelduse, nagu oleks uute nafta leiukohtade olemasolu ainult hüpotees. Tegelikult aga ei ole see nii. Nüüd on juba tõestatud, et Aserbaidžani maapõues leidub veel rikkalikke seni puutumatuid naftakihte."

Aslanov vaatas kokkutulnuile ja lisas:

„Kui need oleksid ainult oletused, siis poleks mõtet sellest Stalinile kirjutadagi."

Leides edasise selgituse üleliigse olevat, andis ta naistöötajale dokumendi, mis oli tema märkmetega üleni kirjuks tehtud, ja kui see oli väljunud, teatas, et alustab nõupidamist kaaluval põhjusel vähese hilinemisega.

„Kas kõik on kohal?" küsis ta, vaadates kokkutulnuid oma suurte mustade silmade rahuliku pilguga.

Kudrat, kes tundis ammu Aslanovit, püüdis selle pilgu järgi teada saada, mis eesmärgil on nõupidamine kokku kutsutud. Kuid Aslanov mõtles nähtavasti ikka veel äsja läbiloetud dokumendile. Kudratile oli väga hästi teada, missugust määratu suurt tähelepanu osutab linnakomitee sekretär nafta-asjandusele ja kui teraselt ta jälgib tööde käiku kõigis tööstustes. Nafta oli vabariigi ulatuses teostatavate tööde baromeeter. Kui linnakomitee sekretär teadis, et nafta tootmine on langenud kas või ainult ühe protsendi võrra, hakkas ta muret tundma mitte ainult puuvillakülvide saatuse ja kolhoosipõldude traktoritega harimise pärast, vaid ka Aserbaidžani kaugel-asetsevais külades uute asfaltteede, kümneklassiliste koolide ja lugemistarede ehitamise pärast.

Bakuu on süda, mis ajab värsket verd mööda tuiksooni. Ja see, kes kuulatab selle südame tuksumist, võib endale kogu vabariigi tervisliku seisundi täpselt selgeks teha," rääkis ta, väljendades sellega mitte kiindumust kauneisse sõnadesse, vaid sügavat veendumust, milleni on viinud teda paljuaastase töö kogemused.

„Ma otsustasin tülitada teid ühe asja pärast," alustas sekretär lihtsalt, nagu harilikus vestluses. „Uus

aasta läheneb. Mõne aja pärast teeme kokkuvõtted möödunud aasta kohta ja kinnitame uue aastaplaani. Trustide juhid lähtuvad keskmistest plaanilistest arvudest. Muidugi on hea, et nad ei orienteeru mahajääjate järgi, kuid halb on see, et nad ei julge plaanida tootmist, arvestades eesrindlaste saavutusi. Meie oleme aga jõudnud niisugusesse massilisse rahvakangelaslikkuse epohhi, kus on ainuõige joonduda kõige eesrindlikuma ja parema järgi."

Kudrat mõtles rahuldatult: „Mul on õigus!" Talle tegi heameelt teadmine, et tema poolt trustis kokkukutsutud nõupidamisel, orienteerudes meister Ramazani töökogemuste järgi, nõudis ta plaani täitmist saja kahekümne protsendiliselt.

„Näiteks," lähenes sekretär aeglaselt meister Ramazanile, „see meie vana sõber ei lasku alla sada kahtkümmend, kuigi ei ole enam väga noor. Eile ma käisin tema uurimispuurtornis. Tema brigaad koosneb peamiselt noortest. Seal aga, kus töötavad vilunud töölised, on võimalik kaugelt rohkem. Kuidas aga kujuneb nii, et usta Ramazan, võideldes avariidega, mis toimuvad sageli noortööliste vilumatuse tõttu, sammub siiski teistest ees? Minu arvates on selleks üks põhjus: ta on harjunud käima ees, see on muutunud temale auasjaks. Kuid mõned seltsimehed, vastupidi, ei järgne sellele heale eeskujule. Võtke näiteks Kudrat Ismail-zade. Ta käis ka alati ees. Meie lootsime temale, saatsime ta mahajäävasse kohta. Miks seltsimees Ismail-zade murrab täna oma traditsioone?"

Need rahulikult öeldud sõnad erutasid Kudrat'i.

„Kaheksakümmend kuus protsenti on vähe, seltsimees Ismail-zade. Kahe kuu kohta kuusteist protsenti juurdekasvu — seda on väga vähe... Või võtke Lale Ismail-zade. Ka teil, seltsimees Lale, on vähe. Teie jäite rahule endiste saavutustega. Üleeile kohtasin üht teie meistrit, kes on puurinud kuu jooksul kõigest viiskümmend meetrit. See ei kõlba kuskile..."

Kudrat pidas isegi hinge kinni. „Ta veel ei tea, et Lale saatis oma brigaadid mulle appi." Ja just nagu vastuseks tema mõtteile hakkas Aslanov parajasti rääkima sellest:

„Tean, et teie püüate aidata ka teisi truste." Märgates, kuidas Lale kohmetas, naeratas sekretär. „Ma saan teist aru. Kuid seda laadi abi võib vahel isegi kahju tuua..."

„Õige," ütles Kudrat kohapealt. „See võib tekitada häirivaid meeleolusid."

„Seltsimees Ramazan tegi minu arvates õigesti, et ei võtnud vastu teie brigaadi. Meistrile, kes täidab oma plaani saja kahekümne protsendiliselt, on niisugune abi lihtsalt haavav. Kas trusti mahajäämine on seletatav ainuüksi tööjõu puudusega? Muidugi mitte. Tööjõudu ei kasutata ratsionaalselt — selles on asi."

Kudratile näis, et alles nüüd sai ta õigesti aru selle lihtsa ja temale ammu tuntud tõe tõelisest mõttest.

„Seltsimees Ismail-zade," pöördus sekretär tema poole, „ütelge, miks kolmesaja viies annab kõigest viiskümmend tonni ööpäevas? Nähtavasti on seal miski korrast ära. Ma tunnen ammu seda puurauku."

Kudrat tõusis püsti. Ta tundis hästi kõiki oma trusti vanu puurauke ja mõistis kohe, millele Aslanov vihjab.

„Olukord on niisugune," alustas ta ja tõmbas hinge, püüdes ärevust maha suruda. „Seda puurauku loeti tõepoolest trusti pärliks. Kuid viimaste uurimiste tulemusena tegime kindlaks veel ühe naftat sisaldava kihi olemasolu tuhande kaheksasaja meetri sügavuses. Mõistagi võiksin ekspluateerida kõrgemal asuvat kihti ja anda puuraugust ööpäeva jooksul mitte viiskümmend, vaid sadaviiskümmend tonni. Kuid ma ei taha minna seda teed... sellepärast et..."

„Arusaadav," nõustus temaga linnakomitee sekretär. „Mul ei ole kavatsust tõugata teid valeteele. Niisuguseil juhtumeil tuleb usaldusega suhtuda meie inseneride puhtaisse ajendeisse." Ta kiitis Kudrat'i: „Teil on õigus, seltsimees Ismail-zade. Mõni teine oleks ajutise edu huvides, hoolimata alumisest horisondist, hakanud ekspluateerima ülemist."

Polnud vajadust hakata seletama naftatöötajaile nende kaalutluste mõtet. Kui linnakomitee sekretär rääkis ajutisest edust, mõtles ta inimesi, kes kõrget

protsenti taga ajades kaotasid tuhandeid tonne naftat. Hea naftatöötaja aga, mõeldes tulevikule, nõustub parem mõni aeg kuulama etteheiteid, ainult et mitte kaotada tilkagi väärtuslikust naftast. Kudrati arvestuste järgi pidi kolmesaja viies puurauk veel umbes pool aastat andma naftat alumisest horisondist ja alles pärast seda tuleks üle minna ülemise horisondi ekspluateerimisele.

„Kuid ma tean, et alumine kiht võib anda palju rohkem kui viiskümmend tonni ööpäevas. Tuleb veel kord kontrollida," läks sekretär kiituselt üle nõuandmisele. „Mulle näib, et olete alahinnanud selle kihi võimsust."

Kudratil tuli nõustuda.

„Võimalik," ütles ta. „Juba homme sõidan sinna ja kontrollin koha peal."

„Ja ongi hea," ütles sekretär ja pöördus Lale poole, kavatsedes arvatavasti rääkida tööst tema trustis.

Kuid sel hetkel kostsid ümmarguselt lauakeselt, kuhu olid asetatud telefoniaparaadid, sagedased ja lühikesed signaalid. Linnakomitee sekretär läks suurte sammudega lauakese juurde ja võttis toru aparaadilt, mis teiste mustade aparaatide hulgas säras oma piimjasvalge värvusega.

„Jah, see olen mina," ütles ta telefonisse ja jäi hetkeks vait, tema harilikul rahulikul näol oli märgata ärevust. „Kes?"

Kõigi silmad olid äraootavalt suunatud sekretärile. Too ootas keskendatult. Kabinetis muutus päris vaikseks.

Äkki ajas Aslanov enese sirgu. Ja veel enne, kui ta oleks jõudnud ütelda esimese lause, taipas iga juuresolija, kellega praegu algab kõnelus.

„Ma kuulan teid, Jossif Vissarionovitš," ütles Aslanov valjusti. „Tere, seltsimees Stalin!"

Kabinetist käis läbi tagasihoitud sosin, kellegi pilgud ei pöördunud kõrvale telefonitorust linnakomitee sekretäri käes. Kudratil ja ka teistel oli võitmatu soov see erutav moment igaveseks mällu vajutada. Rääkis juht, rääkis naftarinde võitlejatega. Milline suur õnn oleks kuulata tema häält! Kudrati süda tagus rõõmust

valjusti rinnas. Raskeil sõjapäevil, kui ta terved ööd saatis mööda oma töökabinetis ja hommikuti istus valjuhääldaja juurde, et kuulata teateid Isamaasõja rindeilt, õnnestus tal üks kord kuulda seda häält, millise suure hingelise erutuse ja lootusega püüdis ta siis juhi iga sõna! Ja nüüd — kuidas oleks ta tahtnud kuulda seda armast häält, mis alati kutsus edasi, veel helgemasse, veel valgusküllasemasse maailma, suurendas tahet töötada, astuda väsimatult ja kindlalt kommunismi poole!

Linnakomitee sekretär rääkis kindlalt, veendunult.

„Jah, seltsimees Stalin, Aserbaidžan kavatseb ka edaspidi olla esikohal naftatööstuse alal. Arvan, et pole vaja seletada, miks, kuna teie ise kõige paremini tunnete Bakuu bolševikke. Võimalusi meil on, seltsimees Stalin."

„. . . Jah, on. Meie töötasime välja uue trusti loomise projekti. Meie poolt viimaste aastate jooksul uuel territooriumil teostatud uurimine lõppes täieliku eduga. Ühest uurimispuuraugust lõi välja võimas juga."

„. . . Jah, seltsimees Stalin, on juba tõestatud, et uus leiukoht omab rikkaimaid perspektiive. Seni me vaikisime sellest, sest tahtsime saada vastuvaidlematuid uurimisandmeid."

„. . . Jah, umbes kahe aasta pärast luuakse neil lagedail maa-aladel töölisasula. Meie oleme juba õppinud rajama linnu seal, kus varem pesitsesid vaid ussid ja skorpionid."

Aslanov jäi vait ja kuulatas pinevalt. Nõupidamisest osavõtjad, kes juba teadsid, millest on jutt, püüdsid linnakomitee sekretäri näoilme järgi ära arvata, mida räägib seltsimees Stalin.

„Vahe Apšeroni ja uute leiukohtade vahel," hakkas Aslanov uuesti rääkima, „seisab selles, et kui siin, Apšeronil naftat sisaldavad kihid on teataval määral üksteisega sarnased, siis uuel territooriumil on igal kohal olemas temale omaseid iseärasusi."

„. . . Merel? Meie geoloogid, Jossif Vissarionovitš, näevad merel puurimiseks kõige avaramaid perspektiive. Nende arvates leidub Kaspia mere põhja all nii-

suguseid naftarikkusi, mida ei ole kuskil maailmas... Uurimine käib... Jah, üsna edukalt. Jah, ammu juba."

„... Kõige ees meie merelahinguis sammub usta Ramazan... Jah, nagu alati... Ei, muidugi mitte üksinda. Tema järel käib lahutamatult noor kaardivägi."

Aslanov tõmbas hinge. Nähtavasti andis Jossif Vissarionovitš talle mingisuguseid juhendeid. Kabinetis oli niivõrd vaikne, et Kudrat kuulis vist omaenda südame tuksumist. Lale silmad olid pärani, Ramazan aga, pingutades tähelepanu, ajas kogu oma keha ettepoole.

„Selleks, et luua uut tööliskaadrit," vastas järsku Aslanov, katkestades vaikust, „tuleb meil suurendada koolide arvu, seltsimees Stalin."

„... Vana kaardiväe abi? Aitavad, hästi aitavad! Naftatöötajate noore kaardiväe hulgas aga kasvavad tõelised naftakangelased..."

„... Tingimata annan neile edasi teie tervituse... Kuulan, annan edasi... Mis?"

Sekretär naeratas. Tema seisaku pinevus kadus ja ta hoidis end juba sundimatult: võis arvata, et ta kõneles oma kõige lähedasema sõbraga. Juuresolijate silmadesse tekkis naeratus.

„Jah, Jossif Vissarionovitš, usta Ramazan tunneb end hästi. Ta on just praegu minu juures... Muidugi võib."

Vana meistri silmad hakkasid läikima rõõmupisaraist. Inimene, kellega ta sõbrustas ammustel rasketel aegadel, seltsimees ja juht, mäletas teda, Ramazani, Bakuu lihtsat töölist.

„Palub sind, usta," ütles linnakomitee sekretär, ulatades telefonitoru Ramazanile.

Ramazan astus linnakomitee sekretäri ette ja võttis toru.

„Tere, seltsimees Stalin!" ütles ta erutatult. Ta käsi värises, niisked silmad läikisid. Kuid vana meister ei nutnud, vaid naeratas. „Jah, sõja ajal oli mul raske... Ei, olin mures mitte ainult oma poegade pärast, olin mures kogu maa saatuse pärast, teie pärast... Ei, seltsimees Stalin, vanaduse üle esialgu ei kurda... Ei, ei, pensionile minna ei taha. Kui jään kõrvale naftast,

hakkan vananema veel rutemini... Ka nemad saadavad teile tervitusi, seltsimees Stalin... Annan edasi, tingimata annan edasi."

Meister andis telefonitoru Aslanovile tagasi. See tõstis toru kõrva juurde, kuulatas vaikides ja pani toru hargile.

Vaikus kestis kaua. Linnakomitee sekretäril polnud vaja jutustada telefonikõne sisu — see oli niigi kõigile selge. Sekretär ütles lühidalt:

„See jutuajamine tegi kokkuvõtte meie nõupidamisele. Ei või olla mingit kahtlust selles, et nüüd, nagu ka alati, me peame õigustama seltsimees Stalini suurt usaldust."

Igaüks juuresolijaist tahtis midagi vastata sekretärile, kuid keegi ei lausunud sõnagi. Ja kui üks trusti juhatajaist hakkas aplodeerima, tõusid kõik ühise sõõstuga püsti ja tugev aplaus täitis kabineti.

Iga Aslanovi vastuvõturuumist läbimineva nõupidamisest osavõtja näol oli näha rõõmsat elevust. Kõige viimaks, olles õnnitlenud Ramazani, väljusid Lale ja Kudrat. Neid vanamehe elus unustamatuid hetki elasid nad üle nagu omaenda rõõmu. Ramazani kõnnakus, kõigis ta liigutustes oli tunda mingit nooruslikku uljust, tema silmade läikest aga, mis olid suunatud kord Lalele, kord Kudratile, paistis välja rõõm. See rõõm sundis Lalet ja Kudrat'i andestama teineteisele solvamise, mis näis neile nii tähtsusetuna, nii väiklasena.

„Ma tundsin teda, mu lapsed," rääkis vana meister elavalt. „Ma tundsin ta hinge. Kuid kunagi ei mõtelnud ma, et selle tohutu suure töökoorma juures leiab ta aega mind meelde tuletada. Kuid ei... selgub, et seltsimees Stalin ei ole mind ikka veel unustanud."

Kolmekesi tulid nad välja silmipimestava päikesevalgusega üleujutatud laiale asfalteeritud tänavale. Siia peatuma jäänud autode pikk rida hakkas vähenema. Üksteise järel kadusid autod tänavaliiklemise voolu, Kudrat ja Lale aga vaatasid vanamehe õnnest säravaisse silmadesse ja vahetasid üksikuid katkendlikke lauseid.

„Õnnelik juhtum, usta..."

„Minu arvates see ei ole juhtum, Kudrat," väitis Lale vastu. „Stalin otsib alati üles oma vanu sõpru, kus nad ka oleksid . . ."

„Mina lähen otse trusti," ütles Kudrat, minnes oma auto juurde, ja vaatas naisele otsa. „Aga sina?"

„Mina ka. Kuid sõidutame enne usta Ramazani koju. Teeme rõõmu ka tädi Nissale."

Kudrat pani meistri istuma oma autosse.

„Sõida meie järel," ütles Lale oma autojuhile ja istus Kudrati kõrvale.

Kui nad jõudsid Ramazani majakese ette, kutsus vanamees abielupaari tuppa:

„Astuge minu poole sisse. Võib-olla Nissal leidub midagi . . ."

Kuid Kudrat keeldus.

„Aitäh, usta," tänas ta vanameest, „tuleksin rõõmuga, kuid ei või, on asjatoimetusi."

Lale istus oma autosse. Abikaasad jätsid meistriga hüvasti ja sõitsid ära eri suunas.

Ramazan läks tuppa. Olles viimase kolme-nelja aasta jooksul harjunud nägema meest alati süngena, hüüatas Nissa imestunult:

„Kas on midagi head, taat, mis on juhtunud?"

„Head, naine, head . . . Just praegu rääkisin telefoni teel seltsimees Staliniga. Ei ole enam kurbust. Nüüd olen ma vähemalt kümme aastat nooremaks muutunud . . ."

Vanad vestlesid kuni hilise õhtuni, tuletades meelde möödunud aegu, ja selle vestluse juures unustasid nad kurbuse ning mure olemasolu.

2

Pärast töö edukat lõpuleviimist oma leiutise juures, vaatas Dmitri Minajev läbi ja kontrollis tähelepanelikult kõik oma arvestused, seejärel esitas joonised ja arvestused koos seletuskirjaga ühingu „Azneft" leiutiste büroole seisukoha võtmiseks. Varsti kutsuti ta ise büroo koosolekule. Arutusel läksid arvamused lahku. Ühed kaitsesid leiutist, teised püüdsid tõendada

selle otstarbetust. Nii läksidki koosolekust osavõtjad lahku, ilma et oleksid jõudnud mingile kindlale otsusele. Dmitri Semjonovitšil endal tekkis mulje, et koosolekust osavõtjad ilmutasid äärmist tagasihoidlikkust oma arvamustes ega julgenud ütelda oma hinnangut niisuguse selguse ja otsekohesusega, nagu seda vaja oli, sellepärast et kartsid kedagi või midagi.

Büroost pidi projekt minema läbivaatamisele „Aznefti" juhataja asetäitjale. Minajev oli kindel, et ta arvestused on õiged, ega kahelnud selles, et varem või hiljem saab ta leiutis positiivse hinnangu.

Selle lootusega lahkus ta koosolekult. Kuid koridoris pidas teda kinni üks büroo liikmeid. Koosoleku ajal ta vaikis. Siin aga, tõmmates Minajevi nurka ja vaadates kartlikult ringi, hakkas ta rääkima leiutisest.

„Dmitri Semjonovitš, on võimalik, et need, kes astusid välja teie projekti vastu, kiidavad selle südames heaks. Kuid nad kardavad Mirzojevit. Sellel inimesel on lihtsalt mingisugune orgaaniline vaen leiutajate vastu."

Insener Mirzojev oli „Aznefti" juhataja asetäitja, ja paljud pidasid teda just niisuguseks, nagu Minajevi jutukaaslane teda iseloomustas.

„Armas inimene," kuulis ta Minajevilt oodatavate tänusõnade asemel. „Aga miks teie ei ütelnud seda büroo koosolekul? Lõite kartma?"

Insener vaatas maha.

„Õigust ütelda, jah," tunnistas ta üles. „Kas teate, mida räägitakse Mirzojevi kohta? Enne kui teda kritiseerima hakata, tuleb end varustada kohvriga ja raudtee sõidupiletiga, seista kabineti ukse juures, ütelda oma sõna ja siis minna otse jaama ning sõita välja teadmata suunas. Mõistke ise, vähesed lähevad selle peale välja. Kes siis soovib endale niisugust vaenlast saada?"

Dmitri Semjonovitš ägestus:

„Ah niiviisi arutlete teie! . . . Ja kannate veel nõukogude inseneri nime!"

„Asjatult tungite mulle kallale. Milles olen mina süüdi?"

Minajev vaatas insenerile otsa ja vangutas pead:

„Teie küsite veel! Miks te ei esinenud seal avalikult, siin aga räägite tagaselja? Mulle on see kõik vastik."

„Aga, Dmitri Semjonovitš..."

Minajev ei jäänud kauem kuulama inseneri ja läks Mirzojevi vastuvõturuumi. Kui ta sirutas käe kabineti ukse poole, kostis tema kõrvu naissekretäri käre hääl, kes vastas jämedalt kellelegi telefoni teel, ja pannud kohe toru käest, karjus:

„Seltsimees Mirzojev ei võta täna vastu!"

Dmitri Semjonovitš ei pööranud sellele tähelepanu, vaid astus kabinetti. See oli suur pikergune tuba hulga seintele riputatud portreedega. Toa sügavuses suure akna juures seisis lai kirjutuslaud.

Mirzojev võttis Minajevi vastu sõbraliku naeratusega ja ütles, näidates talle kohta enda ees:

„Istuge, Dmitri Semjonovitš. Mis teid siis siia tõi?"

Viisakas vastuvõtt ei avaldanud vihasele leiutajale mingit mõju.

„Mis teiega on?" küsis Mirzojev. „Miks olete nii tujust ära?"

„Ma tulin teie juurde, et saada vastust ühele küsimusele," ütles Minajev, ikka veel püsti seistes. „Mis teie arvate, seltsimees Mirzojev, mis tekitab inimestes silmakirjalikkust?"

Mirzojevi tihedad ja kõverad kulmud kerkisid.

„Ma olen ainult insener ega tunne hästi psühholoogiat," vastas ta.

„Kuid teie olete kommunist!"

Iroonia noodikesed, mis kõlasid Minajevi sõnades, ei jäänud Mirzojevile märkamata. Ta püüdis kõik naljaks pöörata, kuid see ei läinud tal korda.

„Mis siis? Kas teie kahtlete selles?"

„Kahtlen, kui soovite teada," pahvatas Minajev, vaadates Mirzojevile otse silmadesse. „Silmakirjalikkus on tõbi, mida tekitab hirmutunne, seltsimees Mirzojev."

„Teate eest võin teid ainult tänada," Mirzojev tegi mõnitavalt kummarduse ja küsis: „Kuid ma tahaksin teada, missuguse eesmärgiga teie mulle kõike seda räägite?"

„Minu eesmärk seisab selles, et veel kord tõmmata teie tähelepanu ühele asjaolule, mis niigi on teile hästi

teada. Leiutiste büroos, mis on teie juhtimise all, olete mõned seltsimehed niivõrd ära hirmutanud, et nad ei julge sõnagi ütelda, kui ei tea, kuidas teie suhtute nende sõnavõttudesse. Keegi ei riski oma mõtet avalikult väljendada."

„Kuid selleks, et mitte karta seda avaldada, on vaja, et mõte oleks tõeline mõte," väitis vastu Mirzojev, sirutades end tugitoolis. „On selge?"

„Selge, kuid mitte täiesti. Kui nende inimeste arvamine teile nii tähtsusetu on, milleks teie neid siis büroos peate?"

Mirzojev läks üle ametlikule toonile:

„Teate, see on juba minu asi. Selle eest vastutan mina! Minul aga, nagu teie teate, on õigus iseseisvalt valida inimesi... Kuid siiski... kas ei võiks teada saada, kuhu teie sihite?"

„Minu leiutis..."

„Ahjah," katkestas teda Mirzojev, „järelikult isikliku kasu egoistlikud tunded sunnivad teid huvi tundma, kuidas on asjad leiutiste büroos?"

„Ma ei ole harjunud rääkima niisuguses keeles, seltsimees Mirzojev."

„Mina samuti. Vaatame, kontrollime... Meile on uued leiutised alati teretulnud."

„Millegipärast aga ei ole seda teie büroos näha."

„Kannatage, saate näha."

Mirzojev langetas silmad, andes seega insenerile mõista, et jutuajamine on lõpetatud.

Minajev väljus kiiresti kabinetist ja sõitis otse Lale Ismail-zade juurde. Ta jutustas Lalele nii leiutise arutelust kui ka oma jutuajamisest Mirzojeviga.

Lale võttis telefonitoru.

„Kudrat," ütles ta mehele. „Sa tutvu Minajevi projektiga. Mirzojev on meile põigiti teele ette astunud ja pole teada, kui kaua ta seda asja veel pidurdab. Igal juhul ei või seda enam sallida... Nõupidamine? Ma olen projekti juba läbi uurinud, kuid ka sinul kuluks ära sellega tutvuda. Võib-olla jõuame mingisugusele ühisele seisukohale. Nii on parem, eks?... Hea küll, saadan."

Lale pani toru hargile.

„Saatke joonised Kudratile," ütles ta Minajevile. „Meie kutsume kokku asjatundjad ja arutame ise läbi teie leiutise."

Dmitri Semjonovitš ohkas vabamalt. Ta teadis, et kui Kudrat Ismail-zade hakkab ta leiutise vastu huvi tundma, siis realiseeritakse see kiiresti.

Ei möödunud nädalatki, kui Kudrat istus juba kahe trusti inseneridega Lale kabinetis. Kõik kuulasid leiutaja ettekannet suure huviga. Püüdes võimalikult lühidalt ja selgesti kirjeldada oma projekti põhituuma rääkis Minajev:

„Teile on hästi teada: selleks, et kontrollida puuraugu kõverust, oleme sunnitud üles tõstma kogu instrumendi. Pole raske välja arvutada, kui palju kulub selleks aega, kuidas vahel seadeldised rikki lähevad ja puurimine katkeb. Milles seisab minu aparaadi ülesanne? Ma arvan, et selle mõõteriista abil on võimalik mitmekordselt lühendada ja kergendada seda protsessi. Kui see õigeks osutub, tuleb sellest määratu suur kasu. Minu aparaat pole keeruline. Teie olete sellega juba tutvunud jooniste järgi. Selle massiline valmistamine ei tekita raskusi. Minu palve seisab selles, et teie annaksite mulle võimaluse praktiliselt katsetada aparaadi kõlblikkust..."

Kui Minajev lõpetas oma ettekande, algasid vaidlused. Arvamused läksid lahku nagu „Azneftiski". Mõned spetsialistid kinnitasid, et Minajevi leiutis ei väärі tähelepanu ja viitasid sellele, et ka varem oli olnud katseid konstrueerida selletaolisi seadiseid, kuid need ei leidnud mingisugust rakendust. Teised vastupidi kaitsesid tuliselt Minajevi leiutist, olles arvamusel, et selle rakendamine on täiesti võimalik, ja et see lühendab vägagi puuraukude puurimise kestust. Kõige ettevaatlikumad kõhklesid, ei julgenud asuda kindlale seisukohale ja soovitasid anda projekt teaduslikele asutistele seisukoha võtmiseks, et mitte pidurdada tootmisprotsessi seadise katsetamise pärast.

Lõpuks võttis sõna Kudrat.

„Teaduslike asutiste töö nafta-asjanduse alal on tõepoolest väga suur," ütles ta. „Kuid ka meie, praktikud, tootmise alal töötajad, ei tohi teaduslikust tööst eemal

seista. Bakuu inseneride üheks paremaks omaduseks on muuseas see, et nad alati ja pidevalt mõtlevad tootmise huvidele. Oma otsestest ülesannetest ülejääva aja pühendavad paljud teaduslikule tööle, leiutamistele. Nende novaatorlikud otsingud väärivad igakülgset soodustamist. Tuleb aga otse ütelda: mitte alati ei leia nad toetust meie asutistes. Nii imelik kui see ongi, kuid tuleb pahatihti sattuda ühtede või teiste ametnikevenitajate ükskõiksusele, ja väärtuslikud leiutised seisavad mõnikord aastate viisi kalevi all. Pole raske kujutleda, kuidas mõjub leiutajasse nüri ükskõiksus tema loomingu vastu. Meie püha kohus on võidelda seda laadi ükskõiksuse vastu ratsionaliseerimise ja leiutamise suhtes. Meie, naftatöötajad peame ulatama oma abistava käe meie teaduslikele töötajatele ja looma kõik tingimused selleks, et neile oleks antud avar võimalus katsetada oma leiutisi meie tööstustes."

Kui Kudrat läks vahetult üle Minajevi poolt leiutatud seadise kaitsmisele, avanes kabineti uks ja ilmus Mirzojev — säärsaabastes ja kalifeepükstes, mida ta vahetevahel kandis, kui tal oli juhus viibida tööstustes. Ta teretas, küsis teateid nõupidamise eesmärgi kohta, siis aga vaatas vihaselt Kudratile otsa ja ütles:

„Minu arvates teab seltsimees Kudrat paremini kui mina, milleks teda suunati just mahajäävasse trusti. Ta määrati siia selleks, et toota võimalikult rohkem naftat. Kuid nähtavasti on ta hakanud harrastama rohkem leiutamistööd ja on unustanud oma otsesed ülesanded."

Kõigile mõjusid väga ebameeldivalt need „Aznefti" ühingus kõrgel kohal seisva inimese sõnad. Pahased olid isegi need, kes astusid välja kriitikaga insener Minajevi leiutise vastu. Mirzojev aga, hoobeldes oma kõrge ametiseisundiga, kortsutas oma tihedaid allaripuvaid kulme ja ilma et oleks kellelegi otsa vaadanud jätkas endise, meelega tehtud karmi ja käskiva tooniga:

„Minu arvates on palju kasulikum vähendada selletaoliste nõupidamiste arvu ja sagedamini näidata end puurtornides... Seltsimees Ismail-zade, teie vist olete unustanud, et teie trust on tugevasti maha jäänud?

Nüüd hakkan ma aru saama, et need „teaduslikud" nõupidamised kisuvadki teid tagasi."

Sõna „teaduslikud" väljendas ta niisuguse halvustava naeratusega, et Kudrat ei kannatanud välja ja ütles valjusti:

„Ei, see pole nii, seltsimees Mirzojev. Mahajäämise põhjus peitub just selles, et niisuguseid kasulikke nõupidamisi peetakse liiga harva."

Pidades Kudrati märkust ebataktiliseks tegi Mirzojev veelgi kõrgima näo, ja vaadates Kudratile otse silmadesse ütles ähvardavalt:

„Teie siiski ärge unustage, kellega räägite!"

„Ma ei unusta ... Ma ainult imestan ... Imestan selle üle, et inimesed, keda peaks eeskätt huvitama see tähtis leiutis, lubavad endale irvitada asja üle, ilma et oleks selle kohta selgusele jõudnud. Minu arvates tuleks niisugustesse leiutistesse suhtuda tähelepanelikumalt ja tõsisemalt."

Kudrati manitsus ajas Mirzojevi vihale.

„Kes andis teile õiguse ja mis alusel te kutsusite kokku niisuguse nõupidamise?"

„Seltsimees Stalini juhiste alusel," vastas Kudrat inimese toonil, kes on kindel oma õigsuses. „Isiklikult mina ei saa endale kujutleda nafta tootmise tempo tõusu ja kiirendamist ilma nüüdisaegse tehnika pideva täiustamiseta."

Mirzojev sähvas ülemuslikult:

„Kuulutan koosoleku lõpetatuks!"

Heitnud kõrgi pilgu nõupidamisest osavõtjaile, läks ta välja niisama tähtsalt nagu oli sisse astunud.

Kudrat ainult vangutas pead.

„Olge tunnistajateks, seltsimehed," ütles ta. „Teie näete isegi, kuivõrd mul on õigus, kui räägin konservatiivselt häälestatud inimestest."

Kui Mirzojev poleks väljunud kabinetist nii kiiresti ja ootamatult, oleks Kudrat talle otse silma vaadanud ja end veelgi teravamini väljendanud. „Meie mahajäämise põhjuseks on sinusugused hingetud tšinovnikud!" oleks ta karjunud Mirzojevile otse näkku. Ent Kudrat ei armastanud rääkida tagaselja, ja kui suur ta pahameel oligi, hoidus ta ütlemast teravamaid sõnu.

Kõik märkasid, kuidas ta kahvatas ja kuidas tema ülemine huul tõmblema hakkas. Mirzojevi käitumine vihastas kõiki ja eriti sellepärast, et ta tungis jämedalt kallale Kudrat Ismail-zadele — andekale insenerile ja ennastsalgavale juhtijale, kes inseneride hulgas oli olnud alati suures lugupidamises. Nõupidamine aga aeti nurja ja projekti arutamise jätkamisel ei olnud enam mõtet. Kudrat vaatas Lalele otsa ja ütles:

„Ma ei tea, kuidas sina, aga mina olen valmis võtma endale kogu vastutuse ja andma Minajevile võimaluse katsetada oma leiutist ühes minu trusti puurtornis."

Minajev, kes närvitses kõige rohkem, mõtles algusest, et Kudrat ütles seda ägeduse hoos, Mirzojevile kiuste. Hiljem aga nägi Kudrati näos kindlat otsustavust ja rõõmustus. Ta mõistis, et trusti juhataja ei tagane oma kavatsusest. Minajevile näis koguni, et Kudrat seob tema leiutisega suure ürituse saatuse. Ja kui ta heitis pilgu teistele nõupidamisest osavõtjaile, siis luges nende nägudelt Ismail-zade otsuse vaikivat heakskiitmist.

Koosolekust osavõtjad hakkasid lahkuma.

„Mis sa arvad, Lale?" pöördus Kudrat uuesti naise poole. „Ma ei kahtle, et Dmitri Semjonovitši leiutis lööb läbi ja leiab eduka rakenduse."

„Ma olen juba ammu selles kindel," vastas Lale veendunult, „ja olen valmis kas või täna alustama seadise katsetamist."

Julgustatud ja rõõmustatud Minajev surus tugevasti Kudrati ja Lale kätt ning väljus kiiresti. Küllap tal oli soov koju minna ning oma rõõmu Veeraga jagada.

Ka Ismail-zade abielupaar otsustas sõita koju lõunale. Laskudes alla teiselt korralt mööda treppi, põrkasid nad äkki kokku meister Ramazaniga. Vanamees oli sünge. Arvates, et on juhtunud midagi väga tõsist, jäi Kudrat seisma, olles valmis ebameeldivat teadet ära kuulama. Meister aga, nagu teadmata, millest alata, vaikis. Teades, et Ramazan pöördub ainult harvadel juhtudel teiste poole abi ja nõu saamiseks, küsis Kudrat kärsitult:

„Mis on juhtunud, usta? Miks oled tujust ära?"

„Näe, lubasin ilma sinu teadmata Tairil minna ja nüüd kahetsen seda."

„Kuhu?"

„Külasse. Kolmeks päevaks. Kommunistlikud noored tegid talle kõva peapesu... Kardan, et ei tule tagasi."

Soovides mõista anda, et ei maksa muretseda niisuguse tühise asja pärast, lõi Lale käega:

„Mina aga mõtlesin, et on tõepoolest midagi juhtunud. See pole kesteab kui suur kaotus. Ei tule tagasi, pole vaja."

Ramazan tõstis pea kõrgele ja vaatas karmilt Lalele otsa.

„Ma olen kolmkümmend aastat kasvatanud õpilasi, tütreke," väitis ta vastu, „ja mulle jätkub ainult ühest pilgust inimesele, et veenduda, mis inimene ta on. Tair väärib kümmet õpilast. Anna mulle ainult aasta aega, ja sa näed ise... Ta oleks kandidaat kangelase nimele."

„Kuid milles avaldub tema kangelaslikkus?" segas Kudrat end jutu vahele. „Seni pole ta ju millegagi silma paistnud. Vahest ainult oskusega teha avariisid..."

Kui seda oleks ütelnud mitte Kudrat, kellesse Ramazan suhtus alati aupaklikult, oleks vanamees vaevalt end tagasi hoidnud, et mitte ütelda teravat sõna.

„Minu vennapoeg," ütles ta, „enne kui sai heaks loomaarstiks, hukutas vähemalt seitse hobust igas hobusekarjas?"

„See on iganenud vaade, meister," naeratas Lale. „Tootmine põhineb matemaatilisel täpsusel..."

„Kuidas?"

„Ütlen, et praegu ei või puurtornides lubada oma volitsemisi."

Meister sai päris vihaseks.

„Ma ei tahaks kuulda niisuguseid sõnu, tütreke, eriti sinult. On vaja osata hinnata noori. Ainult et noormees oleks nupukas, püüaks saada meistriks. Ja meie peame oskama teda hinnata isegi siis, kui ta teeb midagi teisiti. Kas tead, missugune meister oleks tulnud Tairist?"

Ramazan ohkas. Alles nüüd mõistsid Kudrat ja Lale,

missuguseid lootusi pani vanamees oma õpilasele, ega hakanud temale enam vastu rääkima.

„Pole viga, usta," ütles Kudrat talle lohutuseks. „Meie vormistame Tairi sõidu külasse. Ära kurvasta, tuleb tagasi. Arvan, et tuleb... Nüüd aga lähme meile." Kudrat võttis meistril käe alt kinni. „Praegu valmistame Bakuu tööstuskoolides ette tuhandeid kvalifitseeritud töölisi. Meil on sadu noormehi, kes ei anna milleski alla Tairile."

„Ma ei räägi, et niisuguseid pole. Kuid Tair... Jumala eest, kui sa lubaksid, sõidaksin jalamaid temale järele ja tooksin ta tagasi..."

„Aga ta tuleb ise tagasi. Lähme!"

Nad läksid mööda trepiastmeid alla ja istusid autosse.

Et vanameest mitte kurvastada, säilitas Kudrat väliselt rahu, kuigi tegelikult polnud vähem häiritud kui Ramazan. Tairi ärasõidul, isegi siis, kui ta tagasi ei tule, ei olnud mingit tähtsust. Kuid noorte, hiljuti tööstusse tulnud tööliste hulgas võis see eeskuju muutuda nakatavaks, tööjõu voolavust aga kartis Kudrat kõige rohkem. Kvalifitseeritud tööliste uue kaadri ettevalmistamisele ei saaks sel juhul mõteldagi.

„Kas teil esineb juhtumeid, kus noored töölised töölt ära lähevad? küsis ta oma naiselt.

„Varem esines," vastas Lale. „Peale õppetöö on veel vajalik ka kasvatustöö. Ma olen märganud, et niisugused tööstusest ärajooksmise juhud esinevad alati seal, kus kasvatustööle ei pöörata küllaldast tähelepanu."

Auto peatus mitmekordse maja sissekäigu juures, kus elas Ismail-zade abielupaar. Meister Ramazan katsus tänada ja ära minna.

„Täna olen ma halb jutukaaslane," ütles ta. „Tulen neil päevil. Pealegi Nissa ootab..."

Lale haaras tal kinni ühest küünarnukist, Kudrat teisest, ja nad viisid meistri endi juurde.

„Helistame tädi Nissale, ütleme, et sa oled siin. Ta tuleb ka..."

Eeskojas võttis neid vastu Tukezban.

„Jumal tänatud... Vähemalt täna sööte lõunat koos ja õigel ajal."

Kudrat süleles ema.

„Jah, ema, tõepoolest, seda ei juhtu sageli. Mis sinna parata? Ei jää aega üle. Mahajäänuid ju pekstakse. Mina aga ei kuulu nende hulka, kes lubavad end peksta. Ei ole harjunud sellega."

Tukezban oli alati uhke oma poja üle.

„Hea, et pole harjunud, pojuke. Sul ei sobi olla viimaste hulgas. Sinu isa Salman ju..."

Ta ei lõpetanud, nähes Kudrati järel sisseastuvat vana meistrit. Jätnud poja sinnapaika, läks ta Ramazani juurde.

„Viimaks ometi tulid sa meile! Mina aga käisin hommikul Nissa juures. Kaebas sinu peale. Vaeneke, nii päeval kui ööl peab üksi olema. Raske on tal." Vanake jäi mõttesse, nagu tuletades midagi meelde. „Noh, ütle mulle, mida ma sinult palusin?"

„Olen ära unustanud... Ah jah! Palusid liiva, et nõusid puhastada. Ega asjata räägita, kits püüab noa eest põgeneda, lihunik aga püüab muretseda liha..." Ramazan naeratas. „Saadan täna õhtul tingimata. Toon välja otse merepõhjalt, kahe tuhande ühe saja meetri sügavusest," vihjas ta oma puuraugu sügavusele. „Ainult sina seo mulle sõrme ümber niit, et ma ära ei unustaks. Mida ei saa varjata enese eest, seda ei hakka varjama ka sinu eest. Vanaks jään, niisugused asjad ei seisa meeles."

Kudrat ja Lale kuulasid vanakeste vestlust ja naeratasid salamahti.

Kui kõik olid istunud lõunalauda, ilmus kõrvaltoast Širmai ühes oma õpetaja Sadafiga. Õpetaja teretas kõiki ja pöördus Kudrati poole:

„Seltsimees Ismail-zade, Širmaile on vaja mõningaid Chopini teoseid. Ma olen otsinud kõikjal, aga ei leidnud. Võib-olla saaksite tellida Moskvast?"

„Kuulan." Kudrat tõstis naljatlevalt käe silmade juurde, nagu märgiks, et tunnustab ta soovi. „Neil päevil sõidavad mõned meie seltsimehed Moskvasse. Palun neid, nad toovad... Aga kuhu teie lähete? Istuge palun, lõunastage meiega."

„Suur tänu. Mul on veel palju asjaajamist. Näge-

misenii" Sadaf läks kiiresti ukse poole, ootamata, kuni Lale omakorda palub teda lauda.

Lõunasöögi juures tekkis elav vestlus. Oma sõbrannale Nissale kaasa tundes rääkis Tukezban sellest, et saab väga hästi aru Nissa kurbusest ja üksindusest. Ta tuletas meelde Ramazani poegi ja temale omase lihtsuse ning siirusega kõneles emaarmastuse jõust.

Ramazan noogutas mõtlikult pead, nagu väljendades oma nõusolekut Tukezbaniga. Vanamees muidugi muretses niisamuti poegade pärast, kuid püüdis mitte kunagi näidata oma valu. Oma hinge põhjas arvas ta, et ema kasvatab lapsi mitte ainult ühe perekonna õnneks, et isegi kui ta mõlemad pojad oleksid langenud kodumaa eest, ei tule nutta ega kurta. Ramazani arvates ainult väiklased, egoistlikud inimesed on valmis kurtma elu paratamatute löökide üle, hoolitsedes vaid oma isikliku kasu eest. Just sellepärast suhtuski ta eitavalt Nissa alatistesse kurtmistesse saatuse üle ning pisaratesse, nähes neis naiste hariliku nõrkuse avaldust. Ja mõttes vaidles ta Tukezbanile vastu:

„Kudrat on sinu poeg. Kuid tal ei ole õigust elada ainult sinu jaoks. Eks ole tõsi, Tukezban?" küsis Ramazan mõttes ja jätkas seda juttu: „Hea küll, oletame, et Pašaa ei tule tagasi. Aga mis õigus on mul ütelda, et minult võeti ära mu poeg? Kui ma oleksin mõtelnud ainult endale, poleks mul mingit vajadust olnud tagasi minna tööstusse. Võib elada ka pensionist..."

Ramazan mõtles niiviisi ka siis, kui ta kergete peanoogutustega avaldas oma nõusolekut Tukezbanile. Kuid mõte Tairile ei jätnud vanameest rahule minutikski, ja mida rohkem ta Tairile mõtles, seda rohkem kasvas tema ärevus.

Niisamuti kuulas Kudrat Tukezbani ja niisamuti noogutas talle masinlikult pead, kuigi oli täiesti haaratud mõtisklustest tänase nõupidamise üle. Ta oli peaaegu kindel, et vihastunud Mirzojev ei kohku tagasi selle ees, et intsidenti üles puhuda — jahvatab ühingus kokku igasuguseid olematuid asju, hakkab kinni mistahes põhjusest, et kätte maksta.

Sellele samale mõtles ka Lale. Ja mida rohkem ta mõtles Kudrati trusti mahajäämuse üle, mida rohkem

ta veendus, et sellest kinni haarates püüab Mirzojev diskrediteerida nii nõupidamist ennast kui ka insener Minajevi leiutist, seda rohkem langes tema tuju.

„Kudrat," sõnas ta järsku, kasutades ära vanainimeste jutu katkemist, „muidugi oli Mirzojev andeksandmatult jäme. Ma olen kindel, et kui keegi „Aznefti" juhtkonnast oleks viibinud meie nõupidamisel, oleks Mirzojev suu pidanud. Kuid sinu trusti mahajäämine on tõsine trump tema käes. Oled sa selle üle mõtelnud?"

„Mind ei hirmuta see." Kudrati ülemine huul tõmbles veidi ja ta tõusis laua tagant üles. „Tibusid loetakse sügisel. Tehku Mirzojev kõik, mis talle pähe tuleb. Kuid meie hakkame siiski Minajevi leiutist katsetama."

Meister Ramazan ei mõistnud midagi sellest, mis oli öeldud mehe ja naise vahel. Jätkates mõtlemist Tairile pöördus ta lõpuks Kudrati poole:

„Mida mul tuleks ette võtta? Mida sa soovitad?"

„Oodata," vastas trusti juhataja. „Ma olen kindel, et Tair tuleb tagasi."

Möödus kaks päeva. Kudrat istus oma kabinetis, olles süvenenud tuleva aasta plaaniliste projektide arvudesse. Äkki uks avanes ja temale hästi tuntud tõmmu noormees palus luba sisse astuda.

Kudrat ei uskunud oma silmi: tema ees seisis Tair Bairamlõ.

„Oled see sina?"

„Jah, mina, seltsimees Ismail-zade. Ainult mitte üksi. Lubage kutsuda sisse ka seltsimehi."

Kudrati kulmud kerkisid.

„Kes nad on? Las tulevad sisse."

Tair pöördus ümber ja andis käega märku.

Viis tugeva kehaehitusega tervet ja tõmmut noormeest nagu Tairgi tuli üksteise järel kabinetti. Nad rivistusid sõjaväeliselt ja teretasid trusti juhatajat võttes valveseisangu. Kudrat ei saanud ikka veel aru, mida see tähendab. Noormehed vaatasid teda vaikides, Tair aga astus trusti juhataja juurde ja ütles:

„Ma tõin need poisid külast. Soovivad töötada merepuurtornis."

Kudrati huultele ilmus tema harilik naeratus. Ta läks rivi juurde ja jäi poiste ette seisma. Pöördudes paremal tiival seisva noormehe poole küsis ta:

„Kuidas su nimi on?"

See ajas enese sirgu ja raius:

„Ahmed Bairamlõ!"

Kudrat pöördus teise noormehe poole.

„Aga sinu nimi?"

Noormees ajas ette laia rinna ja kuulutas kõuehäälega:

„Samed Bairamlõ!"

Kudrat imestas perekonnanimede niisuguse kokkusattumise üle ja pöördus kolmanda noormehe poole. See oli veidi väiksema kasvuga, ta rinnal hiilgas mitu medalit, mis andsid tunnistust sellest, et ta on osa võtnud mitmete linnade vabastamisest Euroopa riikides. Ajades enese sirgu nagu sõjalistel õppustel, hoidis ta käed püksiõmblusel ja tõstis pea kõrgele püsti. Kui ta Kudratile vastas, selgus, et ta veidi kokutab:

„Ma ... ma ... med Bairamlõ!"

Suutmata tõsiseks jääda hakkas Kudrat laginal naerma. Arvates, et trusti juhataja naerab tema üle, punastas noormees kuni kõrvadeni. Kudrat aga ei naernud noormehe füüsilise defekti üle. Talle näis naljakana nende ühesuguste perekonnanimedega noormeeste tulek siia. Märgates Mamedi näol solvunud ilmet, pani Kudrat oma käe sõbralikult tema õlale:

„Kui vana?"

„Kakskümmend üks."

„Tubli poiss! Jõudsid välja otse kuni Berliinini?"

„Jõudsin välja, seltsimees Ismail-zade. Kahjuks aga sain raskesti haavata." Noormees näitas käega paremale jalale. „Mind demobiliseeriti."

„Pole viga, pole viga. Ka Bakuus võib saada kangelaseks."

Noormees näitas oma ühetasaseid hambaid, mis särasid nagu pärlmutter.

„T ... tean, seltsimees Ismail-tade. Ta ... ta ... ta ... ir jutustas meile."

Kudrat läks neljanda noormehe juurde.

„Noh, ja kuidas on sinu nimi?"

See vastas peenikese tütarlapsehäälega:

„Ahhad Bairamlõ!"

Nüüd hakkasid kõik naerma. Olles tüsedam teistest oli ta loomu poolest nähtavasti naljahammas, kuna kutsus välja naeru juba ainult sellega, et nimetas oma nime.

Ismail-zade läks viienda noormehe juurde:

„Et su perekonnanimi on Bairamlõ, selles ma ei kahtle. Ütle ainult, kuidas on eesnimi?"

„Õige," vastas noormees, „minu perekonnanimi on Bairamlõ ... ja mind kutsutakse Bairamiks."

Sel hetkel helises telefon. Ismail-zade läks kiiresti laua juurde ja võttis toru. Helistati ühingust „Azneft". Naeratus kadus pikkamisi Kudrati näolt.

„Jah," vastas ta telefonisse, „kuid tema ise ei austa ennast. Mirzojevi käitumise üle on pahased kõik, kes olid nõupidamisel ... Ei, see pole isiklik küsimus. Kui Mirzojev oleks näinud mind tantsimas fokstrotti ja oleks mind seejuures haavanud, siis oleks see tõepoolest olnud midagi isiklikku ... Vabandada? Ei. Jämedus oli tema poolt. Kui aga Minajevi leiutis annab häid tulemusi, siis mitte minul, vaid temal tuleb vabandada minu ees, samuti kõigi teiste ees, kes olid nõupidamisel ... Ma olen valmis tulema teie poole, kuid Mirzojevi ees ma end vabandama ei hakka ... Ei!" Kudrat tõstis häält. „Ka see pole õige! Ta ei ole kuskile ära jooksnud ..."

Tair tõstis hirmunult pea ja suunas silmad Kudratile. Ta sai aru, et jutt on temast.

„Kordan, — ta pole kuskile ära jooksnud, vaid tõi endaga kaasa veel viis tugevat noormeest ... Jah, vale jutt! Ja kui kõik see, millest rääkis teile Mirzojev, vastab samal määral tõelikkusele, siis tuleb teil vaevalt tema sõnu uskuda ... Hea küll, räägime. Nägemiseni."

Kudrat pani toru ära. Siis ta võttis paberossi, läitis selle, ja tõmmates sügavasti suitsu sisse vaatas Tairile otsa. Ta käsi värises veidi. Kuigi ta naeratas, ometi mõistsid kõik Bairamlõd, et trusti juhataja on millestki tugevasti erutatud.

„Sina aga, nagu näen, oled kotkas," ütles Kudrat, Tairile pilku heites. „Ütle, kas kõik need noormehed on ühest külast või ühest perekonnast?"

„Nii see kui teine ... Need on minu onupojad. Ainult, seltsimees Ismail-zade, ma palun teid helistada üsta Ramazanile ja ütelda, et ma olen tagasi tulnud. Muidu, kardan, ta hakkab muretsema."

„Hea küll, helistan!" Trusti juhataja pöördus äsja saabunud Bairamlõde poole. „Tublid poisid! Tegite hästi, et tulite! Kõik saate tööd. Tair on siin juba oma inimene. Ta juhatab teid."

Noormehed väljusid kabinetist.

Kudrat, keda alles mõni minut tagasi rõõmustas noormeeste tulek, oli nüüd halvas tujus. Pärast telefonikõnet mõistis ta, et päris lahing alles algab. Kuid ärevus, mis hakkas talle südamesse hiilima, haihtus ruttu. Valmistudes mõttes ette eelseisvaiks kokkupõrkeiks nii mõnegagi „Aznefti" juhtkonnast, rääkis ta endale: „Noh, mis siis, hakkame võitlema. Elu ilma võitluseta oleks igav."

SEITSMES PEATUKK

1

Nissale näis, et ta näeb poega unes. Kuid ta nägi poega unes alati millegipärast tsiviilriietuses, mapp käes. Nüüd aga oli pojal seljas ohvitseri munder. Kuidas see võiks olla?

„Tere, ema, tere! Sa vist ei tunne mind ära?"

Ei, Nissa tundis poja ära. Ei võinud ju keegi teine olla Pašaaga nii sarnane! Ei peta ju teda ka need enneaegselt halliks läinud juuksed ega kortsud laubal.

Ja kui Pašaa lähenes emale, sööstis ka Nissa tema juurde.

„Pojuke!..." Ta hüüdis niivõrd valjusti, et samas toas magav Ramazan hüppas voodist välja.

„Mis on juhtunud, naine? Mis kisa see on?" küsis ta unisest peast kähiseva häälega, ja nähes poega ei uskunud algul oma silmi. „Hei, poiss," ta kutsus alati nii Pašaad kui ka Ahmed'i „poisteks", „ega ma ometi und näe?"

Pašaa ei vastanud: ema käed olid end niivõrd tugevasti poja kaela ümber põiminud, et ta ei saanud sõnagi lausuda.

Ei, kogu nelja aasta jooksul ei ole Nissa kunagi näinud niisugust und. Kui unenägudes Ahmed või Pašaa tuppa tulid, imetles Nissa neid ainult uhkustundega, kuid ühtegi neist ta ei sülelnud ega suudelnud. Nüüd aga tundis ta Pašaa hingamist, tundis isegi ta sõjaväerõivaste lõhna.

Tähendab, Pašaa on elus? Poeg, kes aastate jooksul polnud saatnud teadet, on äkki tagasi tulnud? Kustpoolt, kuidas?

Ema ... kui palju valgust on selles sõnas!... Sa oled valmis tooma end ohvriks oma laste eest. Sa näed imet oma palvete täitumises. Kuid ei näe iseenda ülevust, ei tunne, milline hind on igatsusel, mis aastaid põles su silmades. Sa isegi ei aima, missugune päästev jõud peitub sinu armastuses... Ja tõepoolest — kas ei ole sina selle põhjuseks, et Pašaa tuli elusana tagasi koju?

„Hea küll, naine, jäta nutmine... Rahu olgu su isa põrmule. Poiss tuli tagasi, sina aga jälle pisarais..."

Nissa ei kuulnud midagi, ta nuttis härdalt poja rinnal.

„Hea küll, kes on siin peremees, kas mina või sina?" Vana Ramazan, näis muutuvat vist uuesti samasuguseks naljahambaks ja lõõpijaks, nagu ta oli enne sõda. „Mis, kas mina pean kõrval seisma?"

Kuid Nissa ei tahtnud kuulda mehe nalju. Tema pisarad, mis veeresid mööda põski, langesid Pašaa uhiuuele mundrikuuele.

„Noh, rahune ometi, ema! Näed, ma olen tagasi tulnud, mis siis nutta?"

Kuid ema ei lasknud poega lahti. Ta kobas krampliku käega Pašaa õlgu ja rinda, nagu soovides veenduda, et see on tõepoolest tema. Ning järsku, nagu oleks teda välk rabanud: ta mõistis, et Pašaal puudub midagi. Ta tõmbas veel kord väriseva käega üle poja õla ja tema süda jäi seisma.

Pašaal ei olnud vasakut kätt.

Kui Pašaa ema õrnalt kõrvale tõrjus ja isa juurde astus, jäi teda vaatlev Nissa liikumatult paigale. Ja kui ootamatu rõõm kutsus tal välja pisarad, siis nüüd leidis ta endas jõudu valu taltsutada. „Olgu ta tuhat korda neetud, see Hitler!" ütles ta mõttes ja ohkas sügavasti.

Vana meister ajas enese sirgu poega süleldes, kuid ei hakanud nutma nagu Nissa. Ainult ta silmades põles mingisugune ebaharilik tuli.

„Ma teadsin, et sa tagasi tuled, mu poeg," ütles ta,

ja märgates, et Pašaal puudub üks käsi, lisas samas naise rahustamiseks ja endale lohutuseks: „Pole viga, poiss. Et aga ise terve oled ja pea on alles — see aga on kõige tähtsam."

Rutuga riietudes jätkas ta hinge tõmbamata:

„Tuleb välja, et oled tõeline sõjamees, — ega ole naljaasi neli aastat selles põrgutules viibida! Sinu rinnal on niipalju autähti, et sa, nagu näha, ei istunud seal rindel, käed rüpes."

„Noh, muidugi, isa!" vastas Pašaa valjusti. „Ega ma selleks sinna läinud, et seal käed rüpes istuda."

„Noh, noh... Kas oled ka naist näinud, või tulid otse siia?"

„Ei, isa. Siit läksin ma rindele ja otsustasin, et on parem siiasamasse tagasi tulla... Ja võib-olla ta ei võtagi mind ühekäelist enam vastu?" Pašaa naeratas nukralt.

„Ära räägi niiviisi, tulgu minu peale kõik sinu tõved. Ta oleks kui puhta piimaga toidetud," kiitis Nissa oma miniat. „Käis eile siin. Vaeneke muud ei teegi, kui vahib teele..."

„Kuula, naine," katkestas teda Ramazan. „Poiss tuleb ju reisilt. Sa võiksid talle enne süüa anda."

Nissa hakkas askeldama. Köögis avas ta pärani väikese aknakese ja nähes naaberhoovis vilgast poisijõmpsikat hõikas sellele:

„Jašar! Jookse, kullake, kiiresti Nailja järele! Las ta tuleb kohe siia."

Poiss pistis jooksma. Nissa vaatas veel poisikesele järele ja hakkas valmistama hommikueinet. Ta pillas ühtelugu maha lusikaid, kolistas nõudega, tahtes ise kiiremini poja juurde tagasi pöörduda.

Ramazan aga, kes oli juba jõudnud end pesta, istus söögitoas söögilaua taga oma harilikul kohal ja tahtis kiiresti teada saada, mis kõik pojaga sõja-aastail on juhtunud.

„See on pikk lugu, isa," rääkis Pašaa, „sellest päevast peale, kui ma ära sõitsin, läks niisugune madin lahti..."

„Sellepärast siis poiss ei tulnudki nii kaua tagasi!" mõtles Ramazan.

„Bakuu kohta küsisin ma kogu aeg teateid lenduritelt," jätkas Pašaa. „Iga kümne päeva tagant käis meie juures lennuk."

„Bakuust?"

„Ei, Moskvast. Juhtus nii, et niipea kui lennuk maandub, mina kohe piloodi juurde. Küsin: „Mis on kuulda Bakuu kohta?" Tema aga vastab: „Lendan Bakuu bensiiniga." Noh, oligi kõik selge."

Vanamehe silmad välkusid uhkelt: „Ega viimati selle bensiiniga, mis toodeti minu puurtorni naftast?"

„Ma rääkisin lenduritele, et seda bensiini toodab nende jaoks minu isa."

„Nii rääkisidki?"

„Aga kuidas siis!"

„Õige. Iga aasta puurisin ma viis puurauku. Kahju, seisakuid oli palju..."

„Miks?"

„Ei olnud uusi torusid, oli puudus seadmeist... Noh, see kõik on möödas... Ütle mulle, kas sul on midagi teada Ahmedist?"

„Esialgu ta kirjutas mulle."

„Meile ka, järsku aga ei kirjutanud enam..."

Pašaa ei taibanud, et kodus ei teata veel midagi venna surmast.

„Ma küsisin järele nende väeosast," hakkas ta jutustama. „Komandör vastas, et Ahmed suri kangelasena; läks luuresse, sattus piiramisrõngasse ja viimase granaadiga hävitas vaenlased ja enese..."

Vanamees kahvatas valgeks nagu lina.

Alles nüüd sai Pašaa aru oma veast. Oleks vaja olnud vanainimesi tasapisi niisugusele teatele ette valmistada.

„Ära sa ainult emale esialgu räägi, isa..."

Ramazan laskis pea norgu ja vaikis, aeg-ajalt köhatades, justkui kipitaks tal kurgus.

Nissa tuli valmistatud toiduga söögituppa, märkas mehe ja poja imelikku vaikimist, ei mõistnud aga midagi ja läks tagasi kööki. „Nähtavasti peab nii olema. Ei leia korraga vajalikke sõnu pärast nii pikka lahusolekut," mõtles ta ja ohkas: „Tuleks Nailja ometi kiiremini... Kuidas ta rõõmustab!"

Pašaa vaatas isa ja nägi, et pisarad lämmatavad vanameest. Ta tahtis isa lohutada.

„Sa mõistad ise, isa. Liiga kalliks läks meile maksma see sõda . . ."

Ramazan tõstis pílgu pojale.

„Tean, poiss, tean. Kui palju niisuguseid noormehi on meist lahkunud jäädavalt? . . . Pole midagi parata. Inimesed pidid andma oma elu võidu eest."

Sel hetkel ilmus uksele tumedas kleidis naine. Õhuke siidsall, mis oli visatud sirge lauguga lahutatud mustadele juustele, langes vabalt õlgadele. Jalas olid tal lihtsad madalate kontsadega kingad.

Pašaa istus seljaga ukse poole ega näinud sisseastujat. Kuuldes samme pöördus ta ümber, kargas püsti ja tahtis talle vastu söösta. Kuid ta tuletas meelde oma amputeeritud kätt ning jäi seisma.

See oli Pašaa naine Nailja.

„Astu talle lähemale, tütreke, ära häbene," ütles Ramazan. Ta võttis minial õlgade ümbert kinni, ja suutmata enam end tagasi hoida hakkas nutma. Kuid häbenendes oma nõrkust, sai enesest kiiresti jagu ja lisas: „Tulgu sulle kasuks ema hool, mu laps! . . ."

Pašaa tahtis, et Nailja saaks kiiremini kõigest teada ja avas talle oma südame.

Olles veidi kergendanud oma valu kasinate pisaratega, läks Ramazan raske kõnnakuga õue.

Nailja vaatas esmakordselt mehele otsa. Nende silmad kohtusid. Näis, nagu ei suutnud kumbki neist jõudu koguda, et teineteisele vastu minna.

Nailja ootas neiuliku häbelikkusega, et mees astuks esimesena ta juurde. Pašaa jalad aga olid nagu põranda külge kinni taotud. Tema omakorda ootas esimest sõna naiselt.

Toas oli pingeline vaikus. Ent kui kaua siis võis kesta see piinav vaikus?

„Pašaa," ütles lõpuks Nailja, „ma ootasin sind."

„Selles olin ma alati kindel."

„Nagu näha, mitte päriselt."

„Ei, sa eksid . . ." Pašaa langetas silmad. „Kui ma poleks olnud kindel sinus, ei oleks sa mind enam näinud."

Nailja käed põimusid Pašaa kaela ümber. Ja kumbki neist ei lausunud enam sõnagi . . .

2

Kudrat Ismail-zade organiseeris ühiselamu juures söökla. Nüüd ei olnud noortöölistel enam vajadust nagu enne sõita trammiga kolme kilomeetri taha, et lõunastada. Söökla asus ühiselamu alumisel korral. Kord nädalas, õhtutundidel, peeti siin poliitõppust, seejärel aga toimus isetegevusringi kontsert.

Kord tõi Dadašlõ sinna uue lektori, keda noortöölised nägid esmakordselt. Tair, Samandar, Džamil, Bilandar ja kõik vennad Bairamlõd ootasid lektorit pika kitsa saali esimestes ridades. Ruum oli täis kiilutud. Nagu näha, oli Dadašlõ jõudnud uue lektori kasuks põhjalikult agiteerida.

Kui nad koos saali astusid, suundusid kõigil pilgud inimesele, kellest kommunistlike noorte organisaator oli nii palju rääkinud. Tõepoolest erines noor lektor tugevasti endistest. Kogu rind oli tal täis sõjaväelisi ordeneid. Ta oli ilma paguneita, kuid jätkus ühest pilgust temale, et taibata, et see inimene on üsna hiljuti demobiliseeritud armeest.

Kui Dadašlõ esitles lektorit, kasvas noorte huvi tema vastu veelgi rohkem.

„Need, kes pole tulnud, hiljem kahetsevad," ütles kommunistlike noorte organisaator, lastes pilgul üle saali käia. Kuigi ta oli rahul kokkutulnud noorte hulgaga, vangutas ta siiski pead: „Noh, süüdistagu iseend . . . Rajoonikomitee palvel peab seltsimees Pašaa Iskander-zade teile täna loengu „Nõukogude noorsoo moraalsest palgest". Teie vist tunnete seltsimees Pašaad?"

Keegi ei vastanud. Siis küsis Dadašlõ:

„Aga usta Ramazani tunnete?"

„Tunneme, tunneme! . . ." kostsid igalt poolt hääled.

„Niisiis, seltsimees Pašaa on tema poeg. Ta tuli äsja armeest . . ."

Noored hakkasid valjusti aplodeerima.

Dadašlõ ise kuulas juba enne sõda sagedasti Pašaa Iskander-zade loenguid Kultuuripalees ja teadis, et noortöölised jäid alati väga rahule lektori-kommunistliku noorega. Pašaa valmistus nähtavasti hoolega oma loenguteks. Ta kõneles ilma erilise välise hiilguseta, kuid oskas kaasa tõmmata oma kuulajaid ja võis mistahes sündmust sisemises või rahvusvahelises elus jutustada ja ära seletada niiviisi, et kõik muutus arusaadavaks. Seepärast juba esimesel puhkepäeval pärast seda, kui saadi teada ühe rindemehe tagasitulekust Ramazani perekonda, ilmus kommunistlike noorte organisaator Pašaa juurde ja palus teda esineda noorte koosolekul.

„Meil on sageli nii," jutustas Dadašlõ. „Lektor loeb läbi mingisuguse raamatu või brošüüri, kirjutab selle sisu, faktid ja arvud oma kaustikusse ja siis peab oma loengut selle järgi tund või poolteist. Räägib ise ilma igasuguse huvita, noh, ja noored muidugi peaaegu ei kuulagi, rohkem magavad. Minu arvates aga peab lektor oskama kõigepealt vallutada kuulajate tähelepanu."

„Õige," nõustus Pašaa.

„. . . ja rääkima nii, et noored ei jääks ükskõikseks ta sõnade vastu. Kui meie näiteks töötame korralikult tööstustes, siis on vaja, et pärast iga loengut meie jõud kümnekordistuks."

„Õige," kinnitas Pašaa uuesti, „aga mis siis, kui ma ei suuda üles ehitada oma loengut niiviisi, et see innustaks noori uutele töövõitudele?"

„Suudate," ütles kommunistlike noorte organisaator veendunult. „Rääkige nii, nagu esinesite rindel. Nafta on meil praegu niisamuti rindeks."

„Hea küll, püüan," naeratas endine rindemees. „Ainult ka teie hoolitsege, et teie võitlejaid oleks rohkesti minu loengul."

„Selle üle ärge muretsege. Kui esineb hea lektor, ei ole meie saal tühi."

Dadašlõ võttis tõepoolest tarvitusele kõik abinõud selleks, et kokku koguda Pašaa Iskander-zade loengule võimalikult palju noori. Ta käis kõigis puurtornides, rääkis läbi kõigi kommunistlike noortega ja oli

nüüd väga rõõmus selle üle, et saal suutis vaevalt ära mahutada kõiki, kes soovisid kuulda loengut.

„Sõna on seltsimees Iskander-zadel," kõlas kommunistlike noorte organisaatori hääl.

Saalis tekkis vaikus.

Pašaa eemaldus väikese lauakese juurest, mis seisis kuulajate ees, ja peatus otse Tairi vastas.

„Ma ei hakka täna rääkima sellest, mis ma tegin rindel," alustas Pašaa vaikse, rahuliku häälega. „Kui vaja läheb, ma vestlen sellest teiega kunagi teine kord. Täna tahaksin kõnelda meie nõukogude noorsoo moraalsest palgest . . . Mis on iseenesest moraal?"

Pašaa ei vaadanud tema ees istuvaile noortele, vaid kuhugi kaugele, ebamäärasesse punkti, kuid juba esimestest sõnadest peale vallutas ta kuulajate tähelepanu.

„Enne sõda," jätkas ta, „ma polnud käinud üheski Euroopa riigis. Kui tuli jutt nende kultuurist, siis rääkisid mõned välismaa ees kummardajad kõigest välismaisest vaimustusega. Ma kuulasin ja mulle näis, et iga eurooplane on meist vähemalt kaks sajandit ette jõudnud. Mis ma aga tegelikult nägin? Osutus, et meid oli petetud, maalides meile ette igasuguseid olematuid asju. Ma veendusin väga ruttu, et nõukogude inimene oma sisemiste, moraalsete omaduste poolest seisab eurooplastest kõrgemal. Ega asjata nende hulgast paremate pilgud ole pööratud Nõukogude Liidu poole.

Minul on olnud juhtumeid näha välismaal läänerii-kide noorsugu — enamikus väikekodanlikku, kes on piiratud kitsalt isiklike huvidega; mul tarvitses vaid vaadata sellele kodanliku kasvatuse poolt rikutud noorsoole ja minu armastus nõukogude noorsoo vastu kasvas sajakordseks. Nüüd, käies tänaval, või, kui olen koosolekul või satun tööstusse, vaatan ma hingelise erutusega igale noormehele, igale neiule. Kui palju on neil energiat, elurõõmu, sihikindlust! Kui palju armastust oma sotsialistliku kodumaa vastu! Meie oleme tihti isegi liiga ranged, kui märkame, et see või teine mittekülla1daselt arenenud noormees paneb toime teo, mis on teravas vastuolus meie noorsoo moraalsete põhimõtetega. Näiteks teil trustis kavatses üks noor-

mees töölt lahkuda ja külasse põgeneda. Ta tegi mingisuguse vea töös ja teie tahtsite kohe teda kommunistliku noorsooühingu ridadest välja heita. Aga milleks? Oleksin mina teie asemel olnud, ma ei oleks sellega rutanud."

Tair punastas üleni. Ta ei kahelnud, et need sõnad käivad tema kohta. „Nähtavasti sai ta meistrilt teada," mõtles Tair ja hakkas päraniavatud silmadega vaatama Pašaad. Ta ootas ärevusega, et võib-olla nimetab lektor tema nime.

„Ma ei oleks rutanud," jätkas Pašaa, „sellepärast, et see noormees on sündinud siin, kaunil nõukogude maal. Ma oleksin enne nagu kord ja kohus uurinud ta iseloomu, oleksin selgitanud, mispärast ta ära tahtis põgeneda. Alles siis, kui kõik see oleks selgitatud, oleksin tarvitusele võtnud ühed või teised abinõud. Milles seisab tema eksitus? See noormees armastab muidugi oma kodumaad, armastab kommunistlikku noorsooühingut, armastab parteid. Kuid tema arusaamiste järgi on suur kodumaa kusagil mägedes asuv väike Ireme küla, suur ema aga — mingisugune tädike Fatmanissa."

Noorte ridades kõlas tagasihoitud naer.

„See on tema põgenemise põhjus, seltsimehed. Ta kodumaa on väike, armastus ka väike. Kelle süü see on? Teadagi, meie süü. Me oleksime pidanud ütlema talle: „Sinu kodumaa ulatub Balti merest Vaikse ookeanini." Me oleksime pidanud minema tema juurde seltsimeheliku nõuandega: „Õige, sind on sünnitanud tädike Fatmanissa, kuid sul on veel suur ema — meie ääretu kodumaa. Sina armasta nii oma küla kui ka oma ratsut, kuid ära unusta, et kui sa eraldad end kõigest muust, siis muutub su hing väikeseks." "

„Ireme küla on üks meie kodumaa võluvaist kohtadest," jätkas Pašaa päris tasa. „Ma olen ise seal käinud. Kuid mõtelge, mis oleks saanud sellest ilusast kohast, kui selle kaitseks ei oleks välja astunud kogu meie suur kodumaa? Kui te puurite puurauke, peate selgesti teadma, milles seisab meie Bakuu ülevus ja võimsus. Selleks peate teie endile kujutlema loendamatu hulga vabrikuid ja tehaseid, tohutu hulga lennukeid, mis lendavad Moskvast kuni Vladivostokini,

Bakuust Leningradi, Alma-Atast Odessasse... Kui teie iga puurauku, mida te puurite, hakkate lugema meie ääretu kodumaa veresooneks, siis muutub teile arusaadavaks teie töö tõeline mõte."

Pašaa tegi väikese pausi. Nüüd vaatas ta juba otse kuulajaile.

„Ma tean," hakkas ta uuesti rääkima. „kuidas noorsugu armastab oma kodumaad, parteid, nõukogude võimu ja seetõttu, vaadates noori tunnen südames piiritut uhkust. Nii sügavat patriootilist tunnet ei ole ega saagi olla Euroopa noorsool, keda ma olen näinud oma silmadega... Kas teie mäletate Krasnodoni kangelasi? Olete muidugi lugenud „Noort kaardiväge"?"

„Kogu aeg ootame, millal antakse välja aserbaidžani keeles," kostis Džamil kohalt.

Pašaa vangutas pahaselt pead.

„Kahju, väga kahju, et ei ole veel lugenud," ütles ta. „Sõprus Donbassi ja Bakuu vahel on alati olnud tugev. Teie peate tundma igaühte Krasnodoni kangelastest."

Pašaa hakkas rääkima romaanist „Noor kaardivägi" ja sattus niivõrd hoogu, et jutustas ära kogu romaani sisu. Dadašlõl, kes oli lugenud romaani venekeelses väljaandes, oli see väga hästi meeles. Kuid temagi hoidis Pašaa jutustuse ajal vaimustusest hinge kinni. Kõigist Krasnodoni ennastsalgavaist kangelastest erutas paljusid eriti Sergei Tjulenin. Tema unistused ja lootused leidsid elavaima vastukaja kuulajate südameis.

„Ka teie hulgas on palju seltsimehi, kes ei jää maha neist kangelastest," lõpetas Pašaa, „ma usun sellesse. Noored krasnodonlased armastasid väga oma emasid, sellepärast et nad oskasid armastada oma kodumaad. Kas teile on nüüd selge minu mõte?"

Kogu saal vastas valju käteplaginaga.

„Vaat see on alles lektor," tähendas Bilandar ja vaadates Dadašlõle, tõstis üles väljasirutatud pöidlaga rusika.

Tair ei saanud vaimustusest põlevaid silmi lektorilt ära pöörata. Mõte kangelastest, kes läksid kindlasse surma kodumaa nimel, haaras teda täielikult. „Need olid tõelised poisid," mõtles ta, unustades kõik, isegi

Latifa, kes istus veidi eemal, kaks rida kaugemal Tairist.

Kuulutati vaheaeg. Varsti pidi algama kontsert. Ärgates oma mõtteist, lahkus Tair koos seltsimeestega saalist ja nägi kohe Latifad, kes koos oma sõbratari Zivariga läks mööda, ilma et oleks Tairile isegi pilku heitnud.

„Siin pole kohane, muidu ma ütleksin talle mõne sõna ... Noh, pole viga, hiljem õiendame arved," mõtles Tair ja pöördus oma sõbra poole:

„Kuule, Samandar, kas usta Ramazan ei tule täna kontserdile?"

„Me kutsusime teda. Arvatavasti tuleb."

„Vaata, kui uhkeks on läinud!" pomises endale nina alla Tair, jälgides salamahti Latifa'd. „Kui ta oleks teinud kas või sajandiku osa sellest, mis tegi Ulja, tõstaks ta nina päris pilvedesse."

„Kes, kes?"

Tair märkas, et Džamil ja Bilandar kuulavad teda, ning jäi vait.

„Sa oled ise süüdi, vennas. Solvasid teda. Neiu aga on uhke. Ja kes teab, kui ta oleks olnud noorte kaardiväelaste hulgas, võib-olla ei oleks ta Uljast maha jäänud."

„Eh!..." kostis Tair ebamääraselt ja lõi käega.

3

Kudrat Ismail-zade lükkas „Aznefti" juhataja kabinetis juba kaks tundi üksteise järel ümber Mirzojevi süüdistusi tema vastu. Nii „Aznefti" juhataja kui ka teised laua taga istujad, püüdes leida õiget seisukohta, ei rutanud täiel määral uskuma Kudrat'i, seda enam, et Mirzojevi poolt esitatud süüdistustes oli teatav osa tõtt. Tõepoolest, kes oleks võinud väita, et Kudrati trustis on juba toimunud otsustav murrang? Samal ajal kui kõik teised Apšeroni trustid suurendasid esimestel sõjajärgseil kuudel töötempot ja andsid riigile palju rohkem naftat, kui nad olid kohustatud andma plaani järgi, ei olnud Kudrat ikka veel saavutanud isegi plaa-

nilist näitajat. Ei olnud kerge ümber lükata Mirzojevi väiteid, kes muutis selle asja oma süüdistuste peamiseks trumbiks.

„Mind ajab kõik see vihale," rääkis Kudrat häält tõstmata ja püüdes erutust maha suruda. „Kes on võtnud meilt õiguse tegelda leiutistega?"

„Seltsimees Kudrat," katkestas teda „Aznefti" juhataja, lahkarvamused tulenevad meil teisest asjaolust ..."

„Missugusest?"

„Asi seisab selles, et isegi pärast partei linnakomitee juhendit, selle asemel et käia puurtornides sagedamini ja juhtida tööd operatiivselt, te segasite end omavoliliselt leiutiste büroo ülesannetesse."

„Mis jäi mul muud üle?" väitis vastu Kudrat. „On teada, et büroo allub seltsimees Mirzojevile. Mina aga, tundes hästi tema iseloomu, tema hirmu uute leiutiste ees, mille tunnistajaks ma olen ise korduvalt olnud, lugesin end kohustatuks hakata tegelema Minajevi leiutisega. Sellepärast et see leiutis ..."

„Kes andis sulle õiguse loopida niisuguseid süüdistusi?" karjus Mirzojev, kuid Kudrat ei pööranud temale tähelepanu ja rääkis oma mõtte lõpuni:

„Sellepärast et Minajevi leiutis annab mulle võimaluse järsult tõsta puurimise tempot. Mirzojevit huvitavad ainult tänased näitajad, mina aga lähtun juba nüüd viiekümnenda aasta perspektiividest. Järelikult on meie vahel mitte lihtne lahkarvamus, vaid terve kuristik. Kui käia tema juhatuste järgi, siis täidaksin plaani paar-kolm kuud, edaspidi aga ei suudaks meie aastate jooksul mahajäävusest välja tulla. Ma parem juba kannatan mahajäävuse häbi need kolm kuud, kui et kannatada seda rida aastaid ..."

„Mis loogika see on?" hüüdis Mirzojev. „Aga kas ei saaks end mitte häbistada ei nüüd ega tulevikus?"

„See loogika on mulle ammu muutunud omaseks. Ma olen kogu aeg juhtinud truste seda teed mööda."

„Vanad teened ei päästa teid!"

„Mul ei ole vajadust uhkustada eilsete teenetega," vastas Kudrat teravalt. „Ärge mõõtke oma mõõdupuuga!"

„Nagu näha, ei jõua me kokkuleppele seltsimees Ismail-zade," ütles „Aznefti" juhataja, kaldudes Mirzojevi poole.

„Nähtavasti jah," nõustus Kudrat.

„Ma ei mõista, miks te panete Minajevi leiutisele nii suuri lootusi! Teie arvate, et see leiutis viib teie trusti mahajäävusest välja?" Juhataja küsimuses oli tunda irooniat.

„Minu arvates on kasulik anda see vaidlus partei linnakomitee lahendada. Mirzojev püüab oma positsiooni ekslikkust varjata oma teenistusliku seisundi autoriteediga. Lubage mul helistada valitsuse telefoniga seltsimees Aslanovile."

„Asjata hirmutate meid, seltsimees Ismail-zade. Mina viin ellu ainult partei joont..."

„Seda parem... Senikaua aga, kuni mind ei ole veendud selles, et mul pole õigus, kaitsen ma oma seisukohta."

Kudrat läks lauakese juurde, millele olid asetatud telefoniaparaadid.

„Kas lubate mul helistada teie juurest?"

„Olge lahke."

Kudrat võttis toru ja valis numbri.

„Tere õhtust, seltsimees Aslanov," hakkas ta rääkima hetk hiljem. „Tean, teil on väga palju tööd. Kuid asja huvides ma tahan võtta teilt viis-kümme minutit... Jah, mitte kaugel... Väga hea. Head tervist."

Kudrat pöördus juhataja poole:

„Tunni aja pärast võtab ta mind vastu. Lubage mul lahkuda, on vaja vestluse jaoks mõningad materjalid ette valmistada."

Mirzojev istus, punane nagu vähk. „Kui linnakomitee sekretär meid välja ei kutsu, ajab Kudrat kõik minu peale, ise aga tuleb kuivalt veest välja," mõtles ta.

„Aznefti" juhataja tundis hästi Kudrati otsekohesust, kuid tähendas siiski:

„Loodan, et vestluses jäävad isiklikud arved unustusse?"

„Võite mitte kahelda," vastas Kudrat ja läks ukse poole.

Ta sõitis Lale trusti, otsis üles Minajevi ja palus temalt leiutise jooniseid ning maketti. Kui Minajev sõitis Kudrati autoga koju nõutavaid materjale tooma, läks Kudrat naise kabinetti.

Lale tutvus noortööliste iseloomustustega, mis olid kirjutatud juba eile, pärast nende teadmiste kontrollimist peainseneri poolt. Märgates, et Kudrat on väga erutatud, läks ta mehele vastu, ja teada saanud, milles asi seisab, ütles:

„On hea, kui see trust ei tee sind vanemaks nii umbes kümne aasta võrra... Kuidas on lood saja viiekümne viiendaga?"

„Saab valmis kuu aega enne tähtaega... See mind ei häiri. Surutakse maha inimeste initsiatiiv, vaat mis on paha! Arvatavasti algab mul tänasest peale tõsine võitlus."

„Aga mis on siis lahti?"

„Mirzojev segab. Ma olen alati tahtnud olla paremas arvamuses temast. Kuid mida rohkem edasi, seda enam ma veendun, et ta ei väära seda. Näib, et ta ei tegutse asja huvides, vaid ainukese sooviga näidata minule, sinule ja teistele oma võimu. Olen otsustanud täna Aslanovile välja laduda kõik, mis on südamele kogunenud."

„Aga kui õigus antakse Mirzojevile?"

„Tulgu mis tuleb. Hakkad kartma seda, pärast ei saa lahti igasugustest ebameeldivustest. Mirzojev on enesearmastaja ja pika vihaga... Noh, aga miks sina siis pahas tujus oled?"

„On põhjust. Eile oli jälle avarii. Hommikust peale tuli rääkida süüdlastega. Mõned arvavad, et kui juba kord sõda on lõppenud, siis võib ka laiselda. Niisuguseid ebaterveid meeleolusid ei tohi soodustada."

„Sul on õigus. See tõbi on harilikult ohtlik neile, kes töötavad vanades puuraukudes. Rahule jääda me tõesti ei tohi."

Kudrat tõusis püsti ja hakkas närviliselt kõndima mööda kabinetti. Lale istus oma kohale. Ka tema oli tööst väsinud. Juba teist päeva ei saanud ta koju enne kella nelja hommikul.

„Kuhu see Minajev jääb? Ma hilinen..."

„Vahest helistame?" Vastust ootamata valis Lale Minajevi koduse telefoni numbri. „Veera, kus on Dmitri Semjonovitš? ... Ära sõitis? Hea küll ... Jah, on vajalik."

Varsti kuuldusid Minajevi sammud. Niipea kui ta sisse astus, pöördus Kudrat tema poole:

„Teie peate samuti valmis olema. Kui linnakomitee sekretär annab nõusoleku, kutsun teid kohale. Sõidate sinna ja annate seletusi. On palju parem, kui autor ise kaitseb oma teost." Ta võttis insenerilt vastu suure rulli ja tegi selle lahti. „Aga kus on konstruktor Talõbzade hinnang? Aslanov usaldab teda väga."

Minajev soris vatmanpaberi paksudes poognates ja tõmbas välja paberilehe. Selle ühel küljel oli vana insener-konstruktor kahe lausega väljendanud oma suhtumise leiutisse.

„Tutvusin Dmitri Minajevi leiutisega. Minu arvates on sellel konstruktsioonil määratu suur praktiline tähtsus."

„Vanamees oli väga rõõmus ja õnnitles mind," ütles Minajev, ulatades Kudratile hinnangu. „Iga kord, kui kohtume, räägime sellest. Õppida vanal ajal ja olla kõige uue nii suur austaja — see on haruldane omadus. Ühe sõnaga, vanamees õnnitles mind südamest."

Minajev rullis joonised lahti ja näitas neid Kudratile.

„Trusti töökojast ma tellisin seadise katseeksemplari. Saab neil päevil valmis. Mulle näib, et punastada meil ei tule."

Kudrat vaatas kella. Vastuvõtuni oli jäänud kõigest kümme minutit.

„Noh, ma lähen," ütles ta, keerates toruks suured vatmanlehed.

Siis jättis ta naise ja insener Minajeviga hüvasti, läks välisukse juurde, istus autosse ja sõitis linnakomiteesse.

4

Noortööliste isetegevusõhtu lähenes lõpule. Latifa ja Zivar istusid samadel kohtadel kus loengu ajalgi. Konferansjee oli kutsutud väljastpoolt. Noored olid

teda ennegi näinud. See oli kirju kaelasidemega ja läikivate mustade pükstega madalakasvuline paks mees. Üsna nähtavat paljast pealage kattis ta hoolikalt pikkade, justkui külgekleebitud juustesalkudega, mis olid kammitud ühelt meelekohalt teisele. Ta teravmeelitses ja ajas naljajuttu üsna lamedalt ning naeris ise kõige rohkem oma teravmeelsuste üle.

Teadustades üht viimastest esinemistest ütles ta:

„Nüüd kantakse ette tants, mis tõstab üles tolmu taevas ja udu maa peal." Ta pöördus noortööliste isetegevusorkestri poole ja hüüdis: „ „Gaitagii"!"

Seekord ei hakanud keegi naerma.

„Sõna on Samandari jalgadel!"

Kostis tormiline aplaus. Võtnud selle enda arvele, naeratas konferansjee rahulolevalt. Saalis oli kuulda naeruturtsatusi: pealtvaatajad naersid konferansjee üle.

Pinkidest vabastatud kohale väljus Samandar. Tantsuviis, mis oli alustatud tasa ja aeglaselt, kiirenes järkjärgult, muutus valjemaks. Tantsurütmile alludes kiirendas Samandar üha tantsu tempot ja järsku jäi kohale liikumatult seisma. Muusika katkes. Kostis elav käteplagin, hüüti „bravoo".

Konferansjee ilmus uuesti pealtvaatajate ette.

„Rahustuge, seltsimehed. Kava on valmistatud hea portsjoni vürtsiga ... Elagu kokk!"

Latifa tüütasid ära need äramäletsetud teravmeelsused. Ta kummardus Zivari kõrva juurde:

„Kust see heputaja on välja tulnud?"

„Kõik esinemised on head," vastas Zivar. „Ainult konferansjee on vist oma talendi koju unustanud."

Just sel hetkel teadustas konferansjee numbri, mida Latifa kuidagi ei oodanud:

„Ašuugide kuningas Tair Bairamlõ ... esineb ..." Konferansjee takerdus. „Muide te kuulete kohe, mida ta laulab ..."

Tairi sõbrad hakkasid üksmeelselt käsi plaksutama, kuid noored teistest puurtornidest kuulsid temast esmakordselt ja seetõttu vaatlesid uudishimulikult uut lauljat. Tair oli samas kaitsevärvi rõivastuses, milles tuli külast. Ta juuksed olid korralikult tahapoole kammitud, saz aga rippus küljel, kael allapoole. Astudes ruumi

keskkohta ajas ta end uhkelt sirgu ja nagu kogenud artist, kes on ette kindel edus, ei kohmetanud sellest, et aplodeerijaid oli vähe.

Latifa tõmbas kulmud kokku ja ootas kannatamatult, millal Tair laulma hakkab. Paljud, kes ei lootnud noorelt ašuugilt suurt kunsti, tõusid kohtadelt ja hakkasid tunglema ukse poole.

Kuid ka see ei häirinud Tairi. Näis, et ta ei kuulnud mingit müra.

Surunud sazi vastu rinda, tõstis ta pea üles ja tema kiired sõrmed hakkasid jooksma mööda keeli. Latifa silmad laienesid, ja ilma et ta ise oleks seda märganud, avas lapse kombel suu. Mängitava viisi taktis õõtsutas Tair end kergelt ja vaatas üle pealtvaatajate peade kuskile kaugusse. Korraga kõlas ta hääl.

Tair laulis valjusti. Ta meeldivas vibreerivas hääles oli tunda kerget värinat. Nähtavasti erutas teda ebatavaliselt suur hulk kuulajaid.

„Kelle sõnad need on?" küsis Latifa sosinal Zivarilt.

„Ei tea. Arvatavasti esineb viimases salmis autori nimi."

Kui Tair läks üle kõrgeilt nootidelt pehmeile, lüürilistele toonidele, pidas kogu saal vaimustuses hinge kinni. Meisterlikust esinemisest olid vaimustatud mitte ainult need, kes esmakordselt kuulsid Tairi. Ei Džamil ega Bilandar, samuti pärast tantsu nende juurde istunud Samandar ei mäletanud, et Tair oleks kunagi laulnud nii hingestatult. Samandar kummardus Bilandari kõrva juurde:

„Kas tead selle ime põhjust?"

„Ei."

„Latifa on ju siin . . ."

Samandaril oli osaliselt õigus. Tair tõepoolest nagu oleks laulus avaldanud oma kannatavat hinge.

„Aga kelle sõnad need on?" küsis Latifa uuesti Zivarilt.

„Kohe ütleb . . . Nii see ongi. See on tema enda luuletus."

„Tõepoolest, laulu sõnad kuulusid Tairile. Ta ise oli teinud luuletuse sõprusest, armastusest ja truudusest. Selle oli sisendanud Pašaa jutustus noorte kaardiväelaste siirast sõprusest ja nende ennastsalgavast iseloomust. Laulu sisu oli üsna lihtne: kui tormine meri ähvardab sind surmaga, siis ära säästa ennast sõpra päästes, sest niisugusel sõprusel põhineb meie elu.

Latifa kuulis esmakordselt nii neid värsse kui ka meloodiat.

Kui Tairi hääl laulu lõppedes jõudis kõige kõrgemate nootideni ja vait jäi, värises saal tormilisest käteplaginast. Kõik nõudsid, et Tair laulaks veel. Konferansjee ei riskinud välja tulla, et „vürtsitada" ettekannet oma lamedate naljadega.

Tair hakkas uuesti laulma. Latifa ei pööranud temalt silmi. Kas tõesti oli ta unustanud kõik maailmas ainult sellepärast, et oli vaimustatud Tairi laulust? Ta ju pidas seniajani Tairi tühiseks, ebatõsiseks poisikeseks. Või armastas ta endale sellest aru andmata tõepoolest Tairi? Selle suure ja tugeva tunde üle võis Latifa otsustada ainult raamatute, rahvamuistendite või näiteks niisuguste laulude järgi, mida äsja laulis Tair. Ta teadis, et armastav inimene on valmis kannatama määratuid kannatusi, kartmatult vastu minema mistahes ohtudele. Tema kujutluste järgi lõppes niisugune armastus tavaliselt traagiliselt ja armastajad lahkusid elust, saavutamata õnne. Varem Latifa mõtles, et kõik see oli võimalik ainult vanatestamentlikul ajal. Talle näis, et nüüd ei ole ega saagi olla inimesi, kellel tuleks taluda niisuguseid kannatusi. Noh, aga tunne, mis tekkis tema südames? Miks Latifa, kes oli nii ükskõikne Tairi vastu, vaatles nüüd nii tähelepanelikult Tairi tahapoole kammitud karedaid juukseid, laia otsmikku, innustatud silmi, veidi täidlasi huuli? Miks tundis ta niisugust värinat, kuulates Tairi sazi helisid ja vibreerivat häält? Kas tõesti õppis ta tundma Tairi alles nüüd, kui ta mängis ja laulis?

Saalis mürises uuesti aplaus. Kui konferansjee kuulutas kontserdi lõppu, hakkasid noored veel tugevamini käsi plaksutama. Kuid Tair ei tulnud enam välja.

Pealtvaatajad tõusid istmeilt kärarikkalt ja hakkasid laiali minema, Latifa aga ei liikunud paigalt. Ta vaatas ikka veel sinna, kus äsja oli seisnud ja laulnud Tair, just nagu ootaks ta, et Tair taipab tema soovi,

tuleb uuesti välja ja hakkab laulma armastusest ainult temale.

Järsku kuulis ta Zivari häält:

„Mida sina siis ootad?"

Latifa virgus, tõusis kiiresti püsti, ja võtnud teineteisel käe alt kinni, lahkusid saalist. Koridoris nägid nad, kuidas Ramazan läks Tairi juurde. Kui Tair sirutas välja käe, et meistrit teretada, ei suutnud vanamees oma rõõmu varjata ja patsutas Tairile õlale.

„Võtku sind see ja teine. Ja tahtsid veel minu brigaadi niisugusest laulumehest ilma jätta?"

Selgus, et vanamees oli seisnud ukse taga ja kuulanud Tairi laulu, siis aga jäänud ootama, kuni Tair saalist välja tuleb.

Tair ei märganud neiusid, aga võib-olla ainult teeskles, et ei märka.

Latifa naeratas. Zivar tõmbas ta enda järele ja nad kadusid pimedusse.

Džamil jälgis teraselt neiusid. Saalist välja tulles ei jäänud ta neist sammugi maha. Ta läks neile hiilides järele ja ootas, kuni Zivar Latifaga hüvasti jätab. Sel korral oli ta millegipärast kindel, et Zivar läheb ööbima koju.

Neiud kõndisid just keset asfalteeritud tänavat. Latifa vaikis ja Zivargi ei küsinud temalt midagi.

Kui nad lõpuks jõudsid kivitrepi juurde, jäi Džamil seisma, — siin heledalt põleva laterna valgusel oleksid neiud võinud teda märgata.

Neiud tõusid mööda kiviastmeid üles ning jäid kõrgendikul seisma. Kuu, mis ilmus nähtavale Bailovi kohal kogu taevast varjanud valgete pilvede tagant, valas nad mõlemad üle piimjassinaka valgusega.

Korraga kuulis Džamil Zivari häält:

„Mis sinuga on, Latifa? Sa oled millegipärast tujust ära?"

Latifa ei vastanud midagi, kuid liibus peaga vastu sõbratari õlga.

„Ma panen sind juba ammu tähele," hakkas Zivar uuesti rääkima. „Saan kõigest aru. Kuid ta ei näinud ju sind. Vana Ramazan segas ... Mulle näib, et ta armastab sind. Kuid sa oled ise süüdi, solvasid noormeest."

Latifa ei vastanud jälle midagi.

„Tair on hea. Samandar rääkis minule temast. Ta hing on puhas, sõpra ei reeda ... Ja kui kenasti ta laulis! Näib, et ka viisi on ta loonud ise. Ja sõnad! Kahju, et ei jäänud meelde."

Džamili süda oli valmis lõhki kärisema. „Vaata, kuidas muretseb," mõtles ta peaaegu vihaga Zivarist. „Noh, vaatame, mis Latifa ise ütleb." Trepi juures varjus pingutas Džamil kuulmist ja nägemist.

Jälle kuuldus Zivari hääl:

„Miks sa nutad?"

Džamil kuulis selgesti Latifa nuukseid.

„Ta armastab Tairi!" käis tal välguna peast läbi. Nagu löögist tabatuna tuigerdas ta tagasi ja sammus rutates minema.

Kui ta tuli ühiselamusse, ei maganud noormehed veel, Samandar ja Bilandar kiitsid Tairi teineteise võidu ja mõlemad olid ühisel arvamusel, et kõige suurem edu tänasel kontserdil langes osaks Tairile.

„Teil on õigus, täna veab Tairil kõiges," segas Džamil end jutu vahele, üteldes seda oma hariliku tõsise ja rahuliku häälega.

Samandar vaatas teraselt Džamilile otsa ja pilgutas talle kavalalt silma:

„Ära arva, sõber, et ma ei märganud!"

„Mida?"

„Kuidas sa takerdusid Latifa külge."

Džamil langetas veidi silmad ja ohkas vaikselt. Kuid Samandari huvitas edasine:

„Noh, ja ... kuidas on sinu edu?"

Kõik ootasid vaikides Džamili vastust. Tair ei näidanud millegagi oma erutust, kuigi ta süda tilkus verd. „Siis sellepärast ma teda äkki enam ei näinud ... Tähendab, saatis Latifa'd?" Mõttes oli ta juba valmis tunnustama vastase võitu.

Džamil, kes seisis nagu kinninaelutatuna ühel paigal, astus lõpuks Tairi juurde ja ulatas talle käe:

„Sina oled õnnelik, mu kallis. Siirust sõprade vahel hindan ma üle kõige. Ta armastab sind ja minu poolt oleks alatu teie vahele astuda."

„Aga kust sa tead?" hüüatas Samandar, upitas ennse üles ta istus voodile.

Džamil vastas:

„Nägin oma silmaga, kuulsin oma kõrvaga..."

Ta hääl hakkas värisema. Kõik märkasid seda, ja Džamil jäi vait, et oma erutust mitte lasta välja paista.

Tair ei uskunud oma kõrvu. Ta tahtis üksikasjalisemalt Džamililt järele küsida, kuid kartes tekitada talle valu, ei lausunud sõnagi.

5

Teada saanud, mis asja pärast Kudrat oli ilmunud, kutsus linnakomitee sekretär Aslanov välja „Aznefti" juhataja ja Mirzojevi. Kuni nende tulekuni tutvus ta Minajevi projektiga ja laskis silmad üle käia vana inseneri Talõb-zade hinnangust. Kudrat teadis, et linnakomitee sekretärile ei ole vaja anda mingisuguseid seletusi. Paljuaastased kogemused andsid Aslanovile võimaluse orienteeruda kõigis naftaasjanduse peensustes. Kuigi Kudrat oli veendunud Minajevi leiutise väärtuses, eriti sügavate puuraukude puurimise suhtes, ometi ootas ta kärsitult Aslanovi arvamust. Linnakomitee sekretär pidi mitte ainult otsustama leiutise saatuse, vaid tegema ka lõpu lahkhelidele Kudrati ja Mirzojevi vahel. Aslanov tutvus projektiga, ei lausunud aga sõnagi oma suhtumisest sellesse. Nähtavasti tahtis ta avaldada oma arvamuse vastaspoole juuresolekul. Seni aga hakkas ta nagu kogemata kõnelema hoopis millestki muust:

„Eile käisin ühes rajoonis... Meie talupoegade hulgas on alanud huvitav massiline liikumine: kõik tahavad saada elektrivalgust. Mõned kolhoosid, ootamata abi väljaspoolt, ehitasid endile ise elektrijõujaamad. Rajoonikeskusega, kus ma eile käisin, piirneb üks kolhoos. Linnas on vana elektrijaam; see langeb tihti rivist välja ja siis saab linn valgust külast. Eks ole huvitav, mis? Inimesed tulid aga sellele mõttele lihtsa juhuse tõttu. Linnateatris etendati uut näidendit. Saalis viibis ka kolhoosnikuid naaberkülast. Järsku kustus valgus. Selgub, et elektrijaam ei saa korda enne hommikut. Siis tõuseb püsti kolhoosi esimees ja ütleb: „Oodake, kohe annan teile valgust." Ja helistab samas telefoni teel kolhoosi, et linnavõrk viivitamata ühendataks küla elektrijaamaga. Ei möödunud poolt tundigi, kui teatri saalis süttis elekter ja pealtvaatajail oli võimalik vaadata etendus lõpuni. Sellest ajast peale võttis kolhoos endale kohustuse varustada linnakest mõnikord elektrienergiaga. Ja nüüd, kui linna elektrijaamas juhtub olema mingisugune avarii, ei jää rajoonikeskus ilma valguseta... Käesoleval aastal on paljude kolhooside juhatused oma plaanides ette näinud elektrijaamade ehitamise. Need plaanid on valitsuse poolt juba kinnitatud. Kuid mõned kolhoosid ei ole esialgu veel suutelised teostama ehitust lihtsalt sellepärast, et nad ei saa vajalikke insener-tehnilisi jõude."

Kudrat ei mõistnud, milleks tuli Aslanovile mõttesse kõike seda rääkida. See aga märkas Kudrati nõutust ning jätkas:

„Mis siis, kui Bakuu ettevõtted toetavad seda liikumist? Kuidas sa arvad? Võtta šeflus üksikute kolhooside üle, ehitada väikesed rajooni-elektrijõujaamad? Noh, ütleme, teie võtate enda peale algatuse. Summasid aga on kolhoosidel küllalt." Sekretär heitis kõrvalt pilgu Kudratile ja muigas. „Sa võib-olla arvad, et partei annab sulle täiendava koormuse, samal ajal kui trust jääb veel maha. Kuid on olemas kõnekäänd: „Kui karjane tahab, siis keedab ta juustu ka härjapiimast..." Teil tarvitseb trustis veidi ajusid liigutada ja siis teie veendute, et see ei ole teie jaoks kaugeltki kõrvaline asi."

Linnakomitee sekretär tõusis kohalt ja hakkas käima mööda kabinetti:

„Eile vaatasin üle noortööliste söökla. Noored pole enam ammu näinud puuvilja ja ka köögivilja antakse neile vähevõitu. Kui aga teil oleks šeflusaluseid kolhoose, võiks söökla anda töölistele kõike mis vaja."

Kudrat naeratas tahtmatult: „Näe, kuhu ta välja jõudis."

Kudrat jäi mõttesse, kaaludes endamisi oma võimalusi. Siis vastas:

„Võib, muidugi... Kuigi jään maha, kuid ühekahe elektrijaama ehituse võin võtta enda peale."

Uks avanes ja sissetulnud sekretäri abi teatas väljakutsutud seltsimeeste saabumisest.

„Tooge, tooge nad siia!" ütles kõndides linnakomitee sekretär.

Sisse astusid „Aznefti" juhataja ja Mirzojev, ja teretanud Aslanovit, istusid kõrvuti.

Linnakomitee sekretär, kõndinud edasi-tagasi, jäi seisma oma kirjutuslaua ette.

„Kas olete tuttavad selle projektiga?" küsis ta ootamatult, näidates joonistele.

„Asi seisab selles," upitas end üles Mirzojev, „et seltsimees Kudrat Ismail-zade..."

„Ma ei küsi Kudratist, vaid Minajevi projektist."

„Ei, ei ole tuttavad..."

„Miks? Ei ole aega tegelda niisuguste pisiasjadega?" Aslanovi hääles oli kuulda pilget. „Rääkimata juba praktilisest väärtusest tootmisele, mulle näib, et Minajevi leiutisel on ka suur teaduslik tähtsus. Minajev on juba tuntud kui andekas leiutaja. Teie otsite kandidaati Stalini preemia taotlemiseks tuleval aastal. Kas te vajate temast veel paremat?"

Mirzojev istus nagu kivistunult.

„Võtke, tutvuge," jätkas linnakomitee sekretär. „Viige võimalikult kiiresti läbi katsed." Ta lisas vastuväiteid mitte salliva tooniga: „Ja kui katsed annavad positiivseid tulemusi, alustage veel sel aastal seadise massilist väljalaset."

Kudrat ei oodanud niisugust lahendust. Aslanov oli niivõrd kinnine, et kuni „Aznefti" juhataja tulekuni ei avaldanud millegagi oma suhtumist leiutisse.

„Minu arvates," pöördus ta otse „Aznefti" juhataja poole, „ei oleks paha asendada Mirzojev insener Minajeviga."

Kõike ootas Kudrat, ainult mitte seda.

„Asjata imestate. Parteile on vaja inimesi, kes töötavad nii nagu Minajev, mitte aga nagu..."

Mirzojevil kuivas kurk ära.

Linnakomitee sekretär pöördus Kudrati poole:

„Kas sa võid võtta enda juurde Mirzojevi tavalise insenerina? Ma ei käi peale, kuid... mõtle järele."

Tekkis rusuv vaikus.

Linnakomitee sekretär istus laua taha.

„Kui juhtiv töötaja hakkab maha jääma ja osutub oma tööalaste omaduste poolest alluvast madalamal seisvaks, siis tekib alati vajadus seda laadi ümberpaigutuste järele. Sina, seltsimees Kudrat, jäta aga liberaalitsemine. Mispärast ei ole sa meile siiamaani teatanud Mirzojevi väljaastumisest?"

„Missugusest väljaastumisest?"

„Kuidas missugusest? Teil on nõupidamine, arutate uut leiutist, tema aga tuleb ja ajab teid laiali... Kuidas on teie arvates, kas me peame teadma niisugustest asjadest või mitte?"

Kui kõik väljusid partei linnakomiteest, oli Mirzojev täielikus segaduses. „Aznefti" juhataja sammus aeglaselt ees, lasknud pea norgu. Kudrat kõndis nende järel.

„Sa toimisid ebaausalt, Kudrat!" ütles Mirzojev tema poole pöördudes. „Ma ei oodanud sinult midagi selletaolist..."

„Kõik, mis seal öeldi, on õige!" katkestas teda „Aznefti" juhataja. „Meie oleme muidugi süüdi... Teie oleksite pidanud õigel ajal kontrollima leiutiste büroo tööd. See, mida meie otsisime pilvedes, tuli meile ise kätte, meie aga ei osanud seda ära kasutada."

Kudrat ei lausunud sõnagi. Teda huvitas praegu teine mõte: „Oleks vaja kontrollida võistluse tulemusi. Kui meie ei tõsta töötempot, võib samasugune löök langeda ka minule. On vaja kontrollida..."

Tänaval tõusis tuul.

Kudrat teadis kogemuste järgi, mida tõotab halb ilm merel, ja otsustas minna otse trusti.

Hüvastijätuks ütles ta oma teekaaslastele lühidalt vaid:

„Nägemiseni."

6

Asula aed oli juba ammu kolletama löönud. Külmad tuuleiilid kiskusid puudelt kuivi lehti ja need keerlesid õhus nagu liblikate parved ja langesid maha. Noormees ja neiu kõndisid mööda inimtühje puiesteid.

Noormees, hoides neiul käe alt kinni, kõndis aegla-

selt, kuid kõneles rutates, justkui kartes mööda lasta ammuoodatud juhust, kus võib välja ütelda kõik, mis täitis hinge.

„Kas armastad mind juba ammu? Aga milleks sa siis varjasid seda? Heidad mulle ette seda, et ma ei vaadanud sinu poole, kui laulsin. Aga mida oli mul vaadata? Mul on ju ka olemas enesearmastus . . ."

Kallis lugeja, ma ei kavatse mõni lehekülg hiljem kangelaste pulmapidu kõigi üksikasjadega kirjeldama hakata, — nad veel ei mõelnudki sellele. Noormees ja neiu hellitasid teist, ülevamat unistust. Nende pilgud olid suunatud kaugusse, tulevikku. Noormees kõneles:

„Latifa! Tuleval aastal sel ajal hakkan ma ise puurima, näe seal, kümne kilomeetri kaugusel rannast. Ja kõige sügavama puuraugu merel puurin mina! Päeval, millal ma selle puuraugu lõpetan, sõidavad igalt poolt minu juurde ajakirjanikud, pildistajad, tuleb kokku nii palju inimesi, et pole kohta, kus seista."

Neiu aga vastas talle:

„Ära rutta, Tair, sellest on veel vara rääkida. Sa teed alles esimesi samme. Kas sooritasid katsed kvalifikatsiooni tõstmiseks?"

Kuivad lehed sahisesid, nemad aga jäid vait ning vaatasid ringi. Mõlemale näis, et peale nende on siin sosistamas veel inimesi, kes on peitnud end mugavaisse nurkadesse. Kuid ümberringi oli tühi.

„Ära rutta," kordas Latifa. „Sa alles hakkad omandama puurimiseriala. Minu isa töötas tervelt kakskümmend aastat lihtsa töölisena ja alles pärast seda sai puurmeistriks."

Tair ei vastanud kohe. Ei tahtnud solvata neiut. „See on teine asi. Ta oli kirjaoskamatu," mõtles Tair ja ütles:

„Aasta — see on terve elu. Kas on meil vähe kaheksateistkümneaastasi kangelasi? Selleks ajaks õpin ma paljugi ära. Aasta pärast sõidan emale järele ja toon ta siia."

„Aga missugune ta on, kas on hea?" Latifa silmades polnud raske aimata kannatamatut soovi Tairi ema kiiremini tundma õppida. Kuid Tair jättis Latifa küsimuse vastuseta.

„Ohoh, ma jään hiljaks!" ütles ta ja kiirendas samme.

„Kuhu sa hiljaks jääd?"

„Praegu peab algama õppus. Montööride ring määrati kella seitsmeks." Ta hoidis ikka veel tütarlapsel käe alt kinni. „Kunagi sa rääkisid, et naftatöötaja vajab kolme omadust ja et mul ei ole ühtegi neist. Kas mäletad?"

„Jah, mäletan. Julgus, tähelepanu, tahtejõud . . ."

„Kuid ühe omaduse unustasid sa ära."

„Missuguse?"

„Teadmised . . . Ilma selleta pole julgus midagi väärt."

„See ei tule arvesse. Teadmisi on vaja kõigile."

„Kuid kõige rohkem naftatöötajale. Või mitte?" Tair peatus hetkeks. „Kahe tunni pärast saan ma vabaks. Kas läheme kinno?"

Vaevalt märgatava peanoogutusega andis Latifa nõusoleku.

Nad lahkusid teineteisest mäkke viiva kivitrepi esimese astme juures ja läksid minema kumbki oma teed.

Kui Tair jõudis õppustele, olid kõik juba koos ja ootasid ringi juhatajat.

Õppus kestis harilikult ligi tund aega, kuid Tairi teadushimulised küsimused võtsid lõpuks veel niisama palju aega. Ringi juhtiv montöör kartis neid küsimusi kõige rohkem. Ta ise polnud enam kaua aega oma erialalt midagi lugenud, Tairil aga oli kogunenud terve elektrotehniline raamatukogu. Ta istus kuni hilise ööni raamatute taga, ja kõik, millest ta ei suutnud aru saada, kirjutas ta pikka kitsasse, tähestiku järjekorras jagatud vihikusse, et hiljem küsida ringi juhilt.

Ringi juht pööras rohkem tähelepanu praktikale. Ta viis sageli oma õpilasi puurtornidesse, et õpetada neid näidete varal. Nii juhtus ka seekord.

Astudes tuppa heitis vanamees pilgu Tairi kitsale ja pikale blokknoodile ja ainult muigas.

„Seadke end valmis, poisid, lähme," ütles ta. „Eile tekkis meie tööstuses tulekahju. Ma tahan näidata kohapeal — kuidas, mis ja mispärast kõik see juhtus . . . Sellest ei ole veel üheski raamatus kirjutatud."

Juhtum oli tõepoolest erakordne. Kui Tair tulekahju

põhjusest teada sai, siis esimesel hetkel ei tahtnud ta seda uskuda. Selgus, et jämeda elektrikaabli isolatsioon oli ainult veidi kulunud ühes kohas, paljas koht ei olnud suur, kuid kahe juhtme kokkupuutumisest tekkis lühiühendus. Piisas väikesest sädemest ja naftagaasiga küllastunud õhus süttis leek.

„Niisugused juhtumid," seletas vana montöör, „tekitavad mõnikord raskeid tagajärgi. Hea, et tuletõrjekomando tuli eile meisterlikult asjaga toime ja likvideeris kiiresti tulekahju. Aga kujutlege, et äkki juhtub niisugune lugu kaugelasuvas kohas või, ütleme, merel. Kuni tuletõrjekomando kohale jõuab, võib tuli kogu puurtorni vallutada ja inimesed, kellel pole kuskile minna, võivad ära põleda... Sellepärast on vaja alati hoolikalt kontrollida elektrijuhtmeid, remontida neid õigel ajal, valvata kaitseaparatuuri korrasoleku järele. Nagu näete, on siia pandud palju kaitsmeid."

Tair ei saanud end tagasi hoida ja küsis:

„Aga kui siiski juhtub tulekahju, mis peab siis montöör tegema?"

„Tulekahju puhul tuleb viivitamata vool välja lülida. Vaat nii." Montöör vajutas alla kanglüliti, tõmmates selle kuni tõrkeni.

Ta käis kaua oma õpilastega puuraugu ümber ja tõusis siis koos nendega mööda treppi torni tippu. Siit nägi Tair majakest, kus elas Latifa ja talle tuli meelde, et leppis kokku kohtuda temaga kell üheksa.

Lahkunud Tairist, läks Latifa koju ja veetis kaks tundi kärsitus ootuses. Mis ta ka ette võttis, miski ei õnnestunud tal. Tänane kohtumine Tairiga erutas teda sügavasti, ja mõte sellest, kuidas kujunevad nende edaspidised suhted, ei läinud tal peast. Vanemaid ei olnud kodus ja ükski asi ei seganud teda andumast oma mõtisklustele.

Kui ta isa töölt koju tuli, oli kokkulepitud ajani jäänud veel kõigest viisteist minutit. Latifa nägi teda suure peegli ees seistes, kus ta juukseid palmitses, ja käsi juuste juurest ära võtmata pöördus ümber:

„Tulid, isa? Väga hea. Ema on naabrite juures. Nüüd on sul paras aeg korteris valvekorras olla."

Isa muheles oma lopsakatesse vurrudesse. Oli märgata, et tal on raske varjata oma rõõmu. Latifa ligikaudu teadis, milles asi on, kuid ei suutnud end siiski tagasi hoida ja küsis. Vanamees hõõrus oma suuri töölisekäsi ja viskas uhkelt pea selga.

„Sulle terviseks, täna andsin üle puuraugu, tütreke! Ja missuguse pidulikkusega veel! Sõitsid kohale nii trusti juhataja kui ka peainsener. Ära arva, et ees käib ainult sinu usta Ramazan. Rändlipp võeti naabrilt ära ja anti minule."

„Tõesti?" Latifa vaatas isale säravate silmadega otsa. „Aga sa rääkisid ju, et lõpetad puurimise homme või ülehomme!"

„Ei, tütreke, lõpetasin puurimise juba eile. Täna läksin vaatama, mida naftatootmise brigaad tegema hakkab. Manteltorusse tulistasime augud juba varahommikul. Mina aga ootasin kogu aeg, millal ilmub nafta."

„Noh, ja kuidas? Kas ilmus?"

See küsimus oli ülearune ja nähtavasti koguni solvas vanameest.

„Aga kuidas siis! Ja oleksid sa näinud, mis värvi. Justkui värskelt kurnatud mesi. Kudrat oli väga rahul. Ega ole naljaasi! Lõpetasin puurimise kakskümmend päeva enne tähtaega!"

Latifa pani rutuga kübara pähe ja astus peegli juurest eemale.

„Kuhu sa lähed? Kas tööle?" küsis isa.

„Kinno."

„Kellega, tütreke?"

Latifa kartis hilineda kohtumisele Tairiga. Isa küsimus sundis teda punastama ja ta pöördus kõrvale.

„Kui Zivariga, siis miks ei ole ta sinule järele tulnud?"

„Täna ei lähe ma temaga."

„Kellega siis? Ma tunnen kõiki sinu sõbratare."

„Ei, isa, sa ei tunne..."

Latifa ei ole kunagi petnud vanemaid. Ja et mitte ebatõtt rääkida, läks ta kiirete sammudega ukse poole.

„Aga kas ei võiks teada saada, kellega?"

„Saad teada, isa, hiljem saad teada!" hüüdis Latifa uksest välja joostes.

Tänavalaterna valgusel vaatas neiu käekella. „Ootab," mõtles ta, ja end vaigistades läks ta kiirustamata mööda trepiastmeid alla.

Tair kõndis aeglaselt edasi-tagasi akaatsiate all, mis olid istutatud piki kõnniteed, ja vaatas sageli sinnapoole, kust Latifa pidi nähtavale ilmuma. Vaevalt oli ta Tairi juurde jõudnud, kui antennivardaga auto, mida Latifa tundis juba ammust ajast, neist mööda kihutas.

„Kas tead, kes mööda sõitis?"

„Kes?" küsis Tair, autole järele vaadates.

„Seltsimees Aslanov. Nähtavasti vaatab ta tööstusi üle."

„Viimati ehk tuleb meie puurtorni? Kahju, et mind seal ei ole. Olen ammu temast kuulnud, kuid näha ei ole veel saanud..."

Nad läksid trammipeatuse juurde.

„Kas kinno?"

„Kuidas soovid. Isa küsis, kellega ma lähen. Mul hakkas piinlik ja ma ei ütelnud."

„Asjata. Niikuinii saab ta varem või hiljem teada."

Nad jäid vait. „Minul ei ole mingisuguseid saladusi vanemate ees. Aga kuidas neile sellest teatada?" mõtles Latifa ja pöördus Tairi poole:

„Vaata, tuul läheb vist tugevamaks."

„Jah. Kas tõesti algab torm?"

„Nähtavasti jah."

Jutt katkes uuesti. Kumbki ei teadnud, millest rääkida.

„Ma mõtlesin, et sa ei tule," katkestas Tair vaikuse. „Ringijuht oleks peaaegu mind kinni pidanud. Käisime üleval tornis. Sealt ma silmitsesin kogu aeg teie maja."

Latifa ei vaadanud Tairile otsa ja naeratas.

Tramm tuli. Nad sõitsid kesklinna. Kuid neil ei õnnestunud kinopileteid saada.

Nad tõusid mööda Kommunismi tänavat. Noored inimesed tundsid end õnnelikkudena ja olid vägagi rahul, et kino kassas ei olnud pileteid. Mõlema südamed tuksusid neile varem tundmatust rõõmust. Ent kui raske oli sellest rääkima hakata!

Latifa osutas tänavalaternate poolt heledasti valgustatud Nizami muuseumihoonele.

„Kas oled siin käinud?" küsis ta. „Vaata, kui selgesti on näha poeetide kujud."

Tair oli ainult üks kord näinud seda hoonet, mille lahtise rõdu äärele teisel korral olid üles seatud aserbaidžani poeetide mälestusmärgid.

„Kahju, et siin pole Sabiri," ütles ta mõtlikult.

„Talle on ju üles seatud eraldi mälestussammas — tema nimelisel väljakul. Sellepärast teda ei ole siin."

„Õige. Kuid ei ole hea lahutada sõpru."

„Kas sa armastad väga Sabir'i, Tair?"

„Aga kes teda ei armasta? Mu ema on kirjaoskamatu ja siiski teab ta peast palju tema luuletusi."

Nad läksid edasi. Rahvahulgad sõelusid mööda tänavat edasi-tagasi. Möödudes kõrgest, tohutu suurte akendega hoonest teatas Latifa:

„See on Teaduste Akadeemia. Hoone on omal ajal ehitatud kuulsa miljonäri Mussa Nagijevi poolt. Oled sa seda paleed varem näinud?"

„Olen küll, kuid ei teadnud, kes selle ehitas."

„Isa on palju jutustanud selle ehitamise kohta. Selgub, et senikaua kui hoone polnud valmis, tegi Nagijev arhitekti elu kibedaks."

„Miks?"

„Miljonär Mussa Nagijev oli hirmus ihne inimene. Kunagi soovitasid sõbrad talle surnud poja Ismaili mälestuseks palee ehitada. Kuid nad teadsid, et kui nimetada vanamehele korraga kulude summa, siis ta mingi hinna eest ei nõustu. Ja siis soovitas üks ta sõpradest: „Koostame eelarve, aga osa kulutusi jätame näitamata. Kui on valmis ehitatud esimene kord, ütleme, et raha ei jätkunud..." Siit algasidki vaese arhitekti õnnetused. Kui selgus, et palee ehitamise jaoks antud rahast ei piisa, oli Nagijev valmis inseneri tükkideks kiskuma. Ta oleks ennem nõustunud surema, kui liigse kopika käest välja andma. Palju vintsutusi pidi arhitekt enne üle elama, kui tal õnnestus ehitus lõpule viia. Kunagi korraldati palee saalis mingisugune heategev kontsert. Kontserdist võtsid osa kõik linna rikkad inimesed. Samas viibis ka Mussa Nagijev ise. Noored inimesed käisid korjanduskarpidega ühe külalise juurest teise juurde, kogudes annetusi. Lähevad Nagi-

jevi juure. See ajab käe taskusse, võtab välja kahekümnekopikalise ja tahab lasta karpi. Siis ütles üks Nagijevi sõpradest: „Mis sa teed, vanamees? Sinu poeg laskis karpi kaks kümnerublalist kuldraha, sina aga tahad annetada kakskümmend kopikat?" Nagijev aga vastab: „Mis temal viga, ta on miljonäri poeg. Minu isa aga oli lihtne õlgedega kaupleja ..." "

„Kas oli see tõepoolest nii," küsis Tair, „või on see naljaviluks välja mõeldud?"

„Tõepoolest. Nagijevi ihnsus oli teada kogu Bakuus."

„Jajah," venitas Tair, „kui palju tööliste raha pidi ta küll oma taskusse toppima, kuni sai miljonäriks!"

Nad istusid trammi ja sõitsid tagasi asulasse, ei läinud aga niipea lahku: jätsid ühtelugu hüvasti ja unustades selle, hakkasid uuesti käima edasi-tagasi mööda tänavat. Oli juba kesköö lähedal, tänavad hakkasid tühjenema.

„Noh, mul on aeg minna, Tair," ütles Latifa, „muidu hakkab ema muretsema."

Kuid jälle põimusid nende sõrmed kokku ega läinud lahti. Tuttav auto kihutas uuesti neist mööda juba vastassuunas. Nad saatsid seda vaikides silmadega.

„Kahju, et mind ei olnud puurtornis," lausus Tair. „Võib-olla käis seltsimees Aslanov ka meie juures."

„Ära muretse, Tair, küll sa teda veel näed."

7

Mõned Lale Ismail-zade trusti töötajad püüdsid, kuigi mitteametlikult, veenda meister Volkovit, et see jätaks neljanda puurtorni ja hakkaks puurima uut puurauku. Volkov aga ei andnud veenmistele järele. Võttes endale kogu süü ja vastutuse vea eest, mis oli tekitanud tõsise avarii, töötas ta puurtornis teadmata, mis on uni, mis puhkus, seni kuni saavutas selle, mida soovis. Avarii likvideeriti, ja jätkates kiirpuurimist tegi ta juba tasa möödalastud aja. Täna jäi kõigest kümme meetrit kuni projekteeritud sügavuseni ja just täna peatus Aslanovi auto ootamatult ta puurtorni juures.

Aslanov tundis ammu juba Volkovit kui väga head

puurmeistrit. Nende tutvus tekkis juba neil aegadel, kui Volkov puuris oma esimest puurauku Iljitši lahes — seltsimees Kirovi juhendi kohaselt kuivendatud mererannal.

Oma harjumuse kohaselt tervitas Aslanov valjusti meistrit ja teretas kättpidi kõiki brigaadi töölisi. Volkovil oli piinlik hiljutise hooletuse pärast ja tal oli häbi Aslanovile otse silmi vaadata. Linnakomitee sekretär aga ei teinud väljagi, et märkab Volkovi seisukorda.

„Kuidas elate, Semjon Vladimirovitš?" küsis ta sõbralikku lihtsusega.

Kui Volkov tahtis rääkima hakata oma süü raskusest, katkestas Aslanov teda:

„Ma ei räägi sellest, Semjon Vladimirovitš. On juba antud käsk juurdluse lõpetamise kohta, eks ole?"

„Jah, Aslan Teimurovitš, suur tänu."

„Meie teeme vahet vea ja lohakuse vahel. Teil aga tuleb töölistele selgitada, et meie riik hoolitseb kõigepealt tööliste elu eest."

„Õige, Aslan Teimurovitš, kuid ka meie ei tohi unustada oma vastutust riigi iga kopika ees."

Aslanov ei kahelnud selles, et need sõnad olid öeldud puhtast südamest. Ta teadis, missuguse pingsa tähelepanuga töötas alati Volkovi brigaad.

„Kuid ühte süüd ma teile ei andesta," ütles linnakomitee sekretär tõsise tooniga. „Teil puurtornis on muidugi telefon olemas?"

„Muidugi."

„Aparaadi juures rippuvas nimekirjas on vist ka minu nimi?"

„Jah."

„Aga miks mulle ei helistatud? Või arvate, et minu nimi on kantud sellesse nimekirja niisama, vormi pärast?"

Volkovi huultele ilmus kibe naeratus.

„Õigust öelda, ma ei armasta olla ebameeldivate teadete teadustajaks."

„Kes siis armastab? Kuid see on vajalik," ütles Aslanov ja sammus tiirleva rootori juurde. „Noh, kuidas on, kas savilahuse kvaliteet rahuldab?"

„Jah ..." kogeles Volkov, „ei või nuriseda."

„Ei ole põhjust savitehase süüd kinni mätsida. Seal töötatakse üldse halvasti. Ei võidelda kvaliteedi eest!"

„See on osalt õige."

Aslanov valmistus esinemiseks naftatöötajate ülelinnalisel nõupidamisel. Neil juhtudel käis ta tööstustes, vestles meistrite ja töölistega. Kuid praegu ei võimaldanud olukord vestlust pikendada: kõik olid tegevuses ja ka mehhanismide müra summutas hääli. Nähes pealegi Volkovi katset võtta puudused töös enda arvele ja teades, et temal niikuinii ei lähe korda Volkovilt midagi rohkem teada saada, jättis Aslanov kõigiga hüvasti ja sõitis ära. Ta käis veel mitmes brigaadis ja alles kesköö paiku jõudis tagasi koju.

Kuuldes tuttavat autosignaali jooksis väike poeg temale vastu ja juba trepil põimis oma käed ta põlvede ümber.

„Isa," hüüdis ta, „pildistaja ootab sind juba õhtust saadik."

„Missugune pildistaja, pojuke?"

„Sa ju nõustusid..."

Aslanov läks koos pojaga kabinetti. See oli avar, tagasihoidlikult sisustatud tuba. Toa sügavuses seisis suur kirjutuslaud. Laua taga seinal rippus punase lakiga kaetud raamis suurendatud ülesvõte — Lenin ja Stalin „Pravda" toimetuses —, selle all — Aslanovi Isamaasõja ajal surmasaanud vanema poja portree. Põrand oli kaetud suure vaibaga.

Siin istuv kinooperaator tõusis aupaklikult püsti ja läks Aslanovile vastu. See oli madala kasvuga, tüse ja tõmmu noor mees sirge lauguga korralikult kammitud juustes. Kõrval seisis massiivsel statiivil aparaat.

„Tere," ütles Aslanov, ulatades külalisele käe, ja heitnud pilgu ta kohmakale aparaadile, jätkas naljatlevalt: „Olete otsustanud jäädvustada järelpõlve jaoks minu tagasihoidliku isiku? Oleksin ma teadnud, et teil tuleb tassida niisugust mürakat, ei oleks ma ütelnud „tulge". Aga mis kiri see on?"

Operaator naeratas.

„Teades teie iseloomu, otsustasin kasutada kavalust."

„Kes kirjutab?"

„Moskva. Kinokroonika Keskstuudio. Meil on vaja

pildistada üleliidulise ekraani jaoks mõningaid maa kuulsaid inimesi." Ta ulatas Aslanovile kinnise ümbriku. „Paluvad teid anda nõusolek ülesvõtte tegemiseks."

Aslanov avas ümbriku, laskis silmadel kirjast üle käia ja pani kirja lauale.

„Ma annan teile teema ülesvõtete tegemiseks," lausus ta mõtlikult. „Meie naftatöötajate hulgas on palju neid inimesi, keda oleks tulnud juba ammu pildistada."

Operaator kohmetas.

„Lubage esiteks pildistada teid töölaua taga, kas või üks-kaks meetrit."

Aslanov väitis vastu pooleldi naljatlevalt, pooleldi tõsiselt:

„Ei, kallis, minu nägu ei ole sugugi fotogeeniline."

Temast kohe aru saades surus Aslanovi väike poeg pettunult huuled kokku.

„Isa, ma tahan, et sa laseksid pildistada end koos minuga!"

Aslanovil oli raske pojale ära ütelda.

„Sel juhul," pöördus ta operaatori poole, „olen ma teie käsutuses. Loodan, et kui ma lasen pildistada end koos pojaga, siis meie pildid ei tule ekraanile?"

Kuni operaator askeldas aparaadi juures, väljus Aslanov kabinetist, pesi end kiiruga, tõmbas kammiga läbi lühikesekslõigatud juuste ja tuli tagasi kahe klaasi teega käes. Klaasides ujusid ümmargused sidruniviilud.

„Jooge palun klaasike teed," kutsus ta operaatorit, kes veeretas koridorist tuppa suurt „Jupiteri".

Juhtides objektiivi laua taga istuvale isale ja pojale hakkas operaator väntama. Kuid sellest oli talle vähe.

„Palun teid väga," palus ta Aslanovit. „Võtke telefonitoru ja tehke, nagu räägiksite kellegagi."

Aslanov võttis telefonitoru ja valis ühingu „Aznefti" juhataja telefoni numbri.

„Räägib Aslanov. Tere. Sõda on lõppenud ja meil oleks aeg mõningad vanad korraldused revideerimisele võtta. Sõja ajal me teatavail põhjustel loobusime toidumoona puutumatu tagavara hoidmisest mere-puurtornides. Kuid igal ajal on omad seadused. Minu arvates

on juba aeg taastada puutumata tagavara fond. Palun valmistage projekt ette. Vaatame bürool läbi ja võtame vastu otsuse... Jah, veel üks asi. Koos meister Ramazaniga tuleb esitada Sotsialistliku Töö Kangelase kandidaadina veel „Leninnefti" vanim meister seltsimees Šapošnikov. Ta on üks naftatöötajate pere väärikamaist liikmeist. Mispärast teie nimekirjas puudub tema nimi?... Ei täitnud selle kuu plaani? Ärge rutake tegema kiireid järeldusi. Kuu lõpp on veel kaugel. Peale selle olete vist jätnud silmapaari vahele, et ta annab ammu juba naftat viiekümnenda aasta arvel. Noh, tervist!..." Aslanov pani toru ära ja vaatas operaatorile. „Ja nüüd, seltsimees operaator, istuge laua juurde, teie tee on päris ära jahtunud. Soovitan teile tingimata pildistada seltsimees Šapošnikovi, tema portree kaunistaks küll tõepoolest üleliidulist ekraani."

Mõistes, et Aslanov ei naljata ja et tal vaevalt läheb korda veenda Aslanovit poseerima üksinda, läks operaator laua juurde ja istus näidatud kohale.

Jõudetundidel armastas Aslanov jutustada huvitavaist sündmustest, milledest osavõtjaks ta oli olnud. Kuid täna oli ta väsinud ega olnud tuju pikaks vestluseks. Ta ütles vaid operaatorile:

„Miks ei ole teie siiamaale mahti saanud võtta filmile Šapošnikovi? Mehel on naftatöötaja viiekümneaastane staaž. Minu arvates on vaja teda tingimata pildistada, seda enam, et tõenäoliselt saab ta Kangelase nimetuse."

Operaator kiitis Aslanovile ainult järele ja lubas toimida ta nõuande järgi.

„Kas teate, mu kallis," ütles Aslanov fotograafile hüvasti jättes. „Teie kunst on kutsutud aitama parteid rahva tööentusiasmi õhutamisel. Eriti just nüüd, kus me astume kommunismi."

8

Nagu kõik teised trustide juhatajad nii valmistus ka Kudrat Ismail-zade esinemiseks naftatöötajate ülelinnalisel nõupidamisel. Tema trust tuli mahajäämusest

välja ja nüüd polnud tal põhjust närvitseda. „Olgu kuidas on, kuid üks neist, keda täna kiidetakse, olen mina," mõtles Kudrat. Sellegipärast otsustas ta rääkida peamiselt just puudustest trusti töös.

Nõupidamine toimus Bakuu ühes kõige suuremas ruumis — Mirza Fatali Ahundovi nimelise riikliku ooperiteatri saalis. Siia tulid kokku trustide juhatajad, peainsenerid, peageoloogid, osakondade ja tööstuste juhatajad, kapitaalremondi valitsuste, kompressori-, majandusosakondade, naftautmis- ja masinaehitustehaste direktorid, nafta tootmise meistrid, puurmeistrid, „Aznefti" aserbaidžani naftautmistehaste ja „Azneftrazvedka", trusti „Azneftemaš" ja ehitusorganisatsioonide juhid. Nizami tänavas, teatrihoone kõrval rivistusid vormilt ja värvuselt erinevate sõiduautode read.

Enne nõupidamise algust käis Kudrat puurtornis, mis sel päeval viidi ekspluatatsiooni, ja oli seetõttu üks neist, kes tulid viimasel minutil. Jätnud auto seisma teiste kõrvale, teretas ta minnes rajoonikomitee sekretäre, kes talle vastu tulid, sammudes kiiresti teatrihoone poole. Ta võttis mõttes läbi küsimused, mis pidid täna olema arutamise aineks. Tema trust oli tervikuna juba täitnud aastaplaani. Kuid sellele murrangule trusti töös vaatas ta ainult kui heale algusele. Kudrat ei kahelnud selles, et linnakomitee sekretär ei nimeta enam tema nime koos teiste mahajääjate nimedega, nagu alati, vaid seab ta eeskujuks teistele. Kuid niipea kui ta astus jalutusruumi ja vaatas ringi, tundis ta, et tänane nõupidamine saab vaevalt olla pidulik: ei loosungeid, ei diagramme — kõik nägi välja sootuks tavalisena.

Kudrat astus saali. Kohad olid juba ammu võetud. Märgates ühes viimases reas Lalet, suundus Kudrat tema juurde.

„Kas sinagi jäid hiljaks?" küsis Kudrat. „Millegipärast jääme meie sinuga maha, naine."

Lale vaatas tähendusrikkalt mehele otsa.

„Kõige parem on istuda siin. Ma näen, et kõik siin saalis on ette valmistatud ainult üheks otstarbeks."

„Missuguseks?"

„Kriitika ja enesekriitika jaoks. Näed, ei ole orkestrit, ei loosungeid, ei lilli presiidiumi laual. Ei ole unustatud vaid ühte: saal on tugevasti radiofitseeritud. Vaata — ümberringi on häälekõvendajad. Ükskõik, kus istud, igal pool on kuulda."

Lalel oli õigus.

Aslanov ja tema seltsimehed tulid välja kulisside tagant ja läksid presiidiumi pika laua juurde. Niipea kui kostis tervituskäteplagin, vangutas Aslanov pahaselt pead. Olles manitsenud kokkutulnuid, et nad rahulikumaks jääksid, avas ta nõupidamise ja ütles aeglaselt, peatustega:

„Mulle näib, et on palju parem, kui aja kokkuhoiu huvides me viime läbi oma koosoleku maksimaalse asjalikkusega."

Lale pöördus veel kord Kudrati poole:

„Nägid? Tuleb välja nii, nagu ma ette arvasin."

Tõepoolest, Aslanov alustas oma kõnet kõiki, sealhulgas ka Kudrat'i ja Lalet, imestamapanevas karmis stiilis:

„Aserbaidžani naftatööstus täitis käesoleva aasta plaani pool kuud enne tähtaega ja andis seejuures sada kaks protsenti. Mõnedele seltsimeestele võib näida, et meil ei ole mingit alust erutuda ja rahutuks muutuda. Kuid ma hoiatan aegsasti: peale nende „saja kahe protsendi", millest ma rääkisin, ei lausuta sellel nõupidamisel ühtegi sõna meie saavutustest."

Aslanov võttis mõlema käega tema ees seisva mikrofoni ja nihutas selle endale lähemale.

„Kas kuulete mind hästi, seltsimehed?" küsis ta.

„Hästi, hästi!" kostsid hääled saalist.

Tooni tõstmata jätkas linnakomitee sekretär:

„Naftakangelastele antakse meil alati õigeaegselt ordeneid ja aunimetusi. Seetõttu ei näe ma vajadust neid veel kord kiita. Selle kohta on palju kirjutatud meie ajalehtedes. Mulle aga tundub, et meie toimetused eelistavad ülistamist kriitika kahjuks. Ja see on meie ajakirjanduse üks tõsiseid puudusi."

Kudrat ja Lale mõistsid väga hästi linnakomitee sekretäri vihjet. Eilsed ajalehed olid täis ülistavaid hinnanguid oma trustide kohta.

„Meie peame endid stalinlasteks ja meil on õigus selleks end pidada. Kuid meie unustame mõnikord, et see austav nimetus kohustab paljuks. Praegu me anname maale vähe naftat. Miks?"

„Vähe!" hüüdis Kudrat tahtmatult.

„Sellepärast, et töötame ikka veel halvasti, jajah, halvasti! Plaani täidame kahe-kolme trusti kulul. Aga ülejäänud? Kuid ärgu needki trustide juhatajad, kes täitsid plaani, arvaku, et nende tegevus on veatu. Ei, sest ka nemad omakorda täidavad plaani ainult ühe-kahe tööstuse arvel. Kuhu see kõlbab? Niisugune plaanitäitmise viis on ammu iganenud."

Saalis oli väga vaikne. Kõik kuulasid pingsa tähelepanuga linnakomitee sekretäri sõnu.

„Mis on plaan? See on nõukogude seadus. Ja kes seda ei täida, peab kandma vastutust kogu riigi ees."

Peaaegu kõik selles auditooriumis tundsid hästi Aslanovi iseloomu. Ta ei oleks piirdunud üldtuntud tõdede ütlemisega. See oli selge. Tõepoolest, olles mõned üldised kaalutlused esile toonud, läks linnakomitee sekretär üle konkreetsete asjade juurde.

Mõned töötajad, kes võtsid esmakordselt osa nii suurest ja vastutusrikkast nõupidamisest, ei võinud uskuda, et üks inimene võib hoida mälus nii palju nimesid ja fakte. Isegi Kudrat, kes juba korduvalt oli kuulnud Aslanovit, oli üllatatud tema mälust. „Minagi ei tea nii palju nimesid, isegi oma trustis mitte," mõtles ta.

Lale kummardus Kudrati poole:

„Küll näed, praegu ütleb ta meie trustide kohta midagi niisugust, mida ei sina ega mina veel ei aima."

Kudrat noogutas pead.

„Selles ma ei kahtle."

Pärast kõigi Bakuu trustide töö seisukorra üksikasjalist ja hoolikat analüüsi loetles linnakomitee sekretär ka Kudrat Ismail-zade poolt tehtud vigu.

„On vähe sellest, et rääkida massilisest kangelaslikkusest tööliste hulgas, seltsimees Ismail-zade! Muidugi on hea tõsta kõik brigaadid eesrindlike brigaadide tasemele, aga miks sörgib veel teie neljas tööstus sabas? Sellepärast, et teil ei tehta süstemaatilist, plaanilist,

tõsist tööd iga puuraugu juures, selle režiimi kindlaksmääramise ja parandamise alal. Üksikuid töötavaid puurauke teenindatakse halvasti. Puudub tõhus võitlus plaaniülesannete ja sotsialistlike kohustuste täitmise eest. See aga toimub nõnda seetõttu, et teie ei kontrolli omaenda juhendite reaalseid tulemusi, ei valva enda esitatud ettepanekute elluviimise korra järele. Olen nõus, et need ettepanekud tehakse teie poolt parematest ajendeist lähtudes, kuid ka teie nõustuge sellega, et sageli tehakse need ainult sõnades ja unustatakse ära. Seega lähevad teil mõnikord sõnad lahku tegudest. Ärge unustage, et kui rikutakse sõna ja teo raudne ühtsus, siis halveneb kogu tööstiil. Teie tunnete vist hästi meister Kurban-Alit neljandast tööstusest, kes ei ole ei rohkem ega vähem kui uue „teooria looja". Tema arusaamise järgi on mahajäetud puuraugu taastamine ehk, nagu meil on kombeks saanud väljendada, surnud puuraugu elustamine niisama hea kui nõelaga haua kaevamine. Mis see tähendab? ... Tõenäoliselt selle, kui lubate nii ütelda „teooria" pooldajate arv ei piirdu ainuüksi meister Kurban-Ali isikuga. Muide kas ta ise on siin?"

Aslanov laskis silmad üle saali käia.

„Seal ta on. Peidab end teiste selja taha!"

„Ma olen siin, seltsimees Aslanov." Paljaksraseeritud peaga punapõseline mees tõusis kohalt püsti.

Esimestes ridades istujad pöördusid ümber. Kurban-Ali langetas piinlikkusest pea.

„Kas teate, mida ta mulle kord ütles?" jätkas Aslanov. „Ütleb, et nagu sihilikult koostatakse tema jaoks niisugune plaan, mis häbistab teda kõigi silmis. Mis aga toimus tõeliselt: kaheksasaja neljas puurauk, mille ta luges „surnuks", ärkas siiski ellu. Ja seda ei elustanud Kurban-Ali, kuigi see kuulus just tema funktsioonide hulka, vaid kommunistlike noorte brigaad teisest tööstusest eesotsas Dadašlõga. Praegu annab see puurauk kolmkümmend tonni naftat ööpäevas. Kui oleksime jäänud lootma Kurban-Alile, oleks see puurauk tänapäevani surnud."

„Kas sa teadsid sellest loost, Kudrat?" küsis Lale mehelt.

„Tunnistan üles, ei. Võimalik, et see juhtus enne mind."

Aslanov rääkis üle kahe tunni. Kuulajaile aga möödus aeg märkamatult. Kuulutati vaheaeg.

Kudrat ja Lale läksid välja jalutusruumi. Nad olid rõõmsad kohtudes endiste koolivendadega, ametikaaslastega endise ühise töö alal, keda nad polnud ammu näinud. Ei Kudrat ega Lale olnud pahased Aslanovile. „Kõige rohkem kritiseerib ta inimesi, keda armastab," mõtlesid nad ja tänasid mõttes Aslanovit selle eest, et ta tuletas neile meelde juhtumeid, mis olid neile kogemata silmapaari vahele jäänud. Kudrat, saanud Aslanovi kõne kaudu teada sündmusest, mis juhtus tema trustis, ütles endale: „Tal on absoluutselt õigus. Seni ei tunne ma inimesi korralikult. Muidu oleks trust andnud sadasid tonne naftat üle plaani."

Elavad vaidlused, mis algasid pärast vaheaega, kestsid kuni kella poole üheni öösel. Aslanov tegi sageli vahemärkusi, tuletades igale esinejale meelde puudusi, millest tal ei olnud võimalik rääkida sissejuhatavas kõnes, ega lasknud jahtuda hoogu võtnud vaidlustel. Ta juhtis neid vajalikus suunas, just nagu suure laeva kapten, kes teab, millal ja kuhu pöörata rooli.

Vaidluste lõpul astus kõnetooli meister Ramazan. Ta rääkis lühidalt.

„Isegi õiglane kriitika," ütles ta, „tekitab imestust mõnede juures meie hulgast. Kuid ma arvan, et seltsimees Aslanovil on õigus. Ütlen enda kohta. Kas ma suudan täita plaani kahesajaprotsendiliselt, kui sean asja nii nagu vaja? Vastuvaidlemata. Tuleval aastal peab see nii olemagi! Kommunismi ehitamine, seltsimehed — see pole halvaa söömine. See on kõigepealt — ennastsalgav töö. Ja kes mõtleb naljatledes läbi käia vahemaa, mis meid eraldab kommunismist, see jääb minu arvates poolele teele maha. Mina aga, õigust ütelda, tahan ära käia selle tee kuni lõpuni. Ega siis asjata ole töölisklass kandnud nii palju ohvreid. Ega minagi ole asjata halliks läinud. Ma tahan, et me viiksime lõpule selle toreda palee ehituse. Ei, ei jõua meie kommunismi, kui meil ei ole naftat. Ei, ei jõua! ... Mis seal rääkida? Ega teiegi lapsed ole. Teate

paremini kui mina, mis mille jaoks hea on. Järelikult usinus, ind, au — see on otsustava tähtsusega!"

Kõne lõpul tahtis Ramazan ütelda midagi sütitavamat, kuid ei leidnud vajalikke sõnu ja lahkus kõnetoolilt. Käteplagin pani kogu saali võppuma.

„Meil seisavad ees veelgi tõsisemad katsumused," ütles Aslanov valjusti ja selgesti, lõpetades koosolekut. „Kuid meie peame neist võitjatena välja tulema. Minu arvates on kõik selge, seltsimehed. Soovin teile kõigile edu!"

KAHEKSAS PEATÜKK[1]

1

Merel algas torm. Tuul aina tugevnes, ja kuigi oli juba saabunud hommik, näis, et öine pimedus ei lahku veel taeva alt. Harilikult sinine meri oli täna tume, ja kui poleks olnud valget vahtu, mis veeres laineharjadel, oleks võinud arvata, et ümberringi vee asemel kobrutab masuut. Mustad pilved, nagu soovides end lahti kiskuda neid jälitavast tuulest, kihutasid lõuna poole.

Täna pidi Tair töötama päevases vahetuses. Ta oli juba unustanud, mis Džamil oli jutustanud temale tormidest merel, kui ta esimest korda tuli puurtorni, ja nüüd ei oodanud ta kuidagi, et tuul võib nii raevukas olla. Ta arvas, et niisuguse hirmsa rajuilma puhul katkestatakse töö puurtornis ja „Tšapajev" võtab kõik inimesed pardale ning toimetab kaldale. Kui ta aga nägi rootorit, mis tiirles nagu alati, ja inimesi, kes töötasid rahulikult, ilma igasuguse askelduseta, hämmastas see teda väga. Meistri abi Vassiljev istus samas rahuliku näoga ning jälgis nende tööd. Nähes Tairi silmis varjatud ärevust vangutas ta ainult pead ja tähendas nagu endamisi:

„Jah ... Bakuus algab talv."

Tair ei mõistnud teda ja väitis vastu:

---

[1] Selles peatükis on autor teinud mõningaid sisulisi parandusi käesoleva väljaande jaoks, lk. 320—321. *Toimet.*

„Talv on veel kaugel, usta."

„Kalendri järgi on veel kaugel, kuid ilm on juba talvine," ütles Vassiljev ja tõusis püsti.

Tugev tuuleiil lõi ulgudes vastu torni, pannes selle võppuma kuni aluseni. Kuid Vassiljev jäi endiselt rahulikuks.

„Bakuus algab talv siis, kui hakkavad puhuma põhjatuuled," seletas ta.

Tuletanud meelde, et täna ei ole Ramazan millegipärast puurtorni ilmunud, võttis Vassiljev mütsinokast tugevasti kinni ja alustas ringkäiku puurtornis. Kontrollis materjalide tagavara, arvutas mõttes, kas piisab torudest, kui torm kestab mitu päeva, ja heitis pilgu töökohtadele — kas kõik on kohal. Kuigi vana meister oli oma inimestes kindel, ometi püüdis ta niisugustel juhtudel nagu lahinguks ettevalmistuva väeosa komandör aegsasti ette näha kõiki võimalikke juhuslikkusi. Kõik inimesed olid oma töökohtadel. Väliselt näisid nad rahulikud, kuid tähelepanelikumalt vaadates võis märgata, et nad kõik olid valvel. Keegi Ramazani brigaadis ei lasknud tekkida isegi mõtet töö katkestamisest tormise ilma puhul. Vana meister kõneles alati oma töölistele: „Aga torm võib kesta mitte viis, vaid kümme päeva. Aeg on ju kallis!"

Sedasama mõtet väljendas Vassiljev omamoodi:

„Meie ankrud on põhjas. Seisame kindlalt!"

Kõndides mööda puurtorni sillakest vaatas ta brigaadi liikmeile kindla, veendunud pilguga, justkui oleks soovinud ütelda:

„Mis loevad meile tormid, poisid? Oleme neid oma eluajal küllalt näinud!"

Mustades, nagu masuut, presentkinnastes valmistas Džamil koos kahe seltsimehega savilahust. Kuid tema mõtted olid kaugel, ja see ei jäänud märkamata Vassiljevi tähelepanelikule pilgule.

Džamil mõtles Tairile ja Latifale. Edu, mille oli saavutanud Tair isetegevusringi kontserdil, avaldas Latifasse, nagu Džamilile näis, määratu suurt mõju. Et samast õhtust peale on kujunenud Latifa ja Tairi vahel kõige südamlikumad suhted, selles oli ta juba veendunud. Ega muidu oleks Latifa iga kord kohtamisel nii

sunnitult teretanud Džamil'i ning seejuures nii ümberringi vaadanud, nagu kartes, et Tair näeb teda teisega.

Vassiljev nägi, kui aeglaselt ja vastumeelselt liikus Džamil, kes alati oli nii energiline, püüdlik, iga oma sammu kontrolliv, ja seletas endale Džamili hoiakut ilma mõjuga.

„Lisage vett, poisid," ütles ta, astudes Džamili juurde ja proovides lahust. „Alates eilsest päevast liigub peitel millegipärast väga aeglaselt. Kaksteist meetrit ööpäeva jooksul — seda on vähe. Liiga vähe. Ometi me ju võistleme! . . ."

„Võib-olla sattus peitel kivile?" küsis Džamil.

Vassiljev kuulis ta küsimust, kuid ei saanud vastata — tugev tuuleiil takistas teda rääkimast.

Laudsillake jalge all võppus. Näis, et iga silmapilk võib maruline tuuleiil selle ära viia. Et jalgadel püsida, haaras Vassiljev mõlema käega käsipuust kinni ja vaatas ringi. Võimsad lained tõusid raskelt, veeresid laine laine järel tornile ja peksid ägedalt selle raudsõrestiku vastu.

„Torm tugevneb," mõtles Vassiljev, sammudes putka juurde. „Vaevalt raatsib vanamees kaldale püsima jääda, kindlasti sõidab siia."

Istudes putkas väikese lauakese taga ja katsudes üle karjuda tormi ulgumisest, andis Latifa telefoni teel edasi:

„Aga ei ole, ma räägin ju teile, ei ole katkestanud! (Küll on taipamatud!) Ei, töötavad! . . ." Kaela sirutades vaatas ta uksest välja puurtorni poole ja märkas lähenevat Vassiljevit. „Seltsimees Vassiljev ise on ka siin. Ta ütleb teile."

„Kes see on? Peainsener?" küsis Vassiljev. „Ütle, et niisugused küsimused on üleliigsed. Keegi ei ole mõtelnudki tööd katkestada."

„Nad ei katkesta!" karjus Latifa torusse kähiseva häälega. Kas kuulete? Ei katkesta! . . . Hea küll, kohe annan edasi."

Latifa pani toru ära.

Vassiljev kordas oma küsimust:

„Kes rääkis?"

„Puurimistööde kontorist. Ma lihtsalt imestan. Muul ajal lõpeb enne jõud otsa, kui kedagi sealt kätte saad. Nüüd aga pärivad ise järele: kas katkestati töö või mitte? Juba kolmandat korda helistavad."

Vassiljev istus taburetile Latifa vastas, avas lameda ja pika, osaliselt pudenenud emailiga tubakatoosi ja võttis rinnataskust ajalehe. Tõmmanud ajalehe küljest pabeririba, tasandas seda korralikult ja keeras tõttamatult plotski. Latifa jälgis vaikides tema liigutusi. Siis võttis Latifa enda ees lebava postpaberi lehe ja pani selle paksu raamatu vahele. Vassiljev jõudis märgata, et paberilehele ei olnud kirjutatud ühtegi sõna ja seetõttu ei omistanud ta neiu äkilisele liigutusele tähtsust.

Latifa tahtis juba mitu korda kirjutama hakata, kuid sagedane telefonihelin segas teda. Ta kuulis halvasti inimeste hääli, kes helistasid trustist, ja vastas peaaegu kõigile:

„Ei, ei ole katkestatud! Töötame!"

Juhatajad ja insenerid, istudes niisuguse ilmaga oma kabinetis, erutusid tavaliselt rohkem kui puurijad. Teadagi, neid huvitab kõigepealt töö. Kas nad pärivad selle kohta või mitte või esitavad kohe küsimuse — kas töö on katkestatud või ei ole — Latifa teadis, et kõik küsimused lõpevad viimaks sellega. Aga milleks lebas tema ees puhas paberileht? Hommikust peale tahtis Latifa vähemalt viis korda selle kallale asuda ja iga kord pani selle tagasi raamatu vahele. Ta tahtis kirjutada Tairile. Selgub aga, et polegi nii lihtne avaldada paberil seda, mis jäi ütlemata kohtumisel. Aga võib-olla segas teda torm? Kuid niiviisi võisid mõtelda ainult need, kes ei tundnud puurtorni väikest kollektiivi. Latifa, nagu kõik teised siin ammu töötavad töölised, muutus niisugustel päevadel veelgi rahulikumaks, veelgi külmaverelisemaks. Siin erutas kõiki vaid üks mõte — endale võetud kohustuse täitmine: viie päeva pärast peab puurauk olema puuritud ja ekspluatatsiooni antud! Näiteks seesama Džamil, kes süüdistab Tairi kõigis surmapattudes, loeb teda mõttes truudusemurdlikuks, arvab, et Tair kasutas ära oma võluva hääle, et võita kogenematu neiu südant, kahetseb seda,

et pole enne teda avanud Latifale oma südant, ei avaldanud talle armastust, — seesama Džamil räägib lõppude lõpuks: „On jäänud kõigest viis päeva!" — ja ajab visalt eemale kõrvalisi mõtteid.

Kõiki häiris üks ja sama mõte: „On jäänud kõigest viis päeva!" Latifa, kes juba mõttes alustas oma kirja vähemalt kümnes variandis, ei olnud aga kirjutanud veel ühtegi sõna, esitas endale küsimuse: „Kas ei oleks parem kirjutada pärast puuraugu üleandmist? On jäänud ju ainult viis päeva! ..."

Ka Vassiljev ise, pahvides plotskit, räägib mõtlikult:

„Varsti on lõpp, tütreke. Veel viis päeva! ... Tublid poisid! Ma olen neis kindel. Aga kas tead, millest meil on puudus?"

„Millest?" küsis neiu, taipamata, millest nimelt puurtornis on puudus.

„Ma ei taha rääkida sellest, mis oli sõja ajal, kuid sõja tagajärjed annavad end ikka veel tunda. Meil ei ole siin toiduainete tagavara."

„Pole viga, Sergei Timofejevitš, toiduaineid nüüd on, neid tuuakse."

Vassiljev teadis, et toiduaineid on, aga kuidas neid niisuguse ilmaga puurtorni tuua?

„Ütled, et tuuakse?" küsis ta mõtlikult.

„Aga kuidas siis? Ega meid ometi nälga jäeta?"

„See on küll nii, ainult et keegi meie meestest ei nõustu sellega, et toiduainete pärast keegi peaks ära uppuma. Mina esimesena ei ole nõus ..." Vassiljev näitas nurgas seisvale raadiojaamale. „Kuidas sellega on? Korras?"

„Tähendab, tuli kontrollima," taipas Latifa silmapilkselt ja vastas samas:

„Ma juba kontrollisin veidi aega enne teie tulekut ... Korras. Kui telefoniühendus katkeb, lähen kohe üle raadiojaamale."

„Õige! Sa oled meil tubli!"

Nad jäid vait. Oli kuulda vaid vastu torni raudvaiu peksvate lainete raskeid laksatusi ja tuule vihinat. Vassiljev ütles tasa, nagu rääkides iseendaga:

„Aga Ramazan Iskanderovitš ei helistanudki ..."

Samal ajal kõneles vana meister telefoni teel Aslanoviga. Pašaa ja Nailja olid kodus. Vanake Nissa askeldas köögis: valmistas midagi hommikueineks. Ta mõtles ikka veel valuliselt Ahmedile, kuid ei jõudnud küllalt rõõmustada, et Pašaa on kodus, et nüüd on peaaegu terve pere koos. Sügavasti varjatud mure segunes rõõmuga.

„Kes helistab, isa?"

Vanamees, kes hoidis telefonitorust kahe käega kinni, ei kuulnud poja küsimust.

Aslanovi ettepanek oli imelik, Ramazani otsus aga — lõplik ja vankumatu. Linnakomitee sekretär kutsus teda töötama seltsimees Stalini muuseumi ja pani ette pühendada paar tundi päevas vestlusele noorte külastajatega, jagades nendega oma mälestusi.

„Jätkub sulle töötamisest, sa oled juba väsinud, on aeg lahkuda puurtornist," rääkis Aslanov.

„Ei!" jäi endale kindlaks Ramazan. „Ma olen nõus vestlema kus ja millal vaja, ainult ärge lahutage mind puurtornist, kui teie ei taha, et ma varsti ära sureksin. Tulen toime nii ühe kui teisega."

Vanamehe kangekaelsus meeldis linnakomitee sekretärile. Lõpuks ta nõustus meistriga ja pani toru ära. Telefon helises otsekohe uuesti. Jõudmata kohale tagasi minna, tõstis Ramazan uuesti toru üles:

„Jajah, see olen mina, tütreke... Pole viga, olen terve. Ütle Vassiljevile, et kohe tulen... Ma juba taht-sin riietuda..."

„Kuhu sa, vana, jälle kavatsed minna?" küsis uksel seisev Nissa. „Kas maailm läheb hukka, kui sa ei sõida?" Eideke pöördus poja poole: „Kui vähemalt sinagi, pojake, paneksid talle aru pähe. Teised muutuvad aastate jooksul targemaks, temal aga aina rumalused peas... Kes niisuguse tormiga merele sõidab?"

Pašaa ei lausunud sõnagi. Ta teadis, et kõik veenmised jäävad asjatuks.

„Mis sul seal pannil säriseb? Anna ruttu siia!" ütles Ramazan naisele ja istus poja vastu. „Aga kus on meie teine minia?"

„Ta on tunnis. Palju rõõmu sa talle ei valmista, kui ta tuleb." Ja Nissa pomises enda ette: „Nagu peale tema ei ole kedagi, kes puuriks!"

Pašaa ja Nailja naeratasid ja vahetasid pilke.

„Aga kes sinuga rääkis, isa?"

„Seltsimees Aslanov."

„Mis ta ütles?"

„Ütles: „Istu muuseumi ja las lapsed imetlevad sind..." Ei tea, mis ta minus erilist on leidnud. Varem tahtis väga teha mind tähtsaks inimeseks, ma ei olnud nõus. Ütlesin, et ma elan niigi nagu padišahh."

„Ja tema?"

„Hakkas naerma ja ütles: „Meie päevil padišahhid väga hästi ei elagi.""

Perekonnas valitsev pidulik meeleolu sundis unustama elumured.

Nissa poolt toodud hommikueine täitis aroomiga kogu toa. Kõik sõid isuga, jätkates samal ajal elavat vestlust. Pašaa hoidus Aslanovi poole:

„Aslanovil on õigus, isa. Sul on ju raske, sa ainult ei taha seda tunnistada. Ja milleks on sul vaja nüüd veel töötada, kui mina tagasi olen?"

Vanamehele meeldisid need sõnad. Tema salapäraselt naeratavais silmades säras uhkus poja pärast. Sellest hoolimata ei tahtnud ta nõustuda ka Pašaaga. „Ma ei tööta ju raha pärast. Meid on ainult kaks: mina ja vanaeit. Milleks meile raha?" mõtles ta ja ütles pojale:

„Ei, pojuke, sa ei veena mind! Ma unistan veel paljust."

„Noh, millest siis?"

„Mh... millest? Just kui ei teaks! Unistan sellest, et luua merre veel üks Apšeron. Tahan tõendada, et Bakuu on ja jääb nafta riigiks, ja alles siis surra rahuliku südamega."

„See on pikk lugu, isa. Selleks ei jätku võib-olla kogu elust."

„Jätkub, pojuke, jätkub!" Vanamees pani oma taldrikule tüki tšihhirtmaad[1] ja litsus lusikaga puruks

[1] Tšihhirtmaa — munadega ülevalatud praetud kana.

munarebu. „Kui ma ajasin merel esimest puurauku, kuulsin ise oma kõrvadega pilkeid: „Kes õpib muusikat kaheksakümneaastaselt, see mängib oma matustel!" Nüüd aga lõpetan juba kümnendat puurauku. Oodata on kõigest viis päeva. Tuleb välja, et mängin siiski mitte hauas."

„Ma ei räägi sellest. Ma räägin Kaspia mere põhja kasutuselevõtmisest, uuest Apšeronist."

„Noh, ja mis siis! Ma teen kõik, mis suudan. Sina räägid ju viisaastakust? Annab jumal, täidan kolme kuu pärast viiekümnenda aasta plaani," vastas vanamees ja hakkas sööma.

Ta sõi niisama kiiresti nagu töötaski. Mõne minuti jooksul oli taldrik juba pooleldi tühi.

„Muuseumis on muidugi hea. Ma olen seal juba käinud. Kuid too loodi ilma minuta. Siin aga... Kui siin hakatakse tegema midagi ilma minuta, ma ei kannata välja."

„Aga naftatki võidakse toota ilma sinuta."

Seda juba ei suutnud Ramazan endale kuidagi kujutleda.

„Ilma minuta?" küsis ta ja hakkas närviliselt paigal kibelema, kuid rahunes peagi. „Ma ei ütle ju, et ei suudeta ilma minuta. Kuid ma pean tähtsaks ka endal võidelda oma unistuse eest."

Uuesti helises telefon. Nailja võttis toru: „Jah, kodus. Kohe!"

Paluti Ramazani. Ta pühkis salvrätiga huuled puhtaks ja tõusis laua tagant üles. Vanamees jõudis vaevalt tõsta toru kõrva juurde, kui ta silmad laienesid imestusest:

„Ei soovitata sõita? Mis see siis tähendab?"

Rääkis Vassiljev. Latifalt teada saanud, et meister kavatseb puurtorni sõita, erutus ta tugevasti. „Praegu ei pääse siia isegi liinilaevaga," pomises ta ja palus ühendada end meistriga.

„Häh! Upud ära!... Kui me vedasime bensiini Astrahani, ei võinud vahet teha lainete ja pilvede vahel. Miks ma siis tol korral ära ei uppunud? Nüüd olen vanaks jäänud, räägid?" Ramazan hakkas protestivalt käega vehkima. „Aga kas sa rääkisid meestele, et on

jäänud kõigest viis päeva? Ütle veel kord! Vaatame... Noh, nägemiseni!..."

Ta läks tagasi oma kohale. Pašaa ei püüdnudki hakata isale tema sõitu ära laitma. Ta teadis, et sellega õhutab ta veel rohkem tema kangekaelsust.

„Isa," ütles ta, „ma ei ole selle vastu, et sa sõidad, kuid sa ei saa ju pargast."

„Selle üle ära muretse, küllap leian!"

Olles alla neelanud oma hommikueine jäägi, tõusis vanamees üles, riietus ümber töörõivaisse ja läks kiiresti ukse poole.

„Naine," ütles ta, „meie teisele miniale on saatus liiga teinud. Sa võiksid teda külastada."

Tugevast tuuleiilist läks üks toaaknaist pärani lahti.

„Kuule, vanamees, sa võiksid ometi mõtelda vähemalt poisile! Kas sina oled ainus maailmas? Tulevad ka ilma sinuta toime," ütles Nissa, sulgedes tugevasti akna.

Kuid Ramazan oli juba ukse taga.

3

Kudrat vaatas sageli tema kõrval seinal rippuvale baromeetrile, mille osuti oleks nagu kinni kleepunud sõna „torm" külge. Aknaklaaside klirina järgi oli selge, et tuul aina tugevneb. See häiris Kudrat'i. Ta nägu oli siiski kinnine ja liikumatu. Tavalised, igapäevased abinõud näisid temale praegu mitteküllaldastena ja ta tundis tungivat vajadust tarvitusele võtta mingisuguseid uusi, erilisi abinõusid. Millegipärast näis talle, et trusti saatust otsustatakse just neil rajuilma päevil. Äkki tuli talle meelde insener Fikrat ja ta kutsus Fikrati enda juurde.

„Teate mis, mu kallis," ütles ta, niipea kui insener oli sisse astunud. „Ma tahan, et igaüks meist oleks kinnistatud teatava puurtorni juurde."

„Niisuguse tormiga?"

„Jah, just nimelt tormiga."

„Milleks?"

„Ma näen, et jäädes siia me ainult piiname närve.

Milleks peame meie istuma käed rüpes ja närvitsema. Teadmatus on kõige hullem!"

Fikrat silus mõtiskledes käega üle juuste ja vaatas Kudratile silma. Tal tuli meelde vana vaidlus nõupidamisel ja ta tõlgitses trusti juhataja mõtet omamoodi. „Ta maksab mulle kätte minu vastuväidete eest. Tahab tõendada, et võitlus stiihiaga on võimalik. Noh, mis siis, ma ei karda," mõtles ta ja vastas:

„Nagu öeldakse, kui rahvas on nõuks võtnud jagu saada mustast päevast, siis on see pidupäev, seltsimees Kudrat. Kui te tahate mind proovida, siis olen valmis . . ."

„Proovida? Milleks teid proovida? Kas ei ole parem, kui insenerid sel raskel tunnil on seal, kus käib töö? Võib-olla uutes puurtornides vajavad inimesed teie abi!"

„Ei vaidle vastu. Sõidame!"

Fikrat oligi tõepoolest valmis sõitma mere-puurtorni. Ja vastus, mille ta andis ilma kõhklemiseta, ei imestanud trusti juhatajat. Ka tookord nõupidamisel, kui Fikrat ütles julgesti välja oma kahtlused, ei süüdistanud Kudrat teda arguses.

„Kuid ma võin merele välja sõita ainult tunni aja pärast," teatas Fikrat.

„Miks?"

„Teises tööstuses hakatakse puurauku number kaheksasada neliteist laenguga tulistama. Ma lubasin seal olla. Pärast seda aga — olen valmis!"

„Hästi. Aga kas puurauk annab midagi?"

„Miinimum sada viiskümmend tonni ööpäevas, aga võib-olla ka rohkem. Neljasaja teises ma veel kindel ei ole. Tulistasime manteltorusse kahel horisondil: ainult vesi . . . Jah, tahtsin teile ütelda: homsest peale algab võistluse tulemuste kontrollimine. Komisjon on juba moodustatud."

Kudratile näis, et noor insener räägib seda selleks, et temale meelde tuletada, kuivõrd õigus oli temal — Fikratil — tookord nõupidamisel. Kudrat tõusis tugitoolilt, hakkas mõtlikult nurgast nurka käima ja heitis siis uuriva pilgu kaaslasele. Kuid Fikrati näol polnud pilke varjugi.

„Seltsimees Kudrat," algas insener uuesti, „ärge arvake, et trusti mahajäämine ei puuduta minu au. Meie taastame vanu puurauke kolm korda kiiremini kui enne. Minu arvates kuskil teistes trustides ei saada nii palju naftat vanade puuraukude arvel. Eile tõusis meil tootmise plaan veel kolme protsendi võrra. Ja kõik vanade puuraukude arvel. Tookord nõupidamisel pidasin ma silmas raskusi, mis on seotud ainult merel puurimisega. Kui me sellest tormist välja tuleme elusatena ja tervetena ja anname ekspluatatsiooni sajaviiekümne neljanda ja sajaviiekümne viienda puuraugu, siis tuleb Lale-hanumil lahkuda rändlipust."

„Asi ei seisa ainult selles, seltsimees Fikrat. On vaja meie inimeste hulgas välja juurida kartus stiihia ees. Sellepärast ma räägingi, et on kõige parem, kui me oleme puurtornides. Kas Konagov on siin?"

„Jah, on siin."

Kudrat vajutas kellanupule. Sekretär astus sisse, palitu õlgadele heidetud.

„Kas on külm?" küsis trusti juhataja.

„Paneb lõdisema, Kudrat Salmanovitš," vastas neiu kohmetunult.

„Külmast või? . . ."

„Külmast . . . Toodi väga hirmus teade, Kudrat Salmanovitš. Räägitakse, et merel on pargas põhja läinud."

„Aga inimesed?"

„Ka inimesed . . . Räägitakse, et ka usta Ramazan . . ." Kudrat jahmus.

„Kes räägib? Kutsuge Konagov siia!"

„Kohe kutsun välja." Sekretär väljus ruttu.

Erutatud trusti juhataja ja insener vahetasid vaikides pilke.

Kõlas valitsuse telefoni terav kell.

Kudrat haaras toru. Rääkis partei linnakomitee sekretär.

„Tere hommikust! . . . Nii teatati. Kuid ma ei usu seda . . ." Kudrat jäi vait ja kuulas. Ta nägu tumenes ja süngestus üha rohkem, oli kerge aimata, missuguseid ebameeldivaid asju rääkis temale Aslanov. Tõepoolest, ta süüdistas trusti juhatajat vastutustundetus suhtumi-

ses inimeste elusse. Ta ütles: „Kui on inimohvreid, vastutad kohtu ees."

Kudrat aina vaikis, leidmata sõnu vastuse jaoks. Ja mida võiski ta ütelda? Tema oleks pidanud esimesena teadma, mis merel juhtus, nüüd aga teatavad temale teised.

„Silmapilk kontrollin ja kannan teile ette!" ütles lõpuks Kudrat sõjaväeliselt ja pani toru ära.

„Inetu lugu! Kõik teavad, välja arvatud meie."

Konagov tuli sisse. Kudrat vaatas vihaselt talle otsa.

„Missugune pargas on põhja läinud?"

„Mootorpaat „Kevad". Ei saa aru, kes on selle segaduse tekitanud? Paljugi võib merel juhtuda niisuguse rajuilmaga! Tõsi, paat läks ümber. Kuid üsna kalda lähedal ja keegi pole uppunud. Kohe tõmmatakse välja ka paat.

Kudratil oleks nagu kivi südamelt langenud.

„Kuidas on lood usta Ramazaniga?"

„See kõik on vale. Ta sõitis „Tšapajevil" ja on ammu juba puurtornis. Just praegu rääkis minuga telefoni teel."

„Tõsi?" Kudrat elustus. „Mis loba see siis on?... Käskige minu nimel, et ükski paat ei sõidaks merele. On selge või tuleb veel kord seletada?"

„Selge," vastas Konagov, olles rõõmus selle üle, et trusti juhataja on rahul ta teatega, ja väljus kiiresti kabinetist.

Kudrat helistas Aslanovile ja teatas talle asjade tõelisest seisukorrast. Siis pöördus ta Fikrati poole:

„Vähemalt tuleb tugevdada sidet merega. Seatagu raadiojaam korda!"

Fikrat läks kiirete sammudega ukse poole ja väljus kabinetist. Temale vastu tuli vastuvõturuumi grupp inimesi. Üks tulijaist koputas kabineti uksele ja palus luba sisse astuda.

„Palun!" kutsus Kudrat kõiki enda juurde ja näitas tugitoolidele: „Istuge palun!"

Sissetulnud istusid trusti juhataja laua ümber, võtsid taskurätikud ja hakkasid pühkima tolmust halliks muutunud nägusid. Noor insener, kes oli võtnud istet Kudrati vastas, hakkas kurtma ilma üle:

„Noh, on alles tuul! Keerutab tolmu kokku nagu kõigist ilmakaartest ja ajab üle linna. Vaatad merele, silme ees läheb kirjuks. Jube!..."

Kõik sissetulnud olid spetsialistid ja kõik nad töötasid Kudrati trustis.

Trusti juhataja vabandas, et aeg ei luba vestlust pikale venitada, ja ütles:

„Praegu, seltsimehed, on kallis iga minut. Meie peame olema valmis kõigeks... Kuid asume asja juurde. Valitsuse korraldusel ehitatakse mõnedes vabariigi kaugelasetsevais külades elektrijaamu. Kahe jaama kohta on šeflus meie trusti käes."

„See on meil teada," vastas see noor insener, kes istus Kudrati vastas. „Brigaadid on koostatud ja instrueeritud. Me oleme valmis kas või täna välja sõitma. Ootame ainult teie juhendeid."

„Kuid pidage meeles," hoiatas Kudrat, „et teie sõit ei tohi mingil juhul avaldada mõju teie põhitööle. Nii ütelge ka teistele seltsimeestele."

„Te ei tarvitse kahelda, seltsimees juhataja. Kõik mõistavad ülesande tähtsust. Mõned seltsimehed jõudsid tööst vabal ajal hankida mõnesuguseid seadmeid ja materjale."

„Õige!" noogutas Kudrat pead. „Kuid ärge siiski unustage, et teie kõik olete vajalikud siin. Jääte külasse mitte üle ühe kuu."

„Arusaadav!"

Ismail-zade pöördus teise inseneri poole, kes istus kõrval, toetudes küünarnukiga lauale.

„Kuhu asulasse teie sõidate?"

„Läks meelest ära, kuidas teda nimetatakse, seltsimees juhataja. Kuid tean, et seal on Nizami nimeline kolhoos. Asub päris mäetipus. Šemahhanini sõidame autoga, sealt aga hobustega. Ma võtsin telefoniühenduse kolhoosi esimehega. Ta teeb juba kuu aega ettevalmistusi. Kõik mulla- ja ehitustööd on lõpule viidud."

„Järelikult sõidate teie Sarbani asulasse. Suurepärane!" Kudratile tuli järsku meelde Tair. „Aga kas teie teate, et mõned noormehed sellest asulast töötavad meie juures?"

„Tean. Vennad Bairamlõd. Ma tahtsin võtta brigaadi ka Tairi, kuid hiljem mõtlesin ümber. Tal ei ole esialgu seal midagi teha. Kui aga vaja läheb, oleks hea komandeerida teda liinide ülespanemisele. On asjatundlik noormees.".

„Võib ... Jah, veel üks asi. Võtke endiga kaasa soojad riided. Neis kohtades on juba üsna külm ... Noh, ma ei pea teid kauem kinni. Valmistuge ette ja sõitke välja ..." Ismail-zade jättis hüvasti inseneridega ja tehnikutega. „Tervitage kolhoosnikuid."

Kõik läksid välja. Kudrat vaatas uuesti baromeetrile. Osuti ei liikunud sõna „torm" juurest.

4

Kui Mirzojev sai teada, et ta saadetakse Kudrati trusti lihtsa insenerina, otsustas ta kodus ära oodata, kuni kogu see lärm vaibub. Naine ja lapsed ei teadnud, et ta on ametist tagandatud, ja ka Mirzojev ise ei tahtnud esialgu neile sellest rääkida. „Milleks rikkuda kõigil tuju," mõtles ta. Süngena ja tusasena istus ta päevade viisi ilma tegevuseta. Temas toimunud muutus ei võinud jääda märkamata, ja naise visale pealekäimisele järele andes tunnistas Mirzojev lõpuks üles:

„Kadestajad astusid mulle põigiti teele ette. Mina ei olevat teistele võimalust andnud edasi jõuda. Üleeile anti käskkiri ja saadeti mind lihtsa insenerina minu kõige vihasema vaenlase alluvusse." Mirzojev ohkas sügavasti ja jäi vait. „Maksavad mulle kätte, Diljara, oh, kuidas maksavad! Andsid niisuguse hoobi, et eluilmas ei unusta. Sa tead ju ise, et ma tõusin „Aznefti" juhataja asetäitja ametikohale mitte hea onu protektsiooni tõttu, vaid ainult tänu oma võimetele. Kuid kadedus ei andnud inimestele rahu. Ei võidud nähtavasti leppida sellega, et mina saavutasin teistest varem kõrge positsiooni. Nüüd aga on kõik luhta läinud. Mida kõike Aslanov mulle ei ütelnud? Mind on seljataga laimatud! Miks ta muidu peaks mind vihkama? Eh! ... Niisugune on juba nähtavasti minu saatus."

Diljara ei armastanud segada end mehe ametiasjadesse. Teda huvitasid vaid lapsed ja kodune majapidamine. Kuid nähes, et täna vajab mees lohutust, ütles ta:

„Ära kurvasta, Salah. Ega igavesti saa olla kõrgel kohal."

Oma loomult oli Diljara hea ja kaastundlik naine. Isegi mehe puudustest rääkis ta ettevaatlikult ja kartlikult, et teda mitte solvata. Ta teadis, et mehel on mõningaid patte, ja oleks võinud vihjata neile, kuid nähes, kui tusaselt mees mööda tuba kõnnib, otsustas parem vaikida.

„Salah," ütles ta mahedalt. „Sa tunned Aslanovi iseloomu paremini kui mina. Täna ta kritiseerib, tagandab kohalt, kui ta aga näeb, et sa oled end parandanud ja töötad mitte käsu, vaid südametunnistuse järgi, võtab ise sul käest kinni ja aitab üles. Tema ei kuulu nende hulka, kes kannavad viha."

„Eh! Minu jaoks on juba hilja. Neil päevil kritiseeris ta kõiki nõupidamisel. Kui aga kord jõudis minuni, lõi ta ainult käega. Umbes nii, et Mirzojevilt ei maksa midagi mõistlikku oodata. Ma tean, mis see tähendab. Keda ta armastab, seda kritiseerib, mind aga ... Ei, minu peale on ta nähtavasti kõvasti vihastanud, Diljara. Ma ei tea, kuidas Ismail-zadel korda läks mind Aslanovi silmis alandada? Lihtsalt tappis mu ära! .. "

Möödus kolm päeva. Torm kestis merel edasi. Veidi nagu nõrgenenud tuul hakkas kolmanda päeva õhtul uuesti tugevasti puhuma. Sel päeval helistas Mirzojev paar korda Kudrati trusti. Ta sai teada, et trusti juhataja ei lahkunud trustist ei päeval ega öösel. Mirzojevil hakkas piinlik nii kaua kodus istuda ja ta otsustas hommikul tööle minna. „Kui nii edasi kestab, siis tuleb mul oodata võib-olla terve nädal," mõtles ta ja palus naist välja otsida tööülikond, mida ta kandis siis, kui oli lihtne insener. See viis veel rohkem tujust ära perekonna, kus juba niigi valitses nukrus.

Kella kümne paiku hommikul kodust välja minnes sammus Mirzojev harjumuse kohaselt sinnapoole, kus tavaliselt ootas teda auto. Kuid autot antenniga tuuleklaasi kohal seal ei olnud. See tuletas talle veel kord

meelde seisundit, millesse ta oli sattunud, ja tujust ära olles hakkas ta minema jalgsi. Tema ja ta pere olid ammu juba harjunud sõitma uhiuues autos. Praegu mõjus auto puudumine temale palju rohkem kui ametis alandamine.

„Nüüd," mõtles ta, „hakkavad kõik rääkima: „Noh, kuidas on, kulla sõber? Kas upsakust on vähemaks jäänud? Olid juba liialt enesekindel. Selleks ongi, vennas, nõukogude võim. Kord tõstab üles, kord tõmbab alla . . ." "

Ta vaatas ringi, ja teda pani imestama, et temale vastutulnud tuttavate nägudel polnud pilke varjugi. Kõik teretasid teda aupaklikult ja läksid oma teed.

Mirzojev istus trammi ja sõitis trusti. Esimene, keda ta kohtas trustis, oli tööstustest tagasitulev Kudrat, ja see viis Mirzojevi hoopis tujust ära. Märganud Mirzojevit, aeglustas Kudrat sammu ja lausus esimesena tervitussõnad.

„Tere, seltsimees Mirzojev!" ütles ta. „Miks siis jalgsi? Eks helistanud, ma oleksin saatnud auto . . ."

Need sõnad mõjusid, just nagu oleks noaga torgatud südamesse. „Mõnitab," mõtles Mirzojev, ja ta nägu tumenes hoopis. Kudrat aga astus tema juurde, ulatas talle sõbralikult käe ja näitas kabineti uksele.

„Olge lahke!"

Mirzojev läks kabinetti ja jäi seisma ukse juurde, silmi maha lüües. Tähelepanelik Kudrat mõistis kohe, milles asi seisab. Valides hoolikalt sõnu ja püüdes mitte riivata endise ülemuse enesearmastust, hakkas ta rääkima hoopiski muust, mitte aga sellest, mis nii rõhus Mirzojevit.

„Täna on minul just nagu pidupäev," ütles trusti juhataja. „Nägite, missugune torm on? Toodang trusti kohta pole aga ometi mitte langenud, vaid koguni tõusnud saja kahelt saja kaheksa protsendini. Uutes puurtornides ei ole ühtegi brigaadi, kes täidaks plaani alla saja kahekümne. Kas mõistate, mis see tähendab?"

Kudrat vaatas küsivalt Mirzojevile otsa, oodates vastust. Kuid tema jutukaaslase mõte töötas teises suunas. „Nüüdsest peale olen ma selle inimese alluvuses. Nüüd hakkab ta minu pea peal pähkleid puruks ta-

guma, hakkab kätte maksma," mõtles Mirzojev tigedalt. Et kontrollida oma muljet, tõstis ta pea, ei leidnud aga Kudrati naerataval, heasüdamlikul näol pilke varjugi. „Ehk tahab ta sel teel mulle kätte maksta," vilksatas tal mõte peas. Kudrat aga, ilma et oleks vastust ära oodanud, jätkas ikka endiselt erutatult:

„Huvitav, eks, seltsimees Mirzojev? Kuidas see niiviisi võis juhtuda?"

„Millest teie räägite?"

„Ma räägin sellest, et olen lihtsalt üllatatud meie tööliste vastupidavusest. Mitmeaastased kogemused ütlesid mulle, et niisuguse tormiga hakkab igalt poolt sadama musti teateid. Täna aga . . ."

Pikk telefonikell katkestas jutu. Jätnud Mirzojevi, läks Kudrat kiiresti laua juurde ja võttis toru.

„Jajah, see olen mina, neiu . . . Ütle usta Ramazanile, et trusti nimel ma avaldan talle tänu. Preemia aga — see tuleb oma rada. Oota! Anna veel edasi, et saadetakse toiduaineid, ja veel täna. Isegi kui selleks läheks vaja lennukit! . . . Nii ütlegi."

Kudrat pani toru ära, kuid ei saanud rõõmu pärast paigal püsida. Ta käis korra lõbusalt üle kabineti ja pöördus uuesti Mirzojevi poole:

„Vaat need on alles inimesed! Kuni tänase päevani ei ole kuidagi nõustunud toiduainete saatmisega. Vana Ramazan rääkis ühtelugu: „Pole vaja. Hakkavad tooma ja toimetavad mere põhja, kaladele suupisteks!" Teevad veel naljagi . . ."

„Aga vajavad?"

„Te ju kuulsite jutuajamist! . . . See pole ju naljaasi, mu kallis, kogu transpordiliiklus merel on katkestatud. Inimesed pole kolm ööpäeva enam toiduaineid saanud. Tõsi, pärast jutuajamist Aslanoviga jõudsin ma enne tormi algust saata üht-teist mere-puurtornidesse. Kuid vähe, hirmus vähe! Ja kujutlege nüüd: inimesed ei ole minutitki puhanud. Väsimus, toidu puudus . . . Ei, täna ma saadan toiduaineid, maksku mis maksab!"

„Aga kes viib? Ja kui upuvad ära, kes siis vastutab?"

„Nemad ise!"

„See tähendab, kuidas — nemad ise?"

Ilma et ta seda oleks märganud, esitas Mirzojev oma küsimused harilikus ülemuslikus toonis. Kudrat aga ei omistanud sellele mingit tähtsust. Ta jätkas kõndimist mööda kabinetti ning jäi järsku seisma.

„Vastutavad ise. Ma saadan vabatahtlikke," ütles ta.

„Kuid see lõhnab prokuröri, kohtu järele."

Kudrat jäi mõttesse. Teda ei häirinud mitte Mirzojevi ähvardus. Ta mõtles selle inimese iseloomule. „Kust-poolt on ta tulnud? Prokurör, kohus. Miks peaksin ma kartma neid? Mirzojev, kas sa tõesti ei tea, et nad on hirmuäratavad ainult kurjategijatele? Ei, kulla sõber, niisugustel päevadel oled sa mulle halb abiline. On palju parem sind mitte mere-puurtornide juurde lasta!" otsustas Kudrat ja pärast kauast vaikimist lausus asjaliku tooniga:

„Seltsimees Mirzojev, minul on teile vaid üks palve."

„Käskige! Ma olen teie alluvuses." Mirzojevi hääles oli selgesti kuulda solvumise noodikesi.

„Ei, mitte selles pole asi..." heitis Kudrat käega. „Puurtornis ükssada seitse teostatakse Minajevi seadise katsetamist. Ma palun teid minu autos sinna sõita ja katsetamise käiku jälgida."

„Algab!" mõtles Mirzojev, oletades, et Kudrat viis sihilikult jutu Minajevi leiutisele ja asus niiviisi ammukavatsetud kättemaksu täideviimisele.

„Ma palun teid väga," rääkis samal ajal Kudrat, vaadates oma heade silmadega Mirzojevile otsa. „Aidake mind selles asjas. Teie olete ju tehnika alal väga asjatundlik insener. Kui te näitate kas või ühele puudusele Minajevi seadise juures, siis osutate sellega meile suure teene."

Kuidas Mirzojev püüdiski neis sõnades sihilikkuse ja oletatava sissevedamise noodikesi tabada, mitte midagi selletaolist ta ei märganud ja mõistis, et trusti juhataja pöördub tema poole tõepoolest siira seltsimeheliku palvega. Nähes, kuidas ta oma kahtlustustes oli eksinud, pidi Mirzojev tunnistama oma jämedust Kudrati suhtes ja mõistis mõttes hukka oma käitumise.

„Mis seal rääkida? Sõidan, tingimata sõidan!" vastas ta, juba olles siiralt valmis ülesannet täitma.

„See on hea, seltsimees Mirzojev!" rõõmustas Kudrat. „Loodan, et me hakkame töötama käsikäes, nagu sõbrad, eks ole?"

„Muidugi!"

See oli öeldud siiralt.

Kui Mirzojev lahkus kabinetist, mõtles Kudrat: „Võib-olla on ta suuteline ka head asja korda saatma. Aga miks siis endisel ametikohal oli ta niisugune..."

Sel ajal sissetulnud Badirli katkestas tema mõtte.

„Toiduained on valmis, seltsimees juhataja. Kellega saata?"

„Kohe leiame," vastas Kudrat ja helistas linnatelefoniga: „Ema? Aga kus on Širmai? Niipea kui ta tuleb, ütle, et helistaks mulle... Hea küll, ema, hea küll... Vannun, ei ole näljane... Ei mäleta, kas tema kontsert on täna või homme? Olen unustanud. Las helistab tingimata!"

Ta pani toru ära ja vaatas Badirlile otse silma.

„Kas muretsesite midagi korralikku või piirdusite sellega, mis kätte juhtus?"

„Alates juustust ja vorstist kuni narsaanini, — kõik, mida hing igatseb. Arvan, et usta Ramazan jääb rahule."

„Aga kus see kõik on?"

„Pakkisin kastidesse ja saatsin sadamasse."

„Noh, siis sõidame, seltsimees Badirli. Kuni ma pole isiklikult kontrollinud pargast ja meeskonda, ei jää ma rahule."

Nad väljusid kabinetist. Kudratile tuli meelde, et Mirzojev sõitis autoga ära, ja ta jäi rõdule seisma:

„Ootame, auto tuleb kohe tagasi."

Korraga nägi ta hoovis oma autot ja taipas kohe, et Mirzojev läks tööstusse jalgsi. Ta naeratas tahtmatult. Kuid samas heitis ta endale mõttes ette: „Maaslamajat ei lööda..."

„Seltsimees Badirli, tuul hakkab nagu vaiksemaks jääma," pöördus ta oma varustaja poole.

Nüüd Badirli ei noogutanud enam järele oma ülemusele, talle meeldida püüdes. Ta vaatas taevast, siis Kudrat'i ja ütles:

„Ei, vastupidi, tugevneb... Õigust ütelda, seltsimees

Kudrat, teie käskisite, ja ma panin kõik valmis. Et teie hiljem ei ütleks, et ma ei oska midagi teha. Kuid omavahel öeldes . . ."

Tundes, et Badirli tahab nagu Mirzojevgi temale pargase saatmise ära laita, lõi Kudrat pahaselt käega:

„Hea küll, hea küll! . . . On vaja rutata. Võimalik, et inimesed juba nälgivad."

„Kui ei eelda halba, siis head ei saa, seltsimees Kudrat. Avameelselt öeldes mulle ei meeldi see ilm . . ."

„Noh, ja mida siis käsite teha?" soovimata kuulata vastuväiteid vaatas Kudrat karmilt Badirlile. „Saadame — ja asi tahe!"

„Olgu nii, nagu soovite . . . Ainult . . . Kui ootaksime kolm-neli tundi? Võib-olla jääb tuul tõepoolest vaiksemaks?"

Kudrat istus autosse ja näitas Badirlile, et see istuks tagaistmele.

„Annan teile head nõu, seltsimees Badirli," jätkas ta. „Kui teie võtate ette mingisuguse asja, siis olge resoluutne. Kõhklemised teevad inimesest argpüksi."

Kui auto jõudis munakividega sillutatud teele, varjas äikesepilvena must tolm ära kõik, nii et polnud võimalik isegi ühe sammu kaugusele näha. Tuule üleskeerutatud peen kruus peksis rahena vastu tihedalt suletud autoklaase. Autojuht süütas laternad, kuid ka see ei aidanud — ikkagi oli raske teed eraldada.

„Mis see on? See on juba tõepoolest mingisugune maailmalõpp," ütles Kudrat kulme kortsutades ja lisas: „Oleks vaja sõita teist teed."

„Igal pool on nii, seltsimees Kudrat," vastas autojuht. „Tuleb veidi oodata."

Nad peatusid. Möödus mitu minutit vaikses ootuses. Kuid tolm keerles endiselt pilvena nende ümber.

„Sõidame tasakesi!"

Auto hakkas jälle liikuma. Vaadates külgaknasse hakkas Kudrat käsklusi andma.

„Veidi paremale. Nüüd vasakule . . . Oota, midagi ei näe . . . Ahaa, nüüd on näha, kuhu sõita, lase' kiiremini . . ."

Lõpuks jõudsid nad välja asfaltteele. Ka siin varjasid tolmupilved kõik ümberringi, kuid tee ise oli paremini nähtav. Autojuht hakkas sõitma kiiremini ja varsti jõudsid nad kaldale. Kudrat ja Badirli läksid vahimajakesse, kuhu tavaliselt kogunesid pargaste meeskonnad.

Väikeses tubakasuitsuga täidetud toas valitses uskumatu kära. Kudrati käsul siia kokkukutsutud pargaste kaptenitel oli omavahel äge vaidlus. Üksikuist lauseist sai Kudrat aru, et jutt on eelseisvast väljasõidust merele. Vaidlejad ei märganud kohe trusti juhatajat. Üksteist katkestades süüdistasid nad kõiges meistreid, kes jäid tormi ja rajuilmaga puurtornidesse. Kui aga akna juures seisev madalakasvuline ja tüse kapten andis märku, näidates uksele seismajäänud Kudratile, tekkis silmapilkselt vaikus. Mitu inimest tõusis püsti, tehes ruumi trusti juhatajale.

„Istuge, istuge!" peatas neid Kudrat.

Ta võttis paberossi, plõksatas automaat-tulemasinaga, tõmbas paar-kolm korda sügavasti suitsu sisse ja laskis käia uuriva pilgu üle kaptenite. Peaaegu kõik nad olid noored inimesed.

„Ma näen, poisid, et teil on igav ilma tööta," alustas ta naljatlevalt. „Vastu tahtmist ei sunni ma kedagi merele minema. Kes pakub end ise, vabatahtlikult, see sõidabki. Hoiatan: on vaja vastupidavust ja otsustavust!"

Poolpimedast nurgast kõlas „Tšapajevi" kapteni hääl:

„Mina olen ikkagi teistest rohkem vilunud. Lubage minul sõita!"

„Lubage . . ." muigas Kudrat. „Miks küsida minult? Siit peab tulema luba!" Ta näitas käega südamele.

„Raskevõitu on, seltsimees Ismail-zade . . . Kui ma viisin vana Ramazani, pidime peaaegu põhja minema. Pildus nii kõrgele, et puudutasime peaga pilvi . . ."

„Tean," vastas Kudrat paberossi tõmmates. „Kuid torm kestab juba neljandat päeva. Võimalik, et meie seltsimehed töötavad vee ja leivata. Seni ei ole nad ise andnud nõusolekut toiduainete kohaletoimetamiseks. Kuid kujutlege endid minutiks nende asemel! Näljased, väsinud, aga tööd ei katkesta . . . Nii et, kes soovib sõita vabatahtlikult?"

„Kõik!" hüüdis akna juures seisev madalakasvuline ja tüse noormees.

„Kõik!" kostsid hääled.

„Mina olen valmis," teatas „Tšapajevi" kapten.

„Tubli mees," mõtles Kudrat, silmitsedes teda naeratusega ja küsis:

„Noh, ütle, kuidas sa ette valmistusid?"

„Kuidas? Võtsin pika köie."

„Milleks see?"

Kapten hakkas naerma:

„Kas toimetan vanale Ramazanile toiduained või poon enda üles..."

Kudrat muutus kohe tõsiseks:

„Sinu nali pole sugugi kohane!"

„Hea küll, seltsimees Ismail-zade, ütlen ilma naljata... Puurtornile ei tohi päris ligi minna, sellepärast ongi vaja köit. Tuleb köie ühte otsa siduda vorstirõngad, juustupead, konservikarbid ja visata need sillakesele. Ei tea ainult, mis teha leivaga... Ma võtan veel kaasa pika trossi, et puurtorni külge haakida. Muidu viskab iga laine mind poole kilomeetri kaugusele puurtornist."

„Noh, see tuleb toime!" rõõmustas Kudrat.

„Aga kas teie olete ette valmistunud?" pöördus ta teiste kaptenite poole. „Kes ei ole kindel oma vilumuses, ütelgu aegsasti..."

Seekord ei vastanud keegi.

„Kõige raskem on muidugi jõuda saja viiekümne viiendani. Tuleb sõita ulgumerel üle kahe kilomeetri. Teisteni jõuda on kergem. Kui midagi juhtub, võib pääseda kaldale ka ujudes. Las teie hulgast kaks hoiavad igaks juhuks valmis pargased sadamasilla juures. Teised aga sõidavad viivitamata puurtornidesse."

Ei möödunud veerandtundigi, kui toiduained olid autost välja laaditud, Badirli korralduse kohaselt ära jaotatud, ja pargased läksid üksteise järel merele.

„Tšapajev" sõitis kõige ees.

Seistes sadamas vaatas Kudrat ärevusega merele. Kuulates tuule marulist ulgumist ei pööranud ta silmi ära „Tšapajevilt".

„Seltsimees Kudrat," ütles Badirli tuule tõttu katkendliku häälega ja mõlema käega mütsi kinni hoides. „Peaaegu kõik need noormehed on rindemehed, on näinud nii mõndagi... Merd nad ka ei karda. Aga kuidas puurtornidele ligi pääseda ja toiduained üle anda, — see teeb neile muret..."

Trusti juhataja vaikis. Metsikult kohrutav meri oleks nagu tahtnud sadamasilda Kudrati jalge alt ära kiskuda. Tohutu suured lained peksid võimsa möirgamisega vastu kallast.

Kord sukeldudes ja silmist kadudes, kord kõrgele laineharjale lennates tegid „Tšapajev" ja temale järgnevad pargased endile visalt teed.

„Jõuavad kohale..." ütles Kudrat veendunult.

5

Ramazani puurtornis keegi ei mõelnudki, et pargas tuleb. Kogu brigaad lootis ainult ühele asjale: torm vaibub varsti. Töö ei katkenud minutikski. Neil tormistel päevadel jõudis peitel neljasaja kahekümne meetri võrra sügavamale. Järelikult kui mitte täna, siis homme ulatub puurkäigu sügavus kolme tuhande meetrini ja puurauk saab valmis ekspluatatsiooniks. Õigust ütelda, niisugune tempo osutus ootamatuks ka meister Ramazanile endale. Töö oli ära kurnanud nii teda ennast kui ka töölisi.

Kõigi näod olid kahvatanud, kõhnenenud. Piinas mitte niivõrd nälg kui janu. Ent nii raske kui oligi, üks asjaolu ergutas ja lohutas kõiki: puuraugu puurimine lõpetatakse varem, kui arvati — kuu ja kaks päeva enne tähtaega. Niisuguse hirmsa tormi ajal ei teinud brigaad endale häbi. Kõik tundsid seda, kuigi selle kohta ei öeldud sõnagi. Inimesed talusid mehiselt nälga ja janu, nad vastasid muutmatult „ei" meister Ramazani ettepanekule minna kasvõi veidikeseks ajakski magama. Ramazanil ei olnud vajadust teha niisuguste inimeste hulgas agitatsiooni. Ja mis võiski ta ütelda Vassiljevile, Džamilile, Tairile, Latifale? Nad said niisama hästi aru kui Ramazangi, kus ja mille jaoks nad

töötavad. Ja imelik: kogu tormi ajal ei näinud kordagi Tair ega teised vana meistrit tusasena või murelikuna, kuigi oli, millest nukrutsema hakata. Ramazan oleks nagu ära vahetatud. Vanamees muutus tormakaks ja kiireks nagu jahikull, lihtsaks ja heasüdamlikuks nagu laps, ja samuti nagu Tairi isa — naljahambaks ja lõõpijaks. Temas toimunud muudatus näis Tairile esialgu kunstlikuna. Ta arvas, et Ramazan püüab oma olekuga julgustada inimesi. Varsti aga veendus, et niisugune on juba selle inimese iseloom: mida pingelisem on olukord, seda erksamini ja lõbusamini ta ennast tunneb. Ning Tair koos kõigi teistega naeris muretult vanamehe naljade üle, unustades väsimuse.

Pärast telefonikõnet trusti juhatajaga tuli Latifa kultuurinurgast. Jõuetuks muutunud neiu vedas vaevu jalgu järele ja limpsis ühtelugu kahvatanud ja ärakuivanud huuli. Ta kutsus meister Ramazani kõrvale ja teatas talle trusti juhataja otsusest.

„Seltsimees Kudrat saadab meile täna maksku mis maksab toidumoona...“ Rohkem ei olnud tal jõudu rääkida.

Ramazani nägu tumenes.

„Ega ometi sina palunud?“

„Ei, usta, ta ise oli otsustanud nii.“

Vanamees nägi, kuidas inimesed kannatasid nende päevade jooksul, ja ta süda tõmbus kokku. Sellegipärast, kui ta sellest kuulda sai, vangutas ta pahaselt pead.

„Asjata, mu tütar, asjata...“ ütles ta. „Milleks lubada, et meie pärast hukkuksid inimesed?“

Ramazan tahtis samas helistada Kudratile ja talle pargase saatmise ära laita. Kuid järsku hiilis tal südamesse kahtlus: kas ei ole viimati keegi brigaadi liikmeist omavoliliselt trusti juhatajale helistanud?... Võib-olla seetõttu Kudrat oligi sunnitud tegema niisuguse järelemõtlematu otsuse ja panema kellegi elu hädaohtu?... Meister pöördus karmilt neiu poole:

„Latifa, võib-olla keegi poistest on talle helistanud?“

„Ma ei usu, usta. Ma ei ole näinud.“

Vana meister otsustas rääkida inimestega otsekoheselt. Ta käskis mehhanismid seisma jätta, ja kui roo-

tori müra lõppes, kutsus kõik enda juurde ning palus istuda.

„Nagu näha, on usta otsustanud koosoleku kokku kutsuda...“ tähendas Tair, minnes koos Džamiliga Ramazani juurde ja istudes tema lähedale.

Töölised, kes tormi algusest peale polnud kordagi meistrit süngena näinud, aimasid kohe midagi halba ja suunasid talle imestunud pilgud. Kõik tahtsid kannatamatult teada saada, mis asi on teda nii murelikuks teinud.

„Poisid,“ alustas Ramazan viimaks, „kas tahate, et teile toitu toodaks?“

Küsimus näis imelikuna. Kui on võimalus, miks siis mitte tuua? Juba terve ööpäev ei ole kellelgi suus olnud leivaraasugi ega tilkagi vett.

Vassiljev mõistis kõige enne, kuhu Ramazan sihib.

„Las toovad, Ramazan Iskanderovitš,“ vastas ta. „Muidugi, las toovad... Vaata, kuidas kõik on kahvatuks muutunud!... Geidar ei suuda enam kahekesi Grišaga ühte toru üles tõsta. Džamilile näivad puupilpad leivaviilukatena. Tair ei tee enam vahet mere ja pilve vahel...“

Kõik hakkasid naerma, kuid Ramazan ja Vassiljev ise jäid tõsiseks.

„Ma ei tee nalja, poisid. Torm on täpselt samasugune nagu kolm päeva tagasi. Võib-olla on koguni tugevnenud... Las toovad. Kes teab, millal see torm lõpeb?“

„Aga kui katkestada töö?“

Meister ei tõstnud pead, — ta tundis Geidari häälest. Vana meister oleks ennem nõus olnud nõudma toiduainete toomist, riskides mõne inimese eluga, kui vastu minna kaotusele võistluses. Ta heitis pilgu väsinud näljaste tööliste ärakurnatud nägudele ning jäi sügavasse mõttesse.

Sel momendil kuuldus läbi tuule ulgumise sireeni heli. Algul mõtlesid kõik, et see neile viirastus. Kellel oleks jätkunud julgust niisuguse tormiga sõita puurtorni juurde? Kuid heli kostis veel ja veel kord. Pingutades niigi teravat kuulmist, vaatas Tair merele ja märkas tohutu suurte lainete vahel vaevalt nähtavat pargast. Metsikud lained loopisid väikest laevakest nagu

puupilbast, kuid see lähenes visalt puurtornile. Tair suunas päraniavatud silmad Ramazanile ja hüüdis:

„Usta, „Tšapajev" sõidab!"

„„Tšapajev", „Tšapajev"," karjusid kõik ühel häälel ja tormasid silla juurde.

Oli raske uskuda oma silmi. Samal ajal kui suured laevad seisid lahesopis, olles endid tugevasti kinnitanud sadamasildade külge, tuli „Tšapajev" stiihiaga võideldes üha lähemale puurtornile. Kõigil hakkas hirm väikese laevakese pärast.

Kui pargase ja puurtorni vahet oli veel meetrit viiskümmend-kuuskümmend, kadus pargas äkki ära, nagu tabatuna määratu suurest lainest. Kuid nähtavasti juhtis laeva osav käsi. „Tšapajev" lendas uuesti üles laineharjale ja järsku küljele kaldudes tuli veelgi lähemale. Puurtornil hunnikus seisvad inimesed nägid juba selgesti pargase ninas seisvat kaptenit ja ta abi, tõmmunäolist madrust, kes hoidis tugevasti rooliratast.

„Ohoi!" karjus kapten. „Püüdke! . . ."

Laine haaras pargase ja paiskas veelgi lähemale. Kapten viskas haruldase osavusega köie, ja selle raskusega varustatud ots kukkus otse Džamili ja Tairi jalge ette.

„Tõmba!" Kapten viskas vette jämeda trossi. „Ma ei või lähemale tulla."

Poisid said kohe aru, mida kapten tahab. Nad tõmbasid trossi kiiresti välja selle külge seotud peenikest, kuid tugevat köit pidi ja heitsid trossi silmuse ümber palgi otsa, mis asendas pollerit.

Lained loopisid pargast küljelt küljele, kuid see, nagu näis, ei häirinud sugugi kaptenit. Ta asetas asjalikult veidi märjaks saanud leivapätsid ja konservikarbid enda kõrvale, võttis tema poolt varutüd köie, sidus ühe leivapätsi köie otsa ja seda kõrgele tõstes, näitas noortöölistele:

„Hei, teie . . . näljahädalised! Püüdke . . . Viskan!"

Vassiljev ja Ramazan ei läinud ära puuraugu juurest. Silmitsedes kaptenit rääkis Ramazan:

„Vaat see on alles vapper mees! . . . Vaata, mis teeb, ah?"

Leivapäts lendas kõrgele õhku, ei ulatunud aga puurtorni sillani ja prantsatas vette.

„Kahju, et Samandari pole siin. See tooks leivapätsi välja merepõhjastki! . . ." naljatas Tair, kuid ta hääles oli kuulda meelepaha.

„Pole viga, ärge kurvastage! . . . Mida muud, aga leiba on nõukogude riigil nii palju, kui soovite," karjus kapten, tõmmates köie tagasi.

„Viskan! Hoidke, poisid! . . ."

Seekord paiskas laine pargase sillale lähemale ja Džamil püüdis leivapätsi lennult kinni.

„Kas olete näinud niisugust tublit poissi?" karjus kapten ja lõi endale vastu rinda.

Džamil päästis nööriga kõvasti köie külge seotud pätsi lahti ja andis selle edasi Tairile:

„Nüüd me alles elame!"

Köis tõmmati tagasi. Nüüd sidus kapten köie külge konservikarbi, keerutas seda õhus ja viskas nagu lingust.

„Hei! . . . Püüdke, poisid! Teist korda ma enam ei tule . . . Niigi langes süda saapasäärde! . . ."

Brigaadi liikmed kogunesid Džamili ja Tairi ümber.

Köis viskus uuesti üles. Sel korral lendas nende juurde jäme vorstirõngas, mis oli purjenööriga kokku seotud. Tair püüdis selle kinni just momendil, kui see pidi merre kukkuma. Kapten sidus köie teise otsa terve kimbu narsaani pudeleid ja viskas need ootamatult merre:

„Tõmmake välja, kellel janu on! Kahju, et pole viin . . . Muidu oleksin teel ära joonud ja kaladele söödaks läinud!"

Nüüd juba haarasid kõik üheskoos köiest kinni ja tõmbasid pudelid õnnelikult sillale.

Meister Ramazan jälgis eemalt seda, mis toimus, ja kiitis südamest „Tšapajevi" kaptenit, kelle töö ja käitumisega ta kunagi rahul ei olnud. „Kui ta oma vana paadiloguga siia jõudis, tähendab, on vapper mees," kordas ta endamisi.

Justkui aimates Ramazani mõtet ajas kapten uhkelt rinna ette ja hõikas talle:

„Hei, usta! Kas kuulen sinult kunagi kas või ühe hea sõna?"

Ramazan teadis, millele kapten vihjab. Vanamees polnud tõepoolest teda kordagi kiitnud. Kuid nüüd ütles ta naerdes:

„Nüüdsest peale olen ma sinuga sõpruses. Aitäh!"

Puurijad istusid sööma. Pärast pikaajalist nälgimist ja pingelist tööd tundus iga suhupandud pala eriti maitsvana. Kõigi näod elavnesid, kõik rääkisid ja naersid palju. Nagu hea ja lahke ema, kes on kokku kutsunud oma armastatud lapsed igasuguste roogadega kaetud pidulauda ja tunneb rõõmu neid vaadates, nii kostitas ka meister Ramazan hoolitsevalt ja lahkelt oma brigaadi.

6

Teada saades, et isa on elusana ja tervena puurtorni jõudnud, istus Pašaa suurepärases meeleolus kodus ning jutustas naisele ja emale huvitavaist juhtumeist oma rindeelust. Ootamatu telefonihelin katkestas vestluse. Pašaa kutsuti partei linnakomiteesse. Nii Pašaa ise kui ka kõik perekonnaliikmed teadsid, milleks: tegevuseta olek tüütas Pašaa juba ära ja ta andis avalduse tema määramiseks endisele kohale.

Linnakomitee teine sekretär võttis teda vastu ja andis edasi Aslanovi ettepaneku:

„Meie leidsime otstarbekohase olevat rakendada teid siin, linnakomitee aparaadis."

„Milles seisaksid minu ülesanded?" tundis Pašaa huvi.

„Mõtleme määrata teid ühe osakonna juhatajaks. Kui ma ei eksi, olite enne sõda rajoonikomitee propagandistiks, eks ole?"

„Jah. Ma tahaksin ka nüüd tegelda selle alaga. Armastan käia tööstustes, tööliste hulgas. Armastan töötada nendega. Kunagi oskasin ma kiiresti leida nendega ühist keelt."

„See sobib väga. Just niisuguseid seltsimehi ongi meile vaja. Kas olite neil päevil naftatöötajate nõupidamisel?"

„Ei. Mind ei kutsutud. Kuid ma küsisin isalt ja ta jutustas mulle üsna üksikasjaliselt kõigest, mis seal räägiti."

„Järelikult te teate Bakuu organisatsiooni lähemaid ülesandeid? Aslan Teimurovitš nõuab, et meie tugevdaksime linnakomitee aparaati isikutega, kes on karastunud sõjatules."

Pašaad aga tõmbas siiski endise rajoonikomitee propagandisti töö poole. Ta arvas, et parem on tegelda asjaga, mis on hästi tuttav, kui joosta ameti järele, milleks võib-olla ei jätku teadmisi ja kogemusi.

„Teate," väitis Pašaa vastu, „ma võtaksin heameelega vastu teie ettepaneku ja igal juhul olen teile ja seltsimees Aslanovile tänulik mulle osutatud usalduse eest. Kuid... ma ei pea end küllalt ettevalmistatuks. Mina ju..."

„Olete tagasihoidlik," katkestas teda linnakomitee sekretär, jäädes endiselt tõsiseks. „Valmis juhte ei ole olemas. Tulete siia, tutvunete tööga, meie aga ei keeldu teile abi andmast."

Pašaa ei andnud järele:

„Igal juhul paluksin teatavaks teha seltsimees Aslanovile minu soov töötada rajoonikomitees."

Sekretär oli pahane Pašaa kangekaelsuse üle. Sellegipärast läks ta telefoni juurde ja valis vajaliku numbri.

„Seltsimees Aslanov," ütles ta, „ma vestlesin siin Pašaa Iskander-zadega... Jah, minu juures... Ei, tahab minna endisele tööle... Hästi." Sekretär pani toru ära, võttis laualt mapi ja tõusis püsti. „Kutsub enda juurde. Lähme."

Pašaa muutus ärevaks.

„Aga mis ma talle ütlen?"

„Sedasama, mis te mulle rääkisite."

Tõustes mööda treppi neljandalt korralt viiendale koostas Pašaa mõttes oma avalduse Aslanovile: „Häid töötajaid vajavad ka partei allasutused. Laske esialgu töötada seal, näidata end, edutada aga pole kunagi hilja. On siiski möödunud juba hulk aega, olen parteitööst kõrvale jäänud. Kardan, et ei too seda kasu, mida teie arvestate."

Kui Pašaa astus koos teise sekretäriga Aslanovi

kabinetti, lendasid kõik aegsasti ettevalmistatud sõnad tal silmapilkselt peast. Aslanov võttis ta vastu sõbraliku naeratusega, surus kätt ja ütles naljatades:

„Noh, kuis on, — olete küllalt sõdinud, nüüd võib ka puhata? Istuge palun!"

„Ei, seltsimees Aslanov," vaidles Pašaa vastu. „Pealesunnitud tegevusetus vaevab mind."

„Miks siis niisugusel juhul ei sobi teile meie ettepanek?"

Alles nüüd tulid Pašaale meelde tema väited. Kuid tal oli kuidagi piinlik neid avaldada. Aslanovi selgete silmade ees, mis kiirgasid välja selle inimese kogu sisemist jõudu, tundis Pašaa end abituna, mingisugune ebateadlik argus aheldas tal huuled.

„Kergele tööle võib asuda igaüks. See ei nõua julgust ega oskust," ütles Aslanov mõjukalt.

Kõrvaltuppa viivale uksele ilmus nooruke punapõseline ja mustajuukseline neiu valges põlles ja kandmikuga käes.

„Anna seltsimeestele ka!" ütles Aslanov temalt teed vastu võttes. Ta pani klaasi tükikese sidrunit, ja segades kõlisevalt suhkrut, tuli tal midagi meelde ja ta vaatas küsivalt neiule otsa: „Kas ei hiline tundi?"

„Ei, mul on veel viisteist minutit aega." Olles rahul Aslanovi hoolitsusega naeratas neiu ja kadus ukse taha.

„Kõigis aineis on tal väga head hinded. Mõnikord ma ise kontrollin teda. Ma olin ju kunagi õpetaja . . ." Aslanov tuletas alati nukrusega meelde oma noorusaastaid. „Tuleb välja, et ka mina pean parteid paluma, et mind saadetaks tagasi endisele kutsealale. Eks ole nii? Aga näe, mis on imelik: kui mõned inimesed rindelt tagasi tulevad ja meie suuname nad tööle, mis tavaliselt näib neile mitteküllaldaselt vastutusrikkana, siis võtavad nad seda kui isiklikku haavamist, ajavad end turri. Aga teie?"

Tabades Aslanovi hääles heasüdamliku pilke noodikesi vastas Pašaa häbelikult:

„Nähtavasti on nad rohkem kangelaslikkust üles näidanud, seltsimees Aslanov. Või olid nad enne sõda kõrgetel ametikohtadel."

Seesama neiu tuli uuesti sisse ja asetas teise sekretäri ja Pašaa ette klaasi teed.

„Kõigil Iskander-zadedel on vist välja kujunenud harjumus mulle vastu rääkida," tähendas naeratades Aslanov, vihjates naljatlevalt meister Ramazanile. „Muidugi, sundima me teid ei hakka, kui pakutav töö pole teile meeltmööda. Kuid mõtelge siiski järele."

Sama päeva õhtul teatas Pašaa telefoni teel oma otsuse:

„Olen nõus!"

Kõik need päevad, kuni kestis torm, viibis Pašaa nagu mitmed teisedki linnakomitee töötajad tööstustes. Kui Pašaale oleks tehtud ettepanek esineda ettekandega sündmustest, mis toimusid tormi ajal, ei oleks ta tagasi hoidnud kõlavatest fraasidest: „Bakuu naftatöötajate kangelaslik armee, olles astunud võitlusse märatseva stiihia pimedate jõududega, kaitses neil päevil rinnaga oma positsioone ja tänu murdumatule tahtejõule tuli välja võitjana seniolematust lahingust nii maal kui merel!"

Marutuul paiskas jalust isegi kõige tugevama inimese. Kuid kõigile tuultele avatud ja ilma igasuguse kaitseta jäetud puurtornides ei olnud töölist, kes oleks palunud armu looduse ohjeldamatuilt jõududelt. Mitte ükski pumbahoob ei aeglustanud ega peatanud oma liikumist. Töö kapitaalremondi alal käis oma harilikku rada. Mere-puuraukudest voolas vahetpidamata hoidlasse naftat. Ja Pašaale näis, et mida rohkem stiihia märatseb, seda tugevamaks ja mehisemaks muutuvad inimesed, seda rohkem kasvab nende visa vastupanu ja püsivus. See oli ka tõepoolest nii.

Pašaa ei jõudnud veel autost välja ronida ja töötuse maa-alale astuda, kui oli muutunud esimesel pilgul ei millegi poolest tähelepanuväärse sündmuse tahtmatuks tunnistajaks. Tuuleiil ajas ümber ühe Lale Ismail-zade trusti vana puurtorni. Pašaa läks avarii kohale kogunenud brigaadi juurde ja kuulis sõnu, mis madalakasvuline ja kõhukas noormees ütles oma meeltheitnud seltsimeestele:

„Tegime endile häbi, poisid. Ütlevad veel, et orkaan paiskas ümber mitte torni, vaid murdis meie vaimu.

Kui me ei tõsta torni üles ega pane teda kohale, jääb häbiplekk meile külge kogu eluajaks."

Oma ainsa käega mütsist kinni haarates ja jalul seista püüdes pöördus Pašaa seljaga tuule poole ja tagurpidi minnes jõudis remonditööliste juurde.

„Ta räägib õigesti, poisid," toetas ta madalakasvulist ja paksu noormeest. „Mõne päeva pärast unustavad kõik orkaani. Kuid küljeli vedelev torn jääb kauaks ajaks meelde."

Poisid vaatasid kohmetunult Pašaad. Selle pilguga nad nagu tunnustasid oma jõuetust. Paksuke aga pöördus seltsimeeste poole ja nagu komandör, kes viib oma võitlejaid rünnakule, laotas käed laiali ja karjus kõigest jõust:

„Hakkame pihta, poisid! Näitame, mida me suudame!"

Brigaadi liikmed hakkasid askeldama. Paksuke kinnitas terastrossi torni korpuse külge, teise otsa aga sidus traktori külge. Ja hakkas kõnelema seni vaikinud traktori mootor. Pašaa ei uskunud, et neil õnnestub torni üles tõsta. Ta pöördus ühe noormehe poole:

„Kuidas on selle tubli poisi nimi?"

Tuule ulgumine summutas vastuse.

„Kuidas, kuidas?" küsis Pašaa uuesti, pannes peopesa kõrva juurde.

„Samandar!"

Jättes poisid nende töö juurde, möödus Pašaa ebakindlal sammul puurtornidest, jõudis asfalteeritud teele, ja olles vaevaga käinud veel sammu viiskümmend jäi seisma pika ühekordse valgeksvärvitud maja ette. Siin asus Kudrat Ismail-zade teise tööstuse kontor. Pašaa läks uksest sisse, teretas tuttavat juhatajat, jutustas talle seda, mida oli näinud, ja palus saata töölisi abiks allmaa-remondi brigaadile. Tööstuse juhataja lõi lootusetult käega:

„Kergem on surnut ellu äratada kui seda puurtorni!"

„Kuid oleks siiski vaja saata," käis Pašaa peale.

„Keda, seltsimees Iskander-zade? Meil endil on tegemist kõrini. Ja ka puurtorn ei kuulu meie trustile. Siin ei tule kuidagi omade asjadegagi toime, kus siis veel teisi aidata?" Ta kahmas massiivse tulekindla kapi

käepidemel rippuva kortsunud mütsi ja läks tormates toast välja. Ukse tagant oli kuulda tema vihast häält.

„Silmapilk mine tagasi oma töö juurde! Mul pole aega sinuga lobiseda!"

Et teada saada, kellega juhataja räägib, vaatas Pašaa uksest välja ja nägi koridoris Dadašlõ'd.

„Mis on juhtunud meie juhatajaga? Vaeneke on täiesti pea kaotanud," pomises Dadašlõ õlgu kehitades ja nägi korraga Pašaad. „Tere tulemast, seltsimees Iskander-zade! Lubage teid õnnitleda. Tähendab, teie ei hakka nüüd meile enam loenguid pidama?"

Pašaa ulatas talle käe.

„Miks mitte? Ma olen ka nüüd agitatsiooni-propaganda tööl. Aga miks sina ei ole oma töökohal?"

„Sellepärast, et niisugused tormid ei tähenda mulle midagi. Kõik minu puuraugud töötavad nagu kellavärk. Orkaani algusest saadik annan naftat kümne protsendi võrra rohkem. Vastasel korral oleks juhataja mulle veelgi suurema peapesu teinud. Aga nüüd tekkis mul idee ja see ei anna mulle eilsest saadik rahu. Tahtsin rääkida juhatajaga, kuid ei õnnestunud."

„Mis idee see on?"

„Käigu peal on raske rääkida. Kui teil pole kiire, pühendage mulle minutit kümme."

„Palun."

Nad läksid juhataja kabinetti. Pašaa sulges ukse tugevasti enda järel.

„Kaebus?"

„Ei, ei. Ma ei armasta kaevata. Kui juhtubki, et tuleb kaevata, esinen koosolekul ja annan otse... Mul on üks ratsionaliseerimisettepanek."

„Lao välja. Ka mina taipan nii mõndagi niisugustes asjades."

Pašaa istus juhataja laua taha, Dadašlõ aga, toetudes seinale tema kõrval, hakkas pühkima taskurätikuga tolmust nägu.

„Ah jah, hea, et meelde tuli. Oota veidi." Pašaa helistas Lale Ismail-zadele. „Esiteks tere, Lalehanum... Aitäh, suur tänu. Noh, näete, kohe määramise esimestest päevadest ei ole vedanud. Näete, mis-

sugune torm möllab... Jah, kui olin teel siia, sattusin ma teie trusti rajoonis ümberpaisatud tornile... Teie juba teate. Aga kas ei saa aidata seda brigaadi?... Mhm!... Teie arvate nii? Ma nägin seal noormeest nimega Samandar. Kui teised on samasugused, siis on teil õigus. Nojah! Ootame ära."

Lõpetanud jutu, pöördus Pašaa Dadašlõ poole:

„Kas tunned neid?"

„Jah, nad on meie kommunistlikud noored. Kuid vaevalt, et sellest puuraugust asja saab. Kõik seadmed on rivist välja langenud..."

Mõlemad vaikisid veidi aega. Väljast kuuldus orkaani möirgamist. Tuul ulgus naabertornide terassõrestikus nagu näljaste huntide kari.

„Noh, jutusta," ütles Pašaa, virgudes oma mõtteist.

„Tähendab, nii, seltsimees Iskander-zade," alustas Dadašlõ, istudes Pašaa vastu. „Teie teate, et ma olen nafta tootmise meister. Minu brigaadis töötab kakskümmend üks inimest ja meie kõik peame vastutama kolmekümne puuraugu eest. Neil päevil anti meie järelevalve alla veel kaks puurauku. Need on äsja tulnud kapitaalremondist ja on käiku lastud. Kuid need puuraugud annavad praegu niisama palju naftat kui enne remonti. Tekib küsimus, mis kasu on siis remondist?"

„Kuidas nii, mis kasu?" katkestas Pašaa jutukaaslast. „Kasu seisab selles, et puuraugud töötavad pikema ajavahemiku jooksul normaalselt ega lange niipea rivist välja."

„Ei, sellest on vähe. Pärast remonti peab puurauk andma rohkem naftat. Ma olen põhjalikult uurinud nende kahe puuraugu iseloomu ja jõudsin järeldusele, et kumbki neist puuraukudest peab andma mitte seitse, vaid kümme ja võib-olla ka viisteist tonni naftat ööpäevas. Aga miks nad annavad vähem? Sellepärast, et remont pole tehtud kvaliteetselt. Kapitaalremondi brigaad on töötanud lohakalt, tundmata vastutust. Ja nii jääb see kestma alati senikaua, kuni me muudame töömeetodit. Praegu ei vastuta kapitaalremondi brigaad ei toodangu kvaliteedi ega hulga eest, see aga pole õige."

Dadašlõ toonis oli tunda sügavat veendumust oma õigsuses. Pašaa muutus tähelepanelikuks.

„Nii, nii. Noh, aga mis sina ette paned?"

„Ma panen ette teha niiviisi, et nii tootmise brigaad kui ka kapitaalremondi brigaad vastutaksid ühiselt iga puuraugu seisukorra eest. Mis on selleks vaja? On vaja luua kompleksbrigaadid."

„See tähendab, kuidas?" küsis Pašaa, kellele polnud Dadašlõ mõte veel päris selge.

„Liita need mõlemad brigaadid ühte ja nende üldjuhtimine teha ülesandeks ühele inimesele. Sel juhul ei hakka remonditöölised taga ajama töö hulka ega või töötada lohakalt, et andes üle ükskõik kuidas remonditud puurauk veeretada endalt edasine vastutus. Nad on siis sunnitud nagu minagi pühendama asja heaks kogu oma jõu ja võimed."

Dadašlõ ettepanek tekitas Pašaas sügava mulje, ja seda nähes jätkas Dadašlõ niisama tuliselt:

„Teie ärge arvake, et ma ihkan võimu. Ei. Ma näen, et ka riik saab kahju ja ka tööliste vaev ei anna vajalikku efekti."

„Sinu arvates tuleb välja, et remonditöölised töötavad ebaausalt. On nii?"

„Ei, ma ei või seda kinnitada. Ma võin ütelda ainult ühte: seal, kus ei ole vastutustunnet, seal kannatab alati töö kvaliteet. Ja kui kõigi inimeste teod vastaksid rangelt nõukogude seaduste nõudeile, siis ei oleks meil kohut ega kriminaalkoodeksit. Meie hulgas on veel inimesi, keda, nagu öeldakse, on vaja peksta rublaga. Vaat niisugustele inimestele tuleb tasuda nende töö eest vastavalt tehtud töö kvaliteedile. Praeguse olukorra juures nende taskud ei kannata, brigaadide komplekssе organiseerimise puhul aga halvad brigaadid kannatavad, hästi töötavad brigaadid aga võidavad tingimata. Peale selle annab kompleksbrigaadi loomine meie kätte veel ühe trumbi. Nafta tootmise meistril on võimalus remontida puurauku siis, kui tal seda vaja läheb. Ta võib teostada ka ennetavat remonti. Tal ei ole vaja oodata, kuni puurauk rivist välja langeb, ei ole vaja lubada, et puurauk seisaks senikaua tegevuseta, kuni suvatsevad tulla remondi-

töölised. Niiviisi saadakse tohutu suurt aja kokkuhoidu."

Dadašlõ rääkis mõistlikke asju.

„Sa arvad, et ka toodang kasvab?"

„Aga kuidas siis! Selles ma absoluutselt ei kahtle. Las alustavad katsekorras minu brigaadist ja kontrollivad tulemusi. Olen kindel, et meil õnnestub lühikese ajaga elustada palju surnud puurauke. On olemas arvamine, nagu sureksid puuraugud seetõttu, et neis lõpeb nafta otsa. See pole õige. Pahatihti langevad halva remondi tõttu rivist välja isegi head puuraugud. On ju olemas arste, kes suhtuvad tähelepanelikult oma asjasse, teevad õige diagnoosi ja ravivad haige terveks. Kuid on ka arste, kes suhtuvad oma kohustustesse lohakalt, ja kui haige ära sureb, siis leitakse tuhat vabandust. Miks me peame järgima halbade arstide eeskuju? Milleks lubada, et kannatab nii riik kui ka meie ise?"

Pašaa silmitses juba uhkusega noort meistrit. Talle oli selge, et Dadašlõ haudus kaua oma ratsionaliseerimisettepanekut, et iga ta sõna on pikaajaliste mõtiskluste vili.

„Suurepärane, seltsimees Dadašlõ," ütles ta, „ma tõstan selle küsimuse üles. Kui tahad teada minu arvamust, siis olen ma täielikult sinu poolt. Loodan, et sinu idee saab lähemal ajal kõigile naftatöötajatele lähedaseks."

Dadašlõ silmis süttis rõõm.

„Aitäh, seltsimees Iskander-zade," tänas ta ja tõusis püsti. „Ja veel kord aitäh selle eest, et kuulasite ära ja mõistsite mind. Noh, seniks nägemiseni, lähen vaatama puurauke."

Ka Pašaa tõusis püsti. Saatnud Dadašlõ'd pilguga, helistas ta Kudrat Ismail-zadele. „Kohe sõidan!" ütles ta telefonitorusse ja väljus ruumist.

Tuul puhus endise jõuga ja Pašaa vedas vaevaliselt jalgu enda järel. Kogu tööstus uppus paksu tolmu. Tinakarva pilved katsid taevavõlvi. Kõiges oli tunda talve hingust.

Pašaa jõudis vaevaliselt autoni ja sõitis Kudrat Ismail-zade trusti.

Kudrat võttis ta vastu sõbraliku naeratusega ja õnnitles määramise puhul.

Pašaa istus diivanile ja süütas paberossi. Ta mõtles kogu tee kommunistlike noorte organisaatori ettepanekule ja oli praegugi veel tõsise noormehega peetud kõneluse mõju all.

„Kudrat," alustas ta, „sinul on trustis noor meister nimega Dadašlõ."

„Jajah, tean. Kommunistlike noorte organisaator. Tore poiss. Teine tööstus tugineb just temale. Aga milles on asi?"

Pašaa jutustas lühidalt Dadašlõ ettepanekust ja avaldas samas oma arvamuse:

„Minu arvates väga kasulik ettepanek. On vaja toetada teda."

Kudrat tegi endale mitu märget kalendrisse.

„See on tõepoolest mõistlik ettepanek. Asjaolu, et see ettepanek tuleb Dadašlõlt, ei pane mind imestama. Sa tead, meie töölisklassi loov mõte näib mulle igavesti elava, pulbitseva ja ammutamatu allikana." Kudrat vaatas tähendusrikkalt Pašaale. „Kontrolli kõige lihtsamat töölist, ja sa veendud, et ta oskab vaadata igale asjale sügavamalt kui meie sinuga. Ma kutsun muidugi Dadašlõ enda juurde ja küsin temalt üksikasjaliselt järele." Kudrat tõusis püsti ja käis korra üle kabineti. „Ja kõik nad on niisugused. Kui leiad nende hulgas halbu, siis tea, et need on juhuslikult meie juurde sattunud."

„Kuid ühes asjas ei ole ma sinuga nõus, Kudrat," vaidles Pašaa vastu.

„Milles?"

„Sa kinnitad, et töölised oskavad paremini kui meie tungida asja sisusse. Kuid kas meie ja töölised ei ole üks ja sama? Kes me oleme? Mina isiklikult olen uhke sellele, et olen töölise poeg. Ja kus ma ka viibiksin, missugusele ametikohale ma ka satuksin, ei kaota ma kunagi töölisklassiga vaimse ühtsuse tunnet. Teadagi, meie kõik kujutame endast ühtset nõukogude rahvast, kes ka tõepoolest on suur ja õilis rahvas. Kuid töölisklassi loen ma siiski maa uhkuseks. Just see klass on oma võimsatel õlgadel kandnud nii revolutsiooni kui

ka rahuliku ülesehitustöö ning Isamaasõja kogu raskust. Ja kas mitte tema ei tõmmanud endaga kaasa talupoegi teel sotsialismi poole? Miks peaksin ma endalt võtma õiguse olla uhke selle üle, mis?"

Kudrat hakkas puhtsüdamlikult naerma.

„Noh, aga kes mina olen? Kas mitte samast klassist? Rääkides sellest pidasin ma silmas seda, et neil inimestel, kes vahetult otsustavad tootmise saatuse üle, on oma ja seejuures kõige õigem vaade nii elule ja ühiskonnale tervikuna kui ka oma isiklikele asjadele. Ja missugused raskused võiksid olla mittejõukohased riigile, kes toetub niisugustele inimestele? Töölisklassi jõud ei peitu ainult tema lihastes, vaid ka tema vaimses rikkuses."

„Kudrat," näitas Pašaa telefoniaparaadile, „palun helista Lalele ja küsi, kuidas on torniga?"

Selgus, et Kudrat teadis juba ümberkukkunud tornist. Pašaa kuulas hinge kinni pidades mehe ja naise vahelist juttu, ja aru saades, mis Lale vastas, imestas:

„Tõstsid üles? Mis sa räägid? Nii kiiresti?"

Ta hakkas naerma:

„Küll on tublid poisid!" Siis aga ütles juba tõsiselt: „Sul on õigus, Kudrat. Avameelselt öeldes, ma ei uskunud, et need poisid suudavad niisuguse tormiga torni üles tõsta. Tähendab, minu ja tööliste vahel on siiski olemas teatav vahe. Noh, ma lähen. Siin ei vajata minu agitatsiooni. Nägemiseni!"

Ta surus Kudratil kätt ja väljus. Uksele ilmus trusti juhataja sekretär:

„Seltsimees Ismail-zade," ütles ta, „Teie tütar Širmai helistas, tuletas meelde, et ta esineb täna kontserdil."

Kudrat seisis oma laua juures ja vaatas aknast välja.

„Mis küll toimub praegu mere-puurtornides?" mõtles ta.

7

Kõik pargased andsid toiduaineid puurtornidesse üle ja tulid õnnelikult tagasi. Ühendus saja viiekümne viiendaga seati jalule. Kudrat ohkas kergendatult. Võis koju sõita.

Kui ta aga koju jõudis, ei olnud Širmaid enam kodus. Lale ja Sadaf olid ta ammu juba ära viinud.

Kontserdi alguseni oli jäänud kõigest kümme minutit. Vana Tukezban, nähes, kuidas poeg närvitseb, küsis selle põhjust. Kudrat ei hakanud varjama oma isalikku uhkust ja ärevust:

„Ma tulin tema pärast," ütles ta.

„Ah, pojuke," ühines ka Tukezban Kudrati rõõmuga. „Oleksid sa näinud, kuidas ta end ehtis! Teda riietatakse, tema aga vaatab aina uksele. „Kas isa pole veel tulnud?" kordas vaeneke ühtelugu. On küll alles laps, aga kõigest saab aru, närvitseb ... Mine sinna, mine. Näeb isa, ja tal hakkab kergem."

„Lähen, ema."

Kudrat sõi kiiruga ja läks kohe kodust välja. Kui ta filharmooniasse jõudis, oli kontsert juba alanud.

Saali sissekäigu juures seisev hallijuukseline naine peatas teda viisakalt.

„Praegu võib minna ainult rõdule ..."

„Noh, mis siis ..." kehitas Kudrat õlgu ja tõusis mööda vanakese näidatud treppi teisele korrale.

Kontsert käis juba oma rada. Širmaiga ühevanune poiss seisis klaveri juures ja mängis viiulit. Kudrat heitis hetkeks pilgu poisile ja hakkas siis silmadega otsima Lalet. Toolidel istusid peamiselt esinevate laste vanemad. Saal ei suutnud kõiki kuulajaid ära mahutada ja paljud neist seisid püsti seina ääres. Sügavas vaikuses jälgisid kõik poisi mängu.

Kudrat seisis samuti püsti. Kas ta viimaks ei võtnud istet sellepärast, et teda haaras noore muusiku osav mäng? Ei, Kudratile ei olnud selles midagi ootamatut. Teda erutas praegu ja sundis unustama, et ta püsti seisab, üks arutlus, üks mõte, mis kuidagi ootamatult kerkis talle ajusse: „Praegu mõtleb kogu rahvas laste õnnele." Kudratile tulid meelde ta noorpõlve aastad. Jäänud ilma isata, vaese ema hoolitseda, tuli tal tunda palju muret ja puudust. Need aastad möödusid kiiresti ta silmade ees. Järelikult polnud tema isa, tema enda, tema seltsimeeste ja sõprade vaev asjatu! See mõte tungis sügavasti talle hinge ja erutas teda. Nagu oleks ta siia tulnud mitte selleks, et kuulda Širmaid, vaid

ainult selleks, et sügavamini tunda, mõista ja lahti mõtestada seda, mis toimus ta silme ees.

Poiss lõpetas mängimise. Puhkenud aplaus tuletas Kudratile meelde tormi, mida ta vaatles hommikul sadamas. Seejärel esines tütarlaps ja pärast teda veel üks poiss. Oli raske ütelda, kes neist mängis paremini: kõik mängisid suurepäraselt, eriti tütarlaps. Kui palju hoogu ning jõudu oli neis peenikestes sõrmekestes, mis jooksid mööda klahvide valgeid ja musti ridu!

Korraldaja ilmus uuesti lavale. Ta nimetas Širmai nime. Kudrati süda hakkas kloppima ärevas erutuses.

„Chopini etüüd!" ütles korraldaja ja lahkus lavalt.

Širmai, kes sarnanes äsja puhkenud roosiga, tuli lavale. Minnes väikeste sammukestega klaveri juurde otsis ta kedagi silmadega. Kudrat vaatas tema pilgu suunas. Esimeses reas istus Lale koos Sadafiga. Nende kõrval oli tühi tool. „Panid kinni minu jaoks," käis tal kiiresti peast läbi. Nüüd teadis ta väga hästi, keda Širmai otsis. Oleks tahtnud hõigata talle „Olen siin, tütreke!"

Širmai istus klaveri taha. Tema jalad ei ulatunud põrandani. Jalas olid tal uhiuued madala kontsaga kingad, mis Kudrat mõni päev tagasi oli ostnud. Nüüd hakkasid väikesed sõrmekesed jooksma mööda klahve ja saali tekkis jälle vaikus. Širmai mängis kindlalt. Kuulajate nägudel püsis lahke ja julgustav naeratus. Vanemad tundsid rõõmu iga lapse edust.

Kudrat ise ei saanud imestusest end liigutadagi. Ta kuulas esmakordselt nii tähelepanelikult Širmai mängu. Ta sosistas tahtmatult:

„Bravoo, tütreke!"

„Kas see on teie tütreke?" küsis keegi naine, kes istus Kudrati kõrval. „Tütarlapsest saab suurepärane pianist," ütles ta oma naabrinnale. „Ma võtaksin ta meeleldi oma klassi!..."

„Kas mängib hästi?" küsis Kudrat.

„Või veel!" ütles naine vaimustusega. Alles nüüd tundis Kudrat ta ära: see oli tuntud muusikaõpetaja Šeida-hanum.

Širmai võttis viimased akordid, hüppas klaveri tagant üles ja jooksis lavalt ära. Saalis oli endiselt

vaikne. Keegi ei aplodeerinud. Kudrat laskis imestunult ja ärevalt käia pilgul üle kuulajate ridade.

Korraga kõlas mürisev käteplagin. Aplodeeriti kaua. Oli kuulda hüüdeid: „bis!" „bravoo!".

Kudrat kuivatas taskurätikuga niiskeid silmi.

8

Samal ajal möllas merel torm uskumatu jõuga. Kõike ümberringi kattis läbitungimatu pimedus. Ainult Bakuu tuled paistsid ähmaselt kaugelt, uduloori tagant. Tohutu suured lained peksid vastu puurtorni vaiu ja raputasid kogu ehitist. Näis, et see ehitis võib iga silmapilk oma aluselt lahti rebeneda ja meresügavusse vajuda. Marutuule jube ulgumine summutas puurtorni mehhanismide ühetasase mürina. Kuid millestki hoolimata käis puurimine endiselt kiirendatud tempoga. Edu näis olevat kindlustatud. Projekteeritud sügavuseni jäi vaid mõni meeter.

Meister Ramazan pingutas kogu oma tähelepanu ja juhtis rahulike käeliigutustega tööde käiku. Mõistes momendi tähtsust ei lahkunud töölised hetkekski oma töökohtadelt. Kõigi silmad olid suunatud meistrile, kõigi närvid olid pingul äärmuseni.

Ramazan jälgis tähelepanelikult rootori liikumist ja kontrollis isiklikult drillomeetri osuti kõikumist. Kui instrument jõudis pehmele pinnasele, tugevdas ta kohe survet peitlile ja suurendas puurimise kiirust. Et töölisi asjata mitte erutada, jäi ta väliselt vankumatult rahulikuks, andis käske oma tavalise rahuliku häälega ja võttes vahetevahel peotäie õigesti tsirkuleerivat savilahust tõstes käe nina juurde, nuusutas lahust ja proovis seda näppude vahel.

„Hästi, mu lapsed, hästi!" rääkis ta mitte niipalju tööliste ergutamiseks kui enese rahustamiseks.

Ja korraga raputas puurtorni uskumatu jõuga maruhoog. Valgus kustus äkki. Kõik hüüatasid...

„Mis te halisete? Ega te väikesed lapsed ole!" karjus Ramazan.

Pilkases pimeduses oli kuulda vaid lainete möirgamist, tuule ulgumist ja ikka veel pöörleva rootori mürinat.

Tair teadis ammu juba, et energia valgustuse jaoks ja mehhanismide .käimapanemiseks tuli mööda eri liine. Ähmiga unustas ta selle elementaarse asjaolu ja seistes paigal otsis nõutult silmadega pimeduses meistrit.

„Griša, jookse, pojuke, minu taskulambi järele!" kuulis ta Ramazani häält.

Tairi süda kloppis ärevalt. Ta ei näinud meistrit, ja see suurendas ärevust.

„Vaat kui ebasobival ajal! Kuni niisuguse tormiga jõuab kohale brigaad, kuni hakatakse remontima ..."

Seda rääkis Geidar. Ta sõnad kainestasid Tairi. „Mis ma seisan?" mõtles ta, ja samas tuli talle meelde ta oma taskulamp, mille oli muretsenud selleks puhuks, kui tuleb Latifa'd öösel koju saata. Ta sirutas pimedas käed ette ning jalgu järel vedades läks aeglaselt varjendi tulba juurde, kus rippus ta presendist mantel. Leides kobamisi tulba, tõmbas Tair taskulambi taskust välja ja süütas põlema.

„Usta," pöördus ta Ramazani poole. „Lubage, ma otsin juhtme rebenemise koha üles."

Ta tahtis ütelda „ja parandan ära", kuid kartis seda sõna lausuda. Kõigest nädal tagasi, tulles ühiselamusse, otsustas Tair proovida oma teadmisi elektrotehnika alal. Ta hakkas tuhnima koridori seina külge löödud elektri voolumõõtjas, seejuures tekkis lühiühendus ja peaaegu pidi puhkema tulekahju. Igalt poolt tulid talle seltsimehed kallale. „Mis see siis on, Tair? Oled otsustanud meie pea kallal juuksuriks õppida?" naljatasid nad.

Et mitte uuesti niisuguse „juuksuri" seisukorda sattuda, ei andnud Tair meistrile mingit lubadust, ja suunates talle oma taskulambi valguse sõõri, ootas vastust. Vanamees ei rääkinud sõnagi. Kogu tema tähelepanu oli keskendunud puuraugule. Ta ei heitnud pilku Tairile ka pärast seda, kui Griša tõi ja ulatas talle taskulambi. Näis, et õpilase ettepanek ei huvitanud teda sugugi.

Väliselt jäi meister rahulikuks. Tegelikult aga jooksis ta süda verd. Ramazan teadis väga hästi, et niisugusel momendil võib vähimgi eksitus hävitada kolmekuise pingelise töö tulemused. Sellepärast nõudiski vanamees kõigilt raudset distsipliini.

„Kas otsida, meister?" küsis uuesti Tair, kelle kannatus oli juba katkenud.

„Mine, kuid mitte üksinda, pojuke, vaid ühes teistega ..." vastas Ramazan silmi puuraugult ära pööramata.

Tair haaras Džamilil küünarnukist kinni ja tõmbas ta enda poole.

„Lähme!"

Nad kadusid pimedusse.

Tair mõistis väga hästi, et oli võtnud ette ohtliku asja. Juba kaua enne seda oli ta silmadega salamahti uurinud juhtmeid, mille kaudu tuli elektrienergia puurtorni, teadis, kus juhtmed algavad ja missuguste siksakkidega need kulgevad. Võimalik, et juhe katkes kuskil vee all ja sel juhul mitte ainult temal, algajal, vaid ka vilunud elektrimontööril pole nii lihtne rebenenud kohta üles leida ja juhtmeid ühendada.

„Džamil," küsis ta, „mis sa arvad, kus kohas võiks juhe olla katkenud?"

„Sina oled ju elektrimontöör, mitte aga mina ..." vastal Džamil irooniaga hääles.

„Sa ära naera minu üle. Väga raske on leida katkenud kohta. Siis aga näed, kas ma parandan ära või mitte. Enne tuleks küll kontrollida, kas jaam ei ole katkestanud voolu andmist ... Noh, kust kohast meie järelevaatust alustame?"

Valgustades taskulambiga, hakkas ta mööda treppi torni üles minema.

Oma esimesel tööpäeval puurtornis, kui meister sundis teda mööda sedasama treppi üles minema, väristes ta hirmust. Nüüd ei hirmutanud teda sugugi see ülesminek mööda järsku treppi.

Üles ronides kuulis ta Džamili häält:

„Kui juhe on katkenud vee all, siis on kõik kadunud. Vette aga mina ei lähe. Ei ole tahtmist kopsupõletikku haigestuda."

Trepil ulgus tuul veelgi metsikumalt. Tair tõmbas mütsi päris üle kõrvade. Ta suunas valguskiire üles ja kontrollis juhtmeid.

„Siin on kõik korras!" ütles ta ja ronis edasi.

Džamil ei jäänud temast maha. Ka tema uuris teraselt kohti, kuhu langes Tairi taskulambi valgus.

„Siin on ka korras ..." tähendas Džamil, nihutades end päris Tairi ligi. „Lähme tagasi. See pole töö meie jaoks."

„Nojah, lähme tagasi," nõustus Tair, ja kui ta ümber pöördus, paiskas tugev tuuleiil ta vastu trepi puust käsituge.

„See torm lõhnab vere järele, kulla sõber. Kui meie siit elusatena ja tervetena välja tuleme, siis elame sada aastat vanaks."

Nad läksid alla. Puurtornis, ööpimedust läbi lõigates, vilksatasid taskulampide tulekesed. Teised töölised otsisid samuti juhtmete katkemiskohta.

„Leidsin!" hüüdis Griša ja kutsus Tairi: „Siia, seltsimees montöör! Näita nüüd oma kunsti!"

Vaevalt oleks võinud oletada, et juhe katkeb just siin. Tair läks Griša juurde ja nägi ühe meetri kõrgusel vee kohal ühe vaia küljest lahtirebenenud ja tuule käes vabalt õõtsuvat juhtme otsa.

Tair tormas oma presendist mantli juurde, tõmbas taskust välja tüki juhet ja tuli tagasi katkemiskoha juurde.

„Muretsege köis!" hüüdis ta seltsimeestele ja astus silla äärele. Kuid meenutades elektrikute ringi juhataja näpunäidet, astus lüliti juurde ja lülitas välja voolu.

Võtnud maha peenikese vöörihma, toppis ta selle läbi taskulambi aasa ja pani rihma kaela. Poisid tulid köiega. Tair mässis köie ühe otsa ümber piha, tegi tugeva sõlme rinnale ja pöördus seltsimeeste poole:

„Hoidke tugevasti, poisid. Kui kukun ja vajun merre, tõmmake kohe, muidu upun... Ujuda ma ei oska."

Ta hakkas aeglaselt laskuma tellingute alla, astudes ettevaatlikult laudvooderduse väljaulatuvaile osadele. Leidnud taskulambi valgusel rebenenud juhtme otsa, tegi ta selle paljaks ja surus hammaste vahele. Seejärel, ühe käega laudadest kinni hoides, tõmbas ta teise käega taskust kaasavõetud juhtmetüki ja ühendas selle paljakstehtud otsaga.

Uus häda: kiiruga oli ta unustanud isoleerpaela kaasa võtta.

„Griša," hõikas ta alt seltsimeest. „Otsi mulle tükike isoleerpaela!"

Tohutu suured lained peksid möirates vastu torni tugesid ja valasid Tairi üle külmade pritsmetega. Džamil ja Geidar hoidsid kõvasti köit, Tair aga nagu poleks märganudki, kuidas lained märatsevad tema ümber. Keegi ei näinud, missuguse pinge ja kiirusega ta töötas. Ta taskulambi valguse sõõr hüples ühest kohast teise. Haarates kinni juba teisest juhtmest ja viimast jõudu kokku võttes tegi Tair selle paljaks.

Lõpuks toodi isolatsioonipael. Ja mõne hetke pärast kostis Tairi kähisev hääl:

„Lülitage vool sisse!"

Hele valgus süttis üle kogu puurtorni. Poisid hakkasid rõõmust jalgadega trampima. Kui neil poleks käes olnud köit, millel rippus Tair, oleksid nad hakanud aplodeerima äsjasele montöörile.

Tair ronis purdele ja läks puurkäigu juurde. Ta laubalt voolas külm higi. Poisid mõistsid, missugust jõupingutust nõudis temalt see töö. Nad heitsid talle ümber presendist mantli ja ta istus väsinult torude virnale.

„Ma ju ütlesin... Lootused ei petnud mind..." ütles erutatud Ramazan Vassiljevile. Tema silmades säras uhkus oma armastatud õpilase üle.

9

Järgmisel hommikul hakkas torm vaibuma ja keskpäevaks lakkas äkki. Kuid meri lainetas endiselt. Alles õhtuks jäi ta vaikseks.

Meister Ramazani brigaad jõudis projekteeritud sügavuseni ja lõpetas töö. „Tšapajev" tõi värskeid ajalehti. Kõiki huvitas nafta tootmine ja puurimise käik orkaani päevadel. Meister Ramazan ja ta sõbrad luge-

sid kõige enne kiiresti läbi kokkuvõtte, mis oli trükitud ajalehtede esimesel küljel. Välja arvatud üks trust, kes polnud veel saavutanud aastaplaani taset, tulid kõik trustid võistlusest välja võitjana.

Nüüd huvitas Ramazani brigaadi ainult üks küsimus: kuhu tuleb puurida uus puurauk?

„Seal, Ramazan Iskanderovitš," ütles Sergei Timofejevitš Vassiljev, näidates käega Nargeni saare poole, „ehitab keegi meie meistritest uut puurtorni."

Brigaadi liikmed vaatasid näidatud suunas. Tõepoolest, nelja-viie kilomeetri kaugusel meister Ramazani puurtornist, peaaegu Nargeni saare joonel ulatus merest välja torn. Nähes torni esmakordselt imestusid kõik.

„Aga kui meile rajatakse puurtorn sellest veelgi kaugemale?" küsis Vassiljev.

„Ei, Sergei Timofejevitš," ütles vana meister, „naftatöötaja kangelaslikkust ei mõõdeta kaugusega kaldast puurtornini, vaid selle puuraugu sügavusega, mida puuritakse. Esialgu ei kavatse ma teise kohta üle minna."

Meistri abi ei mõistnud algul vanameest.

„Aga meie ju lõpetasime siin töö? Kas meil siis tuleb puurida uut puurauku või ei tule?"

„Muidugi," vastas Ramazan, kellel oli Kudrati kaudu ammu juba teada trusti otsus. „Kuid hakkame puurima nimelt siin!" Energilise liigutusega laskis vanamees käe otsejoones alla, näidates omaenda puuraugu tugedele. „Kas sa tunned Semjon Vladimirovitš Volkovit?"

„Seda meistrit, kes leiutas kallakpuurimise viisi?"

Teda jah. Juba tänastes ajalehtedes on öeldud, et ta viis puurimise lõpule ja andis puuraugu ekspluatatsiooni. Järelikult toodetakse sealt suurte hoonete alt juba naftat. Ka meie kohaldame tema meetodi. Kui meister Volkov leiutas kallakpuurimise viisi, siis ei ole minagi tukkunud. Mina leidsin viisi, mida nimetan sõlmpuuraukude puurimiseks. Ühelt ja samalt konstruktsioonilt me viime läbi kallakpuurimise mitmes suunas ja saame kolm-neli puurauku, mis hakkavadki andma naftat eri kohtadest. Said aru?"

„Sel juhul võime alustada uue puuraugu puurimist homme või ülehomme," segas end vahele Džamil, kes kuulas meistrite vestlust. „Ei ole ju tarvis ehitada uut torni?"

„Sul on õigus, pojuke," vastas Ramazan. „Kui Volkov, istudes mäetipul, oskas välja tuua nafta linnamajade ja -tänavate alt, miks ei või siis meie välja imeda naftat Nargeni saare ümbruskonnast, istudes ise siinsamas? Kui mitte täna, siis saavutatakse see homme."

Tair vaikis ja kuulas pingelise tähelepanuga meistri iga sõna.

Brigaadi liikmed läksid „Tšapajevi" juurde. Sergei Timofejevitš võttis kaenla alla oma presendist mantli ja pöördus Geidari poole:

„Kas sa teatasid seltsimeestele, pojuke?" küsis ta.

Geidar langetas pea. Ta vastas häbenedes ja punastades:

„Ei ole teatanud, Sergei Timofejevitš. Utelge parem ise."

„Mida?" küsis Ramazan.

Vassiljev pöördus kogu brigaadi poole:

„Täna kutsun ma teid Geidari pulma. Meil oligi nii kokku lepitud: pidada pulmad puuraugu puurimise lõpetamise päeval. Kell kümme õhtul palume tulla meie poole."

„Miks siis teie poole?" küsis Latifa. „Abiellub ju Geidar?"

„Aga kas sa ei tea, kellega," vaatas Tair naeratades talle otsa. „Geidar saab sugulaseks Sergei Timofejevitšiga ..."

Ramazan heitis noortöölistele tähendusrikka pilgu:

„Sergei Timofejevitš maksab kätte vana maailma elukorralduse eest. Ja meie sõprus muutub suguluseks."

„Tšapajevi" mootor hakkas puhkima. Kõik tormasid pargasele. Kui pargas liikuma hakkas, võttis Tair kattest välja oma sazi ja alustas vana ašuugi laulu, soovides õnne peigmehele ta pulmapäeval.

Kõikide silmad olid suunatud Geidarile. Ainult Tair ja Latifa silmitsesid teineteist.

Möödus kümme päeva. Lale istus oma kabinetis ja uuris eelmisel päeval tehtud tööde tulemuste kokkuvõtet. Korraga kuulis ta hoovist kostvaid bajaanihelisid, tõusis laua tagant üles ja läks akna juurde.

Trusti valitsuse hoovis asus grupp noori ringis ja plaksutas käsi, ringi keskel tantsis noormees.

„Mis see on? Mis isetegevus see on kõige kibedamal tööajal?" küsis ta kabinetti tulnud peainsenerilt.

„Tulid ära viima..."

„Mida?"

„Nad ju võitsid võistluse!..."

Nüüd sai Lalele kõik selgeks: nemad, need noormehed tulid Riigi Kaitsekomitee rändlipu järele, mille nüüd võitis Kudrati trust.

„Nad peavad tänama usta Ramazani brigaadi!" ütles Lale, vaadates teraselt silma uuele peainsenerile, ja kortsutas kulme.

„Teie, nagu mulle räägiti, olite arvamusel, et Kudrat Salmanovitš suudab oma trusti olukorra parandada mitte varem kui kuue kuu pärast. Kuid nagu näha, olete midagi silmapaari vahele jätnud..."

Insener ei jõudnud vastatagi. Trepil oli kuulda samme ja inimeste hääli.

Minuti pärast avanes kabinetiuks ja kõige ees astusid sisse Miša bajaaniga ja Tair saziga kaenla all. Enamiku sissetulnuist moodustasid noored. Siin olid ka kõik vennad Bairamlõd. Tairi kõrval seisis Džamil.

„Tere, seltsimees Ismail-zade," alustas Miša, ja püüdes pidada oma kõnet ametlikus toonis, jätkas: „Arvesse võttes, et meie tulime sotsialistlikus võistluses võitjaks, läheb see lipp," ta näitas käega Lale laua taga seinal rippuvale rändlipule, „Keskkomitee korralduse kohaselt üle meie trustile!"

„Hur...ra...a!..." karjus valjusti Mamed Bairamlõ.

Algul hakkasid kõik naerma, siis aga hüüdsid kaasa, ja vali „hurraa!" lendas mööda trusti koridori, kuhu olid kogunenud töölised.

Lale pidi ütlema midagi vastuseks.

„Meil on hea meel, seltsimehed!" ütles ta ja jäi hetkeks mõttesse: „Meil on hea meel, et meie endi sõbrad tulid võitjaks raskes töölahingus ja said niisuguse au osaliseks... Kuid... Lale naeratas. „Kuid see on alles algus... Ja meie trust teeb enda suhtes vajalikud järeldused!" Ta läks lipu juurde, võttis selle seinalt maha ja andis üle Mamed Bairamlõle, kelle rinnal särasid sõjaväelised medalid. „Hea on üle anda lippu kahe rinde kangelasele!" lõpetas ta.

Lippu vastu võttes kuulutas Mamed Bairamlõ veel valjemini:

„Meie aga anname sõna, et see lipp jääb jäädavalt meile!"

Telefon helises.

„Jah, mina," vastas Lale ja pärast lühikest pausi ütles telefonitorusse: „Nojah, Kudrat, õnnitlen! Kogu asi seisab kahes protsendis: teil on sada kakskümmend kaks, meil aga sada kakskümmend... Hakkame pingutama, Kudrat!..." Lale punastas. „Ära unusta, et meie hoidsime seda lippu endi käes tervelt kaks aastat."

Niipea kui Lale toru ära pani, hakkas Miša mängima „Gaitagiid" ja kahetses, et läheduses ei ole Samandari.

Noored hakkasid kabinetist väljuma. Mamed Bairamlõ tõstis lipu ja astus ette ning tema järel väljusid kõik tänavale.

Lale vaatas karmilt peainsenerile otsa.

„On vaja hulgad liikuma panna, mobiliseeruda... Ei või loota ainult ühele eesrindlaste grupile. Tarvis on viia rünnakule kõik!..." Ta jäi vait, mõistes, et praegu pole aeg tehtud vigu arutama hakata.

Kudrati auto seisis kaldal. Ise ta vestles ajalehe kirjasaatjaga, vaadates taevassinise mere vaiksele virvendusele.

„Ma ootasin kaua teid," vastas ta kirjasaatja küsimusele. „Nüüd aga ei ole mul Ramazani kohta teile midagi ütelda. Ta on poeesialt proosale üle läinud..."

Kirjasaatja suunas mittemõistva pilgu Kudratile.

„Proosaks nimetatakse meie keeles puhkust," seletas Kudrat. „Ramazani brigaad hakkab puurima uut puurauku alles nädala pärast ja samas kohas, kuhu puuriti

saja viiekümne viies." Kudrat jäi silmapilguks mõttesse ning jätkas siis aeglaselt, kaaludes iga sõna: „Endisi vigu meie enam ei korda. Seniajani panime tavaliselt lootuse üksikute brigaadide eeskujulikule tööle. Partei näitas meile kätte selle vea ja nüüd hoiame meie tähelepanu keskpunktis isegi kõige harilikumaid, mitte millegi poolest tähelepanuväärseid puurauke. Kas ei teki meri üksikuist piiskadest? Tõsi, saja viiekümne viies puurauk annab viissada tonni ööpäevas ja tema deebet moodustab suure protsendi kogu trusti toodangust. Kuid meie ei tohi mingil tingimusel elada ainult selle puuraugu arvel. Meil on vaja üles võtta üha uusi ja uusi naftakihte, sest tema, see nafta on kogu meie Kodumaa rikkuse ja võimsuse mõõdupuu. Kommunismi lokomotiivi kiirus oleneb samuti toodetava nafta hulgast. Seda mõistab iga naftatöötaja ja seepärast ei jää ta paigale seisma. Ta oskab vaadata kaugele ette!"

Ilma et ta ise oleks seda märganud, hakkas Kudrat seletama ajakirjanikule merel teostatavate tööde perspektiive:

„On vaja, et Kaspia all asetsevad ammendamatud naftaallikad hakkaksid lähemal ajal teenima meie maad!"

Täna ei olnud ajakirjanikul käes blokknooti. Nüüd oli talle kõik selge.

„Mind huvitab ainult üks küsimus," ütles ta. „Kui suured on mere-Apšeroni naftatagavarad?"

Kudrat vaatas kaugusse — sinna, kus sulasid kokku taevas ja meri.

„Mere-Apšeroni naftatagavarasid võiks võrrelda Kaspiaga. Tõsi küll, vesi alaneb meres järjekindlalt, kuid kas on vaja mõtelda sellest, et ta kunagi ära kuivab? Muide sellele võrdlusele endale tuleks läheneda kriitiliselt. Oletada, et Kaspiasse hakkab jooksma mingi uus jõgi, ei ole meil alust. Sellevastu Apšeronile tulevad juurde üha uued Aserbaidžani naftaallikad. Naftalan, Neftetšala, Kirovabad, Artemi saar — need kõik on uued naftaallikad... Võite kirjutada niiviisi: „Nõukogudemaa võimsuse allikas jääb kohisema igavesti, senikaua kui elab Aserbaidžan!" "

„Jah, jah, see on õige!" kinnitas ajakirjanik Kudrati sõnu.

Korraga tulid merel nähtavale pargased. Neid polnud viis ega kümme, — näis, et neid oli lugematu hulk.

„Kuhu nad sõidavad?"

Kudrat ei teadnud isegi. Kuid ta pidi siiski ütlema kirjasaatjale, kus algab ja kus lõpeb uus Apšeron, mida loodi merel.

„Sõidavad kindlaks määrama mere-Apšeroni piiri!" ütles ta ja naeratas.

Laisad lained jooksid kaldale ja veeresid tagasi, jäädes kaugele piirjoonest, milleni nad jõudsid tormi ajal. Ühelt kaugusse minevalt pargaselt kostis laul. Selles laulus ülistati noorust ja naftatöötajate armee võite.

Laulis Tair. Ta laulis sõpradele, tema vastas istuvale Latifale ja võttis üha kõrgemaid noote.

Kudrat kuulas vaikides, ja tema süda tõmbus rahutult kokku noore ašuugi hingestatud laulust.

Pargased aga kihutasid edasi, murdes smaragdroheliste vete peegelsiledat pinda, ja neile alandlikult teed andev meri näis olevat valmis vastu võtma oma avarasse rüppe uute puurtornide ülevat riiki.

Tairi laul oli ilus nagu elu ja tugev nagu armastus...

1947.—1948. a.
Bakuu.

ELULUGU

Ma sündisin 4. aprillil 1909. aastal rahvakooliõpetaja perekonnas endises Jelizavetpoli kubermangus Kasahhi maakonnas Šihlõ II külas.

Mu isa Ali Veli oglõ Hüssseinov, lõpetanud Gori seminari, töötas oma elu lõpuni rahvahariduse alal.

Sellest ajast peale, kui ma end mäletan, teadsin, et isa oli õpetajaks Bakuu reaalkoolis, suvevaheajal aga käis maal puhkusel. Ta tundis suurt huvi ajaloo ning ilukirjanduse vastu ja tundis eriti hästi vene kirjanduse klassikuid. Ta vestles sageli Puškini, Lermontovi ja Gogoli loomingust ning tsiteeris peast nende teoseid.

Elasin tol ajal kodukülas vanaema juures, kes armastas mind väga. Seitsmeaastaselt astusin külakooli. Õpetamine toimus tollal vene keeles. Õpetajaist mäletan ainult kahte. Üks oli pikakasvuline kuri inimene nimega Ali Aga. Tundi alustades võttis iga kord mõnelt õpilaselt tema vöö, pani selle enda ette ja peksis halastamatult neid, kes vastasid valesti. Hiljem lahkus ta koolist ja sõitis Türgimaale, et, nagu kõneldi, ohvitseriks hakata.

Teine õpetaja oli inimene, kes tundis hästi aserbaidžani keelt. Ta nimi oli Molla Bilal. Ta õpetas meile emakeelt. Seda ainet õpiti tundides, mida ametlikult nimetati usuõpetuseks.

Meie kooli raamatukogus oli Puškini, Lermontovi, Belinski, Tolstoi, Turgenevi teoseid. Kui türgi vallutajad okupeerisid 1918. aastal Aserbaidžani, põletasid nad kõik need raamatud. Mäletan koguni hästi, kuidas türgi sõdurid pesid suuri maakaarte ja kasutasid bjassriiet, millele need kaardid olid kleebitud, muuks otstarbeks.

Minu alghariduse aastad olid väga rasked ja kurvad. Tol ajal võimutses Aserbaidžanis mussavatistide kodanlik-mõisnike partei. Mäletan, kui metsikult tapeti mu vanaisa, mitte milleski süüdi olev armas halli habemega vanamees, keda armastasid kõik meie perekonnas.

Kui mu isa tuli 1919. aasta algul Kasahhi ja hakkas töötama ajalooõpetajana Kasahhi seminaris, asusin elama tema juurde ja käisin pidevalt koolis.

Pärast Nõukogude võimu kehtestamist Aserbaidžanis määrati isa maakonna haridusosakonna juhatajaks.

Suvevaheaja esimestel päevadel tulin tagasi koduküla, mis asus otse Aserbaidžani ja Gruusia piiril. Olin pealtnägijaks, kui-

das gruusia žironda väed tungisid kallale Nõukogude Aserbaidžanile. Olime sunnitud põgenema. Menševikud rüüstasid meie küla. Sel ajal sain haavata oma onu juhuslikust lasust ja mind toimetati Kasahhi.

Nägin oma silmaga menševike röövellikku kallaletungi ja talurahva ning Punaarmee väeosade kangelaslikkust. Olen kirjeldanud neid sündmusi romaanis „Suurvesi". Paljud romaanikangelased on inimesed, keda ma isiklikult tundsin. Talurahva võitluse kirjeldamisele pühendatud leheküljed põhinevad täielikult täpseil elulistel sündmustel.

1920. aasta septembris võeti mind vastu Kasahhi Pedagoogilise Tehnikumi noorema astme ettevalmistusosakonda. Samas astusin ka kommunistlikku noorsooühingusse.

Tehnikumi 3. kursuse üliõpilasena sõitsin sageli pühade-eelseil päevil küladesse ja pidasin maanoortele ettekandeid. Kõike, mida ma siin nägin ja kuulsin, kirjeldasin artikleis, mida saatsin tol ajal Tbilisis ilmuvale aserbaidžani ajalehele „Uus Mõte".

Tol ajal olin eriti huvitatud külade heakorrastamisest ja nõukogude võimu revolutsiooniliste seaduste elluviimisest. 1925. aasta septembris, seoses isa üleminekuga tööle vabariigi rahvahariduse rahvakomissariaati, siirdusin ühes perekonnaga Bakuusse, kus lõpetasin tehnikumi viimase kursuse. Suure kultuurikeskuse elu äratas minus huvi kirjandusliku tegevuse vastu. Oma esimese jutustuse (pealkirjaga „Lammaste niitmine") kirjutasin, olles viimase kursuse üliõpilane. Kuid see jutustus avaldati trükis alles aasta hiljem. Sel ajal tegin kaastööd ajakirjale „Šark kadõnõ" („Idamaa naine"). Siin avaldati ka minu teine jutustus „Tunnel". Need palad pakkusid huvi ainult oma temaatilise sisu poolest. Neis võis kergesti leida kõiki puudusi ja vigu, mida teeb nooruk, kes äsja on asunud kirjanduspõllule. Kirjanduslikud võtted neis jutustustes olid väga primitiivsed.

1926. aastal astusin Aserbaidžani Riikliku Ülikooli ajalooosakonda ja lõpetasin selle 1930. aastal. Üliõpilasena võtsin aktiivselt osa kirjanduslikest vaidlustest, kuulasin V. Majakovskit, kes käis meil Bakuus.

Pärast ülikooli lõpetamist hakkasin tõsiselt tegelema kirjandusliku tööga.

Alates oma loomingu kõige varasemast perioodist püüdsin alati kirjeldada elunähtusi tõetruult ja vältida väljamõeldusi. See on kahtlemata kirjanike-realistide M. Ahundovi, Tolstoi ja Gorki mõju tulemus, keda ma hakkasin armastama juba lapsepõlves.

Ülikoolis õppimise ja terava kirjandusliku võitluse perioodil (1929—1937) esinesin süstemaatiliselt bolševistlikus ajakirjanduses kriitiliste ja publitsistlike artiklitega, mis olid suunatud nõukogude kirjanduse ideeliste vaenlaste vastu. Kodanlikud „teadlased" ja literaadid-natsionalistid kinnitasid tol ajal, et pole olemas mingit klassivõitlust mitte ainult kunsti valdkonnas, vaid ka tegelikkuses endas. Nad kaitsesid igati „ühtse rahvuse", „ühtse kirjanduse" teooriat ja püüdsid tõendada, et klassivõitlus olevat kommunistide väljamõeldus. Nad püüdsid kirjandust rahva

elust ja võitlusest eemale kiskuda, tõstsid kirjandusliku reaktsiooni lipu nõukogude võimu ja kommunismi vastu. Me mõistsime juba tol ajal, et teooria „kunst kunsti pärast" teenib meie vastu võitlevaid klasse. Vaatamata aserbaidžani rahva vaenlaste igasugustele kinnitustele, meie, noored nõukogude kirjanikud, püüdsime tundma õppida ja kujutada meie nõukogude elu, tõendada, et tõeline kirjandus on see, mis väljendab progressiivseid, revolutsioonilisi ideid. Selles võitluses õppisin vene nõukogude kirjanduse väljapaistvailt esindajatelt, propageerisin nende teoseid. Just seda eesmärki taotlesidki eessõnad ja retsensioonid, mida ma kirjutasin teoste „Kaotus", „Nädal" ja „Tsement" aserbaidžanikeelsete tõlgete puhul.

1937. ja 1938. a. etendasid mu elus väga suurt osa. Neil aastail õppisin stsenaariumide fakulteedis Moskva Riikliku Kinematograafiainstituudi juures. Neil aastail pöörasin erilist tähelepanu vene ja lääne kirjanike — Tšehhovi, Gorki ja Balzac'i loomingu tundmaõppimisele. Siin uurisin ma klassikalise proosa meistrite teoseid nende loomingulise maneeri seisukohalt. Samal ajal ei katkestanud ma ka oma ilukirjanduslikku loomingut ja töötasin romaani „Terlan" kallal. Selle raamatu materjaliks olid mu tähelepanekud Kasahhi rajooni külades. Uurisin igakülgselt eesrindlike kolhooside ajalugu, talurahva ja maa-intelligentsi võitluse ajalugu kulakluse vastu. Katsusin edasi anda tolle aja üldist õhkkonda, näidata uue nõukogude küla inimesi. Romaan „Terlan" avaldati 1940. aastal.

1941. aastal astusin Lenini-Stalini partei ridadesse. Seejärel leidis mu looming veelgi tihedamad sidemed eluga.

Tahaksin ütelda mõne sõna romaani „Apšeron" kohta.

Ma töötasin kaua aega külaelu teema kallal, s. t. püüdsin näidata uue nõukogude aserbaidžani küla inimesi. Minu paljudes lühijuttudes, jutustustes ja romaanis „Terlan" esineb peakangelastena inimesi, kes kujundavad küla elu uutel sotsialistlikel alustel. Nende kangelaste hulgas on tähtis koht noorsool, peamiselt kommunistlikel noortel. Selle noorsoo kasvu ma näitangi romaanis „Apšeron". Teatavasti tuli Suure Isamaasõja aastail ja sõjajärgseil aastail osa sellest kolhoosi-noorsoost Bakuu naftatööstustesse. Mind huvitas väga küsimus, kuidas mu endised kangelased töötavad ja kasvavad uutes tingimustes, ning ma hakkasin jälgima neid tööstustes.

Minu ees avanes huvitav pilt, mulle uus elu ja keskkond, kus mu kangelasi ümbritseb suur kollektiiv, mis koosneb väljapaistvaist inimestest — vanadest kaadrimeistritest, suure revolutsioonilise minevikuga inimestest, uutest trustide ja tööstuste juhatajaist, inseneridest, keda on kasvatanud meie nõukogude kõrgemad õppeasutused. Bakuu tööliste suur internatsionaalne pere, nende elu ja võitlus, siiras sõprus ja ühtekuuluvus tõid mind mõttele, et ei saa kirjeldada „minu noorsugu" ilma selle ümbruskonnata, sest tema — see noorsugu — kasvab nii tormiliselt just sellepärast, et kogu kollektiiv siin on huvitatud tema kasvust. Ja minu Tair — romaani „Apšeron" peakangelane — jõuab peatselt selle äratundmisele.

Järk-järgult, jälgimise protsessis laienesid ka minu loomingulise ülesande raamid. Peale külanoorte, kes olid äsja asunud tootmistööle, hakkasin vaatlema ka kaadri-naftatöötajaid. Nii kujunes minul välja vana bolševiku-naftatöötaja, novaatori ja patrioodi puurmeister Ramazani kuju.

Seega andis mulle tegelikkus ise romaani süžee.

Pean tähendama, et naftatöötajad suhtusid minusse väga tähelepanelikult, aidates kaasa tööprotsesside uurimisel. Mul on praegu palju tuttavaid inseneride ja tööliste hulgas, kellega sõbrustasin kahe aasta jooksul, millal käisin uurimis-puurtornides, tööstustes ja trustides. Ka praegu, kus romaan on juba avaldatud, külastan sageli oma kangelasi. Paljudes naftarajoonides korraldati mu romaani arutelu, tehti väga huvitavaid kriitilisi märkusi, millega ma nõustusin.

Praegu töötan uue romaani „Hommik" kallal. Ütlen mõne sõna oma kavatsustest.

Ammust ajast peale unistan ulatusliku ilukirjandusliku maali loomisest mu kodulinna Bakuu kuulsusrikka mineviku aineil, sest see minevik on lahutamatult seotud tema tänapäevaga. Linn, kus NSV Liidu töölisklassi kangelaslik salk — Bakuu naftatöötajad — pidas kestvat ja visa võitlust tsaari isevalitsuse ja kodanluse vastu, kus meie kallis isa ja õpetaja J. V. Stalin lõi ja kasvatas terve põlvkonna väljapaistvaid revolutsionääre, kus V. I. Lenini suured ideed leidsid tugevaimat tuge isegi kõige süngemail reaktsiooniaastail, — see linn annab igale nõukogude kirjanikule rikkalikku ja ülevat loomingulist materjali.

Mul on jutustus „Komissar", mis koosneb kaheteistkümnest isekeskis ühtse süžeejoonega seotud lühijutust. Selles ma näitan suure Stalini ühe õpilase — Mešadi Azizbekovi — elu ja võitlust.

Jutustust „Komissar" loen ainult skitsiks oma tulevasele tööle. Romaanis „Hommik" tahan anda avara pildi Bakuu bolševike põrandaalusest tööst seltsimees Stalini juhtimisel.

Romaanis annan taas pildi 26 Bakuu komissari elust ja võitlusest, keda juhtisid S. Šaumjan, M. Azizbekov, A. Džaparidze ja I. Fioletov. Ma jutustan mõjust, mida avaldasid bolševike ideed revolutsioonilistele talurahva-hulkadele.

Romaanikangelaseks on tööline Bairam. Erinevalt romaanitegelaste enamikust on see väljamõeldud isik. Ma püüan anda temas Bakuu naftatöötaja-bolševiku tüüp-kuju. Bairam tuli Bakuusse külast ärapiinatud kirjaoskamatu noormehena. „Rahutustest" osavõtu pärast heideti ta vanglasse. Siin kohtub ta vana vene elukutselise revolutsionääri Vassili Orloviga, kes õpetab Bairamile kirjaoskust, kasvatab temast teadliku ideelise kommunisti. Sellest peale seob Bairam igaveseks oma saatuse bolševike parteiga ja pühendab oma elu võitlusele rahva õnne eest.

Romaan „Hommik" koosneb neljast osast, mis on ühendatud kahte raamatusse.

30. dets. 1950.
Bakuu.

Vastutav toimetaja
F. Kõlli.

Kunstiline toimetaja
H. Vitsur.

Tehniline toimetaja
O. Kasemets.

Korrektorid V. Tomberg ja
H. Merimaa.

Ladumisele antud 20. X 1951.
Trükkimisele antud 26. XI 1951.
Trükiarv 10 000. Paber 54:84, 1/16. Trükipoognaid 20,75. Formaadile 60:92 kohaldatud trükipoognaid 17,02. Arvutuspoognaid 17.98. MB-18152. Trükikoda „Ühiselu", Tallinn, Pikk tänav 40/42. Tellimise nr. 3213. Köitnud „Iluköide", Tallinn, Toompuiestee 18.

Hind rbl. 12.10

На эстонском языке.

STALINI PREEMIAGA AUTASUSTATUD TEOSED

Seni ilmunud:

Auezov, M.	**Abai I ja II**
Ažajev, V.	**Kaugel Moskvast I ja II**
Babajevski, S.	**Kuldtähe kavaler**
Bubennov, M.	**Valge kask**
Ehrenburg, I.	**Torm I ja II**
Fedin, K.	**Esimesed rõõmud**
Galin, B.	**Donbassis**
Gontšar, O.	**Lipukandjad**
Jakobson, A.	**Autasustatud näidendid**
Kazakevitš, E.	**Täht**
Kazakevitš, E.	**Kevad Oderil**
Kerbabajev, B.	**Otsustav samm**
Lācis, V.	**Torm I, II, III ja IV**
Leberecht, H.	**Valgus Koordis**
Likstanov, I.	**Väikemees**
Nekrassov, V.	**Stalingradi kaevikuis**
Panfjorov, F.	**Võitlus rahu eest I ja II**
Panova, V.	**Teekaaslased**
Panova, V.	**Kružilihha**
Pavlenko, P.	**Õnn**
Simonov, K.	**Vene küsimus**
Sjomuškin, T.	**Alitet läheb mägedesse**
Tolstoi, A.	**Peeter Esimene I ja II**
Upit, A.	**Haljendav maa I ja II**

Ilmumisel:

S. Babajevski	**Valgus maa kohal**
A. Perventsev	**Au noorest east**